De declamatie of de kunst van declameren of reciteren

B.H. Lulofs

bron
B.H. Lulofs, *De declamatie of de kunst van declameren of reciteren*. C.M. van Bolhuis Hoitsema, Groningen 1848

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/lulo001decl01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

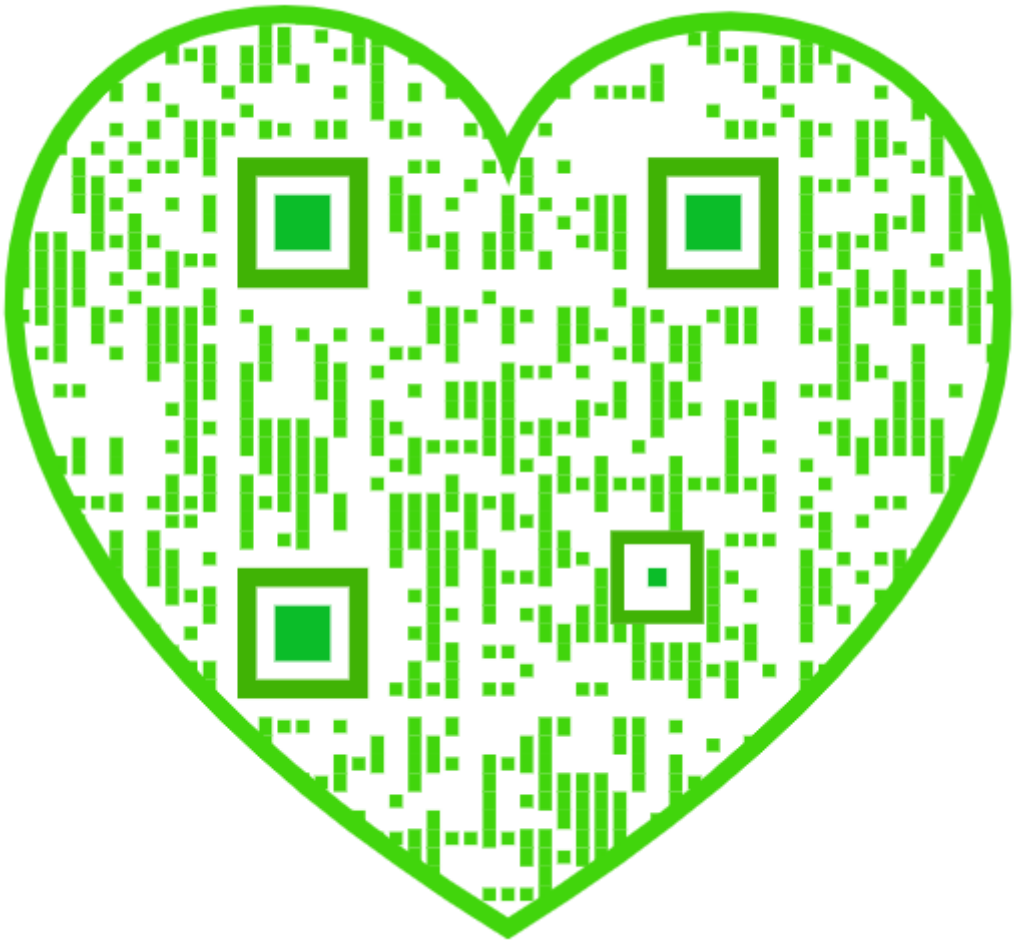

AAN DEN OUDSTEN DER NOG IN LEVEN ZIJNDE NAASTBESTAANDEN VAN DE ZIJDE MIJNER SEDERT LANG OVERLEDENE GELIEFDE MOEDER, DEN BIJKANS TWEE-EN-TACHTIGJARIGEN

WILHELM BROES,

Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut en van andere geleerde Genootschappen, en rustend Kerkleeraar te Amsterdam,

WORDT DIT BOEK, TEN BEWIJZE VAN BIJZONDERE HOOGACHTING,

OPGEDRAGEN.

De Tijd schiet rustloos, als een stroom der bergen, voort.
Hoe veel werd in zijn vloên bedolven en gesmoord!
Slechts de achting niet, waarmede ik Uwer bleef gedenken. -
Neem deze kleine hulde, als blijk dier achting, aan!
En moog' de roem uws naams, hier prijkend voor dees blaân,
Hun van zijn' held'ren glans een' flaauwen weerglans schenken!

B.H. LULOFS.

Een woord vooraf aan den bescheiden en deskundigen lezer.

H*iernevens*, *geachte Lezer! deze en gene opmerkingen*, *die ik*, *gedurende eene reeks van jaren onderwijzens*, *over de Declamatie en Uiterlijke Welsprekendheid in het algemeen maakte*, *verzameld en op het papier gebragt. - Gelief het boek met welwillendheid te ontvangen*, *en om het bruikbare*, *dat gij er*, *hoop ik*, *hier en daar in vinden zult*, *gebreken en leemten over het hoofd te zien. Mogt intusschen weer de eene of andere jeugdige Geleerde*, *die misschien pas als* embryo in utero matris *kiemde*, *toen Schrijver dezes reeds aan deze Hoogeschool voorlezingen hield*, *zijn:* '*schande*, *schande*, *schande over u*, *Mijne Heeren!*' *en een half dozijn soortgelijke zoetheden meer aan mij en andere Professoren*

toeroepen, *wel nu*, *wij zullen hem in alle geduld en liefde trachten te laten uitbulderen. Alleen zou ik het*, *ook voor de eigen eer van zulk een' getabberden of ongetabberden*, *even zedigen als beschaafden Aristarch*, *juist zoo kwaad niet vinden*, *dat hij zijn malsch doemvonnis met wat meer klem van redenen staafde dan de gronden waren*, *waarop men mijn gevoelen en dat der oudere School over den tijd van den eerst regten aanvang onzer. Nederlandsche Letterkunde bestreden heeft; - gronden of fundamenten*, *waarvan*, *even als van een aantal andere*, *het zwak en wrak inééngemetselde en luttel schragende in mijne*, *verleden jaar bij den Drukker dezes uitgegevene verhandeling*(*) *klaar genoeg*, *gelijk ik vertrouw*, *in het licht is gesteld.*

Hiermede, *geëerde Lezer*, *vaarwel!*

Groningen, *Augustus* 1848.

B.H. LULOFS.

(*) Zie *Verhandeling over den tijd van den eerst regten aanvang en vroegsten bloei onzer oude bepaaldelijk gezegde Nederlandsche Letterkunde*, *en wel inzonderheid over het ongegronde van het gevoelen diergenen*, *welke* op stout beslissenden toon *dien bloei voor een deel reeds in de twaalfde eeuw stellen;* door Mr. B.H. LULOFS, *Hoogl. enz. - Groningen*, bij C.M. VAN BOLHUIS HOITSEMA, 1847. *f* 1-50. In de Aanteekeningen op deze Verhandeling wordt men tevens op het overdrevene van verschillende andere stellingen, die tot Middeleeuwsche Litteratuur en dergelijke onderwerpen betrekking hebben, opmerkzaam gemaakt.

Algemeene inleidende bepalingen, omschrijvingen en aanmerkingen.

§ 1.
Wat men door de Declamatie verstaan moet. Hare onderscheidene benamingen en soorten.

De Declamatie, het declaméren of recitéren, is, in den volledigsten zin, de kunstmatige wijze om een stuk in proza of poëzij, het zij van ons of van anderen, uit te spreken en met eene gepaste houding en gebaren te vergezellen. - Declaméren is dus een verhoogd, een versterkt, een wat statiger, en, om het zoo te noemen, eenigzins geïdéalizeerd en met afgemeten bewegingen gepaard spreken, waarvan het gewone spreken evenwel steeds den grondslag uitmaken en de natuurlijke, schoon door de kunst te veredelen grondregelen aan de hand geven moet. - Het is een schilderen met spraak en gebaren voor oor en oog, eene soort van spraakmuzijk, eene soort van werking met ons uiterlijk op het innerlijke van anderen. - Men noemt niet zelden de Declamatie, met een woord van eene zeer uitgebreide, nu eens deftiger, dan min deftige beteekenis, in onze taal de *Mondelijke* (d.i. kunstmatige mondelijke) *Voordragt*, of soms, voor zoo veel dit zonder dubbelzinnigheid geschieden kan, de *Voordragt* alleen, terwijl zij, in betrekking tot de kanselwelsprekendheid beschouwd, ook wel het *Talent* geheeten wordt; b.v. die predikant heeft een uitmuntend talent. Dikwerf heet zij ook *Uiterlijke Welsprekendheid*, enkel wel *Opzegkunst* of *Uitspraakkunst*. In België

draagt zij veel den naam van *Uitgalmkunst* of *Uitgalming.* Zij wordt ook wel met het woord *Uitvoering* betiteld. De Grieken noemden haar *ὑπόκρισις*; de Romeinen, vooral CICERO, *Actio*, door welk laatste woord echter in een' engeren zin ook wel blootelijk de Gebaarmaking verstaan werd, die dan tegen de *Pronuntiatio* of Uitspraak overstond. Dit *Pronuntiatio* beteekende ook voorts de Declamatie in het algemeen. - Onder de nu meer, dan minder ruime benamingen van *Declamation*, *l'art de lire à haute voix*, *art of reading*, *of elocution*, *Kunstlesen*, *Vortragekunst*, *Kunstvortrag*, *Körperliche Beredtsamkeit (eloquentia corporis)*, en dergelijke komt zij bij Franschen, Engelschen, Duitschers enz. voor. - Naarmate zij of op den kansel, of voor de balie, of op het tooneel, of waar elders, en of in proza, of in poëzij plaats heeft, kan men van Kansel-voordragt of Kansel-declamatie, Balie-voordragt, Tooneel-voordragt, Proza-voordragt, Vers-voordragt en meer andere soorten spreken, die deels elk hare bijzondere, deels hare voor allen te zamen geldende wetten hebben.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) In den dagelijkschen spreektrant verstaat men door het declaméren of recitéren van iets niet altijd ook het gesticuléren daar bij, maar neemt het wel eens bloot in den zin van een krachtig overluid lezen (voornamelijk van verzen), dat men zonder gebaren ook zittend doen kan. Tot de Declamatie echter bij uitnemendheid en in haren geheelen omvang wordt tevens de gebaarmaking vereischt, gelijk zelfs het gewone spreken steeds meer of min met gebaren vergezeld gaat. Over het algemeen voorts ligt in het woord *declaméren* of *recitéren* het denkbeeld eener meer deftige Voordragt opgesloten. Een gewoon courantenberigt b.v. wordt wel hardop gelezen, maar niet gedeclameerd. - Zulk een eenvoudig hardop lezen is de onderste trap der kunstmatige Mondelijke Voordragt in hare ruimste beteekenis.
2) Van de waarheid der stelling, dat alle Declamatie (het gewone lezen nu zelfs daar onder begrepen) haren grondslag in het gewone spreken heeft, en niets dan een veredeld en geïdéalizeerd, soms meer of min zangerig en muzijkaal spreken is, kan men zich niet genoeg doordringen. De meeste gebreken van eentoonigheid, gemaaktheid, valsche hoogdravendheid, onwelluidendheid, en in het algemeen onjuistheid, vloeijen daaruit voort, dat men, al lezend en recitérend, van den natuurlijken trant van spreken te veel afwijkt.
3) CICERO noemt in zijn werk *de Oratore* of over den Redenaar, de Declamatie of Uiterlijke Welsprekendheid, *actio*, en het mondelijk voordragen (in deszelfs ruimsten zin) *agere*, schoon hij dit *actio* en *agere* ook wel bloot tot de gesticulatie en ligchaamsbeweging beperkt. QUINCTILIANUS spreekt in zijne Welsprekendheidslessen van *pronun-*

tiatio, die dan de *actio* tevens bevat - welk woord *actio*, letterlijk zoo veel als handeling beteekenende, oorspronkelijk van het gebaarmaken ontleend is. - Beide uitdrukkingen acht hij even bruikbaar, om de Mondelijke Voordragt in haar geheelen omvang, zoo wat de stem, als de gebaren betreft, aan te duiden(*). - Over de Grieksche, van het tooneel afkomstige benaming *ὑπόκρισις* (d.i. *Verdichting* of *Veinzing*), en hare al of niet gepastheid vergelijke men VOSSIUS *de Rhetoricae natura ac constitutione*, Cap. XXI, die *ἐκφώνησις*, *ἐξαγγελία* of een soortgelijk woord verkiezen zou.

§ 2.
Wat de stof en wat den vorm der Declamatie of kunstmatige Mondelijke Voordragt uitmaakt.

De woorden, als uitdrukking der gedachten en het zij meer afzonderlijk, het zij vooral in hunnen zamenhang tot zinsneden en zinnen, of tot eene aaneengeschakelde rede beschouwd, maken het voorwerp of de stof, de wijze, waarop wij die woorden uitspreken en met gebaren vergezellen, den vorm der Declamatie uit. Om dien vorm te verwezenlijken, bezigen wij twee middelen: de stem en de gebaren, onder welke gebaren wij de houding, deze en gene ligchaamsbewegingen en het zoogenaamde spel der gelaatstrekken begrijpen. Door het eerste en voornaamste middel, de stem, werken wij op het oor, door het tweede op het oog, door beiden op geheel de ziel onzer hoorders. Eene goede kunstmatige Mondelijke Voordragt moet dus 1) het oor, 2) het oog, 3) het verstand en 4) het hart van hen, die ons hooren, treffen.

Aanmerking.

Men heeft wel eens getwist, of men meer met de stem dan met de gebaren uitdrukken en werken konde. Zonder bedenken meer met de eerste, zoo men ten minste niet den pantomimist wil spelen, waarover in het vervolg nog wel een woord nader.

(*) Pronuntiatio *a plerisque* actio *dicitur*, *sed prius nomen a voce*, *sequens a gestu videtur accipere. Namque* actionem CICERO *alias quasi sermonem*, *alias eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas ejus partes facit*, *quae sunt eaedem Pronuntiationis*, vocem *atque* motum. *Qua propter utraque appellatione indifferenter uti licet.* Instit. Orat. Lib. XI, Cap. 3. - Voorts houde men nog in het oog, dat de Romeinen door *Declamationes* bepaaldelijk verstonden oefeningshalve opgestelde en uitgesprokene stukken. Het oefeningshalve voordragen van zulke of eigen gemaakte of vreemde opstellen noemden zij *declamare*, welk woord dus dikwerf in een' nog wat anderen zin, dan ons declaméren genomen wordt. Zie de bewijsplaatsen bij FRANCIUS in zijne *Oratio prima: de ratione declamandi.* - Enkel wordt het woord Declamatie ook wel in een' slechten zin voor ijdel woordgebrom genomen.

§ 3
Zamenhang tusschen de Declamatie of de Uiterlijke en tusschen de Innerlijke Welsprekendheid.

Wij zeiden, dat men het declaméren of recitéren wel de Uiterlijke Welsprekendheid *(Eloquentia exterior)* noemde. Zij staat dan tegen de Innerlijke over, door welke schijnbaar wel wat tegenstrijdige benaming men de in woorden vervatte gedachten verstaat, voor zoo veel wij ons die woorden als nog niet door de stem geuit denken. De Welsprekendheid toch in haar geheel en het geheugen daargelaten, bestaat uit vier deelen, de Vinding *(Inventio)*, de Rangschikking *(Dispositio)*, de Woordenkeus of Uitdrukking *(Elocutio)*, en de Mondelijke Voordragt *(Pronuntiatio).* De drie eerste vormen de zoogenaamde Innerlijke, de laatste de Uiterlijke Welsprekendheid, dat is, de naar buiten, vooral door de stem, uitgedrukte innerlijke, of om zoo te zeggen, de *hoorbare* beeldtenis der laatstgemelde. Gelijk toch geschreven woorden de *zigtbare* beeldtenis der gedachten zijn, zoo wordt die beeldtenis in de wijze, waarop wij die woorden, als verstaanbare klanken, uiten, verwezenlijkt voor het oor; of liever de woorden zijn oorspronkelijk de uitdrukking der gedachten in gearticuleerde geluiden, van welke geluiden de letteren weer de teekenen zijn voor het oog. Van daar, dat de voorschriften der Innerlijke Welsprekendheid, en bepaaldelijk die van den stijl, evenzeer voor de Uiterlijke of voor de Declamatie gelden, en dat, gelijk ieder mensch zijn' eigen stijl, zoo ook elk een zijne eigene wijze van Mondelijke Voordragt heeft. Hoe verschillend van karakter nu echter ook en de stijl en de Declamatie bij verschillende personen zijn mogen, beiden moeten in hunne soort goed zijn.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) Over den zamenhang tusschen de Uiterlijke en Innerlijke Welsprekendheid, een' zamenhang in sommige opzigten even naauw en onscheidbaar als die tusschen ligchaam en ziel, zij het mij vergund te verwijzen tot mijne Latijnsche redevoering: *de Eloquentiae exterioris*, *quam vocant*, *interiorisque consensu*, *sive*, *ut* QUINCTILIANUS *significat*, *de actionis seu pronuntiationis ratione*, *non alia atque ipsius orationis.* Zie de Jaarboeken onzer Hoogescholen (*Annales academici*) over 1838-39.
2) Zóó zeer kaatst alles in de Uiterlijke de Innerlijke Welsprekendheid terug, dat men welligt zelfs in de eerste zoo wel als in de laatste van Vinding, Rangschikking en Uitdrukking zou kunnen spreken. Door Vinding namelijk versta men dan in haar de keus van een ter plaatse,

waar wij declaméren moeten, voor onze declamatie geschikt stuk (iets, dat geheel geene onverschillige zaak is, en waarbij wij èn ons zelve, èn de plaats, waar, èn hen, voor wie wij recitéren zullen, op het oog moeten houden)(*). Door Rangschikking de gepaste verdeeling der stem over de verschillende hoofddeelen van het gekozen stuk; door Uitdrukking de wijze, waarop wij bij elk woord die stem en de bij haar vereischte gebaren wijzigen. - Intusschen dit is misschien wat spitsvondig uitgepluisd.

§ 4.
Doel en Nut der Declamatie of Uiterlijke Welsprekendheid.

Het doel der Declamatie (wij verstaan natuurlijk er eene goede door) is dus, door hare overeenstemming met de Innerlijke Welsprekendheid het wit van alle Welsprekendheid en Poëzij in het algemeen te helpen bevorderen, dat is, te helpen leeren en overtuigen, roeren en streelen, het zij nu meer de eerste en tweede, het zij de derde of vierde werking in gegeven omstandigheden de hoofdzaak zij. Haar nut valt hierbij van zelve in het oog. Zij is het voertuig toch, waardoor met behulp van stem en gebaren onze in woorden uitgedrukte gedachten eerst regt naauwkeurig in de ziel van anderen worden overgebragt. Zij geeft aan ieder zin, aan iedere zinsnede, aan ieder woord zijne wezenlijke waarde. Zij verlevendigt den spreker; zij boeit de aandacht der hoorders; zij doet de kracht en zoetvloeijendheid eener taal volkomen ontwaren en werkt tot hare beschaving mede. Om kort te gaan, behalve het eigenlijk gezegde meer praktische nut, hetwelk zij met de Welsprekendheid in het algemeen hebben kan, brengt zij ook dat gevoel van behagen te wege, hetwelk alles wat schoon is in de ziel pleegt te verwekken. Inzonderheid ook krijgt de poëzij door haar eerst regt bezieling en leven. Niet grooter is het onderscheid tusschen een goed of slecht gespeeld muzijkstuk, dan tusschen een goed of slecht gereciteerd gedicht. Van daar de ongeloofelijk hooge prijs, waarop de Ouden de Mondelijke Voordragt bij den redenaar stelden; van daar de uitbundige, ja, somtijds ons schier buitensporig dunkende loftuitingen, waarmede zij haar overladen hebben.

(*) Zoo b.v. doet op een zoogenaamd Declamatorium (waarover hier onder nader) eene oordeelkundige keus der stukken veel af. Dit nu zou men kunnen rekenen te behooren tot de Vinding des Declamators.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) Τρίτον δε τούτων (zegt ARISTOTELES in het begin van het derde boek zijner Rhetorica) *ὃ δύναμιν μὲν ἔχει μεγίζην,.... τὰ περὶ τὴν ὑπόκρισιν.* - Dat is: het derde van deze drie stukken, hetwelk de grootste kracht bezit, is de Mondelijke Voordragt (of hetgeen tot de Mondelijke Voordragt behoort). Wat verder zegt hij, dat men door haar schier den eereprijs in den kampstrijd wegdraagt.
2) *Actio*, *inquam*, (lezen wij bij CICERO, *de Orat.* III, 56.) *in dicendo una dominatur. Sine hac summus Orator esse in numero nullo potest*, *hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur*, *cum rogaretur*, *quid in dicendo esset primum*, *huic secundas*, *huic tertias.*
3) *Equidem* (zijn de woorden van QUINCTILIANUS, *Instit. Orat.*, Lib XI, C. 3.) *vel mediocrem orationem*, *commendatam viribus Actionis*, *affirmaverim plus habituram esse momenti*, *quam optimam*, *eadem illa destitutam.*

Zie daar de uitspraak der vier grootste leermeesters of meesters van en in Welsprekendheid uit de oudheid. Men zou er verscheidene soortgelijke gezegden van hen bij kunnen voegen.

§ 5.
Moeijelijkheid der kunstmatige Mondelijke Voordragt of Declamatie.

Declaméren is eene moeijelijke zaak, waarin het aan weinigen of liever aan niemand gegeven is overal en altijd uit te munten. Sommigen zijn te hoogdravend, te theatraal, te pedant, anderen te plat en gemeen. Sommigen missen kracht, anderen welluidendheid en zoetvloeijendheid. Sommigen zijn onverstaanbaar, anderen schreeuwen ons de ooren doof. Sommigen hebben te veel eentoonigheid, anderen eene te ongepaste afwisseling van stem en gebrek aan eenparigheid of gelijkmatigheid. Dezen zijn te langzaam, genen te snel. Dezen te koud en gevoelloos, bij genen is het vuur, de drift, het gevoel buitensporig, en zij gelijken, zoo als CICERO het noemt, al declamérende naar dronken lieden. Eenigen hebben geene goede stem, anderen geene goede houding, gebaren en voorkomen. De minsten vooral weten naar den aard der verschillende onderwerpen hunne Voordragt verschillend in te rigten, en gelijk weinig menschen in alle soorten van stijl goed schrijven, declaméren ook weinigen goed in alle soorten van Declamatie. Kortom, een in allen deele volmaakt Declamator heeft wel nooit bestaan en zal wel nooit het bestaan erlangen. Wij kunnen naar zijn ideaal, even als naar dat van een' volmaakt Redenaar in het algemeen, blootelijk streven.

§ 6.
Vereischten der kunstmatige Mondelijke Voordragt, en uitbreidende aanmerkingen over die vereischten, met name ook over de stem en hare verschillende geaardheid.

De moeijelijkheid der Declamatie valt des te meer in het oog, wanneer wij de vereischten nagaan, die een goed Declamator hebben moet. Die hoedanigheden hebben betrekking vooreerst tot de ziel, ten tweede tot het ligchaam. Wat de eerste of de meer psychische, de meer verstandelijke en zedelijke vereischten betreft, zoo is tot eene goede Mondelijke Voordragt volstrekt noodig, dat men begrijpe en gevoele hetgeen men declameert. Of zal men eene redevoering van CICERO, of VAN DER PALM, een gedicht van VIRGILIUS, VONDEL, BILDERDIJK, FEITH, of HELMERS met den waren nadruk kunnen voordragen, zonder in den zin en de schoonheden dier stukken ingedrongen te zijn? Een man zonder verstand en gevoel zal dus op den duur nooit door zijne Declamatie behagen kunnen. Vindt men ook al onder botterikken schijnbaar goede Declamatoren, zij hebben het voor eene wijl bloot aan him orgaan en houding, of wel aan de werktuigelijke naäping van anderen te danken. Spoedig zal bij deskundigen hunne ziellooze en valsche wijze van declaméren aan den dag komen, en de van hare paauwenvéren ontbloote kraai in al hare naaktheid daar staan. Van daar ook zegt men niet ten onregt, dat menzelf eenigzins een dichter zijn moet om een dichtstuk volkomen goed voor te dragen, en van daar omgekeerd, dat iemand met weinig ligchamelijken aanleg voor de Declamatie, maar met oordeel, gevoel, en wat men een' fijnen takt noemt, begaafd, aan een stuk nog meer uitdrukking zal weten te geven, dan een ander, die de fraaiste stem bezit, maar van die hoedanigheden der ziel verstoken is. De Mondelijke Voordragt - wij verstaan er altijd eene kunstmatige door - is hierin gelijk aan den zang, waarin smaak en muzijkale kennis een zwak orgaan soms de loef aan veel voortreffelijker organen kunnen doen afsteken. Uit dien hoofde is het ook, dat de Declamatie van levendige, roerende stukken, doordien ze de ziel zoo aangrijpt, den Declamator zoo kan afmatten. - Aan hem voorts, die iets voordraagt, moet het noch aan geheugen, noch aan de noodige vrijmoedigheid en zelfvertrouwen, (*fiducia* noemt het QUINCTILIANUS)

noch aan vuur en levendigheid ontbreken, terwijl met dat vuur zich toch weer kalmte en zelfbeheersching paren moeten, opdat hij de grenzen van het welvoegelijke en schoone niet te buiten ga en zich niet door een al te sterk uitgedrukt gevoel bespottelijk make. - Wat aangaat de meer ligchamelijke of physieke vereischten, gansch niet onverschillig is een goed uiterlijk en een bevallig voorkomen; noodwendiger nog beweegbaarheid van gelaatstrekken en geschiktheid tot het maken van gebaren; oogen voorts, die de spiegels der ziel zijn, een goede adem, eene ruime borst, eene gave keel of strot (*fauces integrae*), een fijn gehoor, en vooral eene duidelijke, krachtige, omvangrijke, welluidende, muzijkale en op allerlei wijze buigzame stem; eene stem, die even als die van groote zangers, zuizen kan gelijk het koeltje, maar ook ratelen als de donder; eene stem, die alle gewaarwordingen der ziel voor anderen weet uit te drukken en van heel die ziel de echo vermag te zijn; eene stem voorts, die vrij is van alle gebreken, welke de juiste uitspraak, die men aan de woorden geven wil, zouden kunnen belemmeren.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) Uit het gezegde over de psychische vereischten tot eene goede Declamatie vloeit van zelve voort, dat alles wat tot beschaving van het verstand, tot verfijning van den smaak, en tot opwekking en veredeling van het gevoel kan strekken, een' gunstigen invloed op de voordragt hebben moet, en tevens, dat hetgeen bij de Ouden van den Redenaar in het algemeen gold, ook eenigermate op den blooten Declamator toepasselijk is: *debet esse vir bonus* (hij moet een goed mensch zijn).
2) Uitwendige ligchaamsgebreken en wanstalligheid van ledematen verhinderen wel niet overal eene goede Declamatie, en een bultenaar zal, ook op het spreekgestoelte staande, wel zeer geschikt iets recitéren kunnen, maar in sommige soorten van Declamatie, als b.v. die van het tooneel, of op zoogenaamde declamatoria, waarbij alles in eene hooger mate door houding en gebaren ondersteund moet worden, zullen soortgelijke gebreken aan eene goede voordragt toch in den weg staan. Zoo is het ook met verregaande leelijkheid van gelaatstrekken gelegen. Zij neemt tegen den spreker voorin, en strekt op zijn minst niet tot aanbeveling.
3) Ofschoon men fraai recitéren kan, zonder een beoefenend toonkunstenaar te zijn, houd ik het er echter voor, dat men, om in *alle soorten* van Mondelijke Voordragt goed te slagen, *a*) toch eenig muzijkaal gehoor moet bezitten, *b*) eenigen smaak en gevoel voor muzijk hebben, en *c*) niet van alle geschiktheid voor den

zang ontbloot zijn. Slechts bij eenig muzijkaal gehoor toch en bij eene zekere maat van vatbaarheid om door de melodie der toonen getroffen te worden, is men in staat aan zijne stem die juiste en welluidende afwisseling van hoogte en laagte, van sterkte en zachtheid, van snelheid en langzaamheid te geven, die zij ieder oogenblik zoo zeer noodig heeft, zoo zij met het geheel en met elk deel van hetgeen gereciteerd wordt, overeenstemmen en niet een eentoonig gegalm worden zal. Niet dan bij eenigen aanleg voor den zang zal men dat zangerige, dien *cantus obscurior* (gelijk CICERO denzelven noemt) erlangen, waarin, op roerende, treffende plaatsen, vooral in poëzij, de Declamatie flaauwelijk moet overgaan, even als omgekeerd sommige zangstukken, deze en gene romances en liederen, half recitérend gezongen moeten worden, ja, in het recitatief of den spreekzang zang en Declamatie ineensmelten. Kortom, een regt uitmuntend Declamator moet op zijn' tijd half en half een zanger, een regt uitmuntend zanger half en half een Declamator zijn kunnen; welk een hemelbreed verschil er dan nu ook in andere opzigten tusschen de Declamatie en den zang zijn moge, en hoe dikwerf middelmatige of slechts in enkele soorten van Voordragt goede Declamatoren weinig begaafdheid voor den zang, en middelmatige zangers weinig of geene geschiktheid voor de kunstmatige Mondelijke Voordragt aan den dag leggen. - Voor het overige gelden verschillende voorschriften in de muzijk, vooral ook in de vokaalmuzijk of den zang, evenzeer voor de Declamatie. Zoo b.v. moeten sommige te declaméren, even als te musicéren stukken meer vrolijk en levendig of *allegro*, anderen kwijnend en roerend of *adagio*, anderen statig en majestueus of *maestoso*, enz. enz. worden voorgedragen. Nu eens komt in de Mondelijke Voordragt, even als in de toonkunst, het sterke of *forte*, dan het zachte of *piano*, nu het langzame of *lento*, dan het rasse of *presto* te pas. Men kan zich dus ook zeer goed van deze en honderd soortgelijke Italiaansche muzijkale kunsttermen bedienen, om op den rand van een vers of ander stuk aan te stippen, hoe de onderscheidene afdeelingen, zinsneden en woorden van hetzelve voorgedragen moeten worden. - Doch hierover in het vervolg nog wel iets naders. De melodie evenwel der Declamatie, of in het algemeen de *Spraakmelodie*, even als die van den zang, door noten te willen aanwijzen, is, ten minste in onze hedendaagsche talen, en zoo wij daarbij alle fijnheden van toonuitdrukking willen doen hooren, ondoenlijk. Men vergelijke de scherpzinnige aanmerkingen, die de Heer en Mr. A. BOGAERS daarover in zijne uitmuntende prijsverhandeling over de Uiterlijke Welsprekendheid gemaakt heeft.

4) Bij de stem komt de beschouwing harer hoegrootheid (quantiteit), harer hoedanigheid (qualiteit), en die van de wijze van haar gebruik in aanmerking. *In voce prima observatio est*, *qualem habeas*, *secunda*, *quomodo utaris etc.* zegt QUINCTILIANUS. Naar de quantiteit is de stem sterk of zwak, tusschen welke uitersten echter een aantal middelgraden liggen. Naar hare qualiteit is zij, bij voorbeeld, helder of dof, vol of schraal, stroef of buigzaam, beperkt of rijk van om-

vang (*beata*), enz.[(*)]. Naar de wijze eindelijk van haar gebruik is ze nu hoog dan laag, nu schel dan zacht, nu rad dan langzaam en wat dies meer zij in de aaneenschakeling harer geluiden, waarover in het vervolg nader. Schoon voor het overige kracht en sterkte onontbeerlijke vereischten in de stem van ieder groot Declamator, even als in die van ieder groot zanger, zijn, moet met die eigenschappen toch steeds welluidendheid gepaard gaan. Het moet eene oorstreelende kracht zijn, en die tevens niet dat hol galmende bezit, hetwelk het slaan op eene ledige ton veroorzaakt.

5) Met opzigt tot hare zoogenaamde temperatuur (die insgelijks tot hare hoedanigheid, maar in een ander opzigt, behoort) laat zich de stem, niet alleen wat den zang, maar ook zelfs wat de spraak betreft, in discant of sopraan, alt en tenor, baryton of *basse-taille* en basstem verdeelen, al naarmate zij van natuur en in haren grondaanleg en doorgaanden spreektoon hooger of lager van geluid is. Mannen spreken doorgaans of in den tenor-, of in den bastoon, of wel in den tusschen deze beiden inliggenden baryton; vrouwen in den sopraan-, discant-, of alttoon. Men kan hierbij vragen, welke van die soorten het meest voor de Declamatie geschikt zij; of men b.v. aan eene tenorachtige stem de voorkeur boven eene meer basachtige moet geven, dan wel omgekeerd. Onzes inziens zijn al die temperaturen van stem bij de Mondelijke Voordragt in het algemeen even bruikbaar, en er zijn geene stukken, die of bepaaldelijk en alleen door eene discant- of tenorstem, of alleen door eene *basse-taille* of basstem kunnen gereciteerd worden, daar toch de spraakmelodie meest binnen het gebied van middeltoonen blijft, die aan allen gemeen zijn. Hierin verschilt de Declamatie weer van den zang, waarvan sommige partijen, in haren geheelen omvang of diapason ten minste, dat wil zeggen, tot hare hoogste en laagste toonen toe, niet dan bij uitsluiting door deze of gene soort van stem uitgevoerd kunnen worden, eene bas-aria b.v., waar het hare laagste toonen geldt, door eene basstem, eene sopraan-aria in hare hoogste toonen door eene sopraan enz.[(†)]. Met dat al ontkennen wij niet, dat de eene temperatuur van stem voor

(*) *Qualitas magis varia est. Nam est et candida et fusca*, *et plena et exilis*, *et lenis et aspera*, *et contracta et fusa*, *et dura et exibilis*, *et clara et obtusa.* QUINCTIL., Instit. Orat., Lib. XI, C. 3.

(†) Wel kan eene basstem de hoogste sopraan-, of omgekeerd eene sopraanstem de laagste basaria zingen, maar dan moet het met transpositie, zoo als men het noemt, van toon geschieden. Met andere woorden: elke dier stemmen moet dan het zangstuk op de aan elk harer eigene toonschaal, de eene zoo veel hooger, de andere zoo veel lager, overbrengen. Dus kan wel eene vrouw MOZART'S *in dissen heiligen Hallen* zingen met dezelfde *intervallen* van toonen, maar zij zet het zoo veel hooger in en verplaatst het in een' anderen sleutel. In het spreken, ja, geldt dit ook wel iets, maar niet in die mate. - Voor het overige komen de hoogste of laagste toonen van den zang, die voor elke der vier stemsoorten soms wel over twee octaven en meer loopt, op enkele uitzonderingen na, nooit voor in het spreken, waarin, volgens den Hoogl. KINKER, de stem zelden klimt of daalt boven of beneden den omvang van een *quint*, dat is, drie en een' halven toon van de gegevene hoogte der natuurlijke stem des sprekers.

dit of dat onderwerp geschikter kan zijn dan eene andere. Zoo b.v. zullen dichtregelen van een' zeer somberen, statigen inhoud, als b.v. de inleiding van den derden zang der *Hollandsche Natie* van HELMERS:

't Was nacht! - 'k Zat eenzaam in het eikenbosch verloren;
Geen wind beroerde 't loof, geen vogel deed zich hooren;
Een stilte, als die van 't graf, hield mijnen geest gewekt,
En schrikbre duisternis had d'aardbol overdekt enz.

meer uitwerking doen, als zij op een' wat lagen bastoon, dan met een' scheller tenor worden voorgedragen. Omgekeerd kan een luchtig, vrolijk lied, als b.v. HOOFT'S:

Klare, wat heeft er uw hartje verlept,
Dat het verdrietjes in vrolijkheid schept,
En, t' aller tijd even benepen, verdort,
Gelijk als een bloempje, dat dauwetje schort? enz.

of:

Hooger, Doris, niet mijn gloedje! enz.

soms bij de laatste stemsoort iets winnen. Ook eene vrouwenstem zal misschien al zoo gepast de taal eener vrouw, eene mannenstem die van een' man recitéren; hetgeen echter niet wegneemt, dat ik het beroemde verhaal van den Bode uit den *Gysbrecht van Amstel*, of het niet minder vermaarde uit RACINE'S *Phèdre*, beginnende:

A peine nous sortions des portes de Trézène etc.

zoowel zeer goed soms van vrouwen heb hooren voordragen, als *Badeloch's* droom uit den gemelden *Gysbrecht*, of de alleenspraak in VOLTAIRE'S *Alzire*, luidende:

Manes de mon amant, j'ai donc trahi ma foi etc.

of SCHILLER'S *Kindermörderinn:*

Horch! die Glocken hallen dumpf zusammen,
Und der Zeiger hat vollbracht sein Lauf, u.s.w.

door mannen. - Bij gelijke sterkte hebben discant- en tenorachtige stemmen het voordeel, dat zij door haar dunner en meer doordringend geluid soms verder kunnen gehoord worden, dan een baryton of bas.

6) Men spreekt voorts van borst- en hoofdstem, welke laatste ook wel falsetstem geheeten wordt. Deze falsetstem echter (het woord namelijk in den *streng muzijkalen* zin genomen) komt wel in den zang, maar zelden in de Declamatie

te pas[*]; of het moet in de komieke Voordragt zijn, of spottender wijze geschieden.

(*) Maar ééns herinner ik mij - men vergeve, dat ik van mij zelven spreek - op een Declamatorium van de falset gebruik gemaakt te hebben, namelijk bij het recitéren uit het bovengemeld stuk, de *Phèdre*, van de versregels:

Un effroyable cri, sorti du sein des flots,
Des airs en ce moment a troublé le repos.

waarin ik het waagde dat *cri*, om er regt het gillende van te doen gevoelen, met een volslagen falsetgeluid te vormen. Of men het goed gevonden, dan wel voor wanklank en een' der keel onwillekeurig ontglipten valschen en krijschenden toon hebbe aangezien, durf ik niet beslissen.

7) Voor het overige heeft ieder mensch zijne eigene stem, gelijk iedereen zijn eigen gezigt heeft. *Ut facies* (zegt QUINCTILIANUS, Lib. XI, Cap. 3.) *quanquam ex paucissimis constat*, *infinitam habet differentiam: ita vox*, *etsi paucas*, *quae nominari possint*, *continet species*, *propria cuique est; et non haec minus auribus*, *quam oculis illa dignoscitur.*
8) Over de gebreken der stem, waardoor duidelijkheid, welluidendheid en andere harer vereischten weggenomen of verdonkerd worden, en over de middelen om die gebreken geheel of ten deele te verhelpen, in het vervolg nader.

§ 7.
Gevolgtrekking, uit het gezegde in de twee voorgaande §§ afgeleid. Het goed bij monde voordragen is voor een deel een geschenk der natuur, voor een deel de vrucht van kunst en oefening.

Men gevoelt uit het aangemerkte over de vereischten tot eene goede Declamatie, dat veel in dezen natuurgeschenk is, met andere woorden, dat, even als de dichter, zoo ook voor een deel de Declamator niet gemaakt, maar geboren wordt. Met dat al kan de kunst niet weinig tot volmaking der natuur toebrengen. In de eerste plaats toch kan zij vele gebreken verhelpen, gelijk te dien opzigte het voorbeeld van een der grootste redenaren van de oudheid, DEMOSTHENES, overbekend is. Een wat bot verstand, een stomp gevoel en smaak kunnen door studie en oefening gescherpt en verfijnd, het geheugen versterkt, eene onaangename stem welluidender, eene zwakke krachtiger, eene onduidelijke duidelijker gemaakt worden. Onbevalligheid van gelaatstrekken, houding en gebaren kan men, zoo ze niet te erg is, of meer of min bemantelen, of te gemoet komen en verbeteren. Vooral ten tweede ook kunnen kunst en oefening ons leeren van een' door de natuur geschonken goeden aanleg alle mogelijke partij trekken, of, om het anders uit te drukken: eene goede Mondelijke Voordragt kan altijd meer of min worden aangeleerd, ja, een in haar geoefende zal, ook bij geringeren aanleg, een' minder geoefenden overtreffen, even als een bekwaam speler op eene middelmatige viool den palm aan een' pas beginnenden dilettant zal ontrukken, schoon ook deze op het beste Cremoneesche speeltuig zich hooren doe. Uit dien hoofde is eene geregelde beoefening der kunst van declaméren of recitéren even nuttig en noodzakelijk, als

geoorloofd voor elk een, die in het openbaar spreken, of anderen maar iets voorlezen moet; en schriften, waarin de regelen dier kunst ontwikkeld worden, verdienen allezins aanprijzing.

§ 8.
Bedenkingen tegen de studie der Declamatie, en weerlegging daarvan.

Zoo intusschen tegen de studie der Declamatie, als tegen het nut der daar over schriftelijk te geven voorschriften, heeft men onderscheidene bedenkingen ingebragt, die, wat het eerste punt betreft, deels tot de goede Mondelijke Voordragt in het algemeen, deels tot deze of gene harer soorten betrekking hebben. Wat de Declamatie in het algemeen betreft, zeide men, dat, hoe loffelijk zij dan ook zijn mogt, het evenwel vergeefsche moeite genoemd moest worden haar te willen leeren, daar zij geene kunst, maar veeleer eene natuurgaaf was; eene bedenking, die door het in de vorige § gezegde genoegzaam weerlegd en even dwaas is, als dat men de beoefening van de regelen der poëzij verwerpen wilde, wijl in verschillende opzigten de dichter niet gemaakt, maar geboren wordt. Wij voegen er voorts nog bij, dat er niemand, of hij moet doofstom zijn, gevonden wordt, wien de gaaf der Mondelijke Voordragt niet, in eene zekere mate althans, geschonken is, en die dus die gaaf door de kunst niet verder zou kunnen aankweeken. - Voorts wat b.v. de Declamatie van een' kanselredenaar, een' pleitbezorger en andere lieden in soortgelijke beroepen aangaat, beweerden sommigen, terwijl zij heel de Declamatie-zelve in hen verachtten, dat geen tooi van kunstige stemleiding en gebaarmaking bij hen te pas kwam, wijl het beneden de waardigheid van een' kerkredenaar was zich met zulk een' uiterlijken pronk op te houden; dat hij door zijne zaken alleen treffen moest, en dat zoo ook de balieredenaar niet door de netheid of sierlijkheid zijner Mondelijke Voordragt, maar door het betoog van de regtvaardigheid zijner zaak de regters moest overtuigen, enz. enz. Al welke tegenwerpingen echter gemakkelijk uit den weg geruimd kunnen worden door de opmerking, dat juist door de levendige, treffende, of met één woord gepaste wijze, waarop een prediker of pleiter zijne bewijzen, lessen en vermaningen met stem en gebaren uitdrukt, die bewijzen eerst hunnen regten indruk op hoorders en regters maken zullen,

ja, dat de voordragt een integrérend deel dier gronden, voorschriften en opwekkingen uitmaakt en geheel niet als bloote tooi moet worden aangezien. Kortom, men kan eenvoudig vragen, of het niet beter zij, dat een kansel-, een balie-, een staats- of welk een ander redenaar goed, dan niet goed zijne gedachten in woorden voorstelle, en of tot dit goed voorstellen in woorden niet behoore, dat die woorden zóó worden uitgesproken, dat zij, als phonetische teekenen onzer denkbeelden en gewaarwordingen en in hunnen zamenhang tot eene verstaanbare rede beschouwd, juist datgene te kennen geven, wat zij te kennen geven moeten; en bij het bevestigend antwoord, dat niemand weigeren zal op deze vraag te geven, kan men verder vragen, of in een zoodanig uitspreken der woorden dan niet eene goede Declamatie gelegen zij, en of van zelve daardoor niet het nut, de noodwendigheid en de verpligting om zich op haar toe te leggen, bedongen worden(*).

Van meer gewigt, en zelfs eenigzins gerugsteund door het gezag van ARISTOTELES, schijnt de zwarigheid(†), die men tegen schriftelijk gegevene kunstvoorschriften over de Declamatie inbrengt. Toegestaan, zegt men, dat eene goede Mondelijke Voordragt hoogst nuttig is, toegestaan, dat men zich in haar oefenen kan en moet, kunnen dan tot die oefening en vorming theoretische voorschriften, die men daarover op het papier brengt, wel veel bijdragen, en moet de kunst van declaméren niet meer voorgedaan, dan voorgeschreven worden? - Hierop antwoorden wij, dat, wel is waar, de praktische toepassing der regelen van Declamatie, niet dan

(*) Soortgelijke bedenkingen heeft men niet alleen tegen de Declamatie of Uiterlijke Welsprekendheid, maar tegen heel de Welsprekendheid, zoo wel de Innerlijke als de Uiterlijke geopperd, vooral ook met opzigt tot de Welsprekendheid van den kansel. Ze zijn echter reeds zegevierend door verscheidene kerkvaders weerlegd, gelijk men onder anderen lezen kan in het tweede deel van ROLLIN'S nuttig *Traité des Etudes.* Vergelijk voorts BLAIR'S *Lessen over de Redekunst*, II Deel, Derde Uitgaaf, en mijne Aanteekeningen op dezelve.

(†) ARISTOTELES, *ut Philosophorum ita Rhetorum princeps*, *in praeclara illa sua et nunquam satis legenda*, *nunquam satis laudanda Rhetorica*, *totam hanc partem omisit*, *quod universam hanc eloquentiam naturae magis opus putaret quam artis*, *nec arte facile tradi posse existimaret; φύσεως τὸ ὑποκριτικὸν ἐιναι καὶ ἀτεχνότερον*, *ut ipsius potius verbis utar; ita enim loquitur principio*, Lib. III, zegt FRANCIUS - schoon evenwel niet geheel naar waarheid - in de Voorrede van zijn *Specimen Eloquentiae exterioris.*

door de levende stem regt verduidelijkt kan worden, maar dat evenwel die regelen of voorschriften, wat b.v. de zuiverheid en duidelijkheid van uitspraak, het betrachten der pauzen, het maken der verschillende gebaren en wat dies meer zij betreft, in eene zekere mate wel degelijk vatbaar zijn om in geschrifte gebragt, en voor iemand, die van nature aanleg tot eene goede Mondelijke Voordragt heeft, verstaanbaar genoeg voorgesteld te worden. Of zal zoo iemand, als hij b.v. leest: gij moet zorgen om bij het einde van een' zin met de stem een weinig op te houden; gij moet telkens de kracht en den nadruk op die woorden leggen, die gij wilt dat het meest treffen zullen; gij moet iets treurigs langzamer voordragen dan iets vrolijks; gij moet in uwe gebaarmaking het slechte en verachtelijke meer met de linker-, het goede en loffelijke meer met de regterhand aanduiden, zal zoo iemand, ook wanneer hem, tot in kleine bijzonderheden toe, dit op het papier wordt aangeduid, die lessen niet wel bevatten en betrachten kunnen? Men moge dus, alleen uit een leerboek van Declamatie, *buiten verder mondelijk onderrigt en voorgang*, het declaméren wel moeijelijk in volkomenheid leeren kunnen, toch zal zulk een leerboek, wanneer het telkens door voorbeelden opgehelderd en met de toepassing, die verder een leermeester van en over dezelve geeft, verbonden wordt, nut kunnen stichten. Inzonderheid ook kan het voor hem, die reeds met de kunst van declaméren meer of min praktisch bekend is, zeer bruikbaar zijn om hem tegen gebreken te waarschuwen en op de fijnere schoonheden van Uitvoering opmerkzaam te maken.

§ 9.
Over deze en gene schriften, tot de Declamatie betrekkelijk.

Verschillende schrijvers hebben dan ook over de studie der Mondelijke Voordragt of kunst van declaméren geschreven, en regelen daarvan op het papier gebragt. Van de Grieken intusschen is over dit onderwerp weinig of niets tot ons overgekomen, maar bij de Romeinen heeft CICERO in zijne Rhetorische werken eenige voortreffelijke wenken er over gegeven. Het uitvoerigst evenwel onder de Latijnsche auteurs handelt QUINCTILIANUS over het declaméren, en wel in een deel van het elfde boek van zijn geschrift: *Institutiones Oratoriae* of Welsprekendheidslessen getiteld, een der uit-

muntendste voortbrengselen, wat de gansche zoo Innerlijke als Uiterlijke Welsprekendheid betreft, uit geheel de Oudheid. Hierbij moet men echter niet uit het oog verliezen, dat QUINCTILIANUS vooral de krachtige, allen poëtischen tooi schuwende Mondelijke Voordragt van den staats- en balieredenaar bedoelde, en zich naar de zeden en gebruiken van zijn' tijd en landaard schikte. Zoo maakt hij dus, wat dit laatste punt betreft, wel eens van gebaren en wat dies meer zij gewag, die bij ons vreemd zouden schijnen. - In later tijd treft men bij Franschen, Engelschen, Duitschers menig geschrift aan, dat over de Declamatie, of over deze of gene harer soorten handelt. Bij de Franschen b.v. de werken van een' CONRARD (of hoe hij anders heeten moge), DU BROCA, LARIVE, ROOSMALEN en anderen, bij de Engelschen die van een' SHERIDAN, WALKER, BLAIR enz. Bij de Hoogduitschers de schriften van ENGEL, EWALD, FRANCKE, SCHILLING, KERNDÖRFER en verschillende ongenoemden. Bij ons hetgeen door FRANCIUS, VOSSIUS, CLARISSE, BOGAERS, SCHRANT, KNEPPELHOUT enz. (het zij vertaald, het zij onvertaald) geschreven is. Aan een Handboek echter, dat over de Declamatie of kunstmatige Mondelijke Voordragt in haren geheelen omvang en al hare soorten noch te uitvoerig, noch te beknopt handelt, en vooral ook door voorbeelden niet te karig wordt opgehelderd, ontbreekt het ons nog, gelooven wij. Moge dit geschrift aan dien mangel eenigzins te gemoet komen!

§ 10.
Welke de drie hoofdeigenschappen eener goede Declamatie zijn.

Wij hebben gezien, dat de Uiterlijke Welsprekendheid of kunstmatige Mondelijke Voordragt in allen deele een afdruksel en weerklank is der innerlijke, en wel bepaaldelijk van hetgeen men den stijl in haar noemt. Daar men nu de hoofddeugden van dezen laatstgemelden tot drie brengen kan, namelijk tot Zuiverheid, Duidelijkheid en Fraaiheid, zoo volgt hieruit, dat ook alle goede Declamatie op die drie hoedanigheden aanspraak moet kunnen maken, zuiver, duidelijk en fraai zijn moet. Wel is waar, strikt gesproken, bevat de deugd van fraaiheid die van zuiverheid en duidelijkheid in zich, maar naar het gewone spraakgebruik kan zij gerekend worden in

zoo ver op zichzelve te staan, als men zuiver en duidelijk kan declaméren, zonder het juist nog bijzonder fraai en sierlijk te doen, hetzij dan door het gemis b.v. van eene welluidende stem, hetzij door mangel aan aesthetisch gevoel en smaak; of ook omgekeerd, als men wel eens in vele opzigten eene schitterende Mondelijke Voordragt bezitten kan, zonder dat zij nog overal even duidelijk en zuiver is. Hoort men toch niet wel eens zeggen: welk een heerlijk talent heeft deze of gene predikant; jammer, dat hij niet wat zuiverder is in de regte uitspraak van sommige letterklanken, soms wat plat Amsterdamsch, of wel wat binnen 's monds spreekt! Dat voor het overige de Fraaiheid of Sierlijkheid der Declamatie(*) - ook in haar' engeren zin, en de Zuiverheid en Duidelijkheid daar niet onder begrepen - toch altijd minder iets afzonderlijks, dan wel eene bijeenvoeging of aggregaat van verschillende andere eigenschappen blijft, zullen wij in het vervolg aantoonen, en die eigenschappen, als daar zijn Waarheid, Welluidendheid, Afwisseling, Eenparigheid of Gelijkmatigheid, Juistheid enz., dan nader beschouwen.

(*) *Pronuntiatio ornata*, gelijk QUINCTILIANUS haar noemt, die zijn zeggen, I. c. 5. *Jam cum omnis oratio tres habeat virtutes*, *ut emendata*, *ut dilucida*, *ut ornata sit etc.*, later ook op de Mondelijke Voordragt toepast.

Eerste hoofdstuk.
Over de Zuiverheid van Declamatie of van de kunstmatige Mondelijke Voordragt.

§ 11.
Wat men door de Zuiverheid der kunstmatige Mondelijke Voordragt, of door Orthoëpie verstaan moet.

Zuiverheid van Declamatie bestaat daarin, dat men aan de woorden en de lettergrepen en letters, waaruit ze gevormd zijn, die uitspraak geeft, welke zij naar den aard onzer taal, zoo als deze laatste door het beschaafdste deel onzer landgenooten wordt uitgesproken, hebben moeten. Gelijk namelijk de zuiverheid van stijl (*styli castitas*, *oratio emendata sive pura*) vereischt, dat men de woorden, zoo wel ieder derzelve afzonderlijk genomen, als in hunne vereeniging tot zinnen, volgens de regelen eener goede spelling en de voorschriften der *Spraakleer in het algemeen*, bezige, en daarbij ze niet buiten noodzaak verlenge, verkorte, of verandere, dat is, zonder noodelooze zoogenaamde metaplasmen of woordvervormingen, zoo vordert de zuiverheid van Declamatie strenge overeenkomst met de voorschriften der regte *Uitspraakleer*, en de spreker, die tegen deze orthoëpie zondigt, is even berispelijk, als de schrijver, die of de orthographie (spelkunst), of de syntaxis (woordvoeging) telkens met voeten trapt. - Hij, die b.v. den versregel uit HELMERS:

Wie houdt aan roovers, aan verraders ooit zijn woord?

aldus op het papier brengt:

Wien hout aen rovers, aen veraders oit zyn woort?

schrijft, en die hem reciteert, als of er stond:

Wie haut an rovers, *an verreders ooit zyn wort?*

spreekt hem onzuiver.

Men gevoelt hierbij, dat een onzuivere stijl ligt eene onzuivere uitspraak na zich kan slepen, en zoo ook omgekeerd; schoon evenwel het eene niet altijd een gevolg van het andere is.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) Door de uitspraak van het beschaafdste deel onzer landgenooten verstaan wij niet den spreektrant der beschaafden van eene enkele stad, als b.v. van *Amsterdam*, *den Haag*, *Leyden*, *Groningen*, *Utrecht*, maar die door heel het vaderland heen thans aangenomene pronuntiatie van het Hollandsch, welke alle welopgevoede lieden, als zij hardop lezen, of maar eenigzins deftig in het publiek spreken, volgen, en die zich allengskens uit de tongvallen der verschillende provinciën tot den beschaafden algemeenen tongval of de gekuischte algemeene wijze van de woorden te uiten gevormd heeft.
2) Even als hij onzuiver schrijft, die of bloot gewestelijke, of wel hemzelven alleen eigene woorden (provincialismen en solécismen), of wel in een' zeer deftigen stijl vreemde, bastaardachtige, of geheel nieuwe woorden noodeloos bezigt, en zich aan andere dergelijke feilen schuldig maakt, zoo declameert hij onzuiver, die aan op zichzelf goede uitdrukkingen eene lompe provinciale uitspraak geeft, of de Nederlandsche woorden op zijn Fransch, Engelsch of Hoogduitsch *koetert* en *verkromtongt*, of wel willekeurig eene manier van recitéren najaagt, die van het gewone gebruik geheel afwijkt, enz.; kortom, men kan dezen zamenhang tusschen zuiverheid van stijl en van uitspraak in een aantal bijzonderheden doen opmerken(*).

§ 12.
Gevolgtrekking uit het in de vorige § *gezegde.*

Uit het gezegde vloeit voort, dat men om zuiver of orthoëpisch in het Nederlandsch te declaméren, met de bovenge-

(*) Het zij mij vergund hier een paar woorden aan te halen uit mijne hierboven, bl. 4, vermelde Latijnsche oratie, waarin onder anderen gezegd wordt: *Nonne aeque pertinet ad Pronuntiatiationis atque ad Elocutionis castitatem*, *ut nullam oleat peregrinam insolentiam*, *ut nulla in ea resonet rusticitas? Quod enim* CICERO *in oratione pro* ARCHIA *narrat,* METELLUM PIUM *vel exteris poëtie*, *pingue quoddam sonantibus et peregrinum*, *aures dedidisse*, *modo suae ipsius laudes ab illis celebrarentur*, *haec* METELLI *indulgentia cuique profecto non placebit. - Quis in Declamatorem stomachosior non sit, qui in Belgicis recitandis versibus non ad pronuntiandi usum*, *inter cultiores et urbanos patriae incolas receptum*, *sese conformet*, *sed dialecto utatur*, *qua Amstelodami v.c. ancillulae famulive in plateis uti solent? Quis Pronuntiatorem habeat probabilem*, *vocabula* (*qua in re*, *festinationis gratia*, *in sermone quotidiano et domestico connivetur*) *curtantem*, *eaque subinde suis literis, syllabis adeo, fraudantem*? *Quis*, *uti idem* TULLIUS *inquit*, '*literas putidius exprimi velit, aut verba exiliter animata exire*, *aut inflata et anhelata gravius*?' *Ecquisne obsoletam amet Actionem et barbaram, qui Stilum odio habeat*, *hisce vitiis inquinatum et turpiter deformem*?

melde algemeen aangenomene beschaafde uitspraak naauwkeurig bekend moet zijn; met andere woorden, dat men juist weten moet, hoe elke letter en lettergreep volgens haar wordt uitgesproken, of, zoo soms hierin nog eenig verschil heerscht, op gronden van overeenkomst, afleiding, welluidendheid en wat dies meer zij, uitgesproken worden moet. Wij zouden dus in de eerste plaats, terwijl wij al de klanken van ons alphabet doorliepen, dienen op te geven, hoedanig van elke letter, zoo op zich zelve als in verbinding met andere letters beschouwd, *tegenwoordig* de zuivere uitspraak zij. Ligt zouden wij evenwel indiervoege langdradig worden, en daarenboven een vrij nutteloos werk doen, daar dit ons boek niet geschreven wordt voor vreemden, die met onze taal geheel onbekend zijn, maar voor inboorlingen, van wie wij vertrouwen mogen, dat zij de regelen eener beschaafde uitspraak over het algemeen zich eigen gemaakt hebben. Wij willen dus alleen waarschuwen tegen *deze en gene* gebreken, die men in de deftige Mondelijke Voordragt ook geoefenden soms hoort begaan, en te dien einde zullen wij, deels over onze klinkers, deels over onze twee- en drieklanken, deels over onze medeklinkers, deels eindelijk over den woordaccent of klemtoon en nog een paar andere punten meer, blootelijk zoo veel zeggen, als genoeg is, om daaraan eenige korte wenken vast te knoopen, welke die gebreken kunnen doen vermijden.

§ 13.
Over de onzuivere of min zuivere Uitspraak, die somtijds aan onze Klinkers, Eén- of Enkelklanken of Vokalen gegeven wordt.

Met terzijdestelling van alle verschillende, niet zelden vrij uiteenloopende, spitsvondige en praktisch tot de uitspraak weinig afdoende gevoelens over den aard, het getal, de klankorde en soortgelijke hoedanigheden onzer vokalen, (waarover de heer KINKER veel fraais heeft), nemen wij naar ouderwetschen trant eenvoudig aan, dat dezelve zijn *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, en (voor het oog evenwel meer dan voor het oor) *ij* en *y.* Ten aanzien nu van hare *tegenwoordige beschaafde* uitspraak geve men acht op het volgende, dat wij hier, onder de rubriek van aanmerkingen en uitbreidingen, ter plaatsuitwinning in eene wat kleiner drukletter mede zullen deelen.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Over de uitspraak der a.

Men zorge, om de lange *a*, b.v. in *vader*, *wanen*, *daar*, *aal* enz., die

men, waar ze op een' medeklinker stuit, tegenwoordig bij ons met *aa*, of vroeger hier te lande - en ook thans weer regelmatig in België - met *ae* spelde, vooral noch als eene korte *a*, noch met den gemengden klank van *oâ* of *aô* uit te spreken. Menig een' op het spreekgestoelte (want over de taal van den dagelijkschen omgang handelt dit boek niet) heb ik aan dit eerste gebrek, inzonderheid wat het voorzetsel *aan* betreft, zich wel hooren schuldig maken, zoodat men b.v., vooral hier in *Groningen*, die praepositie *aan* deed klinken als *an*, en zeide: 'ik heb er niet *an* gedacht; hij bleef *an* zijn' pligt getrouw enz.' Anderen - en dit geldt het tweede gebrek - laten den langen *a*-klank zich eenigzins met dien der *o* vermengen, waardoor een zweem van de platte uitspraak der boeren in Gelderland, Groningen, Drenthe en meer andere provinciën ontstaat, waar op die wijze de *aa* wel wordt uitgesproken. Immers men doet daar woorden, als *maar*, *daar*, *waar*, *laten* enz., met een' tusschen *a* en *o* in zwevenden middelklank hooren, die uit onze beschaafde uitspraak geheel verbannen is, schoon hij in het Fransch, b.v. in *mort*, *dort*, *sort*, *encore* en honderd soortgelijke uitdrukkingen (en zoo ook in het Deensch en Zweedsch), eene voorname rol speelt. Zoo de lange *a* bij hare uitgalming al wat van toon veranderen moet, doe men ze niet naar de *o*, maar naar de *e* overhellen, dat evenwel, als het te sterk gedaan wordt, die gemaakte zoogenaamde Haagsche uitspraak te weeg brengt, welke voor veler oor in andere Nederlandsche gewesten eene ergernis is, en eenigzins trekt naar die der *e* en *ai* in het Fransche *mer* (zee), *faire* en soortgelijke woorden(*).

Aan niets onderscheidt men bij ons méér den beschaafden van den min beschaafden redenaar, dan aan de zuivere en, mag ik het zoo eens noemen, Hollandsch-elegante uitspraak der lange *a.*

Over de e.

De *e* wordt hoofdzakelijk bij ons verdeeld in zacht-lang en in hard- of scherp-lang, in zacht-kort en in hard- of scherp-kort Over het onderscheid tusschen de lange en korte *e* in het algemeen valt hier niets bijzonders te zeggen. Men kan echter vragen, of men in eene beschaafde uitspraak het verschil tusschen de zacht- en scherp-lange *e* (voor 't oog door *e* of *ee* aangeduid) kan en moet doen hooren; b.v. of men in de versregels:

Waartoe zou 'k andren toch met mijn geklag vervelen?
'K wil helen heel mijn smart, want niemand kan ze heelen,

het zacht-lange *helen* (verbergen) anders uitspreken moet, dan het hard- of scherp-lange *heelen* (genezen), of wel, of men twee onderschei-

(*) Een bewijs, hoe conventioneel het zoogenaamde al of niet platte en boersche in de uitspraak van verschillende talen is. Waarom vinden wij, en, volgens GRIMM, ook de Hoogduitschers, dien *oâ*-klank, dien - had ik bijna gezegd - tusschen *o* en *a* in liggenden moltoon, bij ons gemeen en leelijk, en in het Fransch fatsoenlijk en fraai? En waarom is zoo ook een andere middel- of tusschenklank, die van de Grieksche *η*, of Fransche *ai* (in *maître*), of Hoogd. *ä* (in *während*), welke bij alle andere natiën van Europa in zwang en nog in onze volksdialekten overal te vinden is, thans, op een enkel woord na, geheel alleen aan die volkstongvallen overgelaten?

dene klanken moet geven aan *steenen* (baksteenen, keijen enz.), en aan het werkwoord *stenen* (zuchten, kermen), beide welke woorden BRANDT bezigt, als hij van den gesteenigden STEPHANUS zingt:

Trekt met mij naar de plaats, *waar al de steenen stenen*,
Waar al de steenigers, *waar al de regters weenen.*

Ik antwoord: dat aan het moeten niet te twijfelen zijn zoude, ware het kunnen mogelijk. Mogelijk is dit kunnen evenwel niet, ten zij men tot de eene of andere provinciale uitspraak de toevlugt neme, b.v. het scherp-lange *heelen* zoo wat op zijn Hoogduitsch als *heilen*, en het scherp-lange *steenen*, als *stienen* doe klinken, of wel het zacht-lange *stenen* als *stennen* of *steunen* uitspreke. Maar, eilieve, gaat dit aan? Kortom, wij houden het er voor, dat het onderscheid tusschen de hard- en zacht-lange *e* zonder platheid of gemaaktheid niet meer kan aangeduid worden, en hebben zulks ook van geen beschaafd redenaar ooit hooren doen, of hij verviel in provinciale klanken. - Wat integendeel het verschil tusschen de zacht- en scherp-korte *e* betreft, dit ook is in eene kiesche uitspraak wel degelijk hoorbaar, en geen redenaar mag het verwaarloozen; hoe vaak het ook in enkele woordklanken verwaarloosd worde, en ik er in mijne declamatorische lessen onophoudelijk tegen heb moeten waarschuwen. Dien ten gevolge onderscheide men b.v. tusschen *el* (ellemaat), en *-el* (achtervoegsel in woorden, als *spieg*EL, *lep*EL, *klep*EL enz.). Men geve aan de zacht-korte *e* in het voor voegseltje *ver-*, b.v. in den regel:

VER*hoor, ô God*, VER*hoor mijn smeeken!*

niet den klank van de *e* in het bijwoord of adverbium *ver*, *verre*, b.v.:

Maar, *ach*, *geen trooster naakt en alle hulp is* VER!

of make het gezegde voorvoegsel gelijk aan het scherper *her-* in HER*doen*, HER*inneren.* Men onderscheide het koppelwoord *en*, oudtijds *ende*, dat een' hard-korten klank heeft, van het buigdeel *-en* in *hoor*EN, *sprek*EN, *mensch*EN, en zegge in 's Hemels naam niet met sommige kanselredenaren: ‘Heere, wij eerbiedig*én* en aanbidd*én* uw*én* heilig*én* wil!’ daar de *e* in deze slotsyllabe *-en* bijna niet gehoord moet worden. Zelfs behoeft men in den artikel of het lidwoord *den* niet eens sterk op die letter te drukken, als men b.v. 's dichters woorden leest:

Ik zag DEN *edlen held*, DEN *roem van Nederland*(*).

Evenmin verwarre men den meer hard- of scherp-korten klank van *er* in ons adverbium *er* (afkorting van *daar*) met de terminatie of slotsyl-

(*) Dat lidwoord *den* heeft hier niet den vollen scherp-korten klank van *den* (denneboom) noodig, weshalve het, *voor een deel ook uit dien hoofde*, een gebrek is in verzen met zoogenaamde jambische voetmaten, als de tweede of lange syllabe van den jambus juist op dat lidwoord *den*, of wel op *men* en soortgelijke vlugtige woordjes valt; b.v.:

In DEN *benaauwden strijd van tweemaal veertig jaren*,

dat al niet veel minder stootend klinkt dan de regel:

En DE *doorluchte held zonk stervend op den grond.*

labe -*er* in *hoord*ER, *sprek*ER, *lez*ER, of spreke het zamengestelde woord *dwaal*-STER (planeet) in den regel:

De dwaal-stér blonk in 't west, die Venus wordt genoemd,

op dezelfde wijze uit, als het afgeleide *dwaalster*, d.i. omzwerfster, in den aanhef der romance:

Wat doolt ge, ô meisjen, om in 't woud!
Waar wilt ge, ô schoone dwaalster, heen?

kortom, men bega niet den maar al te gewonen misslag, om onze duizendmalen voorkomende zacht-korte en schier stomme *e*, waaraan wij geen minder overvloed of liever overdaad hebben dan de Franschen, als scherp-kort, of wel omgekeerd onze scherp-korte *e* als zacht-kort uit te spreken. *Eene*, *mijne*, *zijne* enz. moet daarom ook, vooral vóór eene volgende vokaal, schier als *een*, *mijn*, *zijn* klinken, gelijk men in de gewone omgangstaal de eind-*e* in soortgelijke woorden dan ook doorgaans inslikt, en zij in onze versmaten met den begin-klinker van een op haar volgend woord altijd zamensmelt. Zoo wordt ook *eenen*, *mijnen*, *zijnen*, *uwen* te regt als *een'*, *mijn'*, *zijn'* al dikwerf geschreven en uitgesproken, want het is, ten minste in een' luchtigen stijl, vervelend dat *eenen*, *mijnen* enz. telkens als kokinjes te zien rekken(*). BILDERDIJK heeft er met grond tegen geijverd, als hij in zijnen, van ongegronden taalijver anders niet overal even vrijen *Perzius* zingt:

Ik denk, dat HÁREN, ZÍJNEN, HÚNNEN
Is zekerlijk een weddingschap.
Of zou mij dit bedriegen kunnen?
Gij doet het immers voor een grap?
Want wie zou de arme voornaamwoorden
Zoo zwaar met klatergoud omboorden,
Te schittrend voor hun knechtslivrei?
Dat goedtjen, kan men 't niet ontbeeren,
Schuilt best in schaduw van zijn Heeren,
En nooit voegt hun zoo'n luid geschrei!

Tegen de gerekte uitspraak van sommigen onzer kanselredenaren, die aan de *e* in *werd* (wierd) en soortgelijke woorden den klank der Grieksche *η*, of der Fransche *ai* of *ê* (b.v. in *naître*, *être*) geven, zij men ook op zijne hoede. In het woord *wereld* mag men intusschen dien

(*) Men kan dit eene verhoogduitschte uitspraak noemen, die evenwel in Duitschland natuurlijk is, wijl daar op de slotsyllaben van *einer*, *eine*, *einen* enz. meer gedrukt wordt dan bij ons, ook de sluitende *e* niet zoo stom en schier aan de Fransche *e-muet* gelijk is, als de onze, en b.v. *eine*, onder het volk vaak als *einé* (met eene eenigzins lange *e*) klinkt. Van daar, dat in de Hoogduitsche verzen de *synaloepha* of versmelting der eind-*e* van een woord met de begin-vokaal van een volgend geen zulk een volstrekt vereischte is als bij ons en bij de Franschen, en dat men in een' deftigen stijl *eine*, *meinen*, *seinen* tot *ein'*, *mein'* enz. noch voor het oor, noch voor het oog verkort. Tevens is het de reden, dat de Duitschers de stomme slot-*e* der Franschen zelden zoo goed uitspreken als wij. Zij bijten haar of te veel, of te weinig af.

anders, gelijk wij zoo straks zeiden, uit onze beschaafde uitspraak te goeder of kwader ure verbannen blatenden (bleetenden of blarenden) Franschen *ai*-klank wel doen hooren; want dit woord, zoo als sommigen thans doen, als *wééreld* met eene lange *e*, of als *wareld* met eene lange *a*, uit te spreken, strijdt tegen het eeuwen-oud gebruik. Insgelijks dient *heer* (heir, of heirleger) en *meer* (meir, zee) duidelijkheidshalve wel dien middelklank te ontvangen, om niet vaak met *heer* (meester) en *meer* (vergroottrap van *veel*) verward te worden.

Meer hier over gebreken in de uitspraak der *e* te zeggen is onnoodig. Wij bepalen ons toch, gelijk bl. 20 aangestipt is, blootelijk bij zulke feilen tegen de orthoëpie, waaraan ook zelfs bekwame redenaren zich wel eens schuldig maken.

Over de i.

De *i*, die van figuur en klank dunste en pieperigste onzer vokalen, hoezeer haar geluid soms eene heerlijke werking doet, is in echt Nederl. woorden tegenwoordig schier altijd kort, want de lange *i*, die in *mine*, *zine*, *pine*, *schriven*, *begripen*, en soortgelijke woorden bij onze voorvaderen gebruikt werd, en thans door het teeken *ij* wordt aangeduid, heeft in dat *ij* een' geheel anderen klank gekregen, welke bijkans van dien der diphthong *ei* niet meer te onderscheiden is. Eigenlijk moet men onze lange *i* dus tegenwoordig in ons *ie* zoeken(*), dat, schoon oorspronkelijk, blijkens alle oud-Hoog- en Nederduitsche dialekten, een tweeklank zijnde, ja, dien veel-, of dubbelklank in onze tongvallen ook nog hier en daar hooren doende, in de beschaafde Mondelijke Voordragt weinig of niets gemengds meer, en zoo goed als hetzelfde geluid heeft, hetwelk wij aan de *i* geven, als wij haar onder de letters van ons alphabet opnoemen. 's Dichters woorden derhalve:

Wie beeft niet bij die taal, *wiens ziel verscheurt zij niet?*

klinken volkomen als:

Wi beeft niit bij di taal, *wiins ziil verscheurt zij niit?*

Wie, *dien*, *niet* enz. toch als *wië*, *diën*, *niët*, met een' duidelijken overgang van het geluid der *i* op dat der *e*, uit te spreken ware Friesch of Zeeuwsch.

Het gezegde, dat de enkele *i* tegenwoordig doorgaans kort is, en dat de dubbel-*i* of de *ij* bijna den klank van *ei* heeft gekregen, kan al mede tot bevestiging van het niet onbillijke der waarschuwing van bekwame taalkenners dienen, om namelijk de *i* in het achtervoegsel -*ig*, -*ige*, niet te lang, en dus b.v. *heilig*, *heilige*, *bezig*, *bezige* enz., als *heilieg*, *heiliege*, *beziege* enz. uit te spreken. De *i* moet hier kort, ja, ongeveer als eene zacht-korte *e* klinken. Men zegge dus bijna *heileg*, *heilege* (of *heiligge*), *bezege* (of *bezigge*) enz. En zoo ook met vlugtigen klank *heile-*

(*) Beweert men, dat de zoogenaamde tweeklank *ie* toch een' anderen klank heeft, dan dien eener lange of dubbele *i* (*ii*), en dat men b.v. in *niet*, ook in eene beschaafde uitspraak, altijd meer of min den overgang van *i* op *e* kan hooren, zoo antwoord ik: niet meer dan in de uitgalming der lange *a* (*aa*) een' overgang naar die zelfde *e*, hetwelk dan almede eene van de redenen is der vroegere spelling van *ae* in plaats van ons tegenwoordige *aa* (b.v. *maer*, *daer*, voor *maar, daar*).

gen of *heiliggen*, *vestegen*, *bezegen.* Dit zelfde geldt, hoewel misschien niet in die sterke mate, van de uitspraak der *ij* in de terminatie *lijk*, waarin ook die *ij* naar de korte *i* en *e* moet trekken. B.v.:

Hoe heerlijk rijst de zon, *hoe goddelijk in 't oost!*

luide:

Hoe heerlik (of *heerlek*) *rijst de zon*, *hoe goddelik in 't oost!*

niet ten minste als *heerleik*, en vooral niet als *heerlaik.* Men vindt zelfs bij onze oudste schrijvers dat achtervoegsel *lijk* vaak als *lek* of *lec* geschreven.

Hoe men de korte *i* in *ik*, *rigtig* enz. ukspreekt, weet elk Hollander. Hollandsch sprekende Hoogduitschers zouden hier evenwel ligt tegen de uitspraak kunnen feilen. Vergelijk hier onder de noot(*).

In het voorbijgaan zij nog aangemerkt, dat de lange *i*-klank in het Fransch eene groote rol speelt, en de Fransche Dichters haar soms zeer klank-nabootsend weten te bezigen. Zoo b.v. de oude RONSARD, als hij niet onaardig van den hoog in de lucht zwierenden en tierelierenden leeuwerik zingt:

Elle, *guindée du Zephyre*,
Sublime en l'air vire et revire,
Et y déclique un joli cri
Qui rit, *guérit et tire l'ire*
Des esprits mieux que je n'écris.

Over de o.

Elk Hollander kent hare verschillende uitspraak. Wij vragen bloot, of men het in de spelling, door *oo* of *o* aangeduide onderscheid tusschen de hard- of scherp-lange en de zacht-lange *o*, ook in de Declamatie moet trachten te doen opmerken, b.v. of men in den versregel van LOOTS:

De horen doet alom zijn vrolijk blazen hooren,

of in dien eens anderen dichters:

'k Min koolen op den disch, *maar kolen aan mijn' haard*,

horen anders dan *hooren*, *koolen* (bloem- of soortgelijke) anders dan *kolen* (vuur- of steenkolen) uitspreken moet. Het antwoord, even als dat

(*) In het Hoogduitsch (waarin anders ook de lange *i* in *ei* is overgegaan, ja, men zelfs, voor het oude *mine*, *sine* enz. van vele dialekten, thans *meine*, *seine* enz. schrijft) heeft de enkele *i* in sommige woorden nog een' langen klank, b.v. in *mir*, *dir*, *wir*, *ich* enz., dat schier als *mier*, *dier*, *wier*, *iech* klinkt. Zoo ook in *nicht* (niet), hetwelk volstrekt niet als ons substantief *nicht* (broeders- of zusterskind), maar *meer of min* als *niicht* of *niecht* moet worden uitgesproken. Tegen het verzuim hiervan heb ik dikwerf, als er (vooral vroeger door Oostfriezen) wel eens Hoogduitsch op mijne lessen gedeclameerd werd, moeten waarschuwen. - Waardoor de lange *i* of *ij* bij onsen de Hoogd. schier tot *ei* geworden is, is mij wat duister. Misschien door invloed van 't Opperduitsch. In het Fransch intusschen treft men iets soortgelijks aan in den verschillenden klank, dien b.v. de *i* in het mannelijk adjectief *fin*, en in het vrouwelijke *fine* heeft; b.v. *ce drap est fin*, *cette soye est fine.* Ook het Engelsch geeft aan de lange *i* doorgaans den *ei*-klank; welke laatste te *Groningen* onder het volk aan den tweeklank *ie* gegeven wordt. *Diep*, *lief* b.v. luiden er als *deip* en *leif.*

op eene soortgelijke vraag hier boven over de *e*, luidt: ja, als het mogelijk is, doch dit is niet meer het geval, of men moet den een' of anderen provincialen, voor het beschaafde publiek niet geldenden tongslag te baat nemen, en b.v. op zijn Geldersch *koolen* (bloemkoolen) met den zuiveren langen *o*-klank, en *kolen* als *koâlen* met het tusschen *a* en *o* in zwevend geluid (waarvan hier boven, bl. 21) uitspreken; of wel men moet, wat nu de zacht-lange *o* betreft, volgens andere dialekten *geuten* in steê van *goten*, *weuningen* voor *woningen* zeggen. Al wat men poge, om het op eene andere wijze, en zoodat het een beschaafd publiek niet stuite, te doen, draait in de uitvoering op gemaaktheid en eene temerige rekking van klank uit; gelijk dit b.v. het geval zou zijn, als men (om zoo te spreken) *hoōoren* voor het scherp-lange *hooren*, en *horen* voor het zacht-lange *horen*, *steeēnen* voor *steenen*, en het gewone *stenen* voor *stenen*, dat is zuchten, zeggen wilde. In zoo ver dus, dat is, naar den tegenwoordigen beschaafden spreektrant te rekenen, had men de zoogenaamde enkele en dubbele vokaalspelling ten aanzien der hard- en zacht-lange *e* en *o* gerust achterwege kunnen laten. - Wel integendeel zorge elk kiesch redenaar, om het verschil tusschen de hard- en zacht-korte *o* niet te verwaarloozen. Dat onderscheid toch, hoewel nu ongelukkig niet door eene onderscheidene spelling aangeduid, is niet alleen in onze volksdialekten, maar ook in de beschaafde uitspraak, allezins nog hoorbaar. Geheel anders klinkt de *o* in *hol*, *tol*, *mol*, *rol*, *top*, *os* enz. dan in *op*, *bosch*, *dom*, *vol* en *dol*, en in den versregel:

Mijn bód was dom en bot voor die zoo slechte bot,

of in:

Geheel het hól lag vol van beste schapenwol.

staat het geen redenaar vrij in *bód* (aanbod), *bot* (stomp) en *bot* (visch), of wel in *hól*, *vol* en *wol* hetzelfde geluid te doen hooren. Ik voeg er evenwel bij, dat niet in alle woorden het onderscheid tusschen het scherp- of zacht-korte der *o* nog vrij van weifeling is, want de beschaafde uitspraak heeft zich te dezen aanzien uit het chaotische der provinciale tongvallen nog niet overal op een vast standpunt verheven.

Over de u.

Ten aan zien der *u* vallen geene waarschuwingen te doen. In het onderscheiden van haar korten en langen klank, zoo als beiden b.v. in den versregel voorkomen:

Breng turf! de lucht is dun, *en 't buldrend weer is guur*,

zal geen beschaafd redenaar zondigen. Men bevlijtige zich evenwel, om de korte *u* voor de *r*, b.v. in *burger*, *turf* enz. iets anders uit te spreken, dan wanneer zij voor eene *t*, *s*, *f* en meer andere consonanten komt, b.v. in *put*, *rus*, *dun*; *duf* enz. Voor de *r* toch schijnt de *u* meer iets scherp-, voor andere medeklinkers meer iets zacht- of dofkorts te hebben. Staat ze voor de *w*, b.v. in *schuw*, is ze altijd lang.

Over de ij en y (*i-grec*).

De *ij* is oorspronkelijk eene lange of dubbele *i* (*ii*), en *mijne*, *zijne*, *pijn* enz. zou *mine*, *zine*, *pine* moeten luiden, zoo als dit bij onze oude schrijvers en nog in vele provinciale tongvallen van ons

vaderland het geval is. Neem eens STARING'S boerepraat: *De tuchtiging der Algerijnen*, in de Graafschap-Zutphensche dialekt, b.v.:

Waterloo hef onze kriigshaer zien vechten - de stad
Algiers onze vloten! En meug ze andere prizen
Van onze provincies, *wi durf op Gelderland wizen*(*).

Tegenwoordig echter heeft de *ij*, gelijk, bl. 24, is aangestipt, bijna geheel den klank der diphthong *ei* gekregen, en *mijne*, *zijne*, *prijzen*, enz. klinkt nagenoeg als stond er *meine*, *zeine*, *preizen*, weshalve de Hoogduitschers, bij wie dezelfde klankwisseling, schoon nog kennelijker, plaats heeft gegrepen, al die woorden zelfs met *ei* schrijven. Intusschen is in eene regt zuivere uitspraak onze dubbel-*i* of *ij* toch niet volkomen aan onzen tweeklank *ei* gelijk, en zoo een Declamator, zonder provinciaal te worden, in de *ij* nog iets van den ouden langen *i*-klank behouden kan, zoo hij op eene ongemaakte wijze *pijlen*, *vijlen*, *Rijn* enz. van *peilen*, *veilen*, *rein* voor het oor kan onderscheiden, des te beter. Gemakkelijker is dit zeker dan eenig verschil van uitspraak tusschen *koolen* en *kolen*, *steenen* en *stenen* te doen hooren, waarover hier boven, bl. 21 en 25, gesproken is(†).

In allen gevalle zorge een redenaar om van *mijne*, *pijp*, *Leydenaar*, op zijn plat Hollandsch geen *maine*, *paip*, *Laijenaar* te maken, en b.v. te zeggen:

'k Rook graag een lekkre paip, *Meneer!*
En wain bevalt mai even zeer.

wat nog aanstootelijker klinkt dan het Geldersche:

'k Rook graag een lekkre piep, *Miin haer!*
En wien (of *wiin*) *bevalt mi even zeer.*

Tegen dat doen trekken soms der *ij* en *ei* naar *ai* mag men in Groningerland zelfs niet geheel ongekuischte lezers ook wel waarschuwen.

In sommige woorden van vreemden oorsprong, die wij met *ij* schrijven, b.v. *poëzij*, *melodij*, *harmonij*, *muzijk*, *fabrijk*(§), *januarij* enz., spreke men haar noch geheel, noch ten deele als *ij*, (dat is, bijkans als *ei*) maar als eene oude lange *i* of tegenwoordige *ie* uit. Men zegge dus *poëzie*, *melodie*, *harmonie*, *muziek*, *fabriek*, want het zou pedant zijn en tegen het gewoon gebruik strijden, indien men met sommige redenaren, uit misverstand der spelling, die woorden nagenoeg als *poëzei*, *melodei*, *muzeik* enz. wilde doen luiden. Dit mag slechts dan geschieden, als in dichtmaat op *gij*, *mij* of dergelijke woorden gerijmd wordt, b.v.:

ô Godentelg, *ô Poëzij*,
Uw harmonij,

(*) Vergel. over dat geestig dichtstukje mijn leven van STARING, bl. 183.

(†) Trouwens, het is dan ook aan onze dichters volkomen geoorloofd *oo* en *ee* op de zacht-laage *o* en *e* te doen rijmen, *boomen* b.v. op *komen*, *steenen* op *stenen*, ja, zelfs *hol* op *vol*, niet echter de *ij* op *ei*, b.v. niet *zijn* op *rein.*

(§) Dat *poëzij*, *muzijk* enz. nog veel met eene *ij* geschreven worden, is op grond er van, dat die klinker werkelijk niets dan eene lange of dubbele *i* is, hetgeen dan ook, gelijk wij bl. 24 zeiden, in zijn' oorsprong zeer waar mag zijn, schoon van lieverlede thans de uitspraak van *ij* in de meeste woorden schier in die van *ei* is overgegaan. Dit is echter met *poëzij*, *muzijk* enz. nog niet het geval, waarin men dus de *ij* hare volle oude kracht van lange *i* doe behouden. Misschien zou het evenwel het beste zijn maar altijd *poëzie*, *harmonie*, *melodie*, *fabriek* enz. te schrijven, gelijk trouwens dan ook al veel gedaan wordt.

Uw melodij
Bezielt, *verrukt*, *betoovert mij!*

Hier kan men niet wel *poëzie*, *harmonie* enz. zeggen, of men zou ook *mij* als *mi* moeten uitspreken.

Hetgeen hier van de *ij* aangestipt is, make men ook op de *y-grec* toepasselijk, met welke letter de school van BILDERDIJK *poëzy*, *harmony* en andere woorden van dien uitheemschen stempel, gelijk ook *gy*, *my* enz. veelal gewoon is te schrijven. Ook die *y* klinke in dat *gij* nagenoeg als *ei*, en in *poëzy* enz., als *i* of *ie.* Voor zoo veel ze en bij hen, die de meest gewone tegenwoordige orthographie betrachten, en bij BILDERDIJK'S heele of halve volgelingen, in woorden, als b.v. *Egypte*, *Babylon*, *Cyrus* en soortgelijke, de Grieksche *u* vervangt, spreke men heur daar, waar ze op eene volgende consonant stuit, als korte, en waar ze niet stuit, als lange *i*, (dat is, als *ie*) uit. *Egypte* luide dus als *Egipte*, *Babylon* als *Babilon*, *cypres* als *cipres.*

Dat in het achtervoegsel -*lijk*, b.v. *goddelijk*, de *ij* schier in eene korte *i* of *e* mag en moet overgaan, is hier boven, bl. 25, reeds aangemerkt. Men moet dat -*lijk* ten minste niet half en half als -*laik* uitkrijschen.

§ 14.
Over de Zuiverheid of Onzuiverheid van Uitspraak, met opzigt tot onze Twee- en Drieklanken (Diphthongen en Triphthongen).

Na, wat de zuiverheid der Mondelijke Voordragt aangaat, een paar woorden over onze klinkers gezegd te hebben, willen wij thans iets aanstippen over onze twee- en drieklanken. Ook hier bepalen wij ons evenwel bloot bij datgene, waarin zelfs door redenaren die eene beschaafde uitspraak bezitten, wel gefeild wordt, en treden ook niet in het onderzoek, welke van onze, als zoodanig uitgegevene twee- en drieklanken dit, of thans, of voorheen, al dan niet zijn of waren; met andere woorden, welke zulks bloot voor het oog, en niet voor het oor genoemd moeten worden. Men kan toch over dat punt lang twisten, en hebben er dergelijke geschillen, zoo wat onze eigene meer-, veel-, dubbel- of mengelklanken, als die in andere talen betreft, onder de geleerden plaats gehad. Genoeg, de lettervereenigingen *ai*, *aai*, *au*, *aau*, *ei*, *eu*, *eeu*, *ie*, *ieu*, *oe*, *oei*, *ooi*, *ou* en

ui(*) heeten bij ons in de wandeling te regt of onregt niet één-, maar veel-, dat is, deels twee-, deels drieklanken. Zij komen alle voor in het versje zonder eene enkele *r* er in, dat ik vóór jaren maakte, en hetwelk, van elders overgenomen, hier afwisselingshalve eene plaats moge vinden:

De avond zeeg van 's hemels bogen, en de dauw dekt beemd en weî;
't Koeltje speelt en stoeit, al zuizend, met de bloempjes aan de heî;
Zoele balsemluchtjes waaijen op zijn donzen wiekjes aan;
Lente tooide op nieuw de boomen, mild met bloesemsneeuw belaân.
Zachtkens nagebaauwd van de echo, klinkt, ô Philomele, uw fluit!
't Maantje lonkt in 't woud zoo kwijnend, bij dat boeijend maatgeluid.
Ach, aanminnig is deze avond van het jeugdig bloeisaizoen!
Liefde wijdt hem; kom, MINONA, *laat ons in het bosckje spoên!*
Laat ons minnen, laat ons kozen, laat me van uw' lieven mond
Duizend malsche zoentjes plukken! - Liefde, liefde wijdt deez' stond!

Hoe faalt men soms in hunne uitspraak? Laat ons daarover in de volgende aanmerkingen en uitbreidingen handelen.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Over ai.

Van deze, in de beschaafde taal en in echt Nederlandsche woorden, alleen, geloof ik, nog maar in den uitroep *ai mij* (verzachting van *ach mij*) voorkomende vokaalvereeniging valt niets bijzonders te zeggen. In de bastaardwoorden *saizoen*, *faizant* en soortgelijke (voor zoo veel men die niet liever *sezoen*, *fezant* enz. wil spellen) doen sommigen haar op zijn Fransch, anderen als eene zacht-korte of doffe *e*, anderen als *ei* klinken. Wij laten het aan de verkiezing des Declamérenden over.

Over aai.

Deze zangrijke verlenging van *ai* vindt men in honderden van woorden. Ik heb beschaafde redenaren nooit in hare uitspraak hooren zondigen. Evenwel houde men het over de lange *a* gezegde in het oog.

Over au en aau.

Au is schier even zeldzaam als *ai.* Men heeft dien dubbelklank slechts in *dauw*, vroeger doorgaans *daauw* geschreven, en ook nog

(*) Men spreekt ook nog wel van een' drieklank *iaau.* Hij komt echter alleen in de onomatopée *miaauwen* voor, een woord van nieuwe fabrijk en waarvoor men op zijn goed oud-Hollandsch *maauwen* zegt. Ook is *iaau* geen regte veel-, of mengelklank, zoo min als b.v. *ia* in *Italiaan*, of *ioe* in *krioelen*, waarin de *i* en de *a* of *oe* twee op zich zelf staande klanken in twee syllaben vormen, terwijl een regte veel-, d.i. twee- of drieklank, altijd in ééne lettergreep bevat is. Eene niet zamenvloeijende opvolging van twee klinkers is aan echt Nederlandsche woorden vreemd, weshalve eene zoo ongemeen zangerige en welluidende afwisseling van toonen, als b.v. in den Franschen, door BEETHOVEN verheerlijkten naam ADELAÏDE heerscht, nergens in onze taal te vinden is.

vaak zoo uitgesproken, in *klauteren*, *Paus*, de eigennamen *Paulus*, *Saulus* enz. Zijne verlenging *aau* doet zich des te meer hooren, en ten aanzien van dit *aau* zij men ernstig op zijne hoede, om het niet met *ou* te verwarren, en dus *flaauw*, *blaauw*, *raauw* enz. uit te spreken, als *flouw*, *blouw*, *rouw.* Oude en jonge lieden hier in *Groningen* ontsieren er maar al te dikwerf hunne voordragt door. Ik heb er gedurende dertig jaren op mijne declameerlessen tegen moeten waarschuwen.

Over ei.

Bij deze diphthong zorge men haar niet naar *ai* te doen gelijken, hetgeen men echter regt beschaafde redenaren zelden zal hooren doen. Voor Duitschers zou dit voorschrift des te noodiger zijn(*). Dat er tegenwoordig in de beschaafde uitspraak tusschen *ei* en *ij* nog wel eenig, maar geen zeer groot verschil bestaat, is, bl. 27, reeds opgemerkt.

Over eu.

Ook dezen tweeklank (ten minste voor het oog; want eigenlijk is het eene soort van middelgeluid, dat aan den *Umlaut* der Hoogduitschers *ö* in *hörte*, *Göthe* enz. gelijk is) dezen tweeklank, zeg ik, wiens uitspraak bij ons zich naar die der Fransche *eu* (in woorden b.v. als *je veux*, *un peu*) gerigt schijnt te hebben(†), zal men zelden door een' eenigzins beschaafden mond hooren misvormen. Hoe zou men FEITH'S versregel:

> *Wat glans van eer of goud den mensch op aard verheugde*,
> *De deugd*, *de deugd alleen baart reine hemelvreugde.*

anders dan goed kunnen uitspreken?

Over eeu.

Hetzelfde geldt ook van dit *eeu*, verlenging en verscherping van *eu.* In de rijmen:

> *De woeste leeuw*,
> *Wiens felle schreeuw*,
> *In vroeger eeuw*
> *Den circus deed weergalmen*, enz.

(*) De Hoogduitsche *ei* trekt, ook in een' zuiveren Saksischen mond, altijd eenigzins naar *ai*, ja, GRIMM stelt zelfs *ei* aan *ai* in klank gelijk. Het wordt echter voor een gebrek gehouden dit naar Opperduitschen trant zoo sterk te doen, dat *Theil*, *heilig* enz. geheel tot *Thail*, *hailig* enz. wordt, gelijk men in schriften, die in Opperduitsche dialekten vervaardigd zijn, die woorden zelfs wel zoo geschreven vindt. Voorbeelden in mijne vóór lange jaren uitgegeven *Schets van een Overzigt der Duitsche Taal.*

(†) De Fransche *eu* in *veux*, *peu* enz. klinkt geheel als de onze. Bij de Hoogd. integendeel heeft *eu*, b.v. in *Freude*, *Leute* enz. een' zweem van gelijkheid met ons *ui.* Vergelijk ons *luiden* (lieden) met het Hoogd. *Leute.* En zoo ons *huilen*, *buidel*, *buit* enz. met het Hoogd. *heulen*, *Beutel*, *Beute.*

zal een sierlijk redenaar niet ligt eene feil van uitspraak begaan, of het moest zijn, dat hij den langen *e*-klank vóór de *u* niet genoeg deed uitkomen en daardoor *eeu* van *eu* te weinig onderscheidde, of wel

dat hij, de *u* te veel verzwijgende, *onuitschreeuwelijk* volkomen als *onuitschreewelijk* (zoo als HUYGENS het wel schrijft) uitsprak.

Over ie.

Dat deze veel- of tweeklank (want oorspronkelijk is dezelve zulks buiten alle bedenking) tegenwoordig in de beschaafde uitspraak zoowel bij ons als, volgens GRIMM, bij de Hoogduitschers, niet of weinig anders dan als eene lange *i* wordt uitgesproken, heeft, na hetgeen daarover op bl. 24 gezegd is, geene herhaling noodig.

Over ieu.

Men zorge de *u* daarin te doen hooren. Hoe scherp voor het overige en weinig oorstreelend deze aan ons Nederlanders in het bijzonder eigene en slechts voor de *w* te vinden mengelklank in vele woorden ook zij, heeft hij toch somtijds iets oortreffends en geluidnabootsends. In:

Zijn nieuw scherpsnijdend zwaard hieuw 's monsters kieuwen door.

hoort men in dat *hieuw* enz. even duidelijk als gepast het sissende en fluitende geluid, hetwelk een zwaard maakt, dat bliksemsnel de lucht doorklieft.

Nieuw als *nuw* uit te spreken is platte volkspraat. In *Groningen* zegt het gemeen er *nei* (Hoogd. *neu*) tegen.

Over oe.

In de uitspraak van deze letterbinding, die in klank aan de Hoogd. vokaal *u* (in *Blut*, *gut*), en aan de Engelsche *oo* (in *blood*, *good*) gelijk of vrij gelijk is, zal geen Declamator ligt falen. Wij kunnen dit zelfde zeggen:

Over oei.

Een' der welluidendste en liefelijkste, den Hoogduitschers ontbrekende veelklanken in onze taal, en te regt den naam van euphoon verdienende, zoo als de Grieken een' tweeklank wel noemden. Hoe veel smeltende geven de *oei*-geluiden aan de volgende door mij, om dit te doen hooren, zamengeknutselde soort van éénrijmen of *monorimes!*

'*t Koeitje loeide*,
'*t Beekje vloeide*,
Aan welks boord het bloempje bloeide,
Dat reeds de avonddauw besproeide,
En waar Zefier zuisde en stoeide; -
Philomeles org'len boeide,

Toen ik in het schuitje roeide,
Mij betoovrend oor en hart.
En ofschoon een onweer broeide,
Dat al na en nader spoeide,
En gestaâg in felheid groeide,
En de lucht van hitte gloeide,
Die mij borst en longen schroeide,
En ter dood toe mij vermoeide,
Ik gevoelde leed noch smart.

Een Declamator trachte het zachte, dat *oei* in sommige woorden heeft, door eene zachte uitspraak nog te verhoogen; even als hij omgekeerd in eene zinsnede, gelijk b.v.: ‘de stormen bulderden,

gierden en *loeiden* door het zwerk,' dit *loeijen* met forschen galm doe klinken. Doch dit behoort tot de Juistheid der Mondelijke Voordragt, waarover in het vervolg nader.

Over ooi.

Ook dit *ooi*, verlenging van het in onze taal onbekende *oi*(*), en in *mooi*, *tooijen*, *strooijen* enz. aan te treffen, zal zelden door beschaafde redenaars slecht worden uitgesproken. Even als *oei*, is ook deze vokaalmengeling aan de Hoogduitsche taal niet eigen, en mede een onzer meest streelende woordgeluiden. Zoo b.v. in de regels, waarin van een lief klein meisje gezongen wordt:

Bloemen te strooijen,
'*t Aanzigt tot minlijke lachjes te plooijen*,
En zich met kwikjes en strikjes te tooijen,
Was steeds haar lust.

Over ou.

Dat men dezen meer- of veelklank niet met dien van *au*, en nog minder met dien van *aau* moet verwarren, zoo als ongelukkig maar al te dikwerf plaats heeft, is, bl. 30, gezegd.

Over ui.

Een zuivere mond doe in deze, bij onze oudste schrijvers zelden voorkomende diphthong de beide vokalen *u* en *i* goed hooren, zoodat er altijd onderscheid blijve tusschen dit *ui*, b.v. in ons *huis*, *kuisch*, *huilen* enz. en het *eu* der Hoogduitschers in *Freude*, *keusch*, *heulen*, welk Hoogduitsche *eu* anders, (gelijk wij, bl. 30, zeiden) in de uitspraak vrij wat van ons *ui* heeft(†).

Men kan bij de ware of schijnbare twee- en drieklanken, die in echt Nederlandsche woorden voorkomen, nog de *ae*, *oe* en *eu* in vreemde, uit het Grieksch en Latijn ontleende benamingen voegen. Dat de *ae* dan doorgaans als *e*, b.v. in *Caesar*, de *oe* ook als *e*, b.v. in *Phoebus*, de *eu* nagenoeg als *ui*, b.v. in *euphonisch*, *Euclides*, *Europa*, *euangelisch* uitgesproken wordt, heeft geene herinnering noodig.

(*) Vroeger schreef men wel *oi*, maar of om er ons tegenwoordig *ooi*, of wel om er den langen klank der *o* in *voor*, *door* en soortgelijke woorden mede uit te drukken, en doet dit laatste, wat het woord *oir* (in den zin van erfgenaam) aangaat, nog wel eens, om het van *oor* (gehoorlid) te onderscheiden; doch dan is *oi* geen tweeklank.

(†) In *zuizen*, *ruischen* en dergelijke woorden heeft onze *ui* iets zeer liefelijks in vergelijking der diphthong *au*, die er in vele Hoogduitsche woorden tegenoverstaat. Vergelijk toch *haus*, *maus*, *rauschen* enz. bij ons *huis*, *muis*, *ruischen.* Moet men bij de Duitsche uitdrukkingen niet den mond, als een' bakoven, openspalken? Het Hoogduitsche *brausen* vind ik echter voor het begrip, dat het uitdrukken moet, krachtiger dan ons *bruisen. Das Meer brauset* (de zee bruist). Welk een martiale klank!

§ 15.
Over deze en gene feilen tegen de Zuiverheid der Mondelijke Voordragt, ten aanzien onzer Medeklinkers of Consonanten.

Wij maken ook over dit onderwerp in de volgende, met

eene kleiner letter gedrukte aanmerkingen bloot van gebreken melding, die zelfs bij beschaafde redenaren wel voorkomen, en voegen soms in onze beschouwing de met elkander vermaagschapte consonanten maar bijeen.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.
Over de met elkaâr vermaagschapte en zoogenaamde stomme lipconsonanten b en p.

Men verwarre in de Declamatie de *b* en *p* niet met elkander, gelijk op het slot der woorden ligt plaats kan hebben, en doe b.v., voor zoo veel zulks zonder hardheid en een onwelluidend drukken op de letters mogelijk is, het onderscheid hooren tusschen *ep* of *eppe* (veil, eiloof, klimop) in den versregel bij WESTERBAAN:

En de ep met blinkend groen omslingert d'ouden toren,

en tusschen *eb*, *ebbe* (terugdeinzing van zeewater), tot welke HUYGENS iemand, die, in ballingschap verkeerend, op het strand der zee zit en bedrukt aan zijn vaderland denkt, zeggen doet:

Zeg hun, *eb*, *op mijn bevelen*,
Hoe 't uw balling-borger gaat,
En er in zijn vochte schelen
Stâag het volle springtij staat!

Zelden evenwel anders dan bij verkorting is de *b* bij ons sluitend of uitluidend (*auslautend*), gelijk de Hoogduitschers het tegenwoordig, in navolging misschien van het Grieksche *ἐκφώνητικον*, noemen. - Voor het overige, indien wij voor hen dit boek schreven, zouden wij hen raden zorg te dragen, om niet, gelijk sommigen hunner landslieden wel doen, aan de begin-*p* onzer woorden een' *b*-klank, en aan de begin-*b* een' *p*-klank te geven, b.v. *pereboom* als *berepoom*, *bijl* als *pijl*, *bak* als *pak* uit te spreken, of, zoo als BILDERDIJK hun ergens nageeft, op brieven naar *Amsterdam* het adres te zetten: *op die* PREESTRAAT *bei die* BAPEN- of BABENGRACHT(*).

Over de c en ch.

De *c* komt tegenwoordig maar in eenige vreemde of bastaardwoorden voor, b.v. *ceder*, *citer* enz., waarin men haar voor *e*, *i*, *ij* en *y*

(*) De Hoogduitsche *b* trekt, volgens ADELUNG, in den mond van min beschaafde Opperduitschers, dikwerf naar de *p*, gelijk omgekeerd de *p* wel voor de *b* genomen wordt. Wordt dit zeer sterk gedaan, dan geeft dit tot bespottelijke vergissingen aanleiding. Bekend is de uitroeping eener actrice in zeker treurspel: '*ô, wie schrecklich muss ich für meine Schuld p-ssen!*' Zij wilde zeggen *büssen*, maar sprak de *b* geheel als *p*, en even gebrekkig de getittelde *ü* volkomen als *i* uit, zoo als men dit eene en andere hier en daar onder het volk in Oostenrijk, Beijeren enz. wel hoort doen. Alles schaterde van lagchen.

als *s*, of enkel als *z*, en voor *a*, *o* en *u* als *k* uitspreken moet. Wat de *ch* betreft, het is een op zichzelf staande keelklank, zoo als wij hem in *licht*, *trachten*, *ach*, en honderd andere woorden aantreffen, en die zelden verkeerd wordt uitgesproken. Woordopenend of beginnend, komt hij niet voor dan in vreemde of bastaardwoorden, waarin men dan, des verkiezende, aan de *ch* soms wat van den *k*-klank geven kan, zoo als b.v. in *Christus*, *Christenen*, dat evenwel geen vereischte is. In *chocolade* spreke een sierlijk lezer haar geheel op zijn Fransch uit, dus nog wat anders dan *sjokkolaat*, en geheel niet als het platte *sukelade.* Dit geldt ook van *machine*, waarvoor men wel verkeerd *maadjiene* of *maasjiene*, ja, door geheel onkundigen zelfs *magiene* hoort zeggen. Elegante sprekers houden zich in zulke uitheemsche woorden liefst aan de uitspraak der taal, waaruit ze zijn overgenomen. *Chinas-appel* diende echter, tegen het zoogenaamde fatsoenlijke gebruik aan, wel *Sinas-appel* te luiden, want die gouden appelen of goudappelen hebben (zoo als men ten minste wil) hun naam niet van het verre China, maar van *Messina*, de bekende stad van Sicilië.

Over de *g* en *k*, schoon met de *ch* verwant, zullen wij hier onder afzonderlijk spreken.

Over de stomme tong- en tandletter d, en de met haar vermaagschapte t.

Ligt zou een Hoogduitscher ons *dol* als *tol*, ons *dak* als *tak* kunnen uitspreken, wijl hij in vele woorden (b.v. in *Tod*, *Tag*, *That*, *tausend*, *Teufel*, *tief*, *Vater*, *Bote*, enz) de *t*, of wel de *th*, in plaats van onze *d* bezigt, en wijl daarenboven de *d* zelfs in diegene, welke met eene *d* geschreven worden, bij Opperduitschers vaak een' bijklank van *t* heeft, zoodat de Franschen met onze Overrijnsche buren spotten, als sommigen van *je fous tis atieu*, *Matame!* spreken, of voor *donner tonner*, voor *vendre ventre* zeggen. Hollanders intusschen behoeft men tegen dit gebrek niet te waarschuwen. Geen beschaafd redenaar zal bij ons de *d* of *t* aan het begin of midden in de woorden ligt verwarren. - Dat de eind-*d* bij ons dikwerf den klank van *t* aanneemt, *brood*, *lood* b.v. soms als *broot* en *loot* klinkt, zullen wij straks nader aanstippen, als wij van eenige betrekkelijke afwijkingen van de natuurlijke uitspraak der letters gewag maken. Voor het overige weet elk net lezer, dat in enkele bastaardwoorden de *t* voor de *i* soms als *ts*, soms als *s* luidt; b.v. *natie*, *provintie* als *naatsie*, *provinsie* worden uitgesproken.

Over de verwante lip- en blaasletters f en v.

Wat deze consonanten betreft, zij men ernstig op zijne hoede tegen de provinciale feil van sommige Friesche en ook wel andere redenaren, die het fraaije onderscheid tusschen den zachteren *v*- en scherperen *f*-klank (met name aan het begin der woorden of syllaben) over het hoofd zien, en van *friend*, van ‘onze *fader*, die in de Hemelen zijt’ enz. spreken. Wel is het waar, dat bij vele, zoo niet bij de meeste Germaansche stammen, de begin-*v* sterk naar de *f* trekt, of *f* of bijna *f* is, ja, dat ik vóór eenigen tijd in een Duitsch boek den voorslag zelfs vond, om het geheele lettertee-

ken *v*, daar het toch als *f* klonk, af te schaffen(*); doch zoo ook al deze verwarring van *v* met *f* elders gelden moge, onze beschaafde Hollandsche, naar het Fransch zich gevormd hebbende uitspraak duldt haar niet, en een zuiver declamérend redenaar zal zoo min *feilen* (gebreken) met *veilen* (waschdoeken), als *dak* met *tak*, of *tam* met *dam* verwarren. Wij loopen dus ook, Fransch sprekende, geen gevaar om als sommige Hoogduitschers uitgelagchen te worden, die *je foutrais fous tire* voor *je voudrais vous dire* zeggen; integendeel, door aan de *f* en *v* elk haar regt te geven, zetten wij onzer taal een groot sieraad te meer bij. Of is klankverscheidenheid, is afwisseling van forscher en zachter geluiden in dezelfde soort van letters niet bevorderlijk voor de welluidendheid of euphonie? Is het geen voorregt, dat wij op zijn' tijd zoo wel versregels kunnen maken, die, in overeenstemming met hetgeen zij uitdrukken moeten, door de *v*-klanken iets malschs en molligs voor het oor hebben, gelijk de volgende:

Vriendlijk en aanvallig meisje, *van wier lippen honig vloeit*,
Dat al vleijend en al kozend 't oor van vriend en vijand boeit!

als anderen, die door de *f*-klanken krachtig luiden, gelijk de regel:

Fier, *terwijl hem de oogen flonkeren*, *zegt de Frank op forschen toon.*

Van de zinsonderscheiding, die, door het scherpere of zachtere *f*- en *v*-geluid, in woorden, als *fel* en *vel*, *fier* en *vier*, *feilen* en *veilen*, enz., te weeg wordt gebragt, behoeven wij niet eens melding te maken.

Over onze g.

De *g*, zoo als zij woord- of syllabe-openend in *groot*, *God*, *goed*, *gegrond*, het krijschende *gij* en honderd andere woorden voorkomt, is een onzer moeijelijkste letterklanken, en een waar struikelblok voor elken Franschman, Engelschman of Hoogduitscher, die, hoe lang zij dikwerf in ons vaderland verkeerd hebben, toch de wijze, waarop wij die *g* achter uit de keel gorgelen, maar niet leeren kunnen. Laat hen anders eens beproeven de twee volgende, met vele g^s alliterérende versregels zuiver uit te spreken:

Hoort ge? *afgrijslijk giegaauwt de ezel; ganzen gagg'len gaarne in 't gras*;
'*s Paards gegrinnik galmt in 't ronde; 't geitje graast langs gindschen plas.*

(*) ADELUNG zegt ook in zijn *Lehrgebäude*, I, bl. 174. *Man bemerke daher nur noch*, *dass das* v *da*, *wo es gebraucht wird*, *dem* f *völlig gleich lautet*, *es mag zu Anfange eines Wortes*, *oder in der Mitte*, *oder am Ende stehen.* Slechts tusschen twee klinkers, zegt hij verder, wordt de *v*, even als de *f*, dikwerf bijna zoo zacht als eene *w* uitgesproken. Vergelijk ook GRIMM. - Voor het overige geven wij Hollanders, door onze zachte uitspraak der *v*, en zoo ook der *d*, aan Hoogduitsche woorden, waarin die letters voorkomen, vaak eene malschheid, die ze in den mond van geborene Duitschers missen. *Sie sprechen das Deutsch so ganz weich aus*, hoort men zich daarom van hen wel eens beleefdelijk toevoegen. In andere opzigten radbraken vele Hollanders het Hoogduitsch maar al te zeer, en maken er eene barbaarsch harde taal van, dat het anders waarlijk niet is. Voor mijne ooren zelfs heeft het over het algemeen veel welluidendheid, en, na het Italiaansch, de meeste geschiktheid voor den zang.

En bij de Franschen, en bij de Duitschers trekt de *g* in woorden, als *grand*, *goût*, *gut*, *gross*, *Gott* enz., meer naar de *k*, of zweeft tusschen onze *g* en *k* in, terwijl zij daarenboven in het Fransch voor de *e* en *i* in eene soort van *j* overgaat, welke *j* zich ook wel eens in het Hoogduitsch doet hooren. Het Duitsche *guten morgen* toch b.v. klinkt meer of min als *koeten morgjen*(*). - Voorts vermanen wij hier alleen nog den Nederlandschen redenaar, om de uitspraak onzer *g* dáár zoo veel mogelijk te verzachten, waar de Declamatie bijzondere zachtheid vereischt, want in sommige woorden strookt het scherpe onzer *g* zeer goed met de hardheid van hetgeen ze uitdrukken. Men neme b.v. *grimmig*, *gruwelijk*, *afgrijsselijk*, *grof*, *toegraauwen* enz. - Sluitend wordt de *g*, maar vooral de *gt*, in klank doorgaans gelijk aan *ch. Dag*, *ligt* (niet zwaar), *mogt* enz. klinkt als *dach*, *licht*, *mocht*, weshalve het ook oudtijds (en *gt* nog wel) veel zoo gespeld werd. - In *lagchen*, *ligchaam* enz. doe men de *g* schier niet hooren, want ze dient hier bloot om aan te duiden, dat men niet *lachen* als *la-chen* uitspreke, of *lichaam* als *li-chaam. - Genie* en soortgelijke vreemde woorden moeten, op enkele uitzonderingen na, op zijn Fransch luiden.

Over de h

valt niets bijzonders te waarschuwen. Een eenigzins beschaafd Declamator zal zich toch wel niet aan de feil van sommige Zeeuwen, Groningerlanders en andere Provincialen schuldig maken, om de *h* weg te laten, waar zij voorgevoegd, en voor te voegen, waar zij weggelaten moest worden, kortom, van *hondvanger* en *emelsche hengelen* voor *ontvanger* en *hemelsche engelen* te spreken. - Dat men haar in vreemde of bastaardwoorden, als *rhetorica*, *thee*, *Theodorus* enz. zoo goed als niet laat hooren, behoeft niet gezegd. Zoo verzwijgt men haar ook in het Nederlandsche woord *thans*, dat uit het oude *te hands* of *te hant* is zamengetrokken, en oorspronkelijk zoo veel te kennen geeft als hetgeen voor of bij de hand, en dus, op den tijd toegepast, op dit tijdstip of oogenblik daar is.

Over de j.

Hoe zij in *ja*, *jammer*, *jegens*, *paveljoen* enz. wordt uitgesproken, weet elk. In *majesteit* geven sommige lezers en redenaren haar wel eens eene te Fransche uitspraak, als ware het *maadsjesteit* of *ma-zjesteit.* Dit stuit. Minder doet het zulks b.v. in *jasmijn* (bloem), waarin de verfransching der *j* door beschaafde monden schijnt aangenomen. Ook de terminatie *aadje*, b.v. in *vrijaadje*, *timmeraadje*, *boschaadje*, *stoffaadje*, die wij aan onze Gallische buren te danken hebben (want de Hoogduitschers kennen haar niet achter *echt* Duitsche woorden), dient men wel geheel op zijn Fransch, als *-age* in *voy-age*, *plum-age*, *boc-age* uit te spreken. Met uiteenscheuring toch der *d* en *j vrijaad-je* te zeggen, en aan dat *je* daarbij den klank van ons *je* (verzachting van *ge* of *gij*) bij te zetten, klinkt boersch. In HOOFT'S versje dus:

(*) Ik zeg wel uitdrukkelijk: *meer of min*, want niets wordt voor leelijker bij kiesche Hoogduitschers gehouden, dan van *Gott*, *Garten*, *glauben*, *Morgen*, *ganz*, *gut* volkomen *Kott*, *Karten*, *klauben*, *Morjen*, *janz*, *jut* te maken, gelijk het eene en andere hier en daar onder het volk plaats heeft.

Het vinnig steken van de zon
Ontschuil ik in 't boschaadje:
Indien dit boschje klappen kon,
Wat meldde 't al vrijaadje!

zegge men bosch-*age*, vrij-*age* naar Franschen trant. - Voorts zij hier nog gewaarschuwd tegen de fout van sommige, zelfs zeer beschaafde Declamatoren, om den diminutief-uitgang *je* (verzachting van *ke*, *che* of *ge*) na eene *s* met een' allerleelijksten draai te doen hooren, en van *meisje*(*), *reisje* enz. schier *meisije* of *meiszje*, *reisije* of *reidsje* te maken. Dit is niet minder aanstootelijk, dan wanneer men het Hoogd. *Mädchen*, dat bijna als *Mädchjen* moet klinken, op eene harde wijze als *Mäd-gen* uitspreekt.

In *boeijen*, *vloeijen* enz., waarin de *j* slechts bindmiddel is der *i* aan de volgende *e* (*boei-j-en*), moet ze geheel niet gehoord worden.

Over de k.

Lieden, met gezonde spraakorganen begaafd, heb ik deze keelletter nooit anders dan goed hooren uitspreken. Men moge echter, in groote gebouwen het woord voerende, oppassen, dat zij, ten gevolge van te zacht spreken, niet met de *g* (*klimmen* b.v. met *glimmen*) verward kunne worden. Doch hierover bij de duidelijkheid van Declamatie nader.

Over de l.

Voor gebrekkige organen is deze zachtste der smelt-consonanten (*liquidae*), even als de *k* wel eens een struikelblok. Men kent het relletje van den predikant, die altijd van ‘God, den Heere van nicht en neven,’ in steê van ‘licht en leven’, sprak. Op zulke gebrekkige spraakwerktuigen hebben wij hier echter geen acht te slaan, en waarschuwen alleen tegen de fout, waarvan ook beschaafde Declamatoren niet altijd vrij zijn, om op zijn Amsterdamsch aan de *ll* in *willen*, *stillen* enz. iets vets en brijachtigs van klank te geven, dat voor kiesche ooren aanstootelijk en walgelijk is.

Over de m.

Ook tegen de zuiverheid van uitspraak dezer smeltende lipletter wordt door een' beschaafden mond zelden gezondigd. - Wat hare buurzuster in het alphabeth, de *n*, betreft,

Over de n.

deze smelt- en neusconsonant (*liquida nasalis*) wordt op het einde van de flectiedeelen der woorden, vooral der werkwoorden, in de provincie Holland al zeer

(*) In ons zoetvloeijend woord *meisje* klinke de *j* op dezelfde wijze, als bij de Franschen in hun *que vois-je*? of als de Fransche *g* in *page.*

veel, ook door de bekwaamste redenaren, weggelaten, die *hoore*, *zinge*, *make* enz. in plaats van *hooren*, *zingen*, *maken* zeggen, even als of het geene Nederlandsche, maar Deensche of Engelsche woorden waren; kortom, die de taal dus verdeenschen en verengelschen(†). Luttel te verdedigen aanwendsel, wat men ook zeggen

(†) De Denen schrijven voor ons *vinden*, *leggen*, *bidden*, *binden* enz., *finde*, *laegge*, *bede*, *binde* enz., gelijk zoo de Engelschen *make*, *give* enz. voor *maken*, *geven.* 't Friesch-boersch laat ook veel de *n* glippen.

moge, dat het eene zekere zoetvloeiendheid aan de uitspraak bijzet, op welken grond reeds TEN KATE deze letter-inslikking poogde te vergoelijken, hoezeer hij haar anders taalkundig afkeurde. En dit laatste te regt! Men verminkt er toch de woorden door, berooft ze van een wezenlijk bestanddeel, en misvormt hunne gedaante. Ook heeft dit verzwijgen der sluitende *n*, wanneer het zeer sterk gedreven wordt, voor Geldersche, Groningsche en meer andere Nederlandsche ooren eer iets lafs en verwijfds dan zoetvloeijends. Intusschen wil ik omgekeerd een te sterk drukken op de sluitende *n* en haar toetellen, als 't ware, mede van hardheid en onwelluidendheid, vooral in sommige gevallen, niet vrijpleiten. De middelmaat is de beste straat. - Over het toetellen der letters hier onder nader.

Over de ng.

Terwijl wij hier van de *n* reppen, zij een woordje ten aanzien der *ng* ingelascht, voor welke wij wel een afzonderlijk letterteeken in ons *a*, *b*, *c* mogten hebben, daar het veeleer een enkele, dan een dubbele letterklank is. Wij moeten hier met onze bekwaamste vroegere en latere taalkundigen en orthoëpisten TEN KATE, BILDERDIJK, KINKER, SIEGENBEEK, WEILAND, BOGAERS, BOSKOOP en anderen elken declamérenden bidden en bezweren, om toch die *ng*, als zij etymologisch tot ééne en dezelfde syllabe behoort, niet, als of het twee elk op zich zelf staande letters waren, uit te spreken, en *zin-gen*, *konin-gen*, *jongelin-gen*, *dwan-g*, *gan-g* enz. te zeggen, in plaats van die *n* en *g* zacht in keel en neus te doen zamensmelten en als een' enkelen, uit *n* en *g* ineengevloeiden klank te uiten. Door toch de *n* van de *g* af te scheuren, en die *g* dan op de gewone wijze achter uit de keel te worgen, (zooals HOOFT zeggen zou) zet men aan onze Hollandsche uitspraak eene schorheid bij, die elk gevoelig oor kwetst en verscheurt. 't Best wordt men dit ontwaar, wanneer een rijmpje, als het volgende, waarin telkens die *ng* voorkomt, op die harde wijze gelezen wordt:

Moed, *moed*, *ô stervelingen!*
Wat neevlen u omringen,
Wat rampen u bespringen,
Wat zielsmart u verscheurt,
Hoopt! - 't licht zal eenmaal dringen
Door nacht en schemeringen;
Eens valt in zaalger kringen
U eeuwig heil te beurt(*).

(*) Onophoudelijk intusschen heb ik gedurende dertig jaren op mijne declameerlessen tegen die barbaarsche uitspraak der *ng* het harnas aan moeten schieten. Min kundige schoolonderwijzers, wanende den kinderen toch wel in te moeten stampen, dat ieder letter duidelijk moet uitgesproken worden, brengen der jeugd dit euvel bij, en later is het bijna niet weer uit te roeijen. Ik herhaal: men zegge niet *zin-gen*, *spring-en* enz., maar *zing-en*, *spring-en*, zoodat de *g* in de *n* als wegsmelt. Iets anders is het, wanneer in zamenstellingen de *g* tot het volgend woord of de volgende syllabe behoort, b.v. in *aangenaam.* Hier vormen *n* en *g* twee, en niet maar éénen letterklank.

Bij onze Hoogduitsche en Engelsche Germaansche stamgenooten, wier *g* anders zachter is dan de onze, waarschuwt men tegen dit gebrek evenzeer. - Hetgeen hier van de *ng* gezegd is, geldt ook, hoewel in geringere mate, van de *nk*, die echter maar zelden voorkomt.

Over de p.

Van deze wat strengere lipletter is bij hare min stugge zuster, de *b*, reeds gesproken. - Dat de *ph*, die men alleen maar in bastaard- of vreemde woorden, b.v. *philosoof*, *physisch* enz. aantreft, als *f* moet worden uitgesproken, behoeft hier niet herinnerd.

Over de q.

Men vindt haar slechts in vreemde, of bastaardwoorden, b.v. *Quinctilianus*, *request*, *liquidéren*, *liqueur*, *equipage*, waarvoor men thans wel *likwidéren*, *likweur*, *ekwipaadje* zou willen schrijven. Kwasterij der kwasterijen! Het *pikwére* niemand, dat ik dit zoo ongezouten zeg. Wil men in dergelijke bastaarduitdrukkingen geene *q* dulden, zoo schrijve men *rekest*, *likidéren*, *likeur.* In allen gevalle moet het zoo uitgesproken worden. De spelling *ekipaadje* heeft evenwel voor mij iets stuitends.

Over de r.

Deze smelt-consonant (*liquida*) wordt door den Griek DIONYSIUS van *Halicarnassus* de meest forsch geaarde der half-klinkers genoemd (*τῶν ἡμιφώνων γενναιότατον*), en ook bij ons is zij eene onzer krachtigste en fraaiste consonanten. Ongelukkig derhalve de taal, die, gelijk het Chineesch, (zoo als men zegt) haar mist! Voor zoo veel men niet brouwt, of een ander soortgelijk organisch gebrek heeft, zal men in de zuivere uitspraak der *r* wel niet feilen. Wij behoeven dus bij haar niet stil te staan. Hoe men, door haar zachter of sterker te doen ratelen, de fraaiheid van declaméren kan bevorderen, daarover hieronder nader. - *Rh*, in enkele bastaardwoorden voorkomende, b.v. *rhetorisch*, *rhythmisch*, klinkt bloot als *r.* Vergelijk hier boven het gezegde over de *h.*

Over de s en de met haar vermaagschapte z.

Wij moeten dringend verzoeken deze sis- en zuisletters niet met elkâar te verwarren, en, gelijk soms Friesche redenaren wel doen, aan de zoo, zachte, bij ons volkomen op de wijze der Franschen en geheel anders dan in het Hoogduitsch uitgesprokene *z* denzelfden klank als aan de scherper *s* te geven, b.v.: ‘En de Soon des menschen seide’ voor: ‘en de Zoon des menschen zeide.’ Dit is evenzeer en op dezelfde gronden laakbaar, als wanneer men de *v* gelijk eene *f* uitspreekt, waarover hier boven gehandeld is. Slechts in enkele woorden, die tegenwoordig met eene *z* gespeld worden, b.v. *zamen*, *te zamen* (niet evenwel in *verzamelen*), *zestig*, *zeventig* en een paar andere, schijnt de meest gewone uitspraak nog den harderen *s*-klank

te vorderen. Misschien wel ten gevolge van hetgeen men assimilatie noemt, waarover hier onder nader. *Suizen*, ofschoon wel met eene *s* gespeld, dient als *zuizen* uitgesproken te worden. Zoo ook *Asia* en soortgelijke uitheemsche namen.

Over de sch.

Ook deze harde, voor den zang ongeschikte, uit *s* en *ch* zamengesmolten sissende verhemelte- en keelklank is, even als onze *g*, waar ze woord- of sylbe-openend is, een schibboleth voor vreemden. Regels, als:

***Schor geschreeuw van kikkergorgels schalt en schatert in het rond*,**

tart ik een Franschman, Duitscher of Engelschman zuiver uit te spreken. En hoewel de *sch* in sommige onzer woorden, gelijk b.v. in dat *schor*, gansch niet kwalijk strookt met het harde der begrippen of voorstellingen, in die woorden uitgedrukt, ja, in een' versregel, als:

***Schriklijk rolt het schor gerommel van den donder door het zwerk*,**

regt klanknabootsend is(*), vermanen wij echter met onze bekwaamste taalkundigen elk redenaar, om ons, als de *sch* in het midden of op het einde der woorden, als uitgang voorkomt, niet noodeloos op haar geluid te vergasten, en (zoo men ten minste niet opzettelijk schor van klank zijn moet) *menschen*, *visschen*, *bosschen*, *heerschen*, als *mensen*, *vissen*, *bossen*, *heersen* uit te spreken, even gelijk men aan *visch*, *bosch*, *mensch*, *ik heersch* die uitspraak eener bloote *s*, en niet die van *visg*, *bosg*, *mensg*, enz. geeft. Dit vordert de welluidendheid, al is het ook misschien niet de oorspronkelijke geaardheid der *sch*, die in de meeste Germaansche dialekten, en nog bij de Denen en Zweden, gelijk ook hier en daar in Groningerland, als *sk*, of op eene soortgelijke wijze luidde.

Over de t.

Dat zij vooral van hare zachtere tweelingzuster, de *d*, onderscheiden moet worden, is hier boven aangestipt. Elk beschaafd redenaar weet tevens, dat in sommige bastaardwoorden, b.v. *natie*, *provintie*, de *t* tot *ts* of wel tot *s* wordt. De onhollandsche *th*, die dan ook meest alleen in vreemde of bastaardwoorden, als *thee*, *theologie* enz. zich zien laat, moet als eene bloote *t* klinken. Vergelijk, bl. 36, het gezegde

(*) Veel meer zelfs, dan wanneer ik die *sch* in *schrikkelijk* en *schor* eens op zijn Hoogduitsch of Engelsch als *sj* ging uitspreken. - Welke uitspraak de Grieken aan hunne *σχ* gaven, is misschien moeijelijk met volkomen zekerheid te bepalen. Hebben zij haar echter, gelijk de Hoogduitschers hun *sch*, als *sj* uitgesproken, zoo verliest de klanknabootsende anderhalve versregel bij HOMERUS (*Odyss.* IX):

- - - - ἰϛία δέ σφιν
τριχθὰ τε κὰι τετραχθὰ διέσχισεν ἴϛ ἀνέμοιο,

(d.i., hunne zeilen verscheurde drie- en viervoudig de kracht des winds), buiten kijf veel van het schilderachtige, dat zij voor het oor heeft, als men de *σχ* (of de *sch*-klank) in *διέσχισεν* op zijn Hollandsch doet hooren. Het ware even verwijfd, alsof men in plaats van ons *uiteenscheurde*, *uiteensjeurde* zeide. Zoo kan dus hardheid *op zijn' tijd* eene deugd zijn. Vergelijk het, bl. 35, aangestipte over de *g*, en zie nader over de *sch* mijne *Kakographie*, bl. 116.

over de *h.* - Voorts zij hier te velde getrokken tegen het gebrek, ook wel van nette redenaren, om in woorden, als *staatsdienaar*, *godsdienst* en soortgelijke, de *t* of *d* voor de *s* te verzwijgen, en ze als *staasdienaar*, *gosdienst* enz. uit te spreken. Platte, leelijke Amsterdamsche volkspraat! - In

geestdrift echter, in *ontdekken* en soortgelijke woorden kan men zonder hardheid de *t* moeijelijk voor de *d* doen hooren.

Over de v en w.

Vooral is de *v* niet te verwisselen met hare bloedverwante, de *f*, gelijk hier boven, bl. 34, gezegd is. Ook in de regten van hare buurvrouw in het alphabet, de *w*, late men de *v* niet treden, en volge de predikers en lezers niet na, die van *uve liefde* voor *uwe liefde* spreken, of voor *vermurwen*, *wrang*, *wringen* enz., *vermurven*, *vrang* en *vringen* zeggen, of wel in den versregel:

Wraak! riep geheel het land: den Spanjaards eeuw'ge wraak!

vraak en *eeuv'ge* lezen. - In *vrouwen*, *leeuwen* en soortgelijke woorden, waarin de gemelde *w* (die wij nu hier met één maar afdoen) bloot tot een' overgang van de *u* op de *e* dient, even als de *j* in *boeijen* de *i* aan de *e* knoopt, worde die *w* zoo goed als niet vernomen.

Over de x.

Van deze thans bij ons slechts in vreemde woorden te vinden, en daarin (gelijk vroeger in het echt Hollandsche *blixem* enz.) als *ks* luidende letter (b.v. *Xerxes*, *Xenophon*) valt niets bijzonders op te merken. In Spaansche woorden kan een wat pedant lezer haar als onze *ch* of *k* uitspreken.

Over de z.

Is reeds bij de *s* gehandeld.

§ 16.
Over de veranderingen, die de Zuivere Uitspraak van sommige medeklinkers of consonanten ondergaan moet, ten gevolge van plaatsing, assimilatie, of in het algemeen van de eischen der Welluidendheid.

Hetgeen wij in de vorige § over de Zuiverheid van Declamatie met opzigt tot de consonanten gezegd hebben, betreft de uitspraak dier medeklinkers, voor zoo veel wij elk van hen meer als op zichzelf staande en afzonderlijk beschouwen. Nu kan echter, of uit hoofde der plaats, waar eene consonant in een woord staat, of uit hoofde van een' anderen medeklinker of klinker, die haar voorafgaat of volgt, haar klank eenigzins veranderen moeten, opdat de gemakkelijkheid, vloeijendheid en

bevalligheid der uitspraak hierdoor bevorderd worden. En schoon dit punt voor een deel mede tot de Fraaiheid der Mondelijke Voordragt behoort, kunnen wij het echter, daar het ook de Zuiverheid raakt, gevoegelijk reeds hier behandelen. - Het geldt hier vooral de zoogenaamde vermaagschapte consonanten *b* en *p*, *ch* en *g*, *d* en *t*, *f* en *v*, *s* en *z*, waarvan *b*, *g*, *d*, *v* en *z* de

zachtere, *p*, *t*, *ch*, *f* en *s* de hardere uitspraak van bijna dezelfde letterklanken zijn. Deze absolute zacht- en hardheid verandert echter wel eens relatief. Zoo neemt

1) de *b*, een woord sluitend, (dat echter in het Hollandsch maar zelden, en niet dan bij verkorting plaats heeft), om eene volgende scherpe consonant, en als men ras en in éénen adem de woorden uitspreekt, den klank van *p* aan, b.v. ‘te tien uren is het *eb* (spreek uit *ep*) te Scheveningen.’ ‘'k *heb* (lees als hep) praal en pracht. Ik *heb* (hep) tien kinderen.’ Zoo klinkt *abt*, *ambt* als *apt*, *ampt.* - Eene volgende vokaal of zachte consonant kan haar echter hare zachtheid doen behouden. B.v. in:

   '*t Is weer eb en zachtkens deinzen weer de golven van het strand*,

   moet *eb* met het volgende *en* geheel als zamensmelten en daarmede *ebben* luiden, om dezelfde reden als men uitspreekt en schrijft: ‘zij *hebben*,’ niet: zij *heppen* tien kinderen,’ en als: ‘'k heb brood genoeg’, '*k hebbrood*, niet '*k hepprood* klinkt. In hoe ver zoo iets ook plaats kan hebben, als andere weeke consonanten volgen, willen wij thans, als nog te onzeker ter beslissing ons voorkomende, daarlaten.
2) De eind-*p* of sluitende *p* kan omgekeerd bij eene schielijke uitspraak, om de begin-*b* van een volgend woord, soms *b* moeten worden; met andere woorden: zich in klank aan die volgende *b* gelijk maken of *assimiléren.* B.v. de woorden ‘zij klommen nieuwsgierig *op banken* en tafels,’ kunnen in éénen adem zonder stroefheid niet wel anders uitgesproken worden, dan alsof er stond: ‘zij klommen enz. *obbanken.*’ Zoo verzachten zich in eene zuivere vloeijende uitspraak *loopbaan*, *knipbeurs* en soortgelijke woorden tot *loobbaan*, *knibbeurs*, en het zou in de declamatie een alleronwelluidendst toetellen (gelijk men het noemt) van letters zijn, wanneer men hier met angstvallig opeengeperste lippen de *p* bij *loop*, in tegenoverstelling der *b* in *baan*, wilde doen hooren. In woorden, als *dampkring* en soortgelijke, waarin de *k* op de *p* volgt, verliest zich de klank der *p* bijna geheelenal; *dampkring* luidt schier als *damkring.* Van meer andere, of minder noodige, of minder uitgemaakte verzachtingen der sluitende *p* zwijgen wij.
3) De sluitende *d* moet als *t* klinken, wanneer een volgend woord met eene *t* begint, en beide woorden in éénen adem en zonder de geringste tusschenwijl elkaâr volgen. Zoo klinke b.v.: ‘*God te* dienen is elks pligt,’ als *Gotte* dienen enz. Zoo luide *brandtoorts* als *branttoorts* of liever *brantoorts.* Ook bij eene volgende *g* geldt zulks; *landgenoot* wordt in de uitspraak *lantgenoot*, ja, in het algemeen gaat de zachtere *d*, sluitend, dat is uitluidend of ekphonetisch, meermalen in de hardere *t* over. In:

   Brood! - schreeuwde de arme vrouw: - ik sterf van honger; brood!

   dient *brood* weinig anders dan als *broot* te klinken. Daarom gaf men ook oudtijds in de spelling zelden aan een woord de *d* tot sluitletter,

of wel men bezigde de *dt*, en trouwens wie kan ook voor het oor veel onderscheid bemerken tusschen ons tegenwoordig *ik vind* (eersten persoon), en *gij vindt* (tweeden)? Volgt evenwel op de eind-*d* een klinker, zoo mag ze haar zachten klank behonden '*God is* groot,' luide: (ten zij men om redenen soms eene pauze achter *God* wil maken) als '*Goddis* groot' en niet als '*Gottisch* groot.' Of dit ook soms plaats moet grijpen, als de eene of andere weeke consonant volgt, willen wij niet verder uitpluizen; want men moet met deze leer der verzachting of verharding van sommige letters zeer omzigtig zijn. Overdrijven zouden er groot misbruik van kunnen maken.

4) De openende of een woord of syllabe beginnende *d* wordt ook *t*, als eene *t*, sluitend, voorafgaat. *Met der daad*, *met der tijd*, *uit der mate* (aloude zeer regelmatige taalvormen, waarvoor betweters het nieuwerwetsche en wanluidende *met de daad* enz. thans schrijven) klinke als *metterdaad*, *mettertijd*, *uittermate* of *uitermate*, zoo als het laatste zelfs zoo gespeld wordt, en uit dienzelfden hoofde onze oude schrijvers ook *mettien*, *metten*, voor *met dien*, *met den* spelden en aaneengeknoopt schreven. Men noemt dit *assimilatie*, klankgelijkmaking van de eene consonant aan de andere, eene eigenaardigheid in de talen, die ook over de etymologie of afleiding van vele woorden licht verspreidt.
5) De *g* moet vaak als *ch* luiden, naar de plaats, waar ze staat, en naar de letters, die haar voorafgaan of volgen. Sluitend namelijk, wordt de *g*, alsmede vooral de *gt* of *gd*, doorgaans *ch*; b.v. *dag*, *mag*, *ligt* (gemakkelijk), *regt*, *jeugd*, klinkt als *dach*, *mach*, *licht*, *recht, jeucht*, en werd ook oudtijds, toen het oor en niet de etymologie regter was, meest zoo gespeld, gelijk met *gt* sommigen 't nog doen. Intusschen kan de begin-vokaal of wel de zachte begin-consonant van een volgend woord dien regel eenigzins wijzigen. In 'zij *lag schier* naakt op het stroo' klinkt *lag schier*, zoo men niet pauzeert, geheel als *lachschier*, maar in den regel:

Daar lag ze, *op rozen neergevlijd*,
Door 't zuizend west gestreeld.

zal *lag ze* in een' welluidenden mond niet als *lachse*, maar als *lagze* blijven klinken.

6) Ook woord- of syllabe-openend gaat de *g* wel in *ch* over, als eene scherpe consonant het voorafgaande woord sluit, en dit b.v. een lidwoord of artikel is, dat volstrekt niet door eene pauze van het volgende gescheiden mag worden. Zoo b.v. klinkt de versregel:

'*t Geluk ontvliedt den mensch hier eeuwig op deze aard*,

in eene welluidende uitspraak, en zoo men den mond om 't anders te doen niet pijnlijk verdraaijen wil, volkomen als *'t cheluk* enz. Men moet dit gezegde hier echter niet te ver uitbreiden, en *over het algemeen* de begin-*g* of openende *g* zorgvuldig van de *ch*, die nooit bij ons een echt Hollandsch woord opent, trachten te onderscheiden. Vergelijk hier boven bl. 33 en 35.
7) In *heugelijk*, *dragelijk*, *behagelijk* enz. (gelijk die woorden thans

gespeld worden) dient de *g*, ten minste naar de meest aangenomene uitspraak, ook in de regten der *ch* te treden, als stond er *heuchelijk*, *drachelijk.* De *g* toch is hier eigenlijk woord-sluitend, want *heugelijk*, of zonder scheva *heuglijk*, is uit *heug* en *lijk* gevormd, welk achtervoegsel *lijk* (hetzelfde als *gelijk*) oorspronkelijk een op zich zelf staand woord en geen bloot suffix is.

8) Enkel moet omgekeerd de *ch* den *g*-klank, of iets van den *g*-klank aannemen, b.v. als een vokaal volgt:

Spottend riep de kleine guit:
Meisje, *'k lach u helder uit!*

Hier klinke '*k lach u* bijna als *'k laggu.* Misschien mag dit ook plaats hebben, als eene zachte *b* of *d* het volgende woord of de volgende syllabe begint. Ik durf dit evenwel, uit vrees voor misbruik, volstrekt niet te veel of te onbepaald als regel voorschrijven.

9) De *v* sluit bij ons geene woorden. Niet eens zelfs spellen wij *de graav*, *de briev*, *ik leev* enz., schoon wij in het meervoud *de graven*, *de brieven*, *wij leven*, spellen. Hoe zacht op zichzelve de *v* dus zij, verkeert haar klank, sluitend, in dien der scherpere *f*, gelijk wij die *f* dan ook schrijven, want b.v. *ik geloove* wordt bij verkorting niet *ik geloov*, maar *ik geloof* gespeld, en doorgaans ook zoo uitgesproken. Doorgaans, herhaal ik, en niet altijd. Dan toch moet zulk eene eind-*f* den *v*-klank weer aannemen, als een volgend woord (of soms maar eene volgende syllabe) met eene vokaal begint, en beide woorden zonder eenige pauzéring in éénen adem zich hooren doen. Bij voorbeeld: *ik geloof in God*, luide, bij eene onverpoosde en beide die woorden, *geloof* en *in*, niet scheidende uitspraak, op eene zoetvloeijende wijze als: *ik geloovin God.* Iets anders is het, als de sluitende *f* niet uit *v* bij verkorting ontsprongen, maar eene verdubbelde *f* is, b.v. in den imperatief *stof* (zoo veel als *stoff* van *stoffen*). De versregel toch:

Stof op uw wijsheid niet, *kortzigtig sterveling!*

dient niet te luiden als: *stovvop*, maar als *stoffop.*

10) Eene woord- of sylb-beginnende *v* erlangt soms, uit kracht eener voorafgaande *t* of eener soortgelijke wat harde consonant, door assimilatie de scherper uitspraak der *f.* Van daar, dat we, schoon wij *ontvangen*, *jufvrouw* enz. spellen, die woorden toch niet wel anders dan als *ontfangen*, *juffrouw* kunnen uitspreken. Hetzelfde geldt van *ontvonken*, ja, misschien is er de Siegenbeeksche schrijfwijze van *fonkelen* voor *vonkelen* (zoo als het eigenlijk etymologisch zou moeten zijn), die aan BILDERDIJK een doorn in het oog was, door toe te lichten en eenigzins te verdedigen. Werkelijk toch klinkt *vonkelen* dikwerf als *fonkelen.* B.v. in den versregel:

En 't vuur van ed'len moed, *dat vonkelde in zijn oog*,

zijn wij, zoo wij den mond niet half scheef trekken en achter de aphaeresis *'t* (voor *het*) eene pauze, hoe klein dan ook, maken willen, wel gedwongen te zeggen: *En 't fuur - dat fonkelde.* Zoo ook kunnen in de verzen uit eene vertaling van OSSIAN door BILDERDIJK:

Een menigte akligheên, in dampen opgeheven,
Schijnt vonklend om hem heen de steilte langs te streven.

de woorden *schijnt vonklend* niet wel anders dan *schijnt fonklend* luiden, wijl de sluitende *t* in *schijnt* de openende of beginnende *v* in *vonklend* verhardt en in scherpheid aan zich assimileert. Ja, laten zich in de regels uit hetzelfde gedicht deszelfden dichters, waarin hij van zekere spookgedaante zingt:

Zijn voorhoofd schuilt in mist, die 't vormloos hoofd omwaart,
Een halfvervonkeld licht verstrekt hem tot een zwaard,

de woorden '*t vormloos hoofd* en *halfvervonkeld licht* zonder letter-toe-telling wel veel anders uitspreken dan *'t formloos hoofd*, het *halfferfonkeld licht?*

11) De zacht zuizende *z* gaat, woord-sluitend, bij ons in de scherper sissende *s* over. *Huizen*, *dwazen* enz. wordt in het enkelvoud als *huis* en *dwaas* uitgesproken, ja, ook zelfs zoo gespeld. Een volgende beginklinker hergeeft evenwel in de uitspraak aan de *z* haar regt, 'hij ging het *huis uit*' b.v. klinke voor het oor als: 'hij ging het *huizuit*, kortom, even als *huis* klinkt in: 'hij ging *ten huize uit*, en het ware barbaarsch hier de eind-*s* of sluitende *s* met sommige predikanten, die ons die letter op de onwelluidendste wijze toetellen, als eene slang te doen sissen, en te dien einde achter *huis* eene rust te maken. Zelfs als eene zachte *d* volgt, kan die verzachting der *s* tot *z* meer of min plaats dienen te hebben. In den versregel b.v.:

Hoos de booten leêg van water; blaas de wind dan vrij in 't zeil!

moet *hoos de*, *blaas de* bij het uitspreken naar *hoozde*, *blaazde*, en volstrekt niet naar *hoossde*, *blaassde* zweemen.

12) Eene openende *z* kan in de uitspraak den *s*-klank vorderen, wanneer de *s* het voorafgaande woord sluit. In: 'hij *is zeer* te vrede' klinkt, bij eene in éénen adem voortgaande pronuntiatie, *is zeer* als *isseer*, en men kan zonder lastige drukking op de letters de zachte *z* in het laatste niet van de scherpe *s* in het eerste woord voor het oor onderscheiden. Zoo luidt ook *landzaat* als *lantsaat*, *te zamen* of *t' zamen* als *te samen*, wijl de *t* (of de in het woord *land* als *t* geldende *d*) hare hardere geaardheid op de zachte *z* (zoo als zij in *verzamelen* te hooren is) in *zaat* en *zamen* overbrengt. Van daar, dat wij doorgaans *zestig*, *zeventig* als *sestig*, *seventig* uitspreken, ten gevolge van het vroeger gebruik misschien, om wel eens *tsestig*, *tseventig* te schrijven, en daarbij den zuisklank *z* tot den sisklank *s* door de *t* te doen verharden(*).

Met deze wenken over de klankwisseling, die sommige consonanten in eene aaneengeschakelde, ongedwongens en naar onze spraakwerktuigen zich plooijende uitspraak ondergaan moeten, moge men het hier voor lief nemen. Wij willen door te groote uitvoerigheid niet vervelend worden. Ook komen verscheidene andere voorschriften, die

(*) Meer vreemd misschien, dat wij ook *veertig* en *vijftig* doorgaans scherp, als ware het *feertig* en *fijftig*, uitspreken.

men nog over dit onderwerp zou kunnen geven, of gegeven heeft, ons niet even uitgemaakt zeker voor, en zijn ligt voor overdrijving en misbruik vatbaar. Ongelukkig voor het overige, dat men op onze lagere scholen de jeugd maar te dikwerf leert, om, met verkrachting van alle zoetvloeijendheid, in ieder woord letter voor letter naar haar' individuélen klank uit te spreken, zonder er eenigzins acht op te slaan, of die klank ook door eene voorafgaande of volgende letter eene meer of minder verschillende geaardheid erlangt! Daardoor, en vooral dan ook door - gelijk wij nogmaals herhalen - niet in het oog te houden, dat de *ng* niet uiteengescheurd, maar steeds als een zamengesmolten geluid uitgesproken moet worden, dat de uitgang *sch*, hetzij in het midden der woorden, hetzij ze sluitend, den klank eener bloote *s* vereischt, dat de doffe of zacht-korte *e* vaak naauw hoorbaar luiden, en men over woordjes, als *ze*, *men*, *er* en soortgelijke, zonder eenigen nadruk soms heenglijden moet(*), dat men, wat de *v* en *f*, de *d* en *t* enz. betreft, onze taal niet naar den Hoogduitschen tongslag moet verwringen, dat men in *ade*LL*ijk*, *heme*LL*ingen*, *hal*SS*tarrig*, *moor*DD*adig*, TH*ans* en dergelijke woorden, schoon te regt aldus gespeld wordende, toch buiten noodzaak niet meer dan ééne *l*, *s* en *d*, en in het laatste geene *h* moet doen hooren, en wat dies meer zij, krijgen wij die harde uitspraak van het Hollandsch, welke, van kansel en spreekgestoelte ons hier en daar toegekrijscht, een beschaafd oor martelt en verscheurt, en die zoo grootelijks verschilt van den gladden mond (het *os rotundum*) onzer voorvaderen. Zuiverheid van Declamatie moet steeds door welluidendheid gewijzigd worden, en de letters, lettergrepen en woorden dienen, behoudens de scheidingen, die de zinteekenen, de pauzen en de duidelijkheid in het algemeen vorderen, als door fluweelen koorden met elkaâr verbonden te zijn.

Aan het slot voorts van het stuk over de Zuiverheid van uitspraak onzer letteren, kan men nog vragen: hoe moet een lezende en declamérende het maken met vreemde eigennamen? moet hij de letteren in die namen naar ons Hollandsch taalgebruik, dan wel naar het uitheemsche uitspreken, b.v. *Newton* en *Cook* op zijn Hollandsch, dan wel als *Njoeton* en *Coek* op zijn Engelsch, *Kotzebue* of *Kotseboe*, *Schiller*, of *Sjiller*, *Juan*, of op zijn Spaansch *Choean*, *Giovanni*, of naar der Italianen wijze *Djiovanni?* Ik antwoord: men geve, lettende op de plaats, waar, en op de toehoorders, voor welke men spreekt, aan het vreemde zijn regt, voor zoo veel dit 1) zonder duisterheid, 2)

(*) Bij v. de woorden: *Weten ze er dan niet*, *dat men de menschen*, *door ze te streng te behandelen*, *vaak tot weerspannigheid en eene volslagene oproerige gezindheid aanzet*? moeten luiden, als of er stond: *Wetenzer dan niet*, *datmen de mensen*, *doorze te streng te behandelen*, *vaak tot weerspannigheid en een volslagen oproerige gezindheid aanzet?* - Dit was dan ook de reden, dat men vroeger zulke kleine toonlooze woordjes, als *men*, *ze* enz. met het voorafgaande woord aaneen schreef, b.v. *datmen*, *datze* enz., op dezelfde wijze als de Italianen iets dergelijks doen, als zij *per farlo*, *abbracciamoci*, *andatevi* enz. schrijven.

zonder pedanterie en gemaaktheid, en 3) zonder onwelluidenheid geschieden kan. Niemand b.v. zal ligt *Schiller* (*Sgiller*) voor *Sjiller* zeggen, maar door *Don Choean* voor *Don Juan* te bezigen, zou men zeer ligt aan eene of meer dezer feilen zich schuldig kunnen maken, en voor velen even onverstaanbaar als grillig schijnen.

§ 17.
Over de Zuiverheid van Uitspraak, wat de scheiding der lettergrepen in de woorden betreft.

Tot eene zuivere Uitspraak in de Declamatie behoort ook, dat men, bij het uiten der woorden, deze laatsten zóó in lettergrepen afdeele, als het meest met het gebruik en de welluidendheid overeenstemt. Het tweelettergrepige substantief *landen* b.v. uitsprekende, zijn wij gewoon deszelfs twee syllaben voor het oor te splitsen tot *lan-den*, en niet tot *land-ën;* ofschoon dit anders etymologisch de ware uitspraak zijn zou, daar *landen* uit het enkelvoud *land* en het daaraan gehechte meervoudsteeken -*en* gevormd is. Zoo zeggen wij *looper*, *die-naar*, *sleu-tel* enz., hoezeer dan ook de vorming dezer woorden uit de wortels der werkwoorden *(ik) loop*, *dien*, *sluit* en de achtervoegselen -*er*, -*aar* en -*el*, eigenlijk vorderen zou, dat men ze meer als *loop-ër*, *dien-äar*, *sleut-ël* uitsprak; hetgeen echter stroef en onwelluidend zou wezen. Beschaafde Nederlanders nu zullen zich wel, noch hierin, noch wat de juiste scheiding van *composita* of zamengestelde woorden betreft, ligt vergissen. Nog minder zullen zij b.v. *schoenge-spen*, in plaats van *schoenges-pen*, *beddekwa-sten* voor *beddekwas-ten*, *lo-kaas* voor *lok-aas*, *mi-streden* voor *mis-treden* enz. zeggen, en het zal dus voldoende zijn, dat wij op dit stuk hier in het algemeen opmerkzaam gemaakt hebben.

In sommige zamengestelde woorden, als b.v. *dorps-looper* (looper of bode van het dorp), *zeep-aard* (zeepachtige aarde) en soortgelijke, dient men intusschen wel wat sterk en met eene soort van pauze de scheiding tusschen *dorps* en *looper*, *zeep* en *aard* of *aarde* te doen hooren, opdat ze niet met *dorp-slooper* (vernietiger van een dorp) *zee-paard* (paard, in zee zich ophoudend, en uit de Arabische nachtvertellingen ons bekend) verward worden. Dit geldt blootelijk echter dáár, waar men van zulk eene verwarring gevaar zou kunnen loopen. Onnoodig is het voorts te herhalen, dat in woorden, als *zingen*, *koningen*, wier lettergrepen men doorgaans voor het oog aldus splitst: *zin-*

gen, *konin-gen*, de *n* daarom volstrekt niet als van de *g* afgescheiden moet worden uitgesproken, maar met de *g* geheel ineensmelten. Anders ontstaat er die barbaarsche uitspraak der *ng*, waartegen hier boven, bl. 38 en 46, op het nadrukkelijkst gewaarschuwd is, en van welke BILDERDIJK in zijn' *Perzius* te regt zingt:

> *Ik zwijg van* DIN-GEN, *en van mens*CH*en*, *en* LIG-HAMEN,
> *Die in eens stalboks boel en anders niet betamen.*

§ 18.
Over de Zuiverheid van Declamatie met opzigt tot den Woordaccent, of over de grammatikale Orthotonie.

Men spreekt in de Mondelijke Voordragt, èn van den *Woordaccent*, *Woordklem*, *Woordtoon* of *Woordklemtoon*, èn van den *Redeaccent*, twee dingen, die men volstrekt niet met elkaâr verwarren moet, daar dit tot groot misverstand aanleiding kan geven. Immers de Redeaccent (waarover in het vervolg nader) heeft tot één of meer geheele woorden in een' zin betrekking, en is veranderlijk, ja, in een zeker opzigt willekeurig, daar hij ten eenen male afhangt van de plaats, waar zulk een woord of woorden staan, en van de stemming des sprekers; de Woordaccent (of wil men liever Sylb-accent?) integendeel treft hoofdzakelijk slechts eene enkele syllabe(*) in ieder, ook op zichzelf staand, meerlettergrepig woord, is onveranderlijk door de taal zelve vastgesteld en boven de willekeur des sprekenden verheven. Met dezen laatsten klemtoon hebben wij hier op dit oogenblik te doen. Hij bestaat in den nadruk, dat is, in den hoogeren of wat langeren toon, die in ieder woord ééne syllabe boven de overige lettergrepen heeft, waaruit zulk een woord gevormd is. In *geluk* b.v. valt de klem, de toon, of accent op de lettergreep *luk*, en het woord klinkt *gelúk*, in *looper* integendeel trekt de eerste syllabe *loop* dien nadruk naar zich; wij drukken in het spreken op *loop*, en niet op het achtervoegsel -*er*, en zeggen *lóoper.* In *tuiniér*

(*) Voor zoo veel de Woordaccent meer dan ééne sylbe (om met TEN KATE die verkorting te bezigen) in een woord schijnt te treffen, gelijk men dus wel van heele en halve accenten spreekt, geldt zulks blootelijk lange en veellettergrepige zamengestelde, of ten minste oorspronkelijk zamengestelde woorden, waarvan ieder deel dus nog meer of min op een' accent aanspraak kan maken. Neem eens *ávondgestárnte*, *jóngelíngen*, waarin *starn* en *ling* een' halven toon erlangen. De hoofdtoon is evenwel slechts één, ook in het langste woord.

integendeel, in *Godés* enz. wordt -*ier* of -*es* weer door den accent uitgekipt, en wij spreken die bastaardterminatiën -*ier* en -*es* (of wel de syllaben *nier* en *des*, gelijk men ze voor het oog afbreekt en voor het oor hooren doet, zie § 17) met wat sterker, of wel wat hooger en gerekter toon uit, dan de syllaben *go* (God) en *tui* (tuin). - Tot eene zuivere uitspraak nu van het Nederlandsch behoort, dat men in het leggen van dezen klemtoon niet feile, te meer daar dit, behalve dat het ongebruikelijk en daardoor aanstootelijk is, ook zeer nadeelig kan zijn voor de duidelijkheid. Naar de verschillende wijze toch, waarop de accent in een woord valt, is ook de beteekenis van zulk een woord verschillend, want iets anders b.v. is *volmáken* (voltooijen), en *vólmaken* (vullen), *óverwinnen* (b.v. geld), en *overwínnen* (den vijand), *béving* (siddering), en *bevíng* (van bevangen), *bálletje* (kleine bal), en *ballétje* (kleine danspartij), *misbáar* (jammerklagt), en *mísbaar* (te missen), *bezíe* (beschouw), en *bézie* (bes) enz. enz. En ofschoon geboren en beschaafd opgevoede Nederlanders (voor wie dit boek geschreven is) zich over het algemeen in de regte plaatsing van den accent wel niet vergissen zullen, wordt zulks in enkele gevallen door hen nog wel eens gedaan. Niet veel derhalve, maar toch iets dient er hier over dit onderwerp opgemerkt te worden. Wij willen dus kortelijk de hoofdregels der Nederlandsche accentuatie opgeven, met bijgevoegde waarschuwing tegen deze en gene gebreken, waaraan ook bekwame sprekers zich in dit opzigt wel eens schuldig maken. Geleidelijkheidshalve onderscheide men hierbij tusschen enkelvoudige primitieve en enkelvoudige derivate of met behulp van achtervoegsels afgeleide woorden; voorts tusschen half afgeleide, half zamengestelde woorden, als daar zijn, die met *lijk*, *loos*, *achtig*, *haftig* enz. gevormd worden; al verder tusschen, met aangehechte voorvoegselen of partikelen afgeleide, of - wil men liever? - zamengestelde woorden; eindelijk tusschen volkomen duidelijk zamengestelde woorden en de zoodanige, die daarvan weer zijn afgeleid.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

a) In alle echt Nederlandsche enkelvoudige stamwoorden (*vocabula simplicia primitiva*) geldt de regel, dat ze steeds den klemtoon op hun zoogenaamd zakelijk deel hebben. In *léven*, *bóeken*, *hóoren*, *gróoter*, *hébbend*, *sprékend* valt de accent niet op de laatste syllabe,

die slechts een zoogenaamd buig- of flectiedeel des woords is, maar op de eerste, waarin de wortel en het wezen des woords liggen opgesloten. Nimmer zal een Hollander of Hoogduitscher dus b.v. *hebbénd* zeggen, gelijk de Franschman *ayánt* (met de klem op *ant*) zegt(*).

b) Deze regel is ook toepasselijk op die enkelvoudige, maar afgeleide woorden (*vocabula simplicia derivata*), die met echt Nederlandsche achtervoegselen gederiveerd zijn. In *lóoper*, *lézer*, *sléutel*, *léeraar*, *vóeding* enz. geven wij steeds den nadruk of hoogeren toon aan de eerste syllabe, en slechts een Franschman, die in zijn *couréur*, *danséur*, *doctéur* op de laatste drukt, zou in het hoofd kunnen krijgen van een *loopér*, *dansér*, *leeraár* te spreken.

c) Zijn evenwel in zulke derivata of afgeleide woorden de achtervoegselen bastaardachtig, dat is, uit het Fransch of Latijn overgenomen, zoo overschreeuwen die terminatiën den accent van het zakelijke deel des woords en verraden daardoor juist haar vreemden oorsprong. Wij zeggen dus *tuiniér*, *lezerés*, *voogdíj*, *dreigemént*, *vrijáadje*, *toonéel*, *trompét*, *fluitíst*, met den klemtoon op de laatste greep, wijl *ier*, *es*, *ij*, *ment*, *aadje*, *ist* en meer andere soortgelijke achtervoegsels der zoogenaamde derde klasse bij TEN KATE, eerst in later eeuw uit het Latijn en de Romanische talen de onze zijn binnengeslopen(†).

d) In de woorden, die met *achtig* en *haftig* (beiden zoo veel als *hebbend* beteekenend) afgeleid heeten, doch eigenlijk meer, wat men noemt, gecomponeerd dan gederiveerd zijn, trekken die met *haftig* de klem naar dat zoogenaamde achtervoegsel, en men zegge dus *manháftig*, *krijgsháftig* enz. Ook die met *achtig* eischen denzelfden nadruk, als dit *achtig*, even als *haftig*, het begrip van een volkomen hebben of bezitten aanduidt, b.v. in *waarách tig*, d.i. het waar zijn, het ware volkomen hebbend. Drukt *achtig* bloot een gedeeltelijk hebben uit, zoo eischt het den hoofdaccent niet. B.v. *geelachtig*, *roodachtig*, *kinderachtig*, *schrikachtig* spreke men uit *géelachtig*, *róodachtig* enz. (niet *geeláchtig*, *roodáchtig*). Deze adjectieven toch zijn eene soort van diminutieven. Eene géelachtige kleur is eene gele kleur, in eene kleinere mate gedacht, eene kleur, iets van het gele bezittende.

e) In de met *loos*, *schap*, *lijk*, *baar*, *zaam*, *dom* enz. afgeleide adjectieven of substantieven, die echter ook al meer composita dan derivata zijn, geldt dezelfde regel, welke in de meeste onbetwistbare koppelingen van toepassing is, dat het eerste of omschrijvende gedeelte de klem van uitspraak heeft. Zoo zeggen wij *éerloos*, *tróuwloos*, *vriéndschap*, *ríjkdom*, *góddelijk*, *éerzaam*, *áchtbaar* enz. In de hiervan echter weer stammende woorden *eerelóosheid*, *goddelóosheid*, *roekelóosheid*,

(*) Met andere woorden, alle echt Nederlandsche flectiedeelen van declinatie, comparatie en conjugatie zijn bij ons toonloos.

(†) Min zeker is het bastaardachtige van de terminatie *-in*, schoon wij daaraan in *godín*, *vriendín* enz. ook den nadruk geven. Niet evenwel de Hoogduitschers, die *Göttinn*, *Fréundinn* (meer met de klem op de eerste greep) zeggen. Het zij mij vergund over dat suffix *-in* en over onze overige voor- en achtervoegsels van afleiding, gelijk mede over geheel onze wijze, zoo van derivatie, als van koppeling of compositie, te verwijzen tot mijne, voor minkundigen geschrevene *Gronden van Nederl. Woordafleiding* of *Woordvorming.*

vriendscháppelijk enz. schijnt de accent weer meer op dat *loos* en *schap* te verspringen(*). Dit laatste is evenwel niet met *lijk*, *baar*, *zaam* en *ling* het geval. Wij zeggen nooit *goddelijkheid*, *eerzáamheid*, *achtbáarheid*, *jongelíngschap.* Zonder evenwel uit *openbáar*, *openbáren*, *openbáarheid.* In *eigendómmelijk* krijgt *dom* den toon.

f) In de woorden, die met de voorvoegselen of partikelen *be-*, *ge-*, *ver-*, *er-*, *her-*, *ont-* enz. zijn afgeleid, of, gelijk anderen het noemen, zamengekoppeld of zamengesteld, laten deze voorvoegselen doorgaans bescheiden den nadruk over aan het woord, aan welks hoofd zij gehecht zijn en waarin het zakelijke deel ligt opgesloten. Wij zeggen dus *gelúk*, *getroúw*, *erváren*, *begríp*, *verráad*, *verächten*, *ontzág*, *ontzíen*, *herdoén* enz. *On-* echter is niet zoo bescheiden, ten minste niet in *óngeluk*, *ónheil*, *ónrust*, *óntrouw* (als substantief), *ónspoed* en soortgelijke. Dit geldt ook van *wan-* en *mis-* in *wándaad*, *mísdaad*, en van het in *ántwoord* voorkomende *ant-*. In *misdóen*, *misvórmen*, *misbáar* (gejammer) laat echter *mis-* den accent glippen. En zoo, ofschoon we *ónmagt*, *hérkomst*, *óntucht*, *mísdaad* met de klem op het voorvoegsel zeggen, drukken wij in *misdádig*, *onmágtig*, *herkómstig*, *ontúchtig*, *ongelúkkig* op de volgende syllabe, b.v.:

Zoo deugd geen mísdaad is, *hoe zou 'k misdádig wezen*?

g) In voor elkeen duidelijke zamenstellingen, dat is, die uit twee, ieder ook afzonderlijk nog gebruikte woorden gekoppeld zijn, valt de nadruk doorgaans op het eerste woord, b.v. *ráadsheer*, *blóeddorst*, *héerschzucht*, *gódsvrucht*, *hóogeschool*, *píkzwart*, *vóordeel*, *nádeel* enz. Met dat al, in de daarvan afgeleide *raadshéerlijk*, *bloeddórstig*, *godvrúchtig*, *voordéelig*, *nadéelig*, *eendrágtig*, *zelfzúchtig*, *heerschzúchtig* verspringt weer de accent. - Wat de *decomposita* of zamenstellingen uit drie of meer woorden betreft, schikt zich de accent naar hunne beteekenis. In BILDERDIJK'S versregels b.v. uit zijn dichtstukje, *Minerva* getiteld:

Wat zong zy? *Van den bergsneeuw-leeuw*?
Dien Hercules vertoon,
En hoe hy by een meisjen spon,
Hy, *monsterschrik der eeuw!*

rust de toon op *bergsneeuw*, en in dat *bergsneeuw* weer op *berg.* De zin toch is leeuw, zich in de sneeuw van het Neméische gebergte ophou-

(*) Intusschen, wat zulke vormingen met de terminatie *loosheid* betreft, dobbert de klemtoon eenigermate. Schrijft men b.v. soms, zonder ingelaschte *e*, *eerloosheid*, *godloosheid*, zoo wordt de accent weifelend, en ik zou met BILDERDIJK, luidens zijne *Spraakleer*, geen zwarigheid maken, om, zoo de versmaat dit vereischte, zoowel *éerloosheid* enz. te zeggen, b.v.:

En de éerloosheid diens schelms was nu ten top gerezen,

als *eerlóosheid* (met de klem op *loos*), b.v.:

Eerlóosheid heeft van ouds op uwen naam gekleefd.

welk laatste in scansie gelijk is aan een' dichtregel, als:

'*s Mans bóosheid overtrof zijns vaders boosheid nog.*

dend. Bedoelde men echter een' leeuw, uit sneeuw zamengekneed en op een' berg geplaatst, zou men meer drukken op *sneeuw.* In dergelijke lange koppelingen weifelt de accentplaatsing, of liever men kan, gelijk wij bl. 48 zeiden, van een' hoofd- en van bijtoonen of halve accenten spreken, ofschoon evenwel de hoofdtoon, die doorgaans op eene syllabe van het eerste of omschrijvende deel der compositie valt, in eene zekere mate al de overige overgalmt. Zoo b.v. *wàteróorlogsléeuwen* (bij ANTONIDES), *àvondzónnelicht*, *artsenìjméngkundig*, *nàchtgevógelte*, *hèmelvaártsdag*, *bankètbakkerswinkel*, *tuinièrsgereédschappen*, *slàvendwingelandìj* (in welk laatste wel een sterke toon op *ìj* valt, maar nog sterker op *sla* in *slaven*).

h) In werkwoorden, die met eene vooraangehechte praepositie zamengesteld zijn, en in woorden, die daarvan weer afstammen, maakt het een groot onderscheid, of zulk een voorzetsel in de conjugatie of tijdvoeging des werkwoords scheidbaar, dan wel onscheidbaar is. In het eerste geval heeft de praepositie, in het tweede het werkwoord of verbum den nadruk. Zoo spreken wij van het *óndergaan* der zon, maar van het *ondergáan* eener straf, van schatten *óverwinnen*, maar van den vijand *overwínnen*, van met zijne ooren *áanhooren*, maar met zijne oogen *aanschoúwen*, van geld *óverleggen*, maar eene zaak *overléggen* enz. In de verbale substantieven *óverwinst* en *overwínning*, *óverleg* en *overlég*, *áanhooring* en *aanschoúwing* heerscht dezelfde regel. Dat echter in adjectieven en participiën, die van die substantieven, of van de werkwoorden, waaruit deze ontspruiten, afgeleid worden, de toon vaak weer verspringt, zien wij in *aandáchtig* van *áandacht*, dat van *áandenken* komt. En zoo zeggen wij *aandóenlijk*, *uitmúntend*, *uitstékend*, *uitnémend* enz., niettegenstaande wij *áandoen*, *úitmunten*, *úitsteken*, *úitnemen* zeggen.

i) Wordt een werkwoord met een vooraangeplaatst adjectief zamengesteld, zoo hangt ook de klemtoon af van de scheidbaarheid of onscheidbaarheid van dit laatste. Zoo beklemtoonen wij anders het onscheidbare *volmáken* (voltooijen), en het scheidbare *vólmaken*, *ik maak vol*, (d.i. ik vul, b.v. een glas). In de werkwoorden, die met substantieven zamengesteld zijn, heeft echter dit onderscheid geen plaats. Het onscheidbare *dágdieven*, *kíelhalen*, *plúimstrijken* enz. heeft zoo wel den nadruk op de eerste syllabe, als het scheidbare *stórmloopen.*

k) Zamenstellingen, als b.v. *alwétend*, *algóedheid*, *grootáchtbaar*, *tienjárig*, *hartínnig*, *vrijwíllig* enz. hebben veel den toon op de tweede greep. In zamengekoppelde adverbiën en conjunctiën, als *opwaarts*, *namaals*, *aldaar*, *alhier*, *omdat*, *bijkans*, *ofschoon* enz. drukt men bij eenigen op de eerste, bij anderen op de tweede syllabe. Wat *daarvan*, *hierdoor* en soortgelijke betreft, schikt zich de toon naar den zin.

Dit zijn eenige hoofdregels, die men omtrent de plaatsing van den Woordaccent of Woordtoon in eene zuivere Declamatie volgen moet. De meesten worden door elk beschaafd redenaar betracht. Laat ons even zien, hoe men echter in enkele woorden tegen dit of dat dier voorschriften wel eens zondigt.

Tegen den regel onder *a*) zondigt men, door b.v. *ordéntelijk*, in plaats van *órdentlijk*, of liever *órdenlijk* of *órdelijk* te zeggen en te schrij-

ven. Men legt hier, lijnregt tegen den aard der taal aan, den accent op een toonloos buigingsdeel, en handelt even verkeerd, als wanneer de Hoogduitschers *lebéndig* voor *lêbendig* (levendig) zeggen(*). Met dat al heeft het gebruik bij ons eene eenigzins gelijke fout gewettigd in *vijándig*, *vijándelijk*, waarvoor wij *vìjandig*, even als *vìjanden*(†) met den toon op de eerste greep moesten doen hooren.

Tegen den regel onder *b*) feilen wel eens kanselredenaren, die in de woorden van het Onze Vader: ‘vergeef ons onze schulden, gelijk wij vergeven onzen schuldenaren,’ *schuldenáren* voor *schúldenaren* zeggen. Het woord is niet *schuldenaár*, maar *schúldenaar* (met den hoofdtoon op de eerste greep), even als *léeraar*, *mákelaar* enz.

Tegen het voorschrift onder *c*) handelen sprekers, die van *máatschappij*, in plaats van *maatschappìj* (met de hoofdklem op de laatste syllabe) spreken. Dit *ij* is eene bastaardterminatie, die (ofschoon niet altijd in een' Hoogduitschen mond) bij ons overal den accent geheel naar zich trekt. Vergelijk *razernìj*, *huichelarìj*, *babbelarìj*, *voogdìj* enz.

Tegen het onder *d*) gezegde feilt men, door, wat niet zelden geschiedt, *déelachtig*, *wóonachtig* te zeggen. Zeg liever *deeláchtig*, *woonáchtig*, want *achtig* drukt, dunkt mij, hier een volkomen hebben uit. In *schríkachtig* en *vréesachtig* integendeel dient de nadruk meer op *schrik* en *vrees* te vallen. Zij geven toch bloot eene geneigdheid tot schrik en vrees te kennen, gelijk, wanneer men *wáarachtig* in plaats van *waaráchtig* zeide, dit slechts naar waarheid zweemend zou beteekenen.

HUIGENS zinspeelt boertend op dit laatste in het puntdicht:

> *Het is wáarachtig*, *Jan!*
> *Gij zijt een eerlijk man.*
> *Wáarachtig is het*, *maar*
> *Dat is wat min dan waar.*

In zulke vormingen met *achtig* is evenwel, beken ik, de hoofddruk wel eens wat dobberend.

Aan den regel onder *f*) vergrijpt men zich, door, gelijk vele Hoogduitschers in hun *óhnmächtig* doen, *ónmagtig*, in stêe van *onmágtig*, te zeggen en op *on*-, in plaats van op *magtig* te drukken. Over het algemeen leggen

(*) Deze uitspraak van *lebéndig* (als of wij zeiden *levéndig*, is intusschen door het gebruik volkomen geijkt in het Hoogduitsch, en SCHILLER zingt diensvolgens in zijne Ballade *die Burgschaft* onberispelijk:

> *Und sieh*, *aus dem Felsen*, *geschwätzig*, *schnell*,
> *Springt murmelnd hervor ein lebéndiger Quell.*

(†) Gelijk VONDEL volkomen goed doet in den regel uit *Gysbrecht:*

> *Ons vìjanden bespîen en letten*, *hoe men 't maakte.*

EN HELMERS:

> *En 't vìjandlijke bloed druipt van zijn glinstrend staal.*

Intusschen, alles zamengenomen, mag men den toon in die derivaten van *vijand* wel *anceps* of tweevoudig noemen. Vergelijk hier mijne *Kakographie*, bl. 132; en merk dat onzekere ook op in het woord *sieraad*, dat bij onze dichters nu eens oxytonisch *sieráad*, dan paroxytonisch *síeraad* luidt.

in zulke zamenstellingen, even als in sommige afleidingen, onze Duitsche buren meer den accent op de eerste lettergreep of op het eerste woord, dan wij. Zoo zeggen ze b.v. (ten minste velen onder hen) *vórnehm* (aanzienlijk), waar wij *voornáam*, *góttinn*, *freúndinn*, *fúrstinn*, waar wij *godín*, *vriendín*, *wáhrscheinlich*, waar wij *waarschìjnlijk* (meer op *schijn*, minder op *waar*, klemmend), *éntwurf*, waar wij *ontwérp*, *ráserei*, waar wij *razernìj* zeggen. Hollandsche redenaren, maar van Duitsche afkomst of opvoeding, brengen die uitheemsche accentplaatsing ligt in hunne uitspraak van het Nederlandsch over.

Tegen het voorschrift onder *g*) druischt men aan, wanneer men met vele redenaren verkeerd van *Hoogeschóol*, *Hoogepríester* in steê van *Hóogeschool*, *Hóogepriester* spreekt, en den toon op het tweede of omschrevene deel der koppeling laat vallen. Iets anders toch is eene *Hóogeschool* dan eene *hooge schóol*, iets anders een *Gróot-schilder* (tegen een Miniatuurschilder overgesteld), dan een *groot schílder;* gelijk daarom ook een *lúipaard* (*leopardus*) niet een *lui páard* is, waarvan HUYGENS zingt:

Frits noemt zijn paard een LÚIPAARD,
Omdat het luipaardswijs gemarmerd is van vel;
Mij dunkt, *hij noemt het wel*,
Want zeker 't is een LUI PáARD.

Zoo is het eigenlijk ook verkeerd, wanneer men *stadhúis* (met de klem op *huis*), in plaats van *stádhuis* zegt. Men zegt toch niet *gasthúis*, *raadhúis*, *ambtshúis* enz.? Intusschen het gebruik, de opperste wetgever in de taal, heeft de uitspraak van *stadhúis* geijkt, misschien wel om het *stads huis*, bij uitstekendheid aldus geheeten, van een gewoon stads- of stedelijk huis te onderscheiden. VONDEL zingt dus metrisch onberispelijk in zijne *klagt op het verbranden van het* (*oude*) *stadhuis te Amsterdam:*

Aloud Stadhúis, *verminkt Stéehúis*,
Gewoon van ouderdom te bukken,
En onderstut met jonge krukken,
Hoe stort ge in 't graf met dit gedruisch! enz.

Met den regel onder *h*) raakt menigeen op het spreekgestoelte droevig in botsing, wanneer hij van '*met óverleg*', in plaats van '*met overlég*' iets doen, spreekt; want *overlég*, in den zin van beraad of beraming, komt niet van *óverleggen* (over leggen), dat is, oversparen, ter zijde leggen, maar van *overléggen*, dat is, beramen. Zoo ook omgekeerd zondigen vele acteurs grootelijks, die in de dichterlijke plaats uit den *Gysbrecht van Aemstel*, waarin Bisschop GOZEWIJN aan zijne verontwaardiging bot viert tegen den nonnenmoorder HAAMSTEDE, wien hij als een' bastaardzoon van Graaf FLORIS V (den verkrachter, zoo als het heette, van MACHTELD VAN VELZEN) uitkrijt:

Uw vader lei de hand wel eerloos aan een vrouw,
Maar zoop nooit vrouwenbloed, *of is daarom gelasterd;*
Dus blijkt het, *dat ge zijt een* ÓVERWONNEN *basterd*
Naar ligchaam en naar geest, *daar gij uw' aard betoont*
Aan nonnen, *die altijd in 't woeden zijn verschoond.*

die, herhaal ik, in die plaats van VONDEL *overwónnen* in stêe van *óverwonnen* zeggen, als ware het een deelwoord van *overwínnen* (zegevieren) en niet van *óverwinnen*, dat is hier, kinderen buiten den echt winnen of telen(*). Nog erger maken zij het, die van *aanhóoren*, *te aanhóoren*, in plaats van *áanhooren*, *áan te hooren* spreken. En over het algemeen zijn feilen tegen de uitspraak der zamengestelde werkwoorden, zelfs bij beschaafde redenaren, niet zoo heel zeldzaam.

Doch genoeg, wat de Zuiverheid van Declamatie betreft, met opzigt tot den Woordaccent en deze en gene fouten, die daarin wel begaan worden. Het onderwerp is niet overal nog even regelvast. Laat mij alleen nog aanstippen, dat de klemtoon enkel wel eens wat verandert in antithetische of regtstreeks tegen elkâar over gestelde uitdrukkingen. Zoo b.v. 'het is niet *vóor-*(†), maar *nádeelig;*' 'Dat heet ik geen *bè-* maar *óntkennen;*' 'niet *ónt-*, maar *bèzet* is de stad;' 'niet *gè-*, maar *óntrouw* is hij aan zijn vaderland' enz. - Voor het overige is het heerschende en door onzen grooten TEN KATE reeds helder, schoon wat te min bepaald, in het licht gestelde grondbeginsel van den Woordtoon in onze en de meeste onvermengde, en piet, gelijk het Engelsch, volslagen geromanizeerde Duitsche talen dit, dat in woorden, *die noch geheel*, *noch ten deele zamengesteld*, *noch door middel van bastaard-achtervoegselen afgeleid* zijn, de nadruk doorgaans op de wortel- en stamsyllabe, of op het zakelijke deel valt, en dus op dat gedeelte dier woorden, hetwelk er de meeste aanspraak op kan maken(§). Misschien valt echter dit beginsel tegenwoordig in die talen nog meer in het oog, dan wel vroeger, toen de buigings- en afleidingssyllaben helderder vokalen, zoo als *a*, *o*, *u* enz., bezaten, en die klinkers nog niet tegen de doffe, toonlooze *e* verruild hadden.

(*) *Overwonnen* staat hier namelijk bij VONDEL met eene bij hem zeer gewone dichterlijke vrijheid syncopisch voor *overgewonnen*, een deelwoord of participium van het scheidbare werkwoord: ik win over, b.v. geld, kinderen enz.

(†) Anders zegt men toch niet *vóordeelig*, *nádeelig*, maar eer *voordéelig*, *nadéelig*. Zoo drukke men op *her-* in *herkust* bij HELMERS, in de versregels uit zijn' *Jezus van Nazareth*, als hij van de moeder des Verlossers zingt:

Waar heeft die zalige u, verloren in haar lust,
Getroeteld aan haar hart, gekust en weer hérkust?

(§) Waar dit niet schijnt door te gaan, is *a*) òf het woord primitief meer een compositum dan een derivatum, òf *b*) het achtervoegsel, òf wel *c*) het geheele woord uit den vreemden. In het eerste geval nu moet natuurlijk de toon weifelend zijn, daar ieder woord van zulk eene zamenstelling op dien accent even veel regt heeft, en alles hier dus van het gebruik, de welluidendheid enz. afhangt. En in het tweede geval, in woorden namelijk, door middel van bastaard-achtervoegsels afgeleid, heeft het vreemde element de oorspronkelijke natuur des woords bedorven; terwijl eindelijk van afkomst geheel vreemde woorden, b.v. *barón*, *soldáat*, *barbáar*, *kapitein*, *kalés*, *karónje*, *kanón* enz. met den voorgaanden regel der toonplaatsing in echt Nederlandsche niets te maken en veelal den accent op een onzakelijk deel hebben.

Tweede hoofdstuk.
Over de Duidelijkheid van Declamatie.

§ 19.
Wat men door de Duidelijkheid der kunstmatige Mondelijke Voordragt verstaan moet, en over hare noodzakelijkheid.

Na het voornaamste van hetgeen over de Zuiverheid van Declamatie te zeggen valt, aangeroerd te hebben, gaan wij thans tot hare tweede hoofddeugd over, tot de Duidelijkheid, die wel voor een deel in de Zuiverheid haar' grondslag heeft, maar toch ook voor een aanzienlijk gedeelte op zich zelve rust. Zij bestaat daarin, dat allen, voor wie wij spreken, en door wie wij verstaan kunnen worden, ons verstaan; dat wil zeggen, dat zij ieder woord, hetwelk wij uiten, hooren en in deszelfs zamenhang met andere woorden bevatten kunnen. De noodzakelijkheid hiervan behoeft geen betoog; want ook weer hier geldt ten aanzien der Mondelijke Voordragt hetzelfde, wat ten aanzien van den Stijl en de gansche Innerlijke Welsprekendheid geldt. Gelijk een geschrift, hoe zuiver, krachtig en bevallig het zijn moge, zijn doel mist wanneer het duister en onverstaanbaar is, zoo zal ook de Mondelijke Voordragt van den meest spraak-zuiveren en met de meest welluidende stem begaafden redenaar ijdel zijn, wanneer men louter galmen hoort, die zonder kenmerkenden vorm aan het oor voorbijglippen. Zorg dus niet alleen - deze woorden van een' Romeinsch redekundige tot schrijvers en sprekers gemeenschappelijk gerigt, kan men ook in het bijzonder den Declamator toeroepen - zorg niet alleen, dat gij verstaan wordt, maar zelfs, dat het onmogelijk is u niet te verstaan.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Duidelijkheid, zoo van stijl (de gedachten natuurlijk daaronder begrepen) als van Declamatie, veronderstelt altijd de vatbaarheid bij lezers en hoorders om ons te kunnen verstaan. Dat een declamérende, hoe krachtig van stem en hoe duidelijk ook sprekende, door dooven, of door hen, die buiten het bereik eener menschelijke stem zitten, of niet, of slechts gebrekkig gehoord wordt, is hem evenmin te wijten, als het de schuld ook van den populairsten schrijver is, zoo geheel onbeschaafde en ongeletterde lieden hem niet begrijpen, wanneer hij over een onderwerp van bovennatuurkunde, van hooge wiskunde, of van eene andere soortgelijke wetenschap handelt, hetwelk hunne bevatting in alle opzigten te boven gaat.

§ 20.
De Duidelijkheid van Declamatie is tweederlei.

De Duidelijkheid der Mondelijke Voordragt heeft betrekking of alleen tot het oor en oog, of ook tot het begrip. Door de eerste verstaan wij in het afgetrokkene bloot die Declamatie, welke de letterklanken, die in haar geuit, en de gebaren, die in haar gemaakt worden, voldoende hoor- en zigtbaar tot hen overbrengt, aan wie men ze rigt, om het even nu nog, of die hoorders al dan niet den zin begrijpen van hetgeen door die klanken en gebaren wordt te kennen gegeven. Door eene Declamatie echter, die tevens duidelijk is voor het begrip, bedoelt men de zoodanige, waarbij de hoorder niet alleen de klanken en bewegingen hoort en ziet, maar ook uit de wijze, waarop die geluiden, in hunne vereeniging tot lettergrepen, woorden en zinnen, uitgesproken en met gebaren vergezeld worden, opmaken kan, welke verstandelijke beteekenis hij hun te geven hebbe, kortom, hoe hij niet bloot akustisch en optisch, maar ook intellectueel ze verstaan moet.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Zoo zoude ik bloot voor het gehoor of akustisch duidelijk spreken, als ik den versregel:

> *De nacht in 't starrenkleed verdreef des zonlichts glansen*,

aldus, syllabe voor syllabe en met eene gelijke pauze tusschen elke derzelve, opzeide: *De - nacht - in't - star - ren - kleed - ver - dreef - des - zon - lichts - glan - sen.* Maar zou men uit die onzamenhangende geluiden, hoe goed door het oor opgevangen, ook goed en gemakkelijk den zin van het geheel begrijpen? Voorzeker neen! En zoo zou een kind, dat men eene vreemde taal had leeren uitspreken, zonder dat het een woord van die taal verstond, wel duidelijk

iets in die taal voor het oor, maar nooit regt duidelijk voor het begrip van anderen voorlezen kunnen. Dat de Declamatie nu en akustisch, en wat de gebaren aangaat, optisch, maar tevens intellectueel duidelijk zijn moet, gevoelt men van zelve. Dit neemt echter niet weg, dat wij deze twee soorten van verstaanbaarheid in het afgetrokkene elk afzonderlijk beschouwen kunnen.

§ 21.
Over de Duidelijkheid of Verstaanbaarheid der Mondelijke Voordragt voor oor en oog, of over de akustische en optische Duidelijkheid, en waardoor zij te weeg gebragt en bevorderd wordt.

Deze, om zoo te spreken, bloot stoffelijke of materiéle Duidelijkheid betreft en de stem en de gebaren. Over de laatste, minder belangrijke, of over de optische Duidelijkheid zullen wij met een woord spreken, als wij tot de gebaarmaking gekomen zijn. Wat de stem aangaat, men is akustisch of voor het gehoor duidelijk, door noch te zacht, noch te hard, noch te snel, noch te langzaam te spreken, en vooral ook door de woorden goed te articuléren. Laat ons deze vereischten nader beschouwen en voorts een woord zeggen over de natuurlijke gebreken, die daaraan in den weg kunnen staan.

§ 22.
Over het te zacht spreken.

Het te zacht spreken daar ter plaats, waar men, om verstaan te kunnen worden, harder spreken moest, is of aan de zwakheid van ons spraakorgaan, of aan eigene schuld en aan de nalatigheid te wijten, dat wij, schoon daartoe van nature wel in staat zijnde, de stem niet genoeg uitzetten. In het laatste geval hangt het van ons zelven af dit gebrek te verbeteren. In het eerste, en voor zoo veel de natuurlijke zwakheid niet bloot tijdelijk is, en, gelijk bij heeschheid en verkoudheden meermalen gebeurt, na eene korte poos weer verdwijnt, trachte men door oefening de te zwakke spraakwerktuigen te versterken. Verschillende middelen heeft men daartoe aanbevolen, bij welker beschouwing, even als bij die der of organische of accidentéle oorzaken van eene te zachte stem, wij evenwel thans niet stil zullen staan. Het menigvuldig spreken en declaméren zelf in het openbaar zal tot vermeerdering der kracht van stem wel het meest toebrengen.

Vele jonge kanselredenaren b.v., die men aanvankelijk in groote kerkgebouwen niet verstaan konde, vulden allengskens die ruimten met hunne stem geheelenal. Het gaat met ons spraakorgaan, als met andere menschelijke ledematen. Voeten, in het eerst tegen eene kleine wandeling te naauwernood bestand, tarten van lieverlede de vermoeijenissen van een' marsch van verscheiden uren. - Alle pogingen intusschen ter versterking der stem moeten trapswijze plaats hebben; ze moeten niet te snel van het eene uiterste tot het andere overgaan, en aanhoudend voortgezet worden. Voor het overige kan ook zelfs eene sterke stem bij de Voordragt van het eene of ander stuk hare kracht verliezen, als men in den beginne te verkwistend met haar omspringt. Het is dus noodig, dat men haar met een zeker zuinig overleg, zoo over elken volzin, als over het geheel der rede verdeele.

Nog zij hier aangestipt, dat men van het te zacht spreken vooral gevaar loopt op het slot der perioden, wijl dan de stem, behalve bij vragen, altijd daalt. Men doe dus zijn best, om tegen het einde der zinnen haar minder dan ergens elders te doen verflaauwen, en om de laatste woorden en lettergrepen met eene meer dan gewone naauwkeurigheid te articuléren; wel te verstaan, *voor zoo veel zulks zonder onwelluidendheid en een onaangenaam sissen en blazen*, *of in het algemeen zonder een zoogenaamd toetellen der letters geschieden kan.* Doch over dit laatste groote gebrek, bl. 64, nader.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het te zacht en daardoor onduidelijk spreken kan in een stuk, dat men leest of reciteert, of doorgaande of continueel, of slechts oogenblikkelijk of momenteel plaats hebben. Momenteel b.v., als men, schoon, over het algemeen in zulk een stuk luid genoeg declamérende, evenwel sommige zinnen of enkele woorden te zacht uitspreekt, omdat men aan den regel van het in de Voordragt te betrachten *piano* en *forte* eene al te strenge toepassing geeft en niet genoeg de plaats in het oog houdt, waar men het woord voert. HELMERS b.v. zingt in den echt dichterlijken en somber verhevenen aanhef van den derden zang der *Hollandsche Natie*, als hij eene geestverschijning beschrijft:

Ik zag de duisternis tot tastens toe vergroot;
Ik hoorde een flaauw geluid, *dat rees uit 's aardrijks schoot;*
'k Zag toen door 't duister heen een' flaauwen lichtstraal breken;
('t Was 't uur van middernacht) mijn geest- en denkkracht weken;
Een licht rees uit den grond; verbijsterd staarde ik 't aan;
't Verdween, *ik zag een Geest aan mijne zijde staan.*

Hij stond, *een schaduwbeeld*, *onkenbaar. - Uit het duister*
Greep hij mij aan en sprak (*het was een stil gefluister*):
'*Neen*, *wanhoop niet*' enz.

Natuurlijk moeten die *fluisterende* woorden, welke de Dichter nu vervolgens aan de gemelde spookgedaante in den mond legt, niet te krachtig, maar over het algemeen, vooral in den beginne, zelfs wat zacht, wat *piano* worden uitgesproken(*), en men kan in een klein vertrek dit, zonder onverstaanbaar te worden, ook vrij goed doen. Wil men nu evenwel ook op eene groote zaal dit *piano* te sterk najagen, zoo zullen achteraanzittenden van het gefluister des geests niets hooren, en kunstmatigheid zal onverstaanbaarheid te weeg brengen.

§ 23.
Over het te hard spreken of schreeuwen.

Schoon het te hard spreken, schreeuwen of gillen nog nadeeliger is voor de welluidendheid dan voor de duidelijkheid, kan het echter ook onduidelijkheid veroorzaken, als men in een gebouw of zaal het woord voert, waar veel weergalm heerscht. Zulk een nagebaauw toch wordt dan door eene te hard klinkende stem des te meer opgewekt; elk geluid wordt onmiddellijk teruggekaatst, en zoo ontaardt de Declamatie op het laatst in een verward gonzen, bommen en brommen, dat veel van de taal der schim bij *Ossian* heeft, waarvan BILDERDIJK zoo fraai en onomatopoëisch zingt:

Zijn stem tot Oskar klonk, *als 't momm'lend windgegrom*,
Maar smoorde in digten damp en gonzend luchtgebom.

Tevens verdooft het schreeuwen allengskens het gehoor der toehoorders, en doove ooren kunnen slecht verstaan. Bij de Mondelijke Voordragt van verzen kan het te hard spreken nog des te ligter den gemelden nagalm te weeg brengen, vooral ten aanzien van woorden, die van zelve reeds dof en hol klinken; b.v. in de twee schilderachtige en klanknabootsende regels van FEITH, waarin de dichter, te kennen gevende, dat het noodgeschrei, hetwelk een kind bij zijne geboorte hooren doet, de eerste, en het ploffen der

(*) Wel is waar, de Declamator is niet de fluisterende Geest zelf, maar slechts de verhaler, dat hij fluisterde, doch het is in de natuur van iemand, die levendig iets verhaalt, gegrond, dat hij, eens anders woorden daarbij aanhalende, meer of min zich aan den spreker dier woorden assimileert en onwillekeurig diens toon van spreken nabootst. Men zal dit telkens in de natuur, in het gewone leven, aantreffen, en in dat leven moet alle Declamatie, hoezeer ze ook door kunst te idealizéren zij, haar' grondslag hebben. Vergelijk hier boven § 1, Aanm. 2, en hetgeen over dit onderwerp in het vervolg van dit boek gezegd zal worden.

aarde op de doodkist de laatste muzijk is, waarmeê de mensch zich begroet of begroet wordt, van die op de doodkist neerbonzende aardkluiten aldus zingt:

De doffe galm der klont, die op de doodkist schiet,
Domp om haar dondert, dan verdwijnt, is 't laatste lied.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het schreeuwen kan, even als het te zacht spreken, of meer continueel, of meer momenteel zijn; dit laatste b.v., als men den regel, dat, hetzij dan enkele woorden hetzij geheele zinnen en zinsneden soms sterker (*piu forte*) dan andere moeten uitgesproken worden, overdrijft. Zoo moeten in het schoone couplet uit Psalm 115:

In 't stille graf zingt niemand 's Heeren lof,
Het zielloos lijf, gedompeld in het stof,
Kan Hem geen glorie geven;
Maar onze tong zingt tot in eeuwigheid
Des Heeren lof, zijn roem en majesteit. -
Looft God, de bron van 't leven!

de drie eerste regels zacht, de twee volgende sterker, en de laatste op juichenden toon en zeer krachtig klinken. Wee hem echter, die dat *looft God* enz. wilde uitgillen, gelijk ik het wel heb hooren doen!

§ 24.
Over het te snel spreken of rabbelen.

Dit is voor de duidelijkheid nog veel schadelijker dan het te hard spreken. Het belet toch eene naauwkeurige articulatie der letteren en lettergrepen en het in acht nemen der zinscheidingen en pauzen. Het herschept de reeks der woorden in een' bajert van onverstaanbare klanken en bedwelmt oor en begrip van hen, die ons hunne luisterende aandacht schenken. Kortom, rabbelen wordt brabbelen, en schoon eene te langzame en temerige voordragt stuitend zij, ja, ten laatste de aandacht uitput, doet zulks het jagen en jagten nog veel meer, terwijl het tevens de fraaiheid der Declamatie grootelijks ontluistert. Intusschen make men uit het hier gezegde niet op, dat op plaatsen, die vol van hartstogtelijkheid zijn, de stroom der rede niet soms mag voortbruisen, als de door regenbuijen gezwollen berg- en stortvloed, waarbij HORATIUS den Griekschen lierdichter PINDARUS vergelijkt.

Monte decurrens velut amnis, imbres
Quem super notas aluere ripas,
Fervet, immensusque ruit profundo
Pindarus ore.

Doch over deze kunstmatige snelheid en langzaamheid, dit *presto* en *lento* der Declamatie, straks nader.

§ 25.
Over het te langzaam, te talmachtig spreken, of temen.

'Eer is,' zegt zeker schrijver, 'eene te langzame dan eene overijlde Mondelijke Voordragt te prijzen'(*). Hoe zeer dit waar zij, en eene te langzame Voordragt op de duidelijkheid wel niet zoo regtstreeks een' schadelijken invloed zal oefenen, als eene te snelle, kan zij echter in zoo ver der verstaanbaarheid afbreuk doen, dat zij, den hoorder ongeduld en verveling barende, hem op het laatst niet meer luisteren doet naar hetgeen er gezegd wordt. Zulk eene droomerig zich voortslepende Declamatie kan men bij een door zwaar zand voortkruipend rijtuig vergelijken, waarin de reizigers voor de hen omringende voorwerpen van lieverlede de oogen sluiten en in eene zoete dommeling geraken. Van het onbevallige, dat zulk een temend en slepend spreken heeft, willen wij niet eens gewag maken, zoo min als van den pijnlijken angst, die den toehoorder, bij dat lange rusten tusschen ieder woord en iederen zin, telkens bekruipt t dat de redenaar in zijne Voordragt zal blijven steken. Ik zelf heb kanselredenaren gekend, onder wier langzame Declamatie mij dat angstzweet meermalen is uitgeperst. - Later zullen wij handelen over de kunstmatige langzaamheid, het kunstmatige *lento*, dat het recitéren van dezen of genen zin of van dit of dat woord soms kan vereischen; b.v. in het treffende 181ste Evangelische Gezang (naar KLOPSTOCK), *Hoe zal 't mij dan*, *ô dan*, *eens zijn!* de woorden uit het vierde couplet: 'Vader! Vader! Ik bevele, ik bevele in Uw handen, nu mijn geest in Uwe handen'(†).

(*) *Laudanda vox tardior potius*, *quam nimis praeceps* zijn de woorden van VAN DER WAEIJEN in zijne *methodus concionandi.*

(†) Dit treffende couplet luidt in zijn geheel aldus:

'*k Weet niet*, *wat uur het wezen moog*,
Dat, Heer! bij 't breken van mijn oog,
Mij tot Uw dooden zamelt;
Veelligt omgeeft mij ook hun nacht,
Eer ik dees bede heb volbragt,
Uw' lof heb uitgestameld.
Vader! Vader!
Ik bevele,
Ik bevele
In Uw handen,
Nu mijn geest in Uwe handen!

Als met den langzamen toon eens stervenden dient deze laatste bede uitgesproken te worden. Het is den dichter, als of hij reeds op zijn doodsbed ligt.

§ 26.
Over het niet voldoende gearticuleerd spreken.

Een hoofdvereischte voor de akustische verstaanbaarheid is, dat men de woorden gearticuleerd uite, anders gezegd, dat men, *voor zoo veel dit noodig is*, aan hunne lettergrepen en letteren die naauwkeurige uitspraak geve, waardoor elk dier bestanddeelen zich, even als de gewrichten in menschelijke ledematen, kennelijk van de overige onderscheide, ieder klank in zijn' waren aard gehoord en met geen anderen verward kunne worden. Hiertoe behoort dus, dat men geene letter, die uitgesproken dient, verzwijge, inslikke of, gelijk men het wel eens noemt, opete; dat men meer of min gelijkluidende letterverbindingen en vermaagschapte consonanten scherp doe uitkomen, b.v. doe hooren, of men *dringt* dan wel *drinkt*, *zingt* of *zinkt*, *klimmen* dan wel *glimmen*, *boot* of *poot*, *zweeft* of *zweemt* zegge; dat men bij elkâar behoorende letteren in de uitspraak vereenige, de niet te zamen behoorende scheide, b.v. duidelijk doe verstaan, of men van een' *dorps-looper*, dan wel van een' *dorp-slooper* of *dorps-slooper* spreke, en dus of de *s* hier bij de voorgaande *p*, dan wel bij de volgende *l* gevoegd moet worden; dat men op elkaâr volgende woorden, die voor eene verkeerde ineensmelting vatbaar zijn, op den noodigen afstand in de uitspraak van elkander houde, een voorschrift, hetwelk echter nog meer van toepassing is bij het recitéren van Fransch dan van Hollandsch(*). Enz. enz. Men gevoelt dus, dat een groot deel der regelen, die hier boven omtrent de Zuiverheid van uitspraak gegeven zijn, ook bij het gearticuleerd spreken in aanmerking komen, en dat zeer dikwerf hij, die onzuiver spreekt, ook onver staanbaar zal spreken.

(*) In het Fransch knoopt men in de uitspraak tallooze malen de woorden aaneen; *état aspire* b.v. klinkt als *é-tataspire; sa main a nourri* als *sa mai-nanourri; grand homme* als *gran-tomme; grands enfans* als *gran-zenfans.* Men mag dit echter niet doen, als er dubbelzinnigheid of eene geheel andere woordbeteekenis door ontstaan zon, en moet dus b.v. *grand et bien fait* niet als *gran-dé bien fait*, maar als *gran*, *et bien fait*, uitspreken, om het te onderscheiden van *un grand E*, *bien fait.* En zoo luide *grands héros* niet *gran-zéros*, maar *gran héros*, want *gran-zéros* zou groote nullen (*des grands zéros*) beteekenen. - De Fransche orthoëpisten gewagen deswege van *liaisons permises et non permises.* Zie DE ROOSMALEN, *l'Orateur etc.*

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Naauwkeurigheid van articulatie is vooral dan noodig, als men, of door absolute of door relatieve zwakheid van stem, gevaar loopt van niet verstaan te worden, of wel dáár, waar het bijzonder van belang is, dat men ons niet mis versta, of wel op het einde der zinnen, waar, gelijk gezegd is, de doorgaans wat dalende stem ligt eene meerdere zachtheid en daardoor onduidelijkheid van toon na zich kan slepen, of wel in gebouwen en zalen, in welke veel weergalm heerscht en men tegen dien galm, door scherp te articuléren, des te meer waken moet. In soortgelijke gevallen kan een naauwkeurig articulérend redenaar het in duidelijkheid dikwerf van anderen, die met veel krachtiger stem begaafd zijn, winnen. Hierbij zij men echter op zijne hoede, om niet in een tegenovergesteld gebrek te vervallen, namelijk, van den hoorder ieder letter en lettergreep als het ware toe te tellen, of b.v. sommige letterverbindingen als dubbel uit te spreken, die slechts een' enkelen klank vormen, (gelijk met de *ng*, waarover hier boven, bl. 38, het geval is) en daardoor hard en stootend in zijne Declamatie te worden. Zoo ken ik er, die schier elke openende of sluitende *s* met slangengeblaas doen sissen, b.v.: 'Hij i*ss*, hij wa*ss* steed*ss* wij*s* en goed' - of die in *adellijk*, *hemelling*, *moorddadig*, *halsstarrig* en soortgelijke woorden, *die naar hunne vorming te regt zoo geschreven worden*, ook de eerste *l*, *d* en *s* volstrekt willen doen hooren, in plaats van *adelijk*, *hemeling*, *moordadig*, *halstarrig* te zeggen, - of die den hoorder wel zouden willen kenbaar maken, of een woord met eene *t* dan *dt* eindigt (*ik vind* b.v. of *gij vindt*), - of die in het algemeen op elke slotconsonant zoo hard mogelijk drukken, en b.v. in de zinsnede: 'De mensch jaagt maar al te dikwerf naar hetgeen hem verboden is,' de *sch*, de *gt*, de *r*, de *l*, de *f*, de *r*, de *n*, de *m*, de *s* ons als in de ooren snijden en priemen. Enz. enz. Zulk eene buitensporige articulatie geeft, helaas, aan alle welluidendheid en zoetvloeijendheid den doodsteek, en maakt onze, in vergelijking der Romanische, toch reeds wat harde Germaansche talen nog harder en schorrer. Welluidendheid en schoonheid moeten aan de Duidelijkheid wel onderworpen, ja, soms opgeofferd worden, maar niet meer dan volstrekt noodig is(*). Ook in het menschelijk ligchaam zijn alle spieren en gewrichten kennelijk onderscheiden, maar evenwel ze liggen niet onaangenaam bloot voor het gezigt, maar zijn met vleesch en huid overtogen. Eénheid en zamenhang heerschen er in veelheid.

(*) Ten aanzien, zoo van de onduidelijkheid als van de onwelluidendheid, die uit het of te weinig of te veel articuléren der woorden voortspruit, zegt QUINCTILIANUS zeer gepast: *Dilucida vero erit Pronuntiatio, primum si verba tota exierint, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non perferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes imputare et velut annumerare literas molestum et odiosum. Lib. XI. c.* 3.

§ 27.
Over deze en gene gebreken in onze spraakwerktuigen, die van nature het akustisch duidelijk en gearticuleerd spreken in den weg staan.

Deze zijn, bij voorbeeld, binnen's mondsheid, holmondigheid, volmondigheid en wat men wel noemt brijachtigheid van uitspraak; voorts het hakkelen, stotteren, stamelen en met de tong slaan; het brouwen, het lispen, het sissen door de tanden, het spreken door den neus en het gebrekkig uiten van sommige letteren, waartoe vooral de *l* en *r* behooren. Eindelijk zwakheid van borst, kortheid en benaauwdheid van ademhaling, heeschheid, schorheid en wat dies meer zij. Sommigen dezer gebreken zijn tijdelijk en door langzaam spreken, oplettendheid, oefening en geneeskundige middelen te verhelpen, of wel ze verdwijnen weer van zelve; anderen echter zijn voortdurend en ongeneeslijk.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het is onze taak niet in eene breedvoerige ontleding der bovengemelde natuurlijke gebreken, die niet alleen voor de duidelijkheid, maar ook voor de fraaiheid van Declamatie in meerdere of mindere mate nadeelig zijn, te treden, en het zal genoeg zijn er een enkel woord van te zeggen. Binnen's mondsheid laat zich door den mond meer te openen nog al ligt verbeteren, en is meer eigene dan natuurschuld. Volmondigheid en iets brijachtigs of vets van uitspraak(*) wordt door eene te dikke tong en van binnen overmatig vleeschige lippen te weeg gebragt. Aanhoudende oefening in het articuléren der letters kan het wat tegengaan. Het stotteren, stamelen en hakkelen is door zeer langzaam en met overleg te spreken soms uit den weg te ruimen. Zoo hebben wij vroeger iemand gekend, die in het gewone leven allersterkst stamelde, en intusschen op het tooneel eene van buiten geleerde rol volkomen glad en zonder stooten opsneed. - Lastig is het en meestal ongeneeslijk, als men deze of gene letter niet uitspreken kan, gelijk, zegt men, DEMOSTHENES, aanvankelijk ten minste, met de eerste letter zijner kunst, de *r* namelijk in het woord *rhetorica* (*ῥητορική*), verlegen was, en sommigen in de *l* een nog veel zwaar-

(*) De Grieken noemden het wel, meen ik, *παχυ□ομία*, de Romeinen *crasso ore loqui*, nog iets anders, zoo 't schijnt, dan *πλατειασμός* en *κοιλοζομία* welk laatste wij holmondigheid zouden kunnen noemen, en dat door te veel weergalm in keel en verhemelte veroorzaakt wordt. QUINCTILIANUS spreekt van deze en soortgelijke gebreken, als hij zegt: *Et illa per sonos accidunt, quae demonstrari scripto non possunt, vitia oris et linguae: ἰωτακισμοὺς* et *λαμβδακισμοὺς, ἰσχνότητας* et *πλατειασμοὺς feliciores fingendis nominibus Graeci vocant: sicut κοιλο□ομίαν, cum vox quasi in recessu oris auditur.* Zie *Instit. Orat. l. c.* 5.

der kruis vinden. De Grieken noemden dit laatste gebrek *λαμβδακισμός* of *λαβδακισμός*(*). Aan dat euvel hinkte de bier boven, bl. 37, vermelde kanselredenaar, die *van snot en besnuit* (slot en besluit) *zijner redevoering*, en van *den Heere van nicht en neven* (licht en leven) sprak. Anderen, de *l* tegen de *r* verruilende, laten mannen *vrouw* (flaauw) worden, spreken van een' officier met een *pruim* (pluim) op den hoed, of zeggen, als iemand overleden, dat hij *overreden* is. Intusschen een tooneelminnaar, dien wij ons uit onze jeugd herinneren, vergoedde dit stootend gebrek door zoo vele andere voorregten, dat hij nog altijd, als men zich aan zijne misvormde uitspraak der *l* een weinig gewend had, met toejuiching gehoord werd. - Ter geheele of gedeeltelijke voorkoming en genezing van dergelijke feilen (waaronder het zoogenaamde brouwen wel het minst stuitend is) kan het zijn groot nut hebben, dat men, zoo als in Griekenland en Rome plaats had, reeds van kindsbeen aan de jeugd in het uitspreken van moeijelijke letterklanken oefene en haar schorre en stroeve woorden, of wat de Grieken *χαλεπά* noemden, leere opzeggen. Daardoor worden ook trage en stroeve spraakwerktuigen, en die als aan nieuwe, nog ongesmeerde en ongebruikte wagenraderen gelijk zijn, allengskens vlugger en leniger.

§ 28.
Over de Duidelijkheid van Declamatie voor het begrip of verstand, of over de intellectuéle Duidelijkheid.

Hoe zeer het reeds eene loffelijke eigenschap is, als een Lezer of Declamator de woorden zoo duidelijk uitspreekt, dat het oor der hoorders elken letterklank naauwkeurig kan opvangen, zal dit nog maar weinig baten, wanneer hij ze in hunne vereeniging tot zinsneden en zinnen niet zóó voordraagt, dat zij voor het begrip dier hoorders een verstaanbaar geheel vormen; of om het anders uit te drukken: wanneer hij, behalve akustisch, ook niet intellectueel duidelijk declameert. Aan intellectuéle onduidelijkheid zou hij zich schuldig maken, door b.v. òf in eenen zin de woorden (om niet te zeggen, zelfs hunne lettergrepen en letteren) één voor één uit te spreken, alsof hij eene woordenlijst oplas, of gelijk men eene zekere hoeveelheid water niet in ééne

(*) Vergelijk VOSSIUS *Instit. Orat.*, Lib. IV. C. II. § 2, die daar tevens handelt over de zoetvloeijendheid, die het veelvuldig gebruik der *l* aan sommige Latijnsche verzen bijzet. Bij ons zouden b.v. dichtregels, als de volgende, dit zachte hebben:

Zoele en malsche en laauwe luchtjes spelen al in de elzenblâan,
Lente's luwte ontplooit de knoppen, doet de bloemen opengaan.

gulp, maar druppel voor druppel uitgiet; òf wel omgekeerd, door als in ééne vaart (*uno velut tenore*) woorden, zinsneden en zinnen voor te lezen, zonder op de minste rust, die door de zinteekenen gevorderd wordt, te letten; òf wel hij zou in het gebrek van intellectuéle onverstaanbaarheid vervallen, zoo hij niet, naardat de leiding der gedachten zulks medebragt, op het eene woord meer nadruk legde dan op het andere; òf ook wel, indien hij den toon zijner Mondelijke Voordragt niet wijzigde naardat hetgeen hij reciteerde, of stellig en bedaard, of vragender, of uitroepender wijze, en of in ernst, of in scherts gezegd ware. Kortom, bij verzuim van dit eene en andere zou zijne Declamatie niets dan een duister zamenraapsel van klanken en met een tafereel te vergelijken zijn, dat een historiestuk of landschap moest voorstellen, doch waarop men niets dan afzonderlijke menschelijke ledematen en eene mengeling van takken, bladeren, planten en wat dies meer zij aanschouwde, die bloot de onzamenhangende deelen, maar volstrekt niet het aaneengeschakeld geheel eener schilderij vormden.

Uit het gezegde vloeit voort, dat, zoo men niet bloot voor het oor, maar ook voor het begrip of verstand duidelijk recitéren wil, men zorgen moet:

1) om in elke zinsnede of zin, dien men voordraagt, te binden hetgeen gebonden moet worden;
2) om te scheiden en door rusten af te zonderen hetgeen gescheiden voor te dragen is;
3) om op den rede-accent acht te geven;
4) om te doen gevoelen, of de gedachte in een' zin stellig en kalm, dan wel bij wijze van vraag, of van uitroeping is voorgesteld;
5) om parenthesen of tusschenzinnen aan te duiden;
6) om eindelijk op het geheel der gedachte, die in een' zin bevat is, te letten, met name ook of ze in ernst, dan wel in spot of ironie gemeend zij.

Wij zullen elk dezer voorschriften nader ontwikkelen. - Over de gebaren later.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Merken wij op, dat veel van hetgeen hier te zeggen zal vallen, ook gebragt zou kunnen worden onder de rubriek van Juistheid van Declamatie, waarover in het vervolg breedvoeriger. Wij nemen dus hier reeds iets vooruit of anticipéren iets op dat toekomstige hoofd-

stuk. Zulk een vooruitloopen is echter bij de behandeling van alle wetenschappelijke onderwerpen vaak onvermijdelijk, zoo men ten minste niet dezelfde zaak in hare deelen te veel stukswijze en op onderscheidene plaatsen behandelen en daardoor de eenheid der voorstelling benadeelen wil. Voorts behoeven wij hier niet aan te stippen, dat, om duidelijk voor het begrip te kunnen declaméren, hetgeen men voordraagt zelf duidelijk van stijl zijn moet. Of zou de beste lezer in staat zijn eene periode, vol verwarring van gedachten, woorden, woordvoeging en woordenschikking, regt verstaanbaar te maken? Intellectuéle Duidelijkheid van Declamatie veronderstelt altijd *a*) bij den hoorder physieke vatbaarheid om te hooren, en (wat de gebaren betreft) om te zien, *b*) psychische vatbaarheid om te begrijpen, en *c*) logische en grammaticale begrijpelijkheid van hetgeen gehoord wordt zelf. Vergelijk hier boven § 3.

§ 29.
1) *Men moet in de zinnen en zinsneden, die men voordraagt, binden wat gebonden moet worden.*

Wij verstaan hierdoor, dat men in eene zinsnede of zin alle woorden, waartusschen noch eene langere noch eene kortere rust of ophouding der stem, hetzij dan ten gevolge der zinteekenen, hetzij van den zoogenaamden *numerus*, of uit wat anderen hoofde gevorderd wordt, zoo veel mogelijk op eene aaneengeschakelde wijze en als in éénen adem uitspreke, zoodat de stroom der rede zonder stuiting voortvloeije, en het den hoorder duidelijk zij, wat de woorden in hunnen zamenhang tot zulk eene verstaanbare rede zeggen willen. Tegen dezen regel kan op verschillende wijzen gezondigd worden. Op de grofste, wanneer men b.v. in eene plaats, als de volgende uit VAN DER PALM: ‘Van dergelijke bitsche uitdrukkingen vloeijen zijne redenen over; - ze zijn, *Jobs* toestand over het geheel beschouwd, uit de diepste menschelijke natuur ontleend.’ achter elk woord rustte, alsof er een punt stond en het lapidaar- of steenschrift ware. Zoo plomp zal nu echter wel geen spreker feilen, of het moet een kind zijn, dat pas begint te lezen en zich nog bij ieder woord bedenken moet, hoe het dit uit moet spreken. Men zou echter ook, schoon in eene mindere mate, den gezegden regel overtreden, als men in de aangehaalde plaats ophield achter het woord *van*, of achter *bitsche*, of achter *ze* en *ze zijn.* Immers, hoewel vele woorden, zelfs diegene, waar geen scheîteeken achter staat, eene rust of pauze toelaten, zijn er andere, achter welke zulk eene rust

schier nooit geoorloofd is. Overal b.v. moet het lidwoord of de artikel met zijn onmiddellijk daarop volgend substantief of adjectief (b.v. *de koning*, *de groote man*), het voorzetsel met het dadelijk volgende woord, dat er door geregeerd wordt (b.v. *voor tien jaren*, *na dezen* enz.), het hulpwerkwoord met zijn oogenblikkelijk daaraan gepaard werkwoord (b.v. *ik zal lezen*), de tweede naamval met den op staande voet volgenden eersten (b.v. *Gods liefde* enz.) in de uitspraak onafscheidelijk verbonden zijn. Mogt men dus ook al in de plaats uit V.D. PALM, om deze of gene reden achter *toestand* of een soortgelijk woord kunnen ophouden, nimmer dan in een zeer buitengewoon geval zou dit te gedoogen zijn achter *van*, of *bitsche*, of *Jobs*, of *ze* en *ze was* enz. Tevens zal men gevoelen, hoe het verwaarloozen dier noodige binding, of met andere woorden: hoe het stuiten van den gang der Mondelijke Voordragt te onregter plaats, eene zinsnede niet alleen gebrekkig, maar zelfs geheel verkeerd kan doen verstaan. In de versregels b.v. uit VONDEL's hoogst poëtischen en romantischen *Gysbrecht van Amstel*, ter plaatse van het eerste bedrijf, waar *Willebord*, vader of abt van het Karthuizer klooster, in zijne vreugde over den vermeenden aftogt van *Amsterdams* belegeraars, tot *Amstel*(*), den held van het stuk, zegt:

Mijn welgeboren Heer! de zoete Jezus zij
Met u en uwe stad, *en sta u eeuwig bij*
In allerhande nood! - De broeders van onze orden
En ik zijn zoo verblijd, *als of we levend worden*
Getrokken in den troon van Gods volmaakte vreugd enz.

zou men, na *levend worden*, even als of er een comma stond, ophoudende, in steê van het aan het woord *getrokken*, voor zoo veel de harmonij van maat en rijm zulks toelaat, te binden, den onzin krijgen: ‘wij zijn zoo verblijd, *als of we in het leven worden geroepen*,’ terwijl de gezonde zin is: ‘*als of we bij levenden lijve reeds in den hemel worden opgenomen.*’ Het

(*) Deze dialoog tusschen *Amstel* en *Willebord* (in 't voorbijgaan gezegd), wordt vaak, even als heel de *Gysbrecht*, uit misverstane vroomheid of hoe men 't anders noemen wil, op de treurigste wijze verminkt en van hare dichterlijkste plaatsen beroofd, voorgedragen. Men vergelijke eens den tekst, waarnaar te *Amsterdam* gespeeld wordt en die nog weer in 1845 is uitgegeven, met den heerlijken oorspronkelijken van VONDEL.
Het woord *troon*, voor het overige heeft hier de oud-Hollandsche beteekenis van hemel. *Zoete Jezus* is het *dulcis Jesus* uit de Latijnsche kerkliederen.

zal evenwel misschien niet aan tooneelkunstenaars en versopsnijders mangelen, die ons dien onzin doen hooren.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Men wane niet, dat het niet binden van hetgeen gebonden moet worden een gebrek is, hetwelk maar zelden in de Declamatie voorkomt. Het komt, helaas, ieder oogenblik in haar voor; ja, om op de naauwkeurigste wijze iets regt aaneengeschakeld voor te lezen is een herhaald overlezen van het voortelezene noodwendig. Van daar, dat zoo menig een zijn vers of redevoering slecht voordraagt, wijl hij zich niet vooraf met de bindingen en scheidingen der woorden en zinnen daarin gemeenzaam maakte. Soms ook ontmoet men redenaren, die zoo hortend spreken, dat zij telkens, tot zelfs achter de syllaben der woorden, ophouden, b.v. in de zoo even aangetogen plaats uit V.D. PALM. *Van.... dergelijke.... bit....sche* enz. Ongelukkig gebrek, uit verlegenheid ontsproten en later tot eene hebbelijkheid en tweede natuur geworden!

Het binden voor het overige geldt niet alleen enkele woorden, maar ook geheele zinsneden, dat wil zeggen: eene zinsnede kan met eene voorafgaande of volgende zoo naauw in verband staan, dat beiden als in éénen adem moeten worden uitgesproken. Zoo b.v. knoope men in den aanvang van CICERO'S rede voor MARCELLUS: 'De dag van heden, Raadsheeren! heeft aan het langdurig stilzwijgen, door mij gehouden niet uit eenige vrees, maar deels uit smart, deels uit schaamte, een einde gemaakt,' de twee zinsneden *a*) *door mij gehouden*, en *b*) *niet uit eenige vrees*, *maar d.u.s.d.u.s.* aaneen, en late haren zamenhang ook door den toon der stem gevoelen. Vereenigt men de zinsnede *b* toch met de woorden *een einde gemaakt*, zoo krijgt men eene geheel verkeerde beteekenis(*).

§ 30.
2) *Men moet scheiden hetgeen gescheiden moet worden voorgedragen, en over de pauzen in het algemeen.*

Zie daar, wat men ook kan noemen: men moet de pauzen of rusten in de Mondelijke Voordragt betrachten; want is het verkeerd te rusten, waar niet gerust moet worden, even verkeerd is het dáár niet te rusten of te pauzéren, waar achter het eene of andere woord, zinsnede of zin eene kortere of langere rust noodig is; anders gezegd: waar zulk een deel der rede van het volgende door een oogenblik ophoudens met spreken gescheiden moet worden. De leer der pauzen (*distinc-*

(*) Men krijgt dan namelijk den onzin, dat het stilzwijgen niet uit vrees, maar uit smart en schaamte *geëindigd* is, terwijl CICERO zegt, dat hij het uit smart en schaamte tot hiertoe *gehouden heeft.* - De woorden luiden in he Latijn: *Diuturni silentii*, *P.C. - quo eram his temporibus usus non timore aliquo*, *sed partim dolore*, *partim verecundia - finem hodiernus dies attulit.*

tiones, *morae*, *διαζολαι*) is dus in de Declamatie van het hoogste belang. Wij hebben hier de vragen te beantwoorden: vooreerst, wat verstaat men door pauze of rust in het lezen of recitéren, en waartoe dient zij; ten tweede, hoe velerlei soorten van pauzen zijn er, en ten derde, met welke veranderingen van stem gaan ze gepaard?

De eerste vraag is zoo goed reeds als beantwoord. De pauze of spreekrust is een korter of langer ophouden, dat men met de stem doet, hetzij om de verdeeling der zinnen in hunne zoogenaamde leden of zinsneden en woorden, benevens de sluiting dier zinnen te doen opmerken, hetzij om den spreker gelegenheid tot ademhalen te geven, hetzij om de welluidendheid, de harmonij, de proza-maat of den zoogenaamden *numerus* der rede te bevorderen, hetzij om kracht en klem aan de Mondelijke Voordragt bij te zetten, hetzij om andere oorzaken, die zich moeijelijk onder afzonderlijke rubrieken brengen laten. - De eerste soort kan men grammaticale en syntactische, of in het algemeen logische pauzen, de tweede pauzen van ademhaling, de derde welluidendheids- of euphonische pauzen, de vierde pauzen van kracht en nadruk, en de vijfde onbepaalde pauzen heeten. Hierbij merken wij aan, dat men de derde, vierde en vijfde soort meer of als gehoors-, of als gevoelspauzen, (of wat men ook wel aesthethische, emphatische en oratorische pauzen noemt), de twee eerste soorten meer als deels intellectuéle, deels physieke pauzen beschouwen kan. Zetten wij dit eene en andere nader uiteen.

§ 31.
Over de grammaticale en syntactische, of in het algemeen logische pauzen of rusten.

Deze regelen zich naar de scheid- of zinteekenen, en zijn voor het begrip door middel van het oor des hoorders hetzelfde, wat voor dat begrip die teekenen door middel van het oog zijn. Gelijk namelijk een lezer met moeite eene bladzijde schrifts zou kunnen verstaan, waarop zich geen enkel comma of punt aan het gezigt vertoonde en alle zinnen, zinsneden en woorden, zonder scheiding (en voeg er bij, zonder eene enkele groote letter), aaneengeschreven doorliepen, zoo zou voor den hoorder elke bladzijde even onbegrijpelijk zijn, die zij hem maar in ééne vaart werd voorgelezen, en waarbij de spreker niet in het minste zorg droeg, om

door kortere of langere rusten der stem diezelfde woord- en zinsonderscheidingen voor het gehoor en daardoor voor het begrip of verstand aan te duiden, die door die aanschouwelijke teekenen voor het gezigt kenbaar gemaakt worden. Immers, even als in een gebouw muren en deuren dienen, om de vertrekken af te zonderen, zoo dienen deze scheidingen en de daaraan beantwoordende pauzen tot splitsing der verschillende voorstellingen, die in een' zin, ja, soms in eene enkele zinsnede liggen opgesloten; kortom, om het geheele logische en grammaticale zamenstel van hetgeen men hoort of leest in zijn' zamenhang duidelijk te doen bevatten. Zoo verstaan wij de volgende woorden: ‘Om achting te verwekken moeten wij braaf zijn en anderen weldoen om bewondering te erlangen slechts schitteren uit dankbaarheid niet uit bewondering ontspruit achting’, wij verstaan die woorden eerst, herhaal ik, als wij ze zóó indeelen, dat wij achter *verwekken* een comma plaatsen en even pauzéren, achter *weldoen* een semicolon en daarbij wat langer rusten; voorts weer een comma met eene korte rust achter *erlangen*, en een punt met eene lange pauze achter *schitteren;* dan een nieuwe zin met groote beginletter, een comma met eene kleine rust achter *dankbaarheid*, en hetzelfde achter *bewondering*, en eindelijk een punt en de finale en langste pauze achter *achting.* -

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Dat de zinteekenen het comma (,) commapunt of semicolon (;) dubbelpunt (:) en punt (.) zijn, (want het vraag- en uitroepteeken, het parentheseteeken, het teeken van verzwijging, enz. behooren onder eene andere rubriek) weet elk een zoowel, als dat men achter een comma het kortst, achter een semicolon en dubbelpunt wat langer, en achter een punt het langst moet rusten. Bekend is het ook, dat de rust achter het eene punt soms veel langer moet zijn dan achter het andere, en dat men, om dit onderscheid voor het oog regt te kenmerken, wel voor één punt soms twee, drie en meer mogt bezigen. Trouwens, de langere rust duidt men wel aan door eene streep achter zulk een punt te plaatsen, of door met een' nieuwen regel te beginnen. Voor het overige verschilt men niet zelden in het gebruik der scheid- of zinteekenen; de een zet een punt, waar een ander een commapunt of bloot een comma zal zetten; deze bezigt vele, gene weinig zinteekenen, ja, niemand blijft ook zich daarin gelijk, en het is dus meer de zin zelf dan die teekenen, die ons leeren kan, waar wij korter of langer met de stem pauzéren moeten. Wilden wij de leer der zinteekenen van hun fundament af ophalen, zoo zou-

den wij in eene naauwkeurige ontleding moeten treden van al de deelen of leden (*membra*), waaruit zinnen en volzinnen bestaan kannen; met andere woorden: in eene naauwkeurige logische ontvouwing van de wijze, waarop wij enkele en zamengestelde voorstellingen vormen en in woorden uitdrukken. Hierbij zouden wij echter een onderwerp aanroeren, dat of niet onmiddellijk tot de leer der Declamatie of kunstmatige Mondelijke Voordragt behoort, of dat wij als meer of min bekend mogen veronderstellen.

Genoeg, het goed lezen en rusten overeenkomstig de zinteekenen, hetzij dan zoo als ze staan, of, zoo als ze, bij eene gebrekkige plaatsing, staan moeten, is een eerst vereischte in een' declamérende, die begrepen wil worden, ja, men kan geene grooter blaam op hem werpen, dan met te zeggen: hij rabbelt door dik en dun heen en stoort zich aan comma's noch punten. Zoo kan dan ook het voorbijzien van een noodzakelijk zinteeken en van de daardoor gevorderde rust eene geheele gedachte verkeerd of op eene verschillende wijze doen verstaan(*). Betrachten wij b.v. in het begin van het schoone éénen-dertigste Euangelische gezang:

O sterveling! gevoel uw waarde;
Wat u in 't stof nog vleit,
Uw hart is veel te groot voor de aarde,
Gij leeft voor de eeuwigheid,

niet de volle rust, die achter *waarde* door het semicolon vereischt wordt en die hier met de rust van een punt wel gelijk mag staan; veranderen wij daarbij niet tevens dadelijk bij den aanvang der zinsnede: *wat u in 't stof nog vleit* den toon der stem, zoodat die regel niet als een aanhangsel van den eersten *ô sterveling enz.* beschouwd kan worden, maar integendeel als premis en inleiding tot den derden versregel, *uw hart enz.*, zoo zal de onzin ontstaan: *wat u in 't stof nog vleit*, *gevoel evenwel*, *ô sterveling uw waarde;* terwijl de zin integendeel is: *uw hart*, *wat u in 't stof nog vleijen of bekoren moge*, *is voor deze aarde*, *voor dat stof veel te groot.* Indiervoege vereischt in de hier boven, bl. 58, aangebaalde regels uit den somber verhevenen aanhef van den derden zang der *Hollandsche Natie* van HELMERS:

- - - - Ik zag een Geest aan mijne zijde staan.
Hij stond een schaduwbeeld, *onkenbaar*, *uit het duister*
Greep hij mij aan en sprak: (*het was een stil gefluister*) enz.

(*) Zoo ontstond er eens, verhaalt men, te *Rome* verschil over de woorden in een testament *lego tibi statuam auream hastam tenentem*, of men die verstaan moest door ‘standbeeld, houdende eene speer van goud,’ dan wel door ‘een standbeeld van goud, eene speer houdende.’ Alles hangt hier af voor het oog, of men een comma achter *statuam*, dan wel achter *auream* plaatst, en voor het oor, of men, lezende, pauzeert achter het eerste, dan wel achter het laatstgemelde woord. - Aangaande het niet scheiden of scheiden en pauzéren in de zinnen zegt QUINCTILIANUS te regt: *Virtus autem distinguendi fortasse sit parva; sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.* Lib. XI. c. 3.

de zin eene rust achter *onkenbaar*, en men declamére niet, gelijk meestal verkeerd gedaan wordt: *Hij stond*, *een schaduwbeeld;* - (pauze) *Onkenbaar uit het duister greep hij mij aan* enz., maar *Hij stond een* (d.i. *als een*) *schaduwbeeld, onkenbaar;* - (pauze) *Uit het duister* enz.

§ 32.
Over de rusten of pauzen van ademhaling, en over het ademhalen bij het declaméren in het algemeen.

Door deze pauzen, die men meer physieke pauzen noemen kan, verstaat men het langer of korter ophouden, dat men tusschen het spreken doen moet, om den adem uit te blazen en zich van nieuwen adem te voorzien. Ademen wij toch, ook wanneer wij zwijgen, telkens in en uit, des te meer wordt door de beweging, aan het spreken verbonden, dit scheppen van nieuwe lucht gevorderd, ja, zoo dit niet zelfs in eene zeer ruime mate geschieden kan, beginnen wij te hijgen en zijn op het laatst buiten staat een enkel woord meer te uiten. Wat is nu echter de kunst? Dit, dat men de kleine afbreking van spreken, zonder welke het ademhalen zich niet doen laat, in den stroom der rede juist op plaatsen brenge, die van zelve reeds de grammaticale en andere rusten, waarvan wij handelden of nog handelen zullen, vereischen, of waar ten minste geene binding, zoo als wij het in § 30 noemden, volstrekt noodzakelijk is. Anders toch zou de ademhalingspauze die voor de duidelijkheid en fraaiheid zoo onmisbare binding grootelijks schaden. In korte zinnen, of wier leden maar weinig aaneengeschakeld zijn, is het scheppen en uitblazen des adems gemakkelijk, want het einde van ieder zin of zinsnede biedt er gelegenheid toe aan. In lange zinnen integendeel en die zeer dooreengeweven en periodisch zijn, zoo als men ze onder anderen in het Latijn bij CICERO wel aantreft, kan er inderdaad voorafgaande studie noodig wezen, om te berekenen, waar zich, zonder kwetsing van den zamenhang en tevens zonder dat wij onzen adem te veel uitputten, de ademhaling het best laat bewerkstelligen. Vooral bij het spreken in groote gebouwen en als men de stem sterk moet uitzetten, komt het op het in acht nemen van het juiste tijdpunt der rusten voor de ademhaling zeer aan. Evenzeer is dit het geval op het tooneel en bij zoogenaamde declamatoriën, als men zeer hartstogtelijk recitéren moet, en de Declamatie met hevige gebaren

en achter den adem brengende ligchaamsbewegingen, zoo als in het treurspel en bij de voordragt van romancen en balladen te pas kunnen komen, gepaard moet gaan. Men kan dan (ik spreek ten aanzien van declamatoriën bij ondervinding) niet genoeg de stukken vooraf te huis declaméren, om te zien, waar men, in vuur en hartstogtelijke beweging gerakende, met zijn' adem te kort zou kunnen schieten, en hoe dit te beletten en te verhelpen is. Bij het ademhalen in het algemeen onder het recitéren, komen dus deze drie regels bijzonder in aanmerking: 1) tracht, schoon dan ook maar kort, dikwerf en voor dat uw adem geheel uitgeput is, te ademen; 2) doe het op zijn' tijd; en 3) doe het zonder eenig geluid en zóó, dat de hoorder het niet merke(*). Wat dit laatste punt toch betreft, niets is onaangenamer dan de Mondelijke Voordragt van een' redenaar, die telkens met eene soort van sissen, hijgen en blazen, als dat van een' wal- of bruinvisch, den adem inslorpt en uitstoot. - Hoe veel moeite DEMOSTHENES en de oud-Grieksche en Romeinsche redenaren in het algemeen, deden, om zich een' langen, sterken adem te verschaffen, die voor hen, bij het spreken in de open lucht voor talrijke volksvergaderingen en onder het bruisen der hevigste hartstogten, zoo onontbeerlijk was, is te bekend, dan dat wij er gewag van behoeven te maken. - Even als eene zwakke stem, zoo kan ook een korte adem door dagelijksche oefening verbeterd worden. Somtijds is echter tegen kortademigheid, als het namelijk geheelenal een organiek gebrek is, geen kruid gewassen, en men is dan voor de Declamatie ongeschikt.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Wij zeiden, dat het juist ter snede aanbrengen der ademhalingspauzen

(*) De beroemde TALMA zegt in een stukje over LEKAIN deswege te regt: *Pour accomplir ce que j'exige*, *et surtout pour éviter ces sifflements de la poitrine*, *ce râlement insoutenable que quelques personnes font entendre au théatre*, *il est un moyen sur que l'expérience m'a fourni*, *et le voici*! *L'acteur doit reprendre sa respiration*, *avant que l'air soit entièrement expiré de la poitrine*, *et que le besoin et la fatigue le forcent d'en aspirer un trop grand volume à la fois. - Il faut donc qu'il aspire l'air peu et souvent*, *et surtout avant que la nécessité l'y contraigne. Les plus légères aspirations suffisent*, *si elles sont fréquentes; mais dans ce cas il doit mettre une grande adresse à ce qu'elles soient inaperçues.* Ziedaar lessen, zoo wel voor den redenaar, als voor den tooneelkunstenaar en zanger dienstig. Vergelijk over het ademhalen ook QUINCTIL., lib. XI, c. 3, no. 53.

soms studie vereischte in lange, dooreengevlochten zinnen. Waar zal men b.v., behalve de kortere rusten, die men in acht moet nemen, voornamelijk adem scheppen in de volgende door mij vertaalde fraaije periode uit een der schriften van CICERO: ‘Bijaldien den zeelieden, die pas uit de haven in zee steken, door schippers, welke reeds uit het ruime sop die haven weer binnenloopen, op het ijverigste voorgehouden wordt, hoe, en voor welke stormen, voor welke klippen en roovers zij zich te wachten hebben, (daar het toch den mensch van nature ingeplant is dienstvaardig voor diegenen te zijn, die dezelfde gevaren, die wij reeds doorworstelden, nog hebben te tarten), hoe betaamt het mij dan wel, mij, die, na veel heen en weer sollens op de baren, eindelijk den vasten wal in het oog krijg, gezind te zijn jegens hem, welke, gelijk ik zie, nog met de grootste staatsstormen te kampen zal hebben!’ - Waar zal men hier, herhaal ik, het langst en ruimst adem halen kunnen? Zeker het best na de woorden: *nog hebben te tarten.* Dáár eindigt wat men noemt de *protasis* der periode en begint de zoogenaamde *apodosis.* Dáár zal dus ook eene tamelijk lange pauze, om volop adem te kunnen scheppen, den hoorder niet storen of den zamenhang der gedachten te veel afbreken. - Zoo - om een ander voorbeeld te kiezen - moet men, als men met zijn' adem niet in verlegenheid raken en tevens het meest overeenkomstig 's dichters voorstelling declaméren wil, de volgende versregels van HELMERS, waarin de Vice-Admiraal KLAASSENS, met zijn schip door acht Spaansche gallioenen omringd en aangevallen, bij eene rots vergeleken wordt, die onwrikbaar in zee staat:

Acht schepen, *zwaar van bouw*, *omringen thans den held.*
Hij staat alleen, *maar vast*, *gelijk een rots 't geweld*
Der eeuwen, '*t woest gebrul des donders fier blijft trotsen*,
Schoon stormen aan haar voet in wilde golven klotsen,
Schoon schip bij schip, *met kracht geslingerd op haar borst*,
Verbrijzeld henen stuift, *zij staat met kracht omschorst*,
Belacht het woeden der orkanen en der eeuwen.

aldus lezen, dat men, hoe ook de interpunctie in de verschillende editiën zij, de woorden: *hij staat alleen enz.* tot en met: *blijft trotsen*, in éénen adem uitspreke, en dan pauzére en ruim ademhale achter dat *trotsen.* Hierna moet men de volgende regels: *schoon stormen enz.* als een' nieuwen zin beschouwen en met de vereischte wat kortere pauzen tot aan het slot toe doorlezen. Declameert men toch achter het woord *trotsen* met luttel ophoudens en als het ware zonder verandering van toon dadelijk door, zoo zondigt men en tegen den regten zamenhang der verzen, en men zal met den adem moeijelijk uitkomen(*).

(*) Ik heb zulks, als dit zeer declamable stuk uit de *Hollandsche Natie* op mijne collegiën gereciteerd werd, bij herhaling opgemerkt. Zonder voorafgaande waarschuwing vervallen de meeste jongelieden, verleid door de soms, zoo als hier met voordacht geschied is, onnaauwkeurige plaatsing der zinteekenen, in dit gebrek, verwarren de voorstelling en komen half hijgend aan het einde der vergelijking van HELMERS.

§ 33.
Over de gehoors- en welluidendheids-, of over de euphonische en aesthetische pauzen, of die ter kenmerking van den Numerus of de Proza-harmonij dienen.

Door den *numerus,* den redeschred, het proza-rhythmus of de harmonij der zinnen in hare ruimste beteekenis verstaat men de ronding, de welluidendheid en den bevalligen afloop, die een zin, volzin of periode, en zoo eene geheele reeks van dezelve, ten gevolge van de gepaste keus en symmetrische rangschikking der woorden, voor het oor hebben kan. Anders gezegd, men verstaat er door die zekere soort van vrije maat en cadans, die ook in proza kan en moet heerschen, ja, zelfs, onafhankelijk van de eigenlijk gezegde versmaat, in verzen kan worden aangetroffen. Om dien *numerus*, die rhythmische welluidendheid den hoorder regt te doen gevoelen en door haar zijn oor te streelen, worden er, behalve de passende wijzigingen en wisselingen der stem, kleine, schier onmerkbare pauzen of rusten gevorderd, die wel dikwerf met de zinspauzen, de pauzen van ademhaling en andere soorten ineensmelten, maar soms ook meer op zich zelve staan. Hiertoe behooren b.v. een paar der flaauwe rusten in den zin, welken de Romeinsche redekundige QUINCTILIANUS bij de beschouwing van dit onderwerp aanhaalt, en dien wij, met behoud van nagenoeg dezelfdewoordenschikking, aldus in het Hollandsch kunnen overbrengen: ‘Ik heb opgemerkt, Regters, dat geheel 's aanklagers rede gesplitst is in twee afdeelingen(*).’ Hier eischt de welluidendheid vier pauzen, de eerste na *Regters*, de tweede na *rede,* de derde na *gesplitst is,* en de vierde aan het slot. Eén en vier worden tevens door den zin gevorderd, de twee overigen bloot door den *numerus.* Zoo kan men, naar die harmonij der proza te werk gaande, aan de volgende plaats van VAN DER PALM, die nu eens langere, dan kortere, dan zeer korte en naauwelijks merkbare rusten geven, die wij door één, twee, drie of vier schrapjes

(*) *Quis enim dubitet*, *unum sensum in hoc et unum spiritum esse:* animadverti, Judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes? *tamen et duo prima verba, et tria proxima*, *et deinceps duo rursus*, *ac tria*, *suos quasi numeros habent*, *spiritum sustinentes*, *sicut apud rhythmicos aestimantur.* QUINCTIL. lib. IX. c. 4.

aan zullen wijzen. ‘Maar u /// benijden wij uwe godvruchtige aandoeningen, Leydenaren // op den heugelijken dag uwer verlossing. // Dat gij weder vrij /// uwe poorten ////, kondet in en uitgaan // en voor vijanden daar buiten // vrienden en verlossers /// binnen uwe muren zaagt / dat was groot en heerlijk. / Dat gij voor honger /// overvloed hadt // en vader en moeder ///, aan de uitgestrekte handen hunner kinderen ////, weer het gezegende brood kondet toereiken // dat was onuitsprekelijk zoet en verrukkend. / Maar /// dat gij uw hart // van al die weelde // van al dat genot // van al die verrukking // tot stikkens toe vol // voor God kondet uitstorten // Hem in dezen tempel //// met tranen der heiligste vreugde // lof en dank toebrengen / dat was zalig // dat konden de Engelen Gods //// u benijden.’ - Men zal merken, dat naar het minder of meerder getal schrapjes nu eens heele, dan halve, dan kwart, dan achtste rusten plaats kunnen hebben, die, door gepaste stembuigingen vóór of na dezelve geholpen, eene zekere cadans aan de Declamatie bijzetten en voor een deel tevens tot onderscheiding van de zinnen en tot bevordering der ademhaling dienen kunnen. Dat intusschen, wat het juiste aanbrengen dier euphonische en aesthetische pauzen betreft, veel, zeer veel, op het gehoor en op het gevoel voor welluidendheid des Declamators aankomt, zal men even ligt inzien, als dat, om iets op eene numereuze wijze te kunnen declaméren, de stijl zelf numereus zijn moet, en dat ook een schrijver een fijn oor en fijn gevoel noodig heeft, om aan zijn' schrijftrant die numereusheid te geven. Bij menig auteur echter, zoo wel als bij menig Declamateur, ontbreken die hoedanigheden, en van daar niet zelden eene even hortende manier van schrijven als van recitéren. - Hoe zeer de *numerus*, of, gelijk wij zeiden, eene zekere harmonische schikking der woorden in proza, aan de Grieksche en Romeinsche redenaren ter harte ging, kan men uit CICERO'S werken ontwaren, waarin bladzijden vol aan de behandeling van dit onderwerp worden toegewijd. Trouwens, CICERO'S redevoeringen vloeijen dan ook van plaatsen over, die eene ware muzijk voor het oor zijn.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Tot de Welluidendheidspauzen kan men misschien ook de zeer korte spreekrust brengen, die wij dikwerf onwillekeurig achter een substantief maken, hetwelk, in den eersten naamval staande, tot een onmiddellijk daarop volgend verbum betrekking heeft, b.v.:

‘De Mensch /// is maar al te zeer geneigd God en zijn' naaste te haten.’
‘Bloemen /// ontloken op alle paden.’
‘Het Maanlicht /// verzilverde den grasbeemd.’ enz. enz.

§ 34.
Over de pauzen of rusten van gevoel, kracht en nadruk, of over de meer pathetische, oratorische en emphatische pauzen.

Wij zeiden, dat wij, over de pauzen sprekende, dat onderwerp grootendeels maar in eens afdoen en dus ook over deze soorten handelen zouden, hoewel ze anders meer in het hoofdstuk der Fraaiheid, dan in dat der Duidelijkheid van Declamatie te huis behooren. Men verstaat door de hier genoemde pauzen die rusten, welke men, deels in overeenstemming met de overige of met sommige der overige soorten, deels geheel onafhankelijk van deze laatsten, of wel veel langer dan deze zijn, maken moet, om aan hetgeen die rusten voorafgaat of volgt een' meerder nadruk bij te zetten en door zulk eene, als het ware, zwijgende welsprekendheid, gelijk FRANCIUS haar ergens noemt, de uitwerking der Mondelijke Voordragt niet alleen op het verstand, maar ook op het gevoel der hoorders te versterken. Tot deze pauzen brenge men b.v. het plotselijk ophouden, dat men achter de figuur der zoogenaamde Verzwijging (*aposiopesis*) doen moet, een ophouden, dat voor het oog somtijds door eenige titteltjes wordt aangewezen. Zoo ook de rust na de Zelfgisping (*reprehensio*). Ook na Slotspreuken of zoogenaamde epiphonema's. Voorts de rusten ter voorbereiding op iets geweldigs of schrikkelijks; al verder, na vragen, na sommige begin-woorden bij korte begin-zinnen; al mede somtijds na woordjes, als *want*, *nu*, *eens*, *maar* en soortgelijke, als men de aandacht bijzonder bij dat deel der rede bepalen wil, waarvoor zij ter aanwijzing of inleiding dienen; van 's gelijken de pauzen bij aarzeling of weifeling, die iets afgebrokens en stamelends in de voordragt vordert; kortom, bij wat gelegenheden meer er rusten noodig zijn, die ieder Declamator van fijn gevoel en smaak uit zich zelven zal weten te vinden. Wij herhalen toch het gezegde in § 5: welke gelukkige ligchamelijke begaafdheden van stem als anderzins men ook bezitten moge, zonder verstand, gevoel en smaak is geene ware, treffende Mondelijke Voordragt mogelijk.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

VONDEL laat in het eerste bedrijf van zijn' *Gysbrecht van Aemstel* den Maarschalk DIDERIK VAN HAARLEM tot den poortier van het Karthuizer klooster, die aarzelt om hem open te doen, zeggen:

Ik zeg voor 't lest: doe op! en doet gij 't niet, *ik zweer....*

Dit is eene Verzwijging, want men moet de woorden er bij denken: *ik zweer*, *dat ik geweld zal gebruiken*, of wel *dat uwe weigering u slecht bekomen zal*, of iets dergelijks. Na dit *ik zweer*, hetwelk met de grootste heftigheid (*impetuosamente*, zeggen wel de Italiaansche toonkunstenaren) moet uitgesproken worden, volge eene pauze en daarop 's poortiers vraag:

Wie zijt ge, *die dus raast*, *als wild en uitgelaten?*
Wij dachten langer niet om ruiters noch soldaten enz. enz.

Zoo zegt de Hoogleeraar VAN DER PALM in zijne *Feestrede op Leydens Ontzet:* 'Ik zal van geene bijzondere rampspoeden gewagen, zelfs niet van den nooit vergeetbaren, die u, o *Leyden*, voor zeventien jaren in rouw en jammer dompelde! toen door de roekeloosheid van éénen uwe stad tot een schouwspel der akeligste verwoesting werd; toen... maar neen, ik zal geen tafereel malen, ik zal zelfs de flaauwste schets er van u niet voor oogen stellen, bij welks aanschouwen zoo vele naauwelijks geheelde wonden weder opengerukt zouden worden, zoo vele harten op nieuw zouden bloeden, en daaronder.... gij weet het.... doch ik zwijge, en vergeeft het mij, zoo ik er niet geheel van zwijgen kon.' Ook hier zijn twee of drie, door de titteltjes aangewezene Verzwijgingen, waarop telkens een plotselijk afknakken der stem met eene merkbare pauze volgen moet. - Dezelfde redenaar zegt elders: 'Zij, die gij de Barbaren van het Noorden noemdet, vielen in de hoofdstad der kunsten en beschaving, plunderden, vernielden haar, en namen wraak over den brand van Moskows vergulde toren- en tempeltinnen.... neen! spaarden, eerbiedigden haar'. Dit hier na de titteltjes gezegde heet Verbetering of wel Zelfgisping (*correctio*, *reprehensio*). Druk, om haar door de stem aan te duiden, sterk en met levendigheid (*forte e con vivezza*) op de woorden *plunderden*, *vernielden* enz., zwijg dan plotselijk na *tempeltinnen*, en zeg voorts kalm en bedaard: *neen*, *spaarden* enz. -

In de derde afdeeling van SCHILLER'S beroemde dramatische trilogie *Wallenstein* verhaalt de jeugdige Gravin THEKLA op eene roerende wijze, hoe haar geliefde, de ruiteroverste MAX PICCOLOMINI, zich uit wanhoop over WALLENSTEIN'S verraad en de hem daardoor geheel afgesneden hoop, om diens dochter (de gemelde THEKLA) ooit de zijne te kunnen noemen, midden tusschen de vijanden gestort en onder de hoeven der rossen van zijne hem nastuivende spitsbroeders den dood gevonden heeft. Hare laatste woorden (na eerst het geluk harer liefde geschilderd te hebben) zijn: 'Daar naderde wreed en ongevoelig het Noodlot, omklemde de tengere leest van mijn' geliefde, en wierp hem onder de verpletterende hoeven zijner rossen.' En nu sluit zij met den korten, spreukachtigen uitroep (*epiphonema*): 'Zie daar het lot van hetgeen schoon en edel is op aarde!'

Da kam das Schicksal! Roh und kalt,
Fasst es des Freundes zärtliche Gestalt,
Und wirft ihn unter den Hufschlag seiner Pferde.....
Das ist das Loos des Schönen auf der Erde!

Spreek de drie eerste regels met klimmende akeligheid, heftigheid, snelheid en siddering (*crescendo sin al fine*) uit, zwijg dan eene wijl, en doe hierop den slotuitroep: *Das ist das Loos* enz. met een' geheel verlaagden toon van stem, langzaam, slepend en somber hooren.

Wij zeiden, dat eene pauze, waar men ze geheel niet verwacht, somtijds dienen kon, om den hoorder tot het vernemen van iets geweldigs en treffends voor te bereiden. Zoo b.v. moet in het verhaal van KLAASSENS' heldendood in de *Hollandsche Natie* van HELMERS:

Nu wijdt zich elk ter dood; er wordt niet meer gestreden;
Maar knielend storten zij hun allerlaatste beden,
En KLAASSENS, *daar hij 't hart verheft tot zijnen God*,
Denkt aan zijn gade en kroost in hun ondraaglijk lot.
Hij ziet hun wanhoop, *ziet hun tranen, hoort hun klagen*,
Zijn zoon de moeder naar de komst des vaders vragen;
Dat denkbeeld stoot hij weg; bidt vurig, *rijst en zucht*,
En werpt de lont in 't kruid, *en - 't schip barst in de lucht.*

in den laatsten regel, achter het tweede *en* een oogenblik gerust en dan met donderende kracht de zinsnede: *'t schip barst in de lucht* uitgesproken worden(*). Eene zeer lange pauze (opdat ik er dit bijvoege) wordt dan achter die laatste zinsnede vereischt, en zoo hevig en forsch als die woorden geklonken hebben, zoo zacht, weemoedig en slepend moet de aanhef der volgende regels luiden, waarin de dichter de schimmen der gesneuvelden op eene roerende wijze aanspreekt:

Rust, *ongelukkigen*, *rust zacht in 't hart der baren!* enz.

't eene moet zijn *allegro fortissimo*, het andere *adagio pianissimo.*

Dikwerf moet ook op vragen eene nu wat kortere, dan wat langere pauze volgen, als wilde men tot het antwoord tijd geven. Declameer dus met vuur, levendigheid en toenemende rasheid de opeengehoopte vragen, die CICERO in zijne redevoering voor LIGARIUS aan diens aanklager TUBERO doet, om dezen laatsten te doen gevoelen, dat ook hij, TUBERO, zoo wel als LIGARIUS, vroeger tegen CAESAR voor POMPEJUS partij had getrokken: ‘Tot wat einde toch, TUBERO! hadt gij in den slag van Pharsalie dit uw zwaard uitgetogen? Op wiens borst was dat staal ge munt? Waartoe hadt gij de wapenen opgevat? Wat las men toen in uw oog, in uw gebaar, in den hartstogt, die u ontvlammen deed? Wat beoogdet, wat wildet, wat wenschtet gij?’ - maar zwijg dan eene poos, met fonkelenden blik den als voor u staanden TUBERO aanstarend, voor dat gij op verlaagden toon de woorden volgen laat: ‘Doch

(*) Op de door mij te *Groningen* en elders gegevene zoogenaamde Declamatoria heb ik die woorden *het schip barst in de lucht* wel eens door een paar maten muzijk van het vol orkest, waarbij een forsche slag op de groote trom tot Inleiding strekte, doen volgen. Het deed eene goede uitwerking.

ik dring te sterk op den jongeling in. Hij schijnt te ontroeren. Ik keer tot mij zelven terug enz.' te meer daar hier dan ook eene soort van *Aposiopesis* of Verzwijging wordt gevonden(*). Ook de weemoedige vraag, waarmede HELMERS in den aanhef van den tweeden zang der *Holl. Natie* zijne dichterlijke vergelijking van ons vaderland bij den Rijn, die op eene armzalige wijze in het zand der duinen zich verliest, eindigt:

Ach, zult ge ook, als die stroom, bezwijken in uw loop,
De uitfluiting zijn der aard, de schandvlek van Euroop?

eene vraag, die op den sombersten toon, en terwijl men op dat *uitfluiting* en *schandvlek* zooveel mogelijk drukke, moet worden uitgesproken, ook die vraag dient door eene lange, doodsche stilte gevolgd, en dan daarop al juichend het slot gedeclameerd te worden:

Neen, neen, der vadren roem verspreidt te sterk een luister,
En 't kroost van zulk een volk zinkt niet geheel in 't duister!

Indiervoege pauzére men ook in de bekende, door TOLLENS vertaalde monoloog uit SHAKESPEARE'S *Hamlet*:

Bestaan, - of niet bestaan? - ziedaar de onzeekre vraag! -
Is 't grooter, dat ons hart het tergend wee verdraag',
Den schicht des noodlots lij', - of zich daartegen wapen'
En magt en moedwil stuit'? - Te sterven - en te slapen -
Niets meer! - en door dien slaap het moordend gift der smart,
(*Die erfenis, helaas! van ieder sterflijk hart!*)
Die jammren zonder tal, dat onverduurbaar lijden,
Die heervaart van ellend' voor eeuwig af te strijdent?...
Gewis, dat heilrijk lot is wel ons wenschen waard! -
Te sterven - anders niet - te sluimren onder de aard' -
Te slapen! - Slapen? - ja, maar ook misschien te droomen? -
Zie daar den hinderpaal, dien wij niet overkomen! enz. enz.

onder anderen, zoowel na elk van die twee woorden *bestaan*, *of niet bestaan*, als na *te sterven en te slapen*, en voorts achter *slapen?* in den op een' na laatsten regel, waar weer eene nieuwe pauze noodig is, terwijl dit alles hoogst langzaam en met den toon van een diep, somber, twijfelziek nadenken moet uitgesproken worden, want eerst later neme de Voordragt van dit beroemde stuk meer kracht, snelheid en heftigheid aan. -

Na de voorstelling, in een paar woorden uitgedrukt, die den aanvang van het eene of andere tafereel uitmaakt, kan ook eene wat langere pauze dan die door een gewoon punt gevorderd wordt, gepast zijn. Zoo b.v. begint HELMERS de verhevene inleiding van den derden zang der *Holl. Natie* aldus:

't Was nacht. 'k Zat eenzaam in het eikenbosch verloren enz.

(*) Het oorspronkelijke luidt: *Quid enim, Tubero, tuus destrictus ille in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? - Nimis urgeo; commoveri videtur adolescens. Ad me revertor* etc. - CIC. pro Ligar. c. 3.

Spreek dit *'t was nacht* zoo statig en zoo laag van stem uit als mogelijk, en rust dan, alsof er niet één, maar wel drie of vier punten stonden, voordat gij tot het even langzaam en even dof uitspreken van het volgende gedeelte des versregels overgaat. - Korter en, om zoo te zeggen, gelijk aan eene tweepuntspauze moet de rust zijn achter het half uitroepende *ik juich*, waarmede de eerste zang van het gemelde dichtstuk begint:

Ik juich. Geen grooter heil heeft ooit mijn ziel gestreeld,
Dan dat ik, *Neerland! ben op uwen grond geteeld.*

terwijl tevens dit *ik juich* een' hoogen, geheel tegenovergestelden toon van het *'t was nacht* vordert.

Het kon (zeiden wij) soms zeer gepast zijn achter woordjes, als *eens*, *nu*, *want*, *maar*, *doch* en soortgelijke, tot bevordering van den nadruk eene flaauwe pauze te maken. In het couplet b.v. uit TOLLENS' *gevallen Meisje*, waarin hij tot haar zegt:

Eens der maagden roem en eer,
Thans der maagden roem niet meer;
Eens der knapen ziel en zucht,
Nu van elken knaap ontvlugt;
Nu geschandvlekt, *waar ge ook vliedt*,
Neen, weerhou uw tranen niet!

legge men bijzonder op dat *eens* en *thans*, *eens* en *nu* den nadruk, en pauzére telkens na elk van die vier woordjes, alsof er stond:

Eens - der maagden enz.

Zulk eene pauze, veel langer echter nog, vereischt ook het door titteltjes hier gekenmerkte *nu* in BORGER'S treurlied aan den Rijn, als hij, na zijn vroeger huiselijk geluk beschreven te hebben, volgen laat:

En nu?.... *Ik kan mijn haren tellen*,
Maar wie telt mijner tranen tal? enz.

Welk een toon van innige droefheid moet in dat vragende, lang uit te halen, half schreijend uit te spreken *nu* gelegd, door welk een somber zwijgen, een eerst iets opgeheven, maar dan moedeloos neergebogen hoofd en ter aarde geslagen blikken moet het gevolgd worden! -

In SCHILLER'S wonderschoon lied van de klok (een der klassiekste en oorspronkelijkste gedichten, die Europa in de laatste vijftig of zestig jaren heeft opgeleverd, en waarbij mijns inziens schier geen stuk van GÖTHE of Lord BYRON halen kan) laat de Dichter op de beschrijving, die hij van de welvaart en den voorspoed van een' wakker en nijver huisvader en van diens daardoor opgewekt wat hoogmoedig gevoel gegeven heeft, de vermaning volgen: ‘Maar, helaas, geen eeuwig verbond (van vriendschap en vrede) is er met de magten des noodlots te sluiten, en het verderf naakt ons met rasse schreden!’

Doch - *mit des Geschickes Mächten*
Ist kein ew'ger Bund zu flechten,
Und das Unheil schreitet schnell.

Laat hier, terwijl gij den wijsvinger waarschuwend omhoog heft en hem flaauw schudt, den toon van hoogen ernst op dat *doch*, waarachter ik een schrapje geplaatst heb, vallen, als zeide men *maar! maar!* en rust een paar tellens, voordat gij met declaméren voortvaart(*).

Niet alleen enkele woorden, maar zelfs enkele syllaben kunnen een weinig ophouden dáár noodzakelijk maken, waar het geldt den toon van aarzeling en schroomvalligheid uit te drukken. Dit is b.v. het geval, als men in BEYLINCK'S afscheid de woorden reciteert, waarin de gemelde oud-Hollander, al bevend en schoorvoetend, zijne gade met de hem wachtende schrikkelijke straf bekend maakt:

Zoo God... eens... had ge... wild... dat ik... in... 's vij... ands banden enz.

In dien of in een' soortgelijken trant, (zoo als ik hier met titteltjes heb aangewezen), dat is, met eene telkens afgebrokene en half stotterende stem, moeten deze verzen gereciteerd worden, evenals (om dit in 't voorbijgaan te zeggen) bij de wanhopige taal van BEYLINCK'S gade:

Erbarming, snikt ze: ó God! (*zij stort op 't aangezigt*)
Erbarming, groote God! erbarming, mededoogen!
'k Verga! 'k verzink! - - -

na dit *sforzando* en half gillend uit te roepen: *'k verga*, *'k verzink* eene lange rust volgen moet, voordat men op geheel verlaagden, meer eenvoudig verhalenden, schoon roerenden toon de woorden uitspreekt:

- - - - *Helaas, haar denkkracht is vervlogen!*
Een marmerbeeld gelijk, *verstijft de dierbre vrouw.*

Doch er ware geen einde aan, wilden wij meer voorbeelden van emphatische en oratorische rusten bijbrengen. *Sapienti sat!*

§ 35.
Over nog andere soorten van pauzen, en over de veranderingen van stem, waarmede de rusten of pauzen gepaard moeten gaan.

Onder nog andere, om zoo te zeggen, naamlooze pauzen kan men de rust of liever de stilte rangschikken,

(*) De Huisvader zegt, vermetel:

Fest, *wie der Erde Grund,*
Gegen des Unglücks Macht
Steht mir des Hauses Pracht.

Men moet deze woorden vergenoegd, levendig (*lietamente e con allegrezza*) en met eene zekere trotsche vrolijkheid uitspreken. Dan volge echter op lageren, somberen toon die zoo ware, als ernstige en tevens zoo Griekschpoëtisch uitgedrukte waarschuwing des Dichters:

Doch mit des Geschickes Mächten enz.

Treffende inleiding en overgang tot de daarop volgende beschrijving van den brand, die alles in de asch legt! Het is inderdaad een meesterstuk van klassiek-romantische poëzij, dat *Lied von der Glocke.*

die een spreker houden moet, voor dat hij, na den kansel of het spreekgestoelte beklommen te hebben, met spreken een' aanvang maakt. Een overhaast begin toch strijdt tegen de welvoegelijkheid(*). Zoo ruste hij ook nog weer een paar tellens, na de vergadering met: *geëerde toehoorders* of iets dergelijks aangesproken te hebben. Zeer gepast kan ook eene pauze van eenige oogenblikken zijn, als men in eene leerrede, pleidooi, redevoering of ander stuk eene nieuwe afdeeling aanvangt; want men geeft daardoor zoo aan zich zelven als aan de hoorders gelegenheid, om van het spreken of ingespannen luisteren eenigzins op herhaal te komen. Vooral is die laatste pauze welkom, als men van een' zeer hartstogtelijken tot een' kalmer trant van declaméren weer moet overgaan en den stroom der rede weer wil doen vloeijen, na hem een tijdlang te hebben laten bruisen en schuimen. Zoo komen ook telkens korte rusten te pas, als men reciteert hetgeen twee personen beurtelings tot elkâar zeggen, terwijl intusschen door geen ingelascht: *toen zeide A, toen antwoordde B* wordt aangeduid, wie bij afwisseling de spreker is, en de Declamator dus bloot door eene pauze en eenige verandering van toon kenbaar kan maken, waar de eene persoon door den anderen vervangen wordt. Boertend, zouden wij ook van de schrikpauze reppen kunnen, die deze of gene prediker zich wel eens veroorloofde, wanneer hij merkte, dat zijne toehoorders met elkander praatten of in een' zoeten slaap gevallen waren. Een plotselijk ophouden deed dan de babbelaars zwijgen, de sluimerenden ontwaken. - Doch genoeg hiervan, en van de pauzen of rusten (zij mogen dan seconden of minuten duren) in het algemeen. Laat ons nog iets van de veranderingen van stem zeggen, die in meerdere of mindere mate na de rusten plaats moeten hebben, voor zoo veel namelijk zich hiervan iets op het papier zeggen laat. Het meeste toch moet voorgedaan worden. Dit geldt vooral van die kleine, soms schier onmerkbare logische en grammaticale pauzen, waarvan wij in § 31 gesproken hebben, en die met de fijnste nuancéringen of hoogsels en diepsels der stem in verband staan. Van haar zij hier slechts aangestipt, dat er inzon-

(*) *Non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora*, zegt QUINCTIL. *de Inst. Orat.* Lib. XI. c. 3 no. 157.

derheid bij het sluiten van een' zin en bij het beginnen van een' volgenden verwisseling van toon te pas komt, omdat men anders het meest gevaar loopt van in eentoonigheid te vervallen. Ongeveer tegen het einde van een' zin namelijk heeft er (behalve in vragende zinnen) altijd eene daling der stem plaats; eene daling, die zoo onmiskenbaar is, dat, als men haar soms vergeet te maken, wanende, dat de zin nog niet uit is, men onwillekeurig met zijne stem terugkeeren en de laatste woorden herhalen zal, om den regten toon te treffen. Het is derhalve een regel in het declaméren: zorg, dat gij zoo door daling van toon als door eene korte rust den hoorder duidelijk doet gevoelen, of een zin al dan niet gesloten zij. Een nieuwe zin vereischt dan doorgaans in zijne eerste lettergrepen of woorden een wat hooger stemgeluid, hetwelk intusschen een spreker, met een fijn oor begaafd, aan den toon, waarmede de voorgaande zin of zinnen begonnen is, gelijk zal trachten te maken, als die twee of meer zinnen een zeker zamenhangend geheel vormen, ongelijk, als zij geheel verschillende wendingen der gedachten behelzen. Zoo hoore men iets gelijks van toon, telkens bij den aanhef der korte zinnen uit de volgende plaats van VAN DER PALM: ‘Zoo naderden wij den afgrond onzer rampen. Woeste horden overstroomden en mergelden ons uit. Wij werden de prooi van vreemden. Beurtelings waren wij de speelbal van hunne ligtvaardigheid en hunne roofzucht, en toen een magtig veroveraar deze landen onder den schepter zijner gedroomde wereldmonarchij verzameld had, verloren wij naam en aanwezen onder de volken.’ - Bij perioden, die eene nieuwe afdeeling in een stuk beginnen, moet men, na eene wat langer pauze, dit nieuwe stuk ook door een' geheel nieuwen, dat is, van den vorigen verschillenden toon van stem aanduiden, hetzij men naar gelang van omstandigheden dat onderscheid door eene meerdere hoogte, of wel door eene meerdere laagte van geluid zoeke uit te drukken. - Wat de buigingen en wisselingen van stem bij de zeer korte euphonische rusten betreft, waarvan hierboven gesproken is, hierover valt niets in schrift aan te stippen, dan dat men trachten moet door de stem die soort van vrije maat, die door den *numerus* in den stijl te weeg wordt gebragt, te doen gevoelen; iets, dat ik echter wel in staat ben voor te doen, maar niet voor te beschrijven. Treffend kan men het in het Latijn doen

opmerken in een aantal van CICERO'S numereuze perioden. - Over de afwisseling van stem eindelijk, die er bij de emphatische pauzen of pauzen van gevoel en nadruk vereischt wordt, zullen wij nog wel nader spreken, hetzij in het hoofdstuk over de afwisseling, hetzij in dat over de juistheid van Declamatie. Wij hebben er hierboven in § 34 reeds verschillende wenken over gegeven.

Dit moge over de pauzen en den aankleve daarvan voldoende zijn. Laat mij alleen nog zeggen, dat men hare lengte theoretisch misschien zou kunnen voorschrijven, door te zeggen b.v.: pauzeer één, twee, drie, vier, of meer tellens. - Wij gaan tot den Redeaccent over.

§ 36.
3) *Men moet op den Redeaccent of op de intellectuéle en emphatische Orthotonie acht geven. Wat men door dien klemtoon verstaan moet, en welke zijne geaardheid is.*

Een hoofdmiddel ter bevordering van de Duidelijkheid der Declamatie voor het begrip, is het goed betrachten van de Redeklem, den Redeaccent, Redeklemtoon of Rededruk. Men verstaat daardoor, in onderscheiding van den Woordaccent (waarover hierboven in § 18), den nadruk of de klem, dien men in elken zin aan één of meer woorden, in hun geheel beschouwd, boven de overige geeft, omdat in die woorden de kracht der gedachte of van datgene, waarbij men de aandacht des hoorders bijzonder bepalen wil, ligt opgesloten. Deze Redeaccent komt ook in de eenvoudigste gesprekken voor. Wil ik b.v. door de vraag: ‘Is hij hier gisteren voorbij gereden, of wel zijn broeder?’ weten, of de gezegde *hij* dan wel of zijn broeder hier voorbij reed, zoo zal ik vooral op *hij* en *broeder* drukken. Is het integendeel mij te doen om den tijd of om de plaats of om de omstandigheid of er gereden dan wel iets anders gedaan is te vernemen, zoo zal ik meer de klem geven, hetzij aan *gisteren*, hetzij aan *hier*, hetzij aan *gereden*, terwijl ik somtijds ook wel, naar onderrigt over meer dan één dier punten nieuwsgierig zijnde, op twee of meer dier woorden drukken zal.

De Redeaccent onderscheidt zich dus van den Woordaccent zoowel daarin, dat hij op geheele woorden en niet, gelijk de laatste, op deze of gene vaste syllabe van een woord valt, als vooral ook daardoor, dat hij elk oogenblik in voorwerp en sterkte veranderlijk is, en, al naar dat het verstand en ge-

voel des sprekers en de aard der gedachten zulks medebrengen, hetzelfde woord in den eenen zin treffen, in den anderen onaangeroerd laten zal, terwijl integendeel de Woordaccent onveranderlijk aan dezelfde lettergreep gebonden en van de grammaticale geaardheid der taal zelve alleen afhankelijk is. Wij moeten echter den omvang, de onderscheiden soorten en het belangrijke van den Redeaccent nog wat nader in het licht stellen. Wat den omvang betreft, hij kan op alle rededeelen (*partes orationis*) vallen, hetzij het werk-, naam-, lid-, bijwoorden, voorzetsels of welke andere zijn, want alles hangt er maar van af, wat rededeel in dezen of genen zin of zinsnede de Lezer, Redenaar of Declamator, hetzij voor het verstand, hetzij voor het gevoel des hoorders, meer dan andere wil doen uitkomen.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Laat ons b.v. eens zien, op welke woorden van het allervolmaaktste Gebed de klem, hier meer daar minder, gelegd moet worden, zoo men den zin en de kracht van dit Onze Vader regt wil doen bevatten en gevoelen. ‘Onze Vader, die in de hemelen zijt.’ Hier drukke men op *Vader* en *hemelen*, opdat de hoorder beseffe, vooreerst, dat men een' Vader, en ten tweeden, dat men geen' aardschen, maar een' hemelschen Vader aanspreekt. - ‘Uw naam worde geheiligd, Uw koningrijk kome, Uw wil geschiede, zoowel in den hemel als op aarde.’ Geef hier vooreerst klem aan *naam*, aan *koningrijk* en aan *wil*, want dit zijn drie hoofdvoorwerpen, waarbij de aandacht dient bepaald te worden. *Geheiligd*, *kome* en *geschiede* vereischen voorts misschien nog meer nadruk, terwijl *hemel* en *aarde*, (vooral 't laatste) eene antithese of tegenstelling vormende, ook niet al te klankloos voorbij moeten glippen. - ‘Geef ons heden ons dagelijksch brood.’ Dit kan zonder bijzondere verheffing, zoo 't maar plegtig blijve, worden uitgesproken; maar in de zinsnede: ‘en vergeef ons onze schulden, gelijk wij vergeven onzen schuldenaren,’ eischen de woorden *ons*, *onze*, *wij* en *schuldenaren*, die allen tegen elkâar overstaan, veel kleur in de uitspraak. Sommige kanselredenaren laten zelfs, om de tegenstelling te doen gevoelen, in *schuldenaren* wel eens verkeerd de woordklem op den uitgang *aar* vallen. Vergelijk hierboven bl. 53. - In den zin: ‘en leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den Boozen (of het Booze)’, moet *verlos* wat hoog klinken; het is toch een nadere aandrang van ‘*leid ons niet in verzoeking*,’ in welke laatste woorden dat *niet* vooral niet te flaauw zich moet doen hooren. - ‘Want U is het koningrijk en de kracht en de heerlijkheid tot in eeuwigheid. Amen!’ In deze slot-zinsnede, die, in haar geheel beschouwd, half en half als een lof- en triomflied na den biddenden toon van al het voorgaande weergalmen moet, drukke men vooral op *u*, en ga zoo op klimmenden toon voort met *koningrijk*, *kracht en heerlijkheid*, om met *in eeuwigheid* en *amen* al juichend te eindigen.

Wij zeiden dat alle rede- of taaldeelen de Redeklem vorderen konden. Zelfs niets beteekenende woordjes, als *en*, *noch*, *of* en soortgelijke, kunnen daarop aanspraak hebben. Zoo b.v. het polysyndetische *en* in den zin: '*En* zijn moed, *en* zijn beleid, *en* zijne onbezwekene standvastigheid hebben het vaderland behouden.' Zoo het iteratieve *noch* in: '*noch* hare liefkozingen, *noch* hare gebeden, *noch* hare tranen waren in staat den wreedaard te vermurwen.' Zoo het disjunctive *of* in: *of* hij heeft het niet zoo gezegd, *of* hij heeft het niet zoo gemeend, *of* hij heeft het gelogen; in welke zinsnede vooral ook voorts op *gezegd*, *gemeend* en *gelogen* gedrukt moet worden. Zoo op het herhaalde adversatieve *maar* in.... doch het zou vervelend zijn meer voorbeelden bij te brengen. Ieder, die eenig gevoel voor juist lezen en declaméren heeft, zal ze zich zelf uit het eerste het beste boek kunnen zoeken.

§ 37.
Vervolg over den Redeaccent Zijne soorten.

Men kan den Redeaccent in drie hoofdsoorten verdeelen. De eerste behoort nog half en half in het gebied van den Woordaccent te huis, daar hij schier onveranderlijk is en meer werktuigelijk van den aard der taal dan van dien der gedachten afhangt, terwijl hij in zoo ver slechts van den Woordaccent verschilt, dat hij niet zoo zeer op eene enkele syllabe als wel op geheel een woord valt. Daartoe brenge men b.v., dat wij, een lidwoord met een daarop onmiddellijk volgend substantief bezigende, nooit den nadruk op dien artikel, maar op het substantief leggen. Zoo zeggen wij nooit: *Dē Măn*, *dē Vrŏuw*, *hēt Kĭnd*, *dē Kning*, maar steeds *dĕ Mān*, *hĕt Kĭnd* enz., en laten den artikel geheel toonloos(*). Wij herhalen echter: hier grenzen Rede- en Woordaccent onmiddellijk aan elkander. - De tweede echte soort noemen wij den intellectuélen, en bedoelen er diengenen door, die meer bepaald strekt, om voor het koel begrip des hoorders diens aandacht op dit of dat woord te vestigen, omtrent hetwelk wij wenschen, dat dit begrip of verstand vooral werkzaam zij; b.v. als ik iemand, die verkeerd zegt,

(*) Jambische verzen dus ook waarin de tweede of lange syllabe van den jambus op zulk een *de*, *den* of *het* valt, stuiten altijd, ja, zijn soms geheel ondragelijk, b.v.:

Zĭe dēn | man hoe | hij beeft en siddert als een blad!

of:

En hēt | kind lach\te haar, gelijk een Engel, aan.

dat hij hier of daar zekeren persoon gezien heeft, bedaard antwoord: ‘neen, gij vergist u, niet A, maar B is er gisteren geweest,’ en tot dat einde op dat A en B bijzonder druk, zonder evenwel daarbij nog eenige hartstogtelijkheid aan den dag te leggen. Zoo ook b.v., als ik in den eersten regel der hier boven, bl. 82, genoemde alleenspraak van *Hamlet* over het al of niet voortleven na den dood:

> Bestaan, *of* niet bestaan, *ziedaar de onzeekre vraag!*

dat *bestaan* en *niet bestaan* met nadruk, schoon kalm, gelijk het behoort, accentueer, om het verstand van den hoorder wel te doen beseffen, wat het onderwerp der onzekere vraag is. - Aan de derde, niet minder echte soort eindelijk kan men den naam van emphatischen, hartstogtelijken redeaccent, of redeklem des gevoels geven, daar hij uit het gevoel des sprekers voortspruit en op het gevoel des hoorders werken wil. Van dien aard is de sterke nadruk, dien wij op het *Gij* leggen moeten, dat de Profeet NATHAN, onder het beeld van een' rijkaard met vele kudden en onder dat van een' arme met slechts een enkel, hem door dien rijke ontroofd ooilam DAVID'S euveldaad tegen URIAS schilderende, den overspeligen, met bloed bezoedelden Koning toedondert: ‘*Gij* zijt die man!’ - Leg zoo ook een' toon, die in de ziel dringt, op het *ik* van VAN ALPHEN in zijn treffend puntdicht op den dood van Prins WILLEM DEN EERSTEN:

> ‘*Daar ligt de hoop van Staat! - Wie stuit nu Spanje's woeden?*
> *De handen hangen slap: de held is bleek van schrik.*
> *Wie leeft er, die na hem ons Neerland kan behoeden?*’
> *Zoo sprak het weerloos volk; maar Neerlands God zei:* ‘IK!’

Doch over dien emphatischen en oratorischen Redeaccent in het vervolg nog wel nader, als wij tot de beschouwing der Juistheid van Declamatie zullen gekomen zijn. - Dat de intellectuéle en emphatische Redeaccent zeer dikwerf ineenvloeijen, ja, de laatste altijd den eersten veronderstelt, heeft geene aanwijzing noodig.

Aanmerking.

Wij spraken over het accentlooze van *de*, *het* enz. Met *die* is dit ook dikwerf het geval; b.v. ‘Ik ontmoette daar N.N. *D̄ie Mān* zeide mij dat, enz.’ In tegenstellingen evenwel kan *die* wel degelijk den redetoon vorderen, b.v. ‘neen niet *deze*, maar *d̄ie M̄an* heeft het gedaan.’ Bij de Hoogduitschers is er dan nog sterker druk noodig,

daar hun woordje *der* amphibisch is, en *der Mann* zoowel *de* als *die Man* kan beteekenen, even als bij onze Nederl. schrijvers uit de dertiende en veertiende eeuw *die* de rol en van lid- en van voornaamwoord speelt.

§ 38.
Vervolg over den Redeaccent. Het gewigt daarvan in de Declamatie, en eenige verdere aanmerkingen over gebruik en misbruik in dezen.

Het belangrijke zoo van den intellectuélen, als van den emphatischen, pathetischen of hoog oratorischen Redeaccent heeft wel geen uitvoerig betoog noodig. Die klem toch is in de Mondelijke Voordragt meer dan iets anders in staat om hetgeen men voor het verstand van den hoorder verduidelijken wil, regt duidelijk te maken, hem te doen bevatten, in welk een' zin een gezegde, dat voor tweederlei uitlegging vatbaar is, verstaan moet worden, zijne aandacht bij hoofddenkbeelden te bepalen, en zijn gevoel te treffen. Hoe zal men b.v. weten, of de zinsnede: *hoe groot is hij*, of wel de woorden uit den aanhef van het treffend kerkgezang:

Hoe zal 't mij dan, ô dan eens zijn!

als eene vraag dan wel als eene uitroeping te beschouwen zijn? Alleen door den Redeaccent, alleen door de verschillende wijze, waarop ik den toon op *hoe groot*, en op *hoe zal 't mij zijn* legge. Zoo zal ook, naarmate in het zeggen: ‘neen, ik heb het meisje aan haar huis gesproken’ de accent of op *ik*, of op aan *haar huis* gelegd wordt, de hoorder opmaken kunnen, of ik hem meer bijzonder te kennen wil geven, dat *ik*, en niet een ander, dan wel, dat ik *ten haren huize*, en niet elders, het meisje gesproken heb. Wordt er ook niet geheel iets verschillends gevraagd in de woorden: ‘Zijt gij niet wel te vrede over hem?’ met den accent sterk op *wel*, dan in dezelfde woorden met den toon sterk op *niet?* En hoe worden voor het gevoel en de verbeelding onze uitdrukkingen als bezield, wanneer zij door de volle kracht van den juisten redeaccent getroffen worden! Welk een indruk maken versregels, gelijk die van NIEUWLAND op den dood zijner gade:

O teergeliefde *en vroeg verloren vrouw*,
Om wier bezit ik alles *gaarne geven*,

En gaarne geld en glorie *offren zou*,
Konde ik u slechts herroepen *in dit leven! enz.*

of een zeggen, als dat in het treurspel: *Denk*, *dat* ik (pauze) Koning *ben*, *en dat* gij (pauze) Moeder *zijt!* of DE RIJK'S antwoord aan MONDRAGON:

'*k Begeer de vrijheid niet ten koste van mijn* eer;
Geef *mij mijn keetnen* weer.

of het antwoord van OLDENBARNEVELDT'S edele weduwe aan Prins MAURITS (bij SPANDAW):

Mijn Zoon *is* schuldig, *maar mijn* Man *was* zonder schuld.

welk een' indruk maken ze, herhalen wij, als men regt drukt op de woorden, die daarin met eene andere letter hier gezet zijn!

Inderdaad, de Redeaccent of Uitdrukking is als de kleuren of liever als het licht en bruin in eene schilderij. Neem die weg, en gij houdt slechts dorre omtrekken over. Doet in den zang de uitdrukking oneindig veel af, niet minder, ja, nog meer doet zij zulks in de Declamatie. Tevens zet de Redeaccent door de afwisseling van klanken, die hij te weeg brengt, aan de Mondelijke Voordragt muzijkale welluidendheid bij en verhoedt gelijktoonigheid en eentoonigheid (isotonie en monotonie). Zoo doet hij ook eerst regt de kracht van tegenstellingen gevoelen, en daarom drage men vooral zorg om bijzonderen nadruk aan die woorden te geven, waarin zulk eene tegenstelling ligt opgesloten. - Op driederlei wijze, voor het overige, kan men in de Declamatie tegen het regte gebruik van den Redeaccent zondigen; vooreerst, door hem niet te geven aan woorden, die hem vereischen, ten tweeden, door hem te geven aan woorden, die hem niet vereischen, en ten derden, door al te spilziek met hem om te gaan.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Wij zeiden, dat de Redeaccent vooral ook tegenover elkâar gestelde begrippen of voorstellingen deed uitkomen. CICERO vloeit van zulke tegenstellingen over. Zoo b.v. treft men eene reeks daarvan aan in het negentiende hoofdstuk zijner redevoering voor MILO, als hij op de volgende wijze de som optrekt van hetgeen hij ten betooge had aangevoerd, dat veel vermoedelijker CLODIUS den dood van MILO, dan MILO dien van CLODIUS gezocht had. ‘Tot nu toe, Regters! zie ik dat alles zamenhangt. Dat CLODIUS in het leven bleef, was zelfs nuttig voor MILO; dat MILO stierf, allergewenscht voor CLODIUS in hetgeen hij bejaagde. De haat van den laatsten tegen den eersten

was allerbitterst; bij den eersten tegen den laatsten bestond er geen haat. Geweld te plegen was het dagelijksche werk des laatsten; geweld alleen te keeren dat van den eersten. Gene had aan MILO den dood gezworen en dit openlijk verkondigd; uit den mond van dezen had men niets dergelijks ooit gehoord. Bekend was de dag van het vertrek van MILO aan CLODIUS; onbekend de terugkomst van CLODIUS aan MILO. 's Laatsten reis was noodzakelijk; 's eersten terugreis bijkans ontijdig. Deze had onbewimpeld gezegd, dat hij dien dag uit *Rome* gaan; gene ontveinsd, dat hij op dien dag naar *Rome* teruggaan zoude. De eerste was in niets van plan veranderd; de laatste had eene reden om van plan te veranderen verzonnen. Indien MILO lagen wilde leggen, moest hij den nacht bij de stad afwachten; CLODIUS, al vreesde hij ook MILO, moest vóór den nacht tot de stad genaderd wezen.' - Druk telkens in deze plaats op woorden, als *Milo* en *Clodius*, *eerste* en *laatste*, *deze* en *gene*, *leefde* en *stierf*, *geweld te plegen* en *geweld te keeren* enz. enz., waarin de kracht van tegenstelling ligt opgesloten(*). Doe hetzelfde met de uitdrukkingen *eens* en *thans*, hier boven, bl. 83, uit TOLLENS' *gevallen Meisje* aangehaald, en kleur evenzeer in het dichterlijke 160ste Euangelische gezang, beginnende: *Uren*, *dagen*, *maanden*, *jaren* enz., in het couplet:

Voorgeslachten *kwijnden henen*,
En wij (flaauwe pauze) *bloeijen op* hun *graf.*
Ras zal 't nakroost ons *beweenen;* -
'*t Menschdom valt als bladren af.*

de tegenstellingen *voorgeslachten* en *nakroost*, *wij*, *hun* en *ons*, enz. regt door nadruk van uitspraak; terwijl de laatste, bij wijze van kernspreuk (*apophtegma*) voorgestelde regel door eene kleine pauze voorafgegaan en op wat lager toon bijzonder ernstig en plegtig uitgesproken moet worden.

Hoofdzakelijk op driederlei wijze kon men, gelijk wij zeiden, in de Declamatie tegen het regte gebruik van den Redeaccent zondigen, namelijk door hem niet, door hem verkeerd, of wel door hem op eene verkwistende wijze te bezigen. Van deze gebreken is het tweede wel het grootste, daar hetzelve het begrip des hoorders geheel verwarren kan, terwijl de twee overige, zoo ze dat begrip al niet helderder maken, het evenwel niet geheel verduisteren. Al druk ik toch b.v. in TOLLENS':

Eens der Maagden roem en eer,

niet op dat *eens*, zal de zin toch verstaanbaar genoeg blijven, maar glip ik in het zeggen: 'Niet hij, maar zij heeft het aan mij beloofd' (om er mêe aan te duiden, dat zekere man en niet zekere vrouw iets beloofde) geheel toonloos over dat *niet hij*, *maar zij* henen, en leg ik allen nadruk geheel verkeerd op *aan mij*, zoo zal de hoorder

(*) Een ander voorbeeld eener zeer fraaije antithese zie men uit 's Graven LALLY TOLENDAL'S pleitrede voor LODEWIJK XVI, aangehaald in mijne Aant. op BLAIR, II, 76. Zoo ook daar bl. 75 uit BORGER.

wanen, dat men hem vooral wil doen weten, dat ik de persoon ben, wien de belofte, om het even door wien, gedaan is. Zoo hoort men menig predikant, pleiter of ander redenaar, die gelezen heeft, dat men op de voornaamwoorden *hij*, *gij*, *ik*, *u*, *uw*, *zijn* enz. somtijds sterk drukken moet, nu overal in psalmen, gezangen enz., waar zulk een pronomen voorkomt, aan hetzelve een' krachtigen toon geven, en zulks ook dáár, waar geene de minste accentuéring noodig, ja, geheel verkeerd is. Men zal b.v. soms hooren drukken op *zijn* in Psalm 132.

Gedenk aan David, *aan* zijn *leed!*

op *u* en *uwen* in Gez. 3.

Wij loven U, *ô God*, *wij prijzen* Uwen *naam!*

Eilieve, waarom? Wordt er dan gebeden, dat God speciaal aan DAVID'S leed denke, of wil men te kennen geven, dat wij God en niet een' ander loven en prijzen? Is dit niet even dwaas, alsof ik in die regels aan de woordjes *aan* of *wij* een' bijzonderen nadruk gaf? Wel wordt die klem op *u* vereischt in de woorden:

U, *eeuwig Vader*, *U verheft al 't schepslendom!*

want hier is het denkbeeld heerschend, dat al het geschapene boven alles God verheft, waartoe ook de herhaling van *U* dienen moet. Doch in de twee volgende, *maestoso* (gelijk men het noemt) of statig te declaméren versregels:

Zingt, *Serafs! Englen*, *zingt! heft*, *magten*, *aan en troonen!*
Onafgebroken rijze uw lied op hooge toonen!

zou men weer geheel noodeloos op dat *uw* in *uw lied* den toon leggen, even noodeloos en ongerijmd schier, als wanneer ik, in den dagelijkschen omgang tot iemand zeggende: ‘leen mij eens even uw potlood’, dit *uw* accentuéerde. Ik herhaal, dat ik dit hier opmerk, wijl ik tallooze malen en op mijne collegiën en in kerken en andere vergaderplaatsen verkeerd zoo den nadruk aan zulke persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden heb hooren geven. Intusschen, beken ik, kan het in sommige gevallen deels twijfelachtig, deels onverschillig zijn, of zulks al dan niet geschiede. Bij v. in den versregel uit HELMERS' vergelijking van ons land bij den Rijn (zie hier boven.)

Is Neerland dit uw beeld? moet uit die flaauwe trekken,
Mijn hart, *dat voor u gloeit*, *uw nadrend lot ontdekken?*

kan men vragen, of hier op *uw*, dan wel meer op *beeld* de toon moet rusten. Voor beiden is iets, schoon voor 't eerste 't meest, te zeggen. - *U* in het volgende: *voor u gloeit* heeft volstrekt geen' nadruk noodig, die dan voorts in de woorden *uw nadrend lot* weer sterk *uw* treffen moet(*).

(*) Zoo drukt men ook verkeerd soms in het Onze Vader op *uw* in *uw koningrijk kome*, *uw naam worde geheiligd!* Wat reden zou hiervoor zijn? Even weinig, als om in *geef ons heden* ons *dagelijksch brood* eenigen nadruk aan *ons* te geven. In *vergeef ons onze schulden* enz., evenwel moet men dat *ons*, *onze*, even als het volgende *wij*, wel degelijk doen uitkomen. En zoo ook (schoon niet zóó noodwendig) *U* in *U is de kracht.* Vergelijk hier boven het gezegde over het *Onze Vader*, bl. 88.

Het te kwistig omgaan met den redeaccent noemden wij ook een gebrek. Dit geldt vooral de emphatische en oratorische klem. Die op al te veel woorden wil drukken, wordt op het laatst vermoeijend en maakt geheel geen' indruk meer, of wel verdeelt dien indruk te veel en belet zijne werking dáár, waar hij in volle kracht werken moest. Kortom, er komen zoo vele lichtpunten in de schilderij, dat er geene schaduw genoeg overblijft, waartegen ze kunnen afsteken. *Umbrae esse debent*, *ut appareat lux* leerden de oude Redekunstenaren, en geldt dit van geheele brokken in de Declamatie, het geldt ook van enkele woorden en zinsneden. Het kan dus somtijds verstandig zijn aan eenige opeenvolgende woorden zeer weinig toon te geven, om dien des te meer in het oor te doen klinken, wanneer men hem dan vervolgens op een woord legt, dat men bijzonder wil doen uitkomen.

Hoe er na woorden, sterk door den Redeaccent getroffen, eene kortere of langere pauze noodig kan zijn, hebben wij hier boven reeds opgemerkt.

§ 39.

4) *Men moet in de Declamatie doen gevoelen, of iets op stelligen en bedaarden trant, dan wel vragender of uitroepender wijze gezegd wordt.*

Onder de wijzen, waarop wij eene gedachte in woorden kleeden, komt, behalve de gewone stellige en meer bedaarde, inzonderheid de voorstelling of enuntiatie in aanmerking, die bij vorm hetzij van vraag, hetzij van uitroeping geschiedt. Vooral in de eerste verandert zulk eene enuntiatie geheel van karakter. Geheel iets anders is het toch, of ik zeg: ‘Hij is daar,’ dan wel of ik, over het al of niet daar zijn nog in onzekerheid verkeerende, vraag: ‘Is hij daar?’ Voor het oog doen wij die vragende geaardheid van hetgeen wij zeggen opmerken door het zoogenaamde vraagteeken, hetwelk uit de figuur eener Latijnsche *Q* (de beginletter van het woord *quaestio*, d.i. vraag) gemaakt is en bij de meeste natiën achter, bij anderen echter ook wel voor aan den zin geplaatst wordt. Voor het oor kenteekent zich de echte vraag voornamelijk en altijd door verandering in den toon der stem. Het is namelijk karakteristiek en allen volkeren in alle talen gemeen, dat de stem, wanneer wij stelliger wijze ons uitdrukken, op het einde van een' zin doorgaans daalt, maar bij zinnen, die eene vraag behelzen, op dat einde of wel een weinig vóór dat einde doorgaans rijst, zoodat b.v. in het aangehaalde: ‘Is hij daar?’ het woordje *daar* wel een' toon hooger wordt uitgesproken dan het beginwoord

is. De onwillekeurige reden hiervan schijnt men daarin te moeten zoeken, dat de vraag altijd een antwoord veronderstelt, en dat eerst met dit bij de vraag gevoegde wezenlijke of denkbeeldige antwoord de gedachte haar volledig beslag erlangt. ‘Is hij daar?’ ‘Ja, hij is daar,’ of wel: ‘neen, hij is daar niet.’ - Hoe dit zij, de gemelde rijzing der stem, die tevens wel aan het begin des zins plaats heeft, doch zich nader niet beschrijven laat, zal in dagelijksche gesprekken ook door het kleinste kind in acht genomen worden, en hoe veel te meer past het dus, dat men haar in de Declamatie betrachte, daar zij, gelijk zulk een kind uit instinkt reeds gevoelt, voor de intellectuéle Duidelijkheid zoo onmisbaar is, ja, wij zonder dien klimmenden stemtoon bij vragen niet zelden geheel verkeerd verstaan zouden worden.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Vooral zal dit laatste het geval zijn, als de vraagswijs gedane voorstelling niet door eene veranderde schikking van woorden is aangeduid, maar de woorden op dezelfde wijze geplaatst zijn, als in een' stelligen zin. Bij v. als VAN DER PALM zegt: ‘Maar toen deze gedachte bij u opkwam, schrikte u hare stoutheid niet af?’ is het inzonderheid de klimming van toon, die bij het uitspreken van dat *af* plaats moet hebben, welke den hoorder leeren kan, dat de redenaar de vraag voorstelt, of wij, bij het vormen dier gedachte, toen door hare stoutheid niet afgeschrikt wierden, en niet de stellige verzekering geeft: ‘toen werdt gij door hare stoutheid niet afgeschrikt.’ Zoo ook, als CICERO, in zijne bekende redevoering tegen CATILINA te kennen gevende, dat deze booswicht, in weerwil er van dat al zijne misdadige aanslagen ontdekt waren, toch nog leeft en geheel ongestraft blijft, uitroept: ‘De Raad weet het, de Consul ziet het. En evenwel, hij leeft nog! - Hij leeft nog? (pause) Ja, zelfs komt hij in den Raad enz.’ in welke zinsnede het tweede: ‘hij leeft nog?’ geheel anders dan het eerste moet worden uitgesproken, en Vraag en Uitroeping meer of min ineensmelten.

Voor het overige zet de wijze, waarop wij bij vragende voorstellingen de stem rijzen doen, niet alleen duidelijkheid, maar ook welluidendheid, kracht en levendigheid aan de Declamatie bij, en mede uit dien hoofde maakt de Vraag of, wil men liever, de regtstreeksche Toespraak of Apostrophe, die in haar opgesloten is, eene der zoogenaamde figuren in de leer van den stijl en de welsprekendheid uit. Zulke oratorische wendingen echter, hetzij van betoog, verwondering, schrik of van wat niet al meer, waarbij wij levendigheidshalve in een' vragenden vorm datgene uitdrukken, hetwelk wij, wat den logischen zin als zin betreft, even goed met een' stelligen vorm zouden kunnen aanduiden, en waarop wij voorts het antwoord of door den hoorder gissen laten,

of zelve dat antwoord geven, hebben met de gewone vragen in dagelijksche gesprekken weinig anders gemeen dan dat zij denzelfden klimmenden toon vereischen. - Dat na de vraag in de Declamatie doorgaans eene pauze, hoe kort dan ook, volgen moet, en waarom, is hier boven reeds aangestipt.

Men ziet uit het gezegde over de klimming des toons in of omstreeks het slotwoord of de slotsyllaben eener vraag, dat het verkeerd is ook in zinnen, die geene vraag behelzen, op die wijze de stem te verheffen en van den door de natuur ons geleerden regel af te wijken, dat de stem aan of tegen het einde dan doorgaans daalt. Maar enkele keeren kan die hoogere slottoon ook in niet-vragen gedoogd worden, als hij namelijk of tot eene kleine afwisseling dienen, of wel in groote lokalen strekken kan, om een onduidelijk vergalmen der laatste syllaben van een' zin voor te komen.

§ 40.
Over de Mondelijke Voordragt van hetgeen bij wijze van Uitroeping aangeduid is.

Ook of iets in een' meer of minder uitroependen vorm, hetzij wenschend, biddend, dreigend, bezwerend, vervloekend, verwonderend, verblijdend, juichend, jammerend, of met welke andere zielsbewegingen is voorgesteld, mag men in de Declamatie, zoo zij intellectueel duidelijk zijn zal, wel doen hooren. De gedachte toch krijgt door de Uitroeping eene wat andere kleur, schoon evenwel die kleur op ver na niet zóó van die eener kalm bevestigende of ontkennende voorstelling afwijkt, als dit het geval is in ware en echte vragen. Daarom klinkt dan ook de verandering van stem, die de uitroeping vordert, niet zoo kennelijk voor het oor als die bij de vraag, en bestaat in zuivere uitroepingen bloot in een' wat sterker toon, dien men aan het geheel van een' uitroependen zin, en vooral aan de woorden, waarin bijzonder de uitroeping is besloten, bijzet, zonder dat juist die klimming van toon, die de vraag vereischt, noodig is. Dikwerf kenmerkt zich een uitroep in de voorstelling door een bijgevoegd ô, ach, helaas, ja, neen, waarachtig, wee en soortgelijke tusschenwerpselen, die voor het oog dan door het uitroepteeken ondersteund worden; bij v. als V.D. PALM zegt: ‘Ach! dat die lessen voor geen volk van Europa verloren waren!’ of als CICERO uitroept: ‘ô tijden! ô zeden!’ - Meermalen echter ook blijven deze interjectiën achterwege, en het is uit den zamenhang alleen, dat een Voorlezer of Declamator de uitroeping kan opmaken; welke hij dan, gelijk ik zeide, met wat krachtiger toon van stem voor

het oor en daardoor voor het begrip des hoorders moet aanwijzen, en hem alzoo doen gevoelen, dat hetgeen te bewuster plaatse voorkomt, niet koel en bedaard, maar in eene zekere hartstogtelijke stemming gezegd wordt. Zoo b.v. de woorden: ‘welk een gruwel!’ Zoo b.v. VAN DER PALM's taal ergens: ‘Ongelukkig, die er aan twijfelen kan, die verdwaasd van oordeel, verbijsterd van hoofd of van hart, den opstand onzer vaderen (*tegen Spanje*) slechts door de uitkomst geregtvaardigd acht!’ een zin, die geheel, maar vooral wat het woord *ongelukkig* betreft, den uitroependen toon vordert, alsof er stond: ‘ô die ongelukkige, die enz.’ Zoo wenschen of vervloekingen in optatieven vorm, als b.v. de regels bij HELMERS:

Dat hij verga, *die*, *snood verbasterd*,
Den grond van zijn geboort' miskent!

Zoo eene juichtaal, als waarmede zeker geestelijk lied begint:

Jezus leeft! Hij is verrezen!
Uit den grafkuil opgestaan!

die zeker van eene geheel andere gemoedsstemming getuigt, dan wanneer men koel weg in een betoog zegt: ‘Jezus, gelijk de Schrift ons leert, leeft, is verrezen en uit den grafkuil opgestaan,’ doch waarin zich intusschen alleen door den levendigen, uitroependen toon der stem, dat verschillend karakter laat aanduiden, daar de woorden in hunne grammaticale gedaante en schikking niets, dat naar eene uitroeping gelijkt, verraden. Dit geldt ook van zinnen in den trant van den volgenden bij VAN DER PALM: ‘als of men niet bij elke schrede, die men vorderde op het veld der volmaking, zich zelf te meer verloor in deszelfs onmetelijke uitgestrektheid!’ waarin de voorstelling ook eenigzins bij uitroeping geschiedt en met eene flaauwe ironie of spotternij gepaard gaat. En zoo kan er, schoon naauwelijks merkbaar, Uitroeping heerschen in een aantal andere gezegden, die een Declamator van gevoel en smaak in de stukken, die hij voordraagt, ligt zal weten op te sporen en van hetgeen op bedaarden trant uitgedrukt en meer bloot redenering dan tevens hartstogtelijke uitboezeming is, zal weten te onderscheiden.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Even als de Vraag of de daarin vervatte Toespraak (*Apostrophe*), zoo maakt ook de bij wijze van Uitroep gedane voorstelling eene der zooge-

naamde figuren in den stijl en de welsprekendheid uit, en dient bijzonder om de levendigheid en kracht van beiden te bevorderen. Meermalen zijn vraag en uitroeping op het naauwst verbonden, zoodat men in de Declamatie beider geaardheid te gelijker tijd heeft uit te drukken. Dit geldt b.v. in de met eene Verzwijging of *Aposiopesis* eindigende versregels uit het afscheid van *Beylinck* bij HELMERS, als de doodelijk beangstigde echtgenoote diens oud-Hollanders, niet gelooven kunnende, dat haar man zich vrijwillig uitleveren zou, om door zijne vijanden, de Hoekschen, levend begraven te worden, gillend uitroept:

Hoe, hij zou gade en kroost vrijwillig dus ontgaan,
En levend in een graf....?! Neen, neen, 't is droom, 't is waan!

waarin de vraag ‘zou het wel mogelijk zijn, dat hij vrijwillig levend ten grave daalde,’ bij wijze van eene hartstogtelijke, half maar in woorden te kennen gegevene uitroeping voorgesteld is, en op een' levendigen, snellen, het woord *graf* geheel in de hoogte heffenden, dan evenwel plotselijk afknakkenden en door eene pauze gevolgden toon gereciteerd moet worden, terwijl het volgende halfvers met den uitroep ‘neen, neen enz.’ dan ook wel zeer krachtig, maar toch iets lager van toon dan die van ‘graf,’ klinken moet. - Uit zulk eene fraaije zamensmelting van vragen en uitroepingen bestaat ook de hartstogtelijke aanhef van VONDEL'S meesterlijk en hoogst declamabel hekel- en strafdicht, *Decretum horribile* of *Gruwel der Verwoesting* getiteld, waarin hij de leer aantast, dat pas geboren kinderen, stervende, reeds ter eeuwige verdoemenisse gepredestineerd zouden kunnen zijn, en van welken aanhef de derdehalf eerste regels luiden:

God rukt d'onnoozelheit van moeders borsten af!!?
En smakt ze in 't eeuwig vier!!? ô poel, ô open graf!!
Waar berg ik mij van stank? Enz. enz.(*)

En zoo zou men een aantal andere plaatsen bij kunnen brengen, waarin de zelfde vermenging van Vraag en Uitroep aangetroffen wordt.

§ 41.
5) *Men moet ook, ter bevordering der duidelijkheid van Declamatie voor het begrip, de Parenthesen of Tusschenzinnen onderscheiden.*

Parenthesen of Tusschenzinnen, in de strengste beteekenis des woords, zijn zoodanige in een' zin op zich zelve staande zinnen of zinsneden, die voor een oogenblik zijn' grammaticalen zamenhang geheel afbreken. Wel eens zijn ze uitvloeisels eener slordige schrijfwijze, dikwerf echter ook

(*) Men zie over dit allerstoutst en allerscherpst, maar tevens op het slot allerliefelijkst voortbrengsel van VONDEL'S dichtpenseel een paar woorden in de Aanteekeningen achter mijn lofdicht op dien grootsten onzer vroegere dichters, welk lofdicht men vindt zoo in de werken van het Koninkl. Nederl. Instituut, als vóór mijne met inleidingen, omschrijvingen en opheldering voorziene uitgaaf van eenige van VONDEL'S kleinere gedichten. *Groningen*, bij J.B. WOLTERS 1838.

onberispelijk en dienstig om de beknoptheid des stijls te bevorderen. Zij worden voor het oog doorgaans door twee haakjes of een paar dwarsstreepjes, en voor het oor door verandering van den toon der stem aangeduid. Als voorbeeld moge dienen, wanneer HOOFT in zijne Nederl. historiën Prins WILLEM DEN EERSTEN in eene aanspraak tot eenige Duitsche Vorsten zeggen laat: 'Onze voorouders (want uit Duitschen bloede gesproten te zijn reken ik mijn' hoogsten adel), die hebben, doorluchtigste Vorsten en Heeren! om de verongelijkten uit den druk te helpen, dikwijls lijf en leven gewaagd enz.' Hier, ziet men, heeft de tusschenzin: *want uit Duitschen bloede enz.* grammaticaal met al het overige niets te maken, en hangt geheel los in de lucht. Verzuimt men dit in de lucht zwevende door verandering van stem te doen opmerken, zoo zal de hoorder even verward raken, als de lezer - ten minste aanvankelijk - zulks zijn zoude, wanneer die tusschenzin noch door een paar haakjes, noch door een paar streepjes voor het oog werd aangewezen.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Doch waarin moet die verandering van stem bestaan? Daarin, dat men de parenthese of op wat hooger, of op wat lager toon dan de woorden, die haar voorafgaan en volgen, uitspreekt. In de aangehaalde plaats van HOOFT zou de lagere toon(*) het verkiezelijkst zijn, gelijk zoo ook misschien in de versregels der *Holl. Natie*, waarin HELMERS verhaalt, hoe *Beylinck* eindelijk aan zijne echtgenoote het herigt van de hem wachtende verschrikkelijke doodstraf mededeelt:

Hij stamelt: zoo eens God, mijn dierbare echtgenoot!
Zoo God eens had gewild, dat ik in 's vijands banden
(Hij klemt, daar hij dit zegt, zijn sidderende handen
Om de aangebeden vrouw) een' eed gezworen had.

in welke plaats men tevens den tusschenzin door eene snellere Declamatie dan die van den zeer langzaam en half stotterend uit te spreken hoofdzin moet onderscheiden. Vergelijk hier boven bl. 84. De hoogere toon integendeel zou beter voegen in de parenthese bij VONDEL, als Maarschalk *Diederik van Haarlem* in het eerste tooneel (tweede bedrijf) van den *Gysbrecht* zijne manschappen bevel geeft, om op het Karthuizer klooster voor *Amsterdam* aan te rukken, en driftig zegt:

Gij, hopliên, voert terwijl den voortogt herwaarts aan!
Wanneer gij komt, dan zal het klooster open staan,
Of 't moest mij aan de magt (dat zweer ik hun) ontbreken.

(*) Dat wil zeggen in deszelfs geheel lager, hetgeen echter niet wegneemt, dat de woorden *hoogsten adel* in dat lagere geheel weer wat hooger klinken moeten. Maar al die klankschakéringen kan men op het papier niet aanduiden. Zij moeten bij monde worden voorgedaan.

Zoo ook misschien in de plaats uit eene leerrede van BORGER, waar hij een boos mensch schildert: ‘Beschouwt hij zich op zich zelven, tast hij in zijn eigen boezem, (God zij dien man genadig!) welk een tooneel van zedelijke wanorde ontdekt hij!’ - want hier brengt de uitroeping *God zij enz.!* dien hoogeren toon mede. Over het algemeen is echter de dalende stem, geloof ik, wel de meest gewone. - Voorts zorge men, om onmiddellijk vóór en nà tusschenzinnen eene kleine pauze, hoe flaauw dan ook, te maken, en trachte, als de parenthese afgeloopen is, zoo veel doenlijk in denzelfden toon der stem terug te vallen, dien men aan den zin gaf, waarvan zij den gang voor een oogenblik gestremd heeft, of in welken toon men voortgegaan zou zijn, ware de tusschenzin geheel niet aanwezig. Men kan dit in de hier boven aangehaalde plaatsen uit HOOFT en HELMERS duidelijk doen opmerken.

Ofschoon tusschenzinnen, hoe ook sommigen op de geheele verbanning daarvan aandringen, zich in den stijl en de welsprekendheid allezins verdedigen laten, daar zij en de kortheid en de levendigheid van uitdrukking bevorderen kunnen, en ze uit dien hoofde dan ook bij de grootste redenaren en dichters worden aangetroffen, geldt dit verschoonlijke echter slechts van degene, die noch te lang, noch te veelvuldig zijn. Zoowel toch gerekte als te talrijke Parenthesen verbijsteren het begrip, en hare nadeelige uitwerking kan ook door de beste Declamatie niet verhoed worden. Eer zijn ze dan nog voor het oog, dat herlezen, dan voor het oor, dat niet herhooren kan, te dulden. Voor het overige heeft men verschillende soorten van tusschenzinnen, en veel gaat voor parenthese door, wat, strikt genomen, zulks niet is en tusschen geen haakjes behoefde ingeklemd te worden.

§ 42.

6) *Om intellectueel duidelijk te declaméren, moet men ook op het uit een logisch oogpunt beschouwde geheel der gedachte, die in een' zin vervat is, letten, en vooral ook doen gevoelen, of iets in ernst dan wel in spot of ironie gezegd zij.*

Het is voor de intellectuéle duidelijkheid der kunstmatige Mondelijke Voordragt niet genoeg, dat men de bijzondere leden en woorden van een' zin of volzin door binding of niet-binding, pauzen, juiste plaatsing van den redetoon, onderscheiding tusschen den stelligen, den vragenden en uitroependen vorm der voorstelling en wat dies meer zij regt kenteekene, ook naar heel den inhoud van elken zin, naar het geheel der daarin uitgedrukte gedachte moet men den toon dier Voordragt wijzigen. Zoo b.v. kan hier in aanmerking komen, of een zin, uit een grammaticaal en logisch, of wel logisch-grammaticaal oogpunt beschouwd, eenvoudig dan zamengesteld is, en

of zulk een zamengestelde zin adversatief, conditioneel, disjunctief, copulatief, continuatief, concessief, circumscriptief, proportioneel, comparatief, consecutief, illatief, exceptief, restrictief, exclusief of wat niet al meer zij. Zoo ook, of de gedachte, die in haar, hetzij bevestigend, hetzij ontkennend, bevat is, eene bepaling, beschrijving, aanschouwing, sluitrede of wat anders genoemd moet worden. Voorts, of die gedachte (uit een meer aesthetisch oogpunt beschouwd) verheven, schoon, naief, levendig, geestig enz., of wel het tegenovergestelde moet heeten. Naar den stoffelijken en vormelijken aard toch van dit alles moet zich telkens de Voordragt der zinnen regelen, schoon het onmogelijk is hiervan voorschriften op het papier te geven, ja, zelfs om bij monde al de lichtpunten en schaduwingen, al de hoogsels en diepsels, waarvoor het klanktafereel der Declamatie in dat opzigt vatbaar is, aan te wijzen. Een goed Declamator betracht die nuancéringen meer onwillekeurig dan hij er zich rekenschap van weet te geven. Veel, voor het overige, van hetgeen tot die overeenkomst tusschen de Declamatie en het geheel der gedachte, die in een' zin ligt opgesloten, betrekking heeft, behoort tot het later te behandelen hoofdstuk der Juistheid van Mondelijke Voordragt in het algemeen, niet alleen namelijk wat het verstand, maar ook wat het gevoel betreft. Eene hoofdzaak echter voor de intellectuéle duidelijkheid der Mondelijke Voordragt is, dat men door den toon, de buiging en leiding der stem, en voor een deel ook door de gebaarmaking, den hoorder regt doe begrijpen, of hetgeen men zegt in ernst, dan wel in spot en ironie, of al lagchend, gemeend zij. Hierover moeten wij dus in het bijzonder iets aanstippen.

Aanmerkingen en Uitbreidingen,

Wij zeiden, dat wij van de Declamatie, zoo als zij zich naar het geheel van elken zin regelen moet, of wat men in het Fransch wel *l'art de phraser* noemt, onmogelijk voorschriften op het papier konden geven. Dit geldt ten minste de fijne trekken en kleursels dier Mondelijke Voordragt. Wel kan men, wat de grove omtrekken aangaat, zeggen, dat b.v. een zin, die eene bepaling of definitie behelst, een' korten, op elk woord drukkenden toon noodig heeft, b.v. als CICERO in zijne redevoering voor *Marcellus* den roem aldus bepaalt: ‘Roem is het doorluchtig en wijd en zijd verbreid gerucht van vele en groote verdiensten, die men of omtrent de zijnen, of omtrent het vaderland, of omtrent heel het menschdom heeft.’ - Zoo voorts, dat, als de gedachte eene heel of half uitgedrukte sluitrede (syllogismus)

behelst, b.v. als V.D. PALM zegt: ‘wij allen zijn menschen, wij allen dus zwakke en nietige schepselen,’ de nadruk vooral op de zoogenaamde conclusie der drie termen, en dus hier op *wij allen dus zwakke en nietige schepselen*, vallen moet. Al verder, dat, als in de gedachte eene tegenwerping bevat is, de toon wat hooger en levendiger moet stijgen; of wel, dat in een' zin, die voor een deel redegevend is, de nadruk vooral op dat redegevende gedeelte klemmen moet, b.v.: ‘bid en u zal gegeven worden, zoek en gij zult vinden, klop en u zal open gedaan worden; want een iegelijk die bidt die ontvangt, en die zoekt die vindt, en die klopt dien zal open gedaan worden.’ Doe hier vooral dat redegevende *want enz.* helder uitkomen. Van zelf spreekt het almede, dat, als de gedachte in een' zin verheven is, de Declamatie ook iets plegtigs en statigs in den toon hebben moet, b.v.: ‘en God sprak: daar zij licht, en daar was licht!’ Kan dit te majestueus worden uitgesproken? - Maar genoeg! Wij zullen later meermalen nog gelegenheid hebben, om op soortgelijke punten terug te komen.

§ 43.
Over den toon van spot en ironie.

Spot is de meer of min met eene zucht tot beleedigen gepaard gaande voorstelling van iets op eene lachwekkende wijze door woorden, die in hunne gewone beteekenis moeten opgenomen worden. Ironie is spot, aangeduid door woorden, welke men in een' geheel anderen zin verstaan moet dan ze in goeden ernst hebben zouden. Wanneer ik b.v. van eene dikke, zich langzaam voortbewegende vrouw zeg: ‘kijk, kijk, hoe ze daar heen waggelt als eene vette gans!’ spreek ik regtstreeks spottend. Maar als ik, na den dommen streek van een' zot verhaald te hebben, zeg: ‘Gij ziet, geëerde hoorders, welk een Salomo van wijsheid N.N. was,’ spreek ik ironiek, spreek ik zijdelings spottend. Ik wil dan toch door dat: *Salomo van wijsheid* geheel het tegenovergestelde van hetgeen die zinsnede letterlijk beteekent te kennen geven. Zoo waren de Joden, die van de Apostelen op het pinksterfeest riepen: ‘ze zijn vol zoeten wijns,’ regtstreeks spottend. Ook regtstreeks - meer of min regtstreeks immers - bespot JOB zijne waanwijze vrienden, als hij (naar V.D. PALM) ergens zegt: ‘spreuken van asch zijn uwe gedenkspreuken, hoogten van slijk uwe bewijzen.’ Maar ironiek spottend bijt hij elders hun toe: ‘voorwaar, gij lieden zijt mannen! als gij sterft, sterft de wijsheid ook!’ want hier zegt hij juist het tegendeel van hetgeen hij meent. Zoo is VONDEL, hoe spottend ook in zijne hekeldichten, over het algemeen

meer regtstreeks spottend dan ironiek. Spot en ironie intusschen vloeijen dikwerf ineen. Beiden voorts kunnen of in eene enkele gedachte, of in eene aaneenschakeling daarvan en in eene reeks van zinnen heerschen, ja, een opstel kan van het begin tot het einde ironiek zijn. Zoo b.v. zijn zulks vele satiren van RABENER, deze en gene stukken van FOCKE SIMONS en anderen. Voor het overige heeft de Ironie nog meer dan de regtstreeksche Spot noodig, dat zij in de Declamatie door den toon volkomen kennelijk gemaakt worde, want anders zal een onkundige de woorden, waarin ze bevat is, natuurlijk in hunne gewone, met de waarheid overeenkomstige beteekenis nemen en ons geheel verkeerd verstaan. Doe ik haar b.v. niet opmerken in de aangehaalde plaats uit JOB: 'voorwaar enz.' zoo moet de hoorder immers denken, dat JOB werkelijk hier zijnen vrienden eene pligtpleging over hunne wijsheid maakt. Verschillende plaatsen uit CICERO hebben daardoor bij de geleerden eene geheel verkeerde uitlegging ondervonden, wijl die geleerden de fijne en verborgene, door 's redenaars stem en gebaren niet meer verduidelijkte ironie in haar niet voelden en alles letterlijk opnamen. CICERO toch is geen minder meester in de ironie en den fijnen spot dan in het roerende en hartstogtelijke(*). Zoo is b.v. de aanhef zijner redevoering voor LIGARIUS ironisch; zoo vindt men ieder oogenblik ironie in zijne redevoeringen voor MILO en anderen. Die daarnaar niet telkens de Mondelijke Voordragt wijzigt, moet er zich niet aan wagen uit hem voor te lezen of te declaméren. Met de brieven en satiren van HORATIUS is dit hetzelfde geval. - Bij ons is V.D. PALM ook soms zeer fijn ironisch. Neem b.v. in zijne allerwelsprekendste redevoering 'over het oordeel der Nakomelingschap' de deels regtstreeks, deels ironisch spottende plaats over onze maandelijksche boekbeoordeelingen, en meer andere stukken uit zijne overige schriften.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Wat nu de wijze betreft, om in de Declamatie hetzij spot, hetzij ironie te doen gevoelen (voor zoo veel men dit ten minste doen gevoelen wil), geschiedt zulks het beste door een' zoodanigen stem-

(*) QUINCTILIANUS zegt daarom ook in zijne beroemde vergelijking tusschen de Grieksche en Romeinsche litteratuur te regt met opzigt tot de Welsprekendheid, en terwijl hij DEMOSTHENES en CICERO tegen elkander overstelt: *salibus vincimus.* Zie *de Instit. Orat.* lib. X, no. 107.

toon, als zich voor het oor kenteekent door een hooger, fijner en scherper geluid, gepaard soms met een kort uitgestooten, flaauw lagchen of ten minste vertrekken der lachspieren, en door iets komieks in sommige andere gebaren. Meer laat er zich op het papier niet van zeggen. Het moet voorgedáán, niet voorbeschréven worden, te meer daar spot en ironie van velerlei aard zijn, als b.v. vrolijke, goedaardige spot en ironie, ironie of spot des hoons, des toorns, der verbittering, der smart, der wanhoop en krankzinnigheid enz. Voor het overige is de ironie soms moeijelijker uit te drukken dan de regtstreeksche spot, en haar toon ook nog wat anders, wat ligter en fijner gekleurd. Is zij slechts in een' enkelen zin, zinsnede of woord vervat, zoo kan men haar zonder veel moeite bij het voorafgaande en volgende, dat in goeden ernst gemeend is, doen afsteken, maar in stukken, waarin van het begin tot het einde alles ironie ademt, mist men dat middel van contrast, ja, het is dan dikwerf alleen het gezond verstand des hoorders, hetwelk hem moet doen begrijpen, dat er geheel iets anders gedacht dan gezegd wordt.

Wij zeiden, dat men verschillende soorten van spot en ironie had. Zoo b.v. is het de ironie en sarcasmus des hoons, als de krijgsknechten CHRISTUS met de doornenkroon toeroepen: ‘wees gegroet, gij Koning der Joden!’ Het is despot van uitjouwing, als sommige Joden tot den gekruisigden Verlosser zeggen: ‘Ha, gij die den tempel afbreekt en in drie dagen opbouwt, behoud u zelven en kom af van het kruis!’ Tot nog andere soorten brenge men de bespotting des luiaards, (Spreuk. VI, vs. 6-11), waar onder anderen dat half ironiek uit te spreken zeggen voorkomt: ‘een weinig slapens, een weinig sluimerens, een weinig handvouwens, al nederliggende, zoo overvalt u de armoede als een wandelaar of roover, en het gebrek als een gewapend man.’ Almede de bespotting der afgoderij, Jesaja XLIV, 12-17; Jerem. II, 27 enz. enz. Met uitfluitende ironie duwt de Profeet ELIA den Priesteren van *Baal*, die zich vruchteloos afmatten, om van dien afgod eenig antwoord of teeken te erlangen, bijtend en sarcastisch toe: ‘roept met luide stem, want hij is een God; omdat hij in gepeins is, of omdat hij eene reize doet, misschien slaapt hij en zal wakker worden’. 1 Kon. 18, vs. 27. Het is de spot, of wil men liever, de ironie van bitterheid en wrevel, als VONDEL in den hier boven vermelden *Gruwel der Verwoesting* vraagt:

> *Is dit het noodlot van 't verkoren wierookvat?*
> *Is dit de zieketroost en Christelijke schat*? enz.

Met den spot en den grijnslach der kwaadaardigheid snaauwt in deszelfden grooten dichters *Gysbrecht van Amstel* HAEMSTEDE den grijzen, uit *Utrecht* verjaagden Bisschop *Gozewijn*, die hem een' bastaardtelg en nonnenmoorder noemt, aldus toe:

> ..... *Gij zult deze edle reijen*,
> *Als basterdbisschop dan gaan volgen en geleijen!*
> *Hardnekkige*, *leg nu den valschen mijter neêr!*

Wanhopige en krankzinnige spot klinkt in VONDEL'S treurspel *Jeruzalem Verwoest* uit de taal der moeder ons in de ooren, die, van

honger haar eigen kind gebraden en voor een deel reeds verslonden hebbende, aan de op den reuk binnenstuivende wachters de zielverscheurende woorden toekrijscht:

Stilt uw gramschap, weest te vreden!
Hier is (zegt ze) 't overschot
Van mijns kinds gebraden leden;
Eet vrij, dat u zegent God!
Dat zijn d'armkens, dit de voetjes,
Dat de spierkens van mijn zoon,
Dien mij honger dwong te doôn;
'*t Vleesch, dat smaakte mij zoo zoetjes!!* enz.

verzen, die hier en daar met eene soort van akelig, half krankzinnig lagchen moeten worden uitgesproken, daar vooral de vierde en achtste regel vol ironie en wanhopige spotternij zijn(*). Doch wij komen op dit eene en andere terug in het hoofdstuk over de Juistheid van Declamatie met betrekking tot de hartstogten. Laat mij alleen nog zeggen, dat de spottende en ironieke toon der Mondelijke Voordragt op den predikstoel maar in geringe mate geoorloofd is, en dat waar men dien toon in de eene of andere bijbelplaats uit te drukken heeft, zulks vooral niet te sterk moet geschieden. Dit eischt de ernst en deftigheid der kanselwelsprekendheid, zoo die der uiterlijke als der innerlijke.

(*) Indien SHAKESPEARE deze verzen en geheel den treurspelrei, waaruit ze ontleend zijn, gemaakt had, zouden ze, gelijk zoo veel soortgelijks van dien grooten dichter, als een model van zieldoorborende waarheid en natuurlijkheid door half Europa uitgetrompet worden. Nu heeft VONDEL ze gemaakt, en wie kent ze schier, zelfs in ons eigen land? - O arme redenaar, arme dichter, die in een klein gewest, in eene binnen hetzelve beperkte taal te schrijven heeft! Arme VONDEL, arme HOOFT, arme BILDERDIJK, arme V.D. PALM! - Voor het overige wil ik anders (voor zoo veel beiden in hunne geheel verschillende soort van treurspelen te vergelijken zijn) VONDEL in tragische kracht aan den Engelschman niet gelijk stellen. VONDEL komt mij altijd veel meer een episch en lyrisch dan dramatisch dichter voor. Ik had voor zijn in de pen gebleven heldendicht *Constantyn* wel een deel zijner treurspelen willen geven.

Derde hoofdstuk.
Over de Fraaiheid van Declamatie.

§ 44.
Wat men door de Fraaiheid der kunstmatige Mondelijke Voordragt verstaan moet, en welke eigenschappen onder haar begrepen worden.

Wij hebben over de Zuiverheid en de Duidelijkheid van het declaméren of recitéren zoo veel aangestipt als wij voor dit geschrift noodig oordeelden. Gaan wij thans tot de derde hoofdeigenschap, de Fraaiheid over. Hierbij herinnere men zich het op bl. 17 gezegde, dat de Fraaiheid in den ruimsten zin des woords wel de Zuiverheid en Duidelijkheid in zich bevat, daar zonder deze twee hoedanigheden geene Mondelijke Voordragt in allen deele fraai kan heeten, maar dat in een' enger zin Fraaiheid toch in zoo ver zich eene van Zuiverheid en Duidelijkheid afgescheidene hoofddeugd noemen laat, als men zuiver en duidelijk declaméren en het evenwel nog niet fraai doen kan, of wel, omgekeerd, in vele opzigten fraai, al zondigt men soms tegen de Zuiverheid en Duidelijkheid. Volkomen hetzelfde kan hier plaats hebben, wat ook wel in het zingen het geval is, waarin namelijk een zang zonder valschheid en onduidelijkheid daarom alleen nog geen fraaije zang is. Door Fraaiheid verstaan wij dus hier vooral ook kracht, sierlijkheid, bevalligheid, welluidendheid en wat al meer in staat is, zoowel om een aesthetisch gevoel van behagen bij den hoorder op te wekken als om de Declamatie doeltreffend te maken. Fraaiheid is derhalve eene bijeenvoeging of aggregaat van verschillende eigenschappen; of met andere woorden: eene fraaije Mondelijke Voordragt is eene zoo-

danige, die den smaak, dat is, het vermogen om het schoone te gevoelen en te beoordeelen, in allen deele welgevallig is. Dit nu zal (behalve door Zuiverheid en Duidelijkheid, die wij ons echter ook meer afzonderlijk kunnen denken en als zoodanig reeds afgehandeld hebben) de Declamatie zijn door Waarheid en Natuurlijkheid, door Welluidendheid, door Afwisseling, gepaard met Eenparigheid of Gelijkmatigheid, en vooral door volkomen te strooken met den aard van hetgeen bij monde voorgedragen of gereciteerd wordt, dat is, door Juistheid. Laat ons deze hoedanigheden, die gezamenlijk de Fraaiheid der Mondelijke Voordragt te weeg brengen, één voor één beschouwen.

§ 45.
Over Waarheid en Natuurlijkheid van Declamatie.

Men kan die Waarheid in een' engeren of ruimeren zin nemen. In den laatsten is zij nagenoeg hetzelfde als Juistheid, waarover hieronder nader gesproken zal worden. In den engeren, negatieven zin (welken wij hier bedoelen) verstaan wij door Waarheid de afwezigheid 1) van alle gemaaktheid of gezochtheid, 2) van alle naäping, 3) van alle gezwollenheid en bombast, 4) van alle overdreven kunstbejag. - Onwaar door gemaaktheid zijn wij b.v., als wij, in plaats van onzen eigen natuurlijken toon van stem, een' anderen pogen aan te nemen, die tegen ons orgaan strijdt; neem eens, als wij in een' bastoon trachten te spreken, terwijl de natuur ons eene geheel tenorachtige stem geschonken heeft, of ook wel omgekeerd; - voorts, als wij op eene verwijfde, lispende wijze, met een proper mondje en gespitste lippen, met een piepend, krakend stemmetje en een eeuwigdurend suikerzoet lachje alles voordragen, zoodat de woorden van den beroemden FRANCIUS op ons toepasselijk zijn(*): ‘het bezigen eener gebrokene, fleemende stem is het werk van verweekelijkte saletjonkers, en past meer vrouwen dan mannen;’ of wanneer wij als de redenaars te werk gaan, van welke een Fransch dichter zingt:

Se faire les yeux grands et la bouche mignonne,
Se radoucir la voix, *et pour tout geste enfin*
Aux dames d'alentour faire la belle main.

(*) *Fracta voce uti mollium est ac delicatorum*, *et mulierum potius quam virorum.* Zie zijn *Specimen Eloq. exter.* p. 39.

of wel, als wij aan Hollandsche woorden eene nieuwmodische uitspraak geven, waardoor ze meer naar Fransch of Hoogduitsch dan naar Nederlandsch gelijken; of ook wel, als wij telkens, wanneer wij de *r* doen hooren, op eene gekunstelde wijze brouwen; of als wij de *s* met een onophoudelijk tjilpend en sissend geluid uitspreken; of als wij buitensporig en in het oog loopend gemaakt de *n* op het einde der woorden weglaten en de taal daardoor verengelschen of verdeenschen, (zie bl. 37); of als wij, om zonderling te schijnen, eene plompe, boersche stem en gebaren bezigen; en wat dergelijke soorten van gezochtheid meer zijn. - 2) Door naäping zijn wij onwaar, als wij niet joks- of aardigheidshalve, maar in goeden ernst, met verzaking van onzen eigen trant van spreken en gebaar maken, dien van anderen pogen na te doen. Geheel iets anders toch is het een' goed redenaar of Declamator op eene vrije en oordeelkundige wijze en terwijl wij onze zelfstandigheid behouden, na te volgen, dan hem slaafs en gedwongen na te bootsen. Navolging kan voortreffelijke vruchten dragen, overdrevene nabootsing, dat is, naäping, baart, door de worsteling, die er dan tusschen onze eigene natuur en die van een' ander ontstaat, niets dan karrikatuur. Intusschen heeft men voorbeelden genoeg, dat deze of gene geliefde redenaar zelfs tot in de onloochenbaarste feilen zijner Declamatie en tot in zijne dagelijksche gebrekkige manieren, gang en houding toe, nageäapt werd. Men kan dat slag van lieden onder hen rangschikken, van wie CICERO ergens zegt(*): ‘ik heb navolgers genoeg gekend, die of het gemakkelijke, of ook het in het oog loopende en schier gebrekkige navolgen en najagen,’ en hen bij de stilisten vergelijken, die onzen grooten oud-Nederlandschen historieschrijver HOOFT niet alleen in zijne zinrijke kortheid en schilderachtigheid van uitdrukking, maar ook in zijne duisterheid, overdrevene spraak-zuiverheidzucht of *purismus* en verlatijnschte taalvormen pogen te evenaren, om ten slotte niets dan eene gebrekkige kopij van dien TACITUS onzes vaderlands te geven. 3) Door gezwollenheid en wat men bombast heet, maken

(*) *Multos imitatores saepe cognovi*, *qui aut ea quae facilia sunt*, *aut etiam quae insignia ac paene vitiosa*, *consectantur imitando.*

wij ons aan onwaarheid schuldig, wanneer wij alles, ook het eenvoudigste, op één' en denzelfden hoogdravenden toon voordragen, nooit tot de meer dagelijksche middelsoortige manier van spreken, dien grondslag van alle Declamatie, afdalen, steeds in buitengewone verheffingen en dalingen der stem, in een onnatuurlijk hijgen en snikken (gelijk men op onze tooneelen maar al te dikwerf hooren kan) behagen scheppen; kortom, in ons recitéren naar die schrijvers zweemen, wier stijl onophoudelijk als op stelten gaat, en die ook de geringste zaken in praalzieke woorden meenen te moeten kleeden. Zoo zijn er advokaten, die met dezelfde deftigheid van Mondelijke Voordragt over een servituut van waterdrop als over manslag en kindermoord het woord voeren; zoo zal pen pedant dorpsvoorlezer hetgeen PAULUS ergens over zijn' reismantel zegt even statig opdreunen als de juichende taal diens Apostels: ‘Ik heb den goeden strijd gestreden enz.’ - 4) Door overdreven kunstbejag eindelijk zijn wij onwaar, als wij de kunst in het declaméren te zeer verraden, te afgemeten en daardoor stijf in onze stemleiding en gebaren zijn, zoodat wij meer op een' door raderwerk gedreven automaat dan op een uit eigen wil en kracht handelend wezen gelijken. Zonder kunst is geene Declamatie mogelijk, maar het toppunt van alle kunst is, dat zij slechts veredelde natuur schijne, en dat men op haar kunne toepassen hetgeen TASSO in zijn *Verlost Jeruzalem* van den toovertuin van *Armida* zingt:

E quel, *che il bello e il caro accresce all' opre*,
L'arte, *che tutto fa*, *nulla si scopre.*

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Men ziet uit het aangestipte, dat Waarheid van Declamatie zich in haar engeren zin ook Gemakkelijkheid en Ongedwongenheid, of met één woord Natuurlijkheid noemen laat, weshalve men deze twee woorden zeer goed vereenigen en van Waarheid en Natuurlijkheid spreken kan. Wat onnatuurlijk is, is ook onwaar en valsch. In den ruimsten zin is Waarheid, gelijk wij reeds even zeiden, Juistheid, of anders gezegd: de volkomen gepaste uitdrukking van hetgeen men uitdrukken wil, kan en mag.

Voorts zij hier nog gezegd, dat alle Waarheid of Natuurlijkheid van Voordragt ondergeschikt moet zijn aan het Schoone, even als dit in alle fraaije kunsten het geval is. Steeds zorge men dus, om niet door overdrevene natuurlijkheid het schoonheidsgevoel te kwetsen. Het is juist de taak van alle kunst de natuur binnen de perken van het

schoone te houden. Die in de hem eigene dagelijksche volksdialekt ging declaméren, zou wel zeer natuurlijk, maar toch onschoon en stuitend spreken. En zoo zou een Kerkelijk Redenaar, die de jammerklagten van DAVID, bij het vernemen van ABSALOM'S dood: 'Absalom, mijn zone, mijn zone, ach, dat *ik* voor u gestorven ware! O Absalom, mijn zone, mijn zone!' even luid en hartbrekend uitgilde als de grijze Koning zulks gedaan heeft, wel overeenkomstig met de natuur der smart van dezen laatstgemelden dit voordragen, maar ten slotte toch meer doen glimlagchen dan roeren en treffen. Niemand zou in hem toch DAVID zien. Er zijn voor den Declamator, even als voor den schrijver, twee klippen te vermijden, namelijk noch het Ware en Natuurlijke geheel aan het Schoone, noch het Schoone geheel aan het Ware en Natuurlijke op te offeren. Franschen van vroeger tijd hebben wel eens op de eerste, Engelschen en Duitschers op de tweede klip schipbreuk geleden. De lijn echter, die Waarheid en Natuurlijkheid van Schoonheid scheidt, naauwkeurig te trekken, is in alle fraaije kunsten hoogst moeijelijk, te meer, daar tijd, plaats en omstandigheden in het afbakenen dier grenzen groot onderscheid te weeg brengen, en de begrippen over hetgeen schoon en welvoegelijk is zoo conventioneel zijn, ja, dikwerf zoo zeer uiteenloopen.

§ 46.
Over Welluidendheid (Euphonie) *van Declamatie.* a) *Welluidendheid van stem zelve.*

Tot de fraaiheid en sierlijkheid der Mondelijke Voordragt behoort ook, dat zij welluidend zij, welke meer bloot physieke eigenschap haar ontbreken kan, al is zij ook waar en natuurlijk.

Welluidendheid wordt voortgebragt, zoo 1) door de natuur zelve der stem, als 2) door de wijze, waarop wij haar gebruiken. De natuurlijke deugden eener welluidende, dat is, het oor op eene streelende wijze aandoende stem - zij moge dan tenor, bas of wat anders wezen - zijn klaarheid, helderheid en volheid van toon, hetgeen men ook wel klankrijkheid (sonoriteit) of iets metaalachtigs in haar noemt; voorts rondheid en gladheid, zuiverheid, liefelijkheid en zoetvloeijendheid, eindelijk gemakkelijkheid, lenigheid en buigzaamheid. Gebreken, die tegen eene of meer dezer deugden strijden, zijn: schorheid, heeschheid, ruwheid of raauwheid, magerheid, scherpheid en iets snijdends, geborstens, krijschends en krassends, dofheid, holtoonigheid en kelderachtigheid van klank, of van den anderen kant te groote schelheid. Voorts onzuiverheid en valschheid, schreeuwerigheid, neuzigheid, beverigheid, stijfheid en stramheid enz.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het laatstgemelde gebrek, stijfheid en stramheid, is het tegen overgestelde van buigzaamheid (*flexibilitas*). Tegen klaarheid en helderheid staan ruwheid en harigheid (gelijk men 't wel heet); tegen gladheid en rondheid, holtoonigheid en kelderachtigheid, waardoor de stem te veel achter uit de keel en het verwelf van het gehemelte, en als het geluid van eene ledige ton klinkt; tegen openheid, dof heid; tegen iets metaalachtigs en helder galmends, eene zekere houtachtigheid; tegen volheid, magerheid en dunheid; tegen zoetvloeijendheid en liefelijkheid in het algemeen het harde, scherpe, krassende, krijschende, pieperige over. Ofschoon valschheid van stem meer nog in het zingen dan in het spreken hoorbaar is, kan het echter in zekere mate ook het laatste ontsieren. Beverigheid is een gebrek van den ouderdom. Voor enkele oogenblikken kan het echter ook door bedremmeldheid, vrees, angst en schrik veroorzaakt worden. Het schreeuwerige (*une voix criarde* bij de Franschen, *voce sgridatrice* bij de Italianen) moet men van het schreeuwen zelf onderscheiden, want het eerste ligt in de gebrekkige natuur der stem zelve, het tweede kan bloot in de verkeerde wijze bestaan, om eene anders goede stem te gebruiken. Neuzige stemmen doen de klanken te veel of op eene onaangename wijze door den neus, en even alsof deze verstopt ware, gaan, zoodat de meeste letteren als het ware half tot neusletteren worden en de stem iets van het onaangenaam blatende geluid der hoboe bekomt. Sommige talen intusschen geven meer dan andere tot eene neuzige uitspraak aanleiding, gelijk b.v. het Fransch door zijne talrijke zoogenaamde neusklinkers (*voyelles nasales*) meer dan het Hollandsch. Keelachtigheid of kelderachtigheid ontstaat uit het te veel doen komen der stem uit de keel alleen, zoodat de toon achter in den bals opgehouden en dan tegen het mondgewelf met eene soort van hollen galm teruggekaatst wordt(*). - Dat al deze gebreken, waarvan sommigen ons aangeboren, anderen met of buiten onze schuld ons aangekomen, sommigen meer tijdelijk, anderen meer duurzaam zijn kunnen, de welluidendheid hinderen, heeft geen betoog noodig. Door zorgvuldig op de geluiden, die men al sprekende maakt, acht te slaan en daar aan zoo veel gladheid als mogelijk is bij te zetten, door zich ook in het zingen wat te oefenen, door naauwkeurig de woorden te articuléren, door zich te wachten voor al hetgene den neus verstoppen of in andere opzigten onze spraakwerktuigen meer en meer bederven kan, poge men de genoemde en andere feilen te verhelpen, zoo zij vatbaar zijn om verholpen te worden, of trachte ten minste ze niet te doen verergeren. Wat deden de Ouden niet tot behoud en verbetering der stem?

(*) De Italianen noemen het *parlar di gola.* QUINCTILIAAN waarschuwt er tegen als hij zegt (Instit. Orat. Lib. I, c. XI.): *Nec verba in faucibus patietur audiri*, *nec oris inanitate resonare.* Der Grieken *κοιλοζομία* (holmondigheid) kan hiertoe ook meer of min gebragt worden. Iets anders is hun *παχυζομία* of het *crasso ore loqui* der Latijnen, dat met het Fransche *grasseyer*, ons brijend, brouwend, volmondig en diktongig spreken, schijnt zamen te hangen. Vergelijk het gezegde hier boven, bl. 65.

Dat het stamelen, brouwen, brijen, lispen, hakkelen, stotteren en andere soortgelijke gebreken, waarvan wij hier boven in § 27, als nadeelig voor de duidelijkheid van Declamatie gesproken hebben, ook der welluidendheid afbreuk doen, gevoelt elk een. - Eenige der deugden van eene welluidende stem noemt QUINCTILIANUS op, als hij zegt: *Ornata est pronuntiatio*, *cui suffragatur vox facilis*, *magna*, *beata*, *flexibilis*, *firma*, *dulcis*, *durabilis*, *clara*, *pura*, *secans aëra et auribus sedens*, (*est enim quaedam ad auditum accommodata*, *non magnitudine sed proprietate*) *ad hoc velut tractabilis*, *utique habens omnes in se*, *qui desiderantur*, *sonos intentionesque*, *et tota*, *ut ajunt*, *organa.* Zie Inst. Orat. Lib. XI, c. 3, no. 40, en vergelijk hier boven bl. 8.

§ 46.
Vervolg over de Welluidendheid van Declamatie. b) *Welluidend gebruik der stem. Het schreeuwen enz.*

Men kan intusschen van nature eene zeer welluidende stem hebben, en toch onwelluidend zijn in haar gebruik. Zulk eene onwelluidendheid ontstaat inzonderheid door het meer dan behoorlijk is sterk of wel boven zijn' toon spreken, dat is, door het schreeuwen, een gebrek, waarover wij hier boven, bl. 60, reeds met een woord handelden, en dat in zijne gevolgen ook voor de duidelijkheid der Mondelijke Voordragt schadelijk zijn kan. Gelijk het uitmuntendst speeltuig, als het te forsch bespeeld wordt, een' onaangenamen indruk maakt, gelijk naar een' te hard zingenden zanger, hoe vol metaal zijne stem zij, met weerzin geluisterd wordt, zoo mishaagt ons ook de Redenaar of Declamator, die luider en hooger sprekend dan hij spreken moest, zijne stem van hare bevalligheid berooft en onze gehoorzenuwen afmat. Groote gebouwen kunnen ligt tot schreeuwen uitlokken. Zoo ook wanneer men in de open lucht het woord voert. Evenzeer kunnen wij tot schreeuwen vervallen, als wij het een of ander stuk in proza of poëzij te zeer boven den middelsoortigen toon van spreken beginnen. Men houde toch in het oog, dat iedere stem hare hoogere, middelbare en lagere geluiden heeft, en dat de middelbare of middelsoortige geluiden de grondslag van den geheelen spreektoon in iets, dat men leest of reciteert, blijven moeten. Het is dus bij alle kunstmatige Mondelijke Voordragt voor een groot publiek een hoofdregel, niet dadelijk den toon te hoog en forsch in te zetten, daar men dan later, nog meer moetende klimmen, zich moeijelijk buiten het schreeuwen houden kan, ja, vaak, heel de Voordragt door, in een' onnatuurlijken

toon zal blijven spreken. Liever vange men dus te laag en te zacht dan te hoog en te sterk aan, stijge ten minste niet aanstonds boven den gemelden middeltrap der stem, en trachte telkens, als men merkt, dat men voortdurend in een' te hoogen, schreeuwerigen toon zou declaméren of gedeclameerd heeft, tot dien lageren of middelsoortigen graad bij den aanvang eener nieuwe periode terug te keeren.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Er wordt verhaald, dat zelfs sommige redenaren der Oudheid zich door een' achter hen staanden fluitspeler den regten middeltoon, als zij er van afgedwaald waren, weer deden aangeven(*). In de opene lucht voor eene onafzienbare menigte volks spreken moetende, (gelijk mij een paar malen gebeurd is) en muren noch gewelven rondom en boven zich hebbende, die der stem hare grenzen afperken kunnen, kieze men zich in het verschiet deze of gene groep van toehoorders als het verste punt uit, hetwelk men met zijne stem meent te kunnen bereiken, en doe geene moeite om tot nog verder verwijderde personen door te dringen. Anders galmt men in het dolle heen de wijde wereld in, moet wel schreeuwen, en haalt zich bloedspuwingen en borstkwalen op den hals. Eilieve, wie kan van het heelal zich doen verstaan? - Kortom, zoo men welluidend en zonder oorverdooving de stem gebruiken wil, blijve men binnen haren natuurlijken omtrek en oefene zich in het stijgen en dalen met kleine tusschenruimten. Dat men tot de hoogste zangtoonen in het spreken niet opklimmen moet, hebben wij reeds met een woord gezegd en zullen daarop nog wel even weer terugkomen.

Ter betrachting van den regel voor het overige, dat men eer in een' te lagen en te zachten dan in een' te hoogen en te harden toon zijne rede beginnen moet, vervalle men niet in het gebrek om in het eerst niets dan een onverstaanbaar gemompel of geprevel te doen hooren. Ik heb wel predikanten gekend, die op zulk een' brommenden, half fluisterenden toon, tot teleurstelling der ooren hunner hoorders, hun kort voorgebed uitspraken.

Hoe voorts het schreeuwen of continued of bloot momenteel zijn kan, is bl. 61 opgemerkt, alsmede, hoe eene te overdrevene zucht, om het *forte* van het *piano* in de Declamatie te onderscheiden, tot het laatste aanleiding kan geven. Ook ouder wordende, kan men ligt tot schreeuwen vervallen. Men wil dan indiervoege het gebrek eener zwakker gewordene, min heldere, ronde en gladde stem en die daardoor niet meer den regten nadruk weet te geven, nog w at verhelpen.

(*) Zoo verhaalt CICERO van één' der GRACCHUSSEN. *Itaque idem Gracchus..... cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, quum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut a contentione revocaret.* - De Orat. Lib. III, c. 60.

§ 47.
Vervolg van de Welluidendheid van Declamatie. Nog andere wijzen van een onwelluidend gebruik der stem.

Ook door het te snel spreken of rabbelen lijdt het welluidende der stem, even als dit rabbelen, gelijk wij hier boven zagen, eene pest is voor de Duidelijkheid. Van 's gelijken zal het noodeloos scherp uiten van sommige letterklanken, als bij voorbeeld der *sch* in *menschen*, *bosschen*, *wenschelijk*, *aardsche*, *hemelsche*, der *ng* in *Engel*, *jongelingen*, *zingen*, *aanvang*, het sterk drukken telkens op de slotconsonanten der woorden, het sissend uitspreken der *s* (waar dit niet bepaaldelijk vereischt wordt), het ontijdig doen ratelen der *r*, en meer soortgelijke gebreken, die tegen de Zuiverheid van Declamatie strijden en waarvan hier boven bl. 64 gehandeld is, ook nadeelig zijn voor de welluidendheid en eene anders euphonische stem in haar gebruik kakophonisch maken. Te regt prees men, volgens QUINCTILIAAN, in den Romeinschen redenaar CATULUS eene zoetvloeijende uitspraak der letteren (*suavis appellatio literarum*). Ook eene provinciale, tegen den beschaafden algemeen aangenomen tongval indruischende uitspraak zal voor kiesche ooren iets onwelluidends hebben, al moge die onwelluidendheid meer gewaand dan wezenlijk zijn, ja, al moge zulk eene gewestelijke of stedelijke dialekt, in het afgetrokkene en uit een louter muzijkaal oogpunt beschouwd, eer meer dan minder euphonisch in vergelijking der verfijnde uitspraak genoemd kunnen worden. Hoe veel conventioneels er toch in de begrippen over platheid en niet-platheid van klanken in de talen is, hebben wij, bl. 21, in de noot, met een woord doen opmerken.

Ook eentoonigheid baart op den duur onwelluidendheid. Dit voert ons tot de Afwisseling van Declamatie.

§ 48.
Over de Afwisseling (Varietas) *in de Mondelijke Voordragt, met eene zekere Eenparigheid of Gelijkmatigheid* (Aequalitas) *evenwel te vereenigen.*

Een derde hoofdvereischte van eene fraaije Declamatie, en dat tevens voor hare Duidelijkheid, Waarheid en Natuurlijkheid, Welluidendheid en andere hoedanigheden zeer

bevorderlijk is(*), is Afwisseling of Verscheidenheid, waardoor verstaan wordt, dat men telkens, waar de aard van hetgeen men voorleest of reciteert zulks medebrengt, den toon der stem (en men kan er de houding en het gebarenspel bijvoegen) verandere en wijzige; het zij dan, dat men of meer vuur, kracht en leven, of meer kalmte, bedaardheid en deftigheid, of meer sombere of meer vrolijke aandoeningen hebbe uit te drukken, of het eene woord met sterker het andere met zwakker nadruk uit te spreken hebbe. Deze veranderingen en wijzigingen der stem kunnen op driederlei, of zoo men wil, zesderlei manier bewerkstelligd worden, namelijk door 1) nu hooger dan lager, 2) nu harder of sterker dan zachter, 3) nu sneller dan langzamer te spreken. Het hooger of lager spreken bestaat in den hoogeren of lageren klank, dien wij bij afwisseling aan de stem geven, en die in den geschreven zang door die teekenen, welke men noten noemt, wordt aangeduid. Zoo zal b.v. in de vraag: is hij nog hier? als men bepaald weten wil, of zeker iemand niet reeds naar elders vertrokken is, het woordje *hier* een' veel hooger toon bekomen dan b.v. de woorden *is hij* en *nog.* Bij eene Tegenwerping of zoogenaamde Vooruitoppering (*Occupatio*) b.v.: ‘Maar, zal men zeggen: de mensch is toch in verschillende opzigten boven de dieren verheven enz.’ zal de stem, in vergelijking van hetgeen ze in eene vorige periode was, voor een oogenblik klimmen. Integendeel na eene zoogenaamde Verzwijging (*Aposiopesis*, *Reticentia*) zal de stem dalen. Zoo ook vaak bij een Tusschenzin of Parenthese. Vergelijk bl. 80, 128 en elders. - Het of langzamer of sneller spreken vormt datgene, wat men in de muzijk het tempo of de tijdmaat noemt, waarin een muzijk- of zangstuk wordt voorgedragen, en wordt in de Declamatie door de trager of radder wijze, waarop men de syllaben en woorden en de daaruit zamengestelde zinsneden en zinnen elkaâr doet volgen, te weeg gebragt. Het oefent

(*) *Are porro variandi cum gratiam praebet ac renovat aures*, *tum dicentem ipsa laboris mutatione refiçit: ut standi*, *ambulandi*, *sedendi*, *jacendi vices sunt*, *nihilque eorum pati unum diu possumus. Illud vero maximum*, (*sed id paulo post tractabimus*) *quod secundum rationem rerum*, *de quibus dicimus*, *animorumque habitus*, *conformanda vox est*, *ne ab oratione discordet.*
QUINCTIL. Lib. XI. c. 3. no. 45.

dus zijn' invloed zoo op het geheel als op de deelen van een te declaméren stuk. Dus dient b.v. een treurdicht, gelijk van zelf spreekt, langzamer te worden gereciteerd dan een juichlied, maar in dat zelfde treurgedicht kan dan ook nog weer de eene plaats langzamer moeten worden voorgedragen dan de andere. Hier kan het zijn *lento*, daar *piu lento*, ginds *lentissimo* of *lento assai* of *lento di molto.* Hoe veel minder snel dient men zoo op den kansel in de inleiding dan in de toepassing te spreken, en voor hoe veel graden van onderscheid is dit eene en andere dan nog weer vatbaar(*)! - Het harder of zachter recitéren eindelijk geldt meer de hoegrootheid of quantiteit dan de hoedanigheid of qualiteit des klanks, gelijk men toch op eene trom een sterker of zwakker geluid kan voortbrengen, zonder dat de aard des geluids zelf daardoor veranderd of hooger of lager van toon wordt. Dit sterkere of zwakkere van toon, waarmede men iets uitspreekt, komt ieder oogenblik in de Declamatie, zoo zij de juiste uitdrukking der gedachten en gewaarwordingen des sprekers zijn zal, te pas, hetzij wat enkele woorden, hetzij wat geheele zinnen, ja, wat geheel een opstel of verschillende grootere brokken daarvan betreft, en is in het recitéren schier van geene mindere toepassing dan die van hetgeen men in de muzijk *piano* en *forte*, *pianissimo* en *fortissimo* of *forte fortissimo* en wat dies meer zij noemt. Men kan zich bij voorschriften van Declamatie dus ook zeer goed van deze Italiaansche of van de daarmede overeenkomstige Fransche en Hollandsche bekende kunsttermen bedienen; zoo als ik bij het bestudéren van eene redevoering, vers of ander te recitéren stuk dikwerf gewoon ben op den rand even aan te teekenen: hier *forte*, daar *piano*, hier *lento*, daar *presto* enz. Vergelijk het gezegde op bl. 9 der Inleiding. - Door de gemelde drie hoofdwijzigingen in de leiding der stem, waarbij men verscheidenheid van langere of kortere pauzen, (zie bl. 70 en volg.) verscheidenheid van houding en gebaren enz. voegen kan, en waarvan de nadere toepassing hier onder

(*) Ook van de balie- en staatswelsprekendheid zegt QUINCTILIANUS te regt: *Aliis locis citata*, *aliis pressa conveniet pronunciatio. Illa transcurrimus*, *congerimus*, *festinamus: hac instamus*, *inculcamus*, *infigimus.* Hij maakt dit voorts op de gebaarmaking ook toepasselijk. *Eadem motus quoque observatio est.* Lib. XI. c. 3. no. 111, 112.

in de rubriek van Juistheid van Declamatie te huis behoort, brengt men Afwisseling (*Variatio*, *Varietas*) in haar en behoedt haar voor het groote gebrek van Eentoonigheid en Gelijktoonigheid (*Monotonie* en *Isotonie*).

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) Op de drie hoofdwijzigingen van afwisseling in het gebruik der stem zinspeelt onder anderen CICERO, als hij zegt: *Nam voces*, *ut chordae sunt intentae*, *quae ad quemque tactum respondeant*, *acuta*, *gravis - cita*, *tarda - magna*, *parva - quas tamen inter omnes est suo quaeque genere mediocris.* Zie zijn werk *over den Redenaar.*
2) Men kan vragen, tot hoe hoog en hoe laag de stem in het spreken gaan mag. Dit is echter moeijelijk te beantwoorden, wijl in dezen veel van de individuéle geaardheid van elke stem afhangt. Zeker is het echter, dat zij in het spreken nimmer die hooge of lage toonen aannemen kan, waartoe wij in het zingen soms klimmen en dalen(*). De schaal der zangstem is veel uitgebreider dan die der spreekstem, schoon ook al de eerste niet die plotselijke, fijne, vlugtige en schier onmerkbare wisselingen kennen moge, welke wij in het spreken doen hooren, en ten gevolge waarvan het ondoenlijk is de Declamatie even als den zang op noten te zetten. Slechts in het recitatief, dat tusschen spreken en zingen het midden houdt, en waarin de spraak zich half tot zang uitrekt, is zulk eene notéring uitvoerbaar. Vergelijk hier boven bl. 9 der Inleiding.
3) Het hoogere of lagere, gepaard met het sterkere of zwakkere van toon dient vooral om den redeaccent of de logische en emphatische orthotonie, (waarover bl. 87 gesproken is) te vormen, dat is, aan die woorden in een' zin, op welke boven andere de nadruk vallen moet, dien nadruk te geven. In de zinsnede b.v. uit het Onze Vader: ‘Vergeef ons onze schulden, gelijk wij vergeven onzen schuldenaren!’ klemme men, zoo als wij hier boven zeiden, vooral op dat *onze schulden* en op de tegenstelling *schuldenaren.* Deze woorden dus zullen en een' wat hooger en een' wat sterker toon erlangen.
4) Zie hier tot afwisseling eenige voorbeelden van plaatsen, die of sneller of langzamer, of harder of zachter, of hooger of lager moeten gereciteerd worden.

Het zoo even genoemde Allervolmaaktste Gebed moet aan het begin: ‘Onze Vader, die in de hemelen zijt enz.’ deels langzamer,

(*) *Neque gravissimus autem in musica sonus*, *nec acutissimus orationibus convenit. Nam et hic parum clarus nimiumque plenus nullum afferre animis motum potest*, *et ille praetenuis et immodicae claritatis*, *cum est ultra verum*, *tum neque pronuntiatione flecti*, *neque diutius ferre intentionem potest. Nam vox*, *ut nervi*, *quo remissior*, *hoc gravior et plenior*, *quo tensior*, *hoc tenuis et acuta magis est. Sic ima vim non habet*, *summa rumpi periclitatur. Mediis ergo utendum sonis*; *hique cum augenda intentione excitandi*, *cum summittenda sunt temperandi.* Zie QUINCTIL. Lib. XI. c. 3. no. 41.

deels op wat zachter en lager toon worden uitgesproken dan aan het slot: ‘Want u is de heerlijkheid enz.’ Het begin toch is de demoedige zachte aanhef eens biddenden, het slot meer een triomfen lofgezang. Vergelijk hier boven bl. 88.

Niet dan met stâag vermeerderende langzaamheid, ja, op het laatst als met eene pauze schier achter elk woord, kortom *lentissimo*, moet men de beschrijving voorlezen, die KLOPSTOCK ergens in zijn' *Messias* in rijmlooze versmaat van een' stervende geeft, en welke men dus in het Hollandsch overbrengen kan:

- - - - Hij zelf kan niet spreken,
Naauw het bange vaarwel met bevende lippen nog staamlen,
Haalt dan dieper nog aâm; een kil-klam, *angstig zweet druipt*
Over zijn aanschijn; - 't hart slaat langzaam; - stil staat het; - dan sterft hij!

De stem tevens moet hierbij van toon al flaauwer en flaauwer en ook leger worden. Het moet - zouden de toonkunstenaars, gelooven wij, zeggen - een *smorzando*, een wegsterven des geluids zijn.

In de plaats uit de *Hollandsche Natie*, waarin KLAASSENS' heldendood bezongen wordt, moeten de regels:

Drie dagen strijdt hij nog op 't halfgesloopte wrak;
Dan roept hij 't volk bijeen, *en zegt met fonklende oogen:*

vergelijkender wijze vrij langzaam en op niet te hoogen toon, KLAASSENS' daarop volgende aanspraak integendeel:

Gij, *die nooit hebt gebukt voor Spanje's dwangvermogen*,
Die haar de zege hebt in strijd bij strijd ontroofd,
Spitsbroeders! zult gij nu met nederhangend hoofd,
Beschimpt, *gesmaad*, *geboeid*, *u schandlijk overgeven*,
Uw beulen danken voor een afgebedeld leven,
Of kiest gij nevens mij den dood voor 't Vaderland? enz.

met eene versnelde, verhoogde en versterkte Declamatie voorgedragen worden, opdat zij met het vuur en de drift strooke, waarmede de gemelde Zeeuwsche vlootvoogd verondersteld kan worden die woorden uitgesproken te hebben.

In den treffenden kersnachtzang uit den *Gijsbrecht van Amstel:*

ô Kersnacht, *schooner dan de dagen!* enz.

moeten de wonderschoone drie coupletten, waarin VONDEL beschrijft, welk een deerniswaardig schouwspel het gezigt der op last van *Herodes* vermoorde zuigelingen te *Bethlehem* voor de schim van hunne stammoeder *Rachel* oplevert:

Zij ziet de mellek op de tippen
Van die bestorven, *bleeke lippen*,
Gerukt nog versch van moeders borst;
Zij ziet de teêre traantjes hangen
Als dauw aan druppels op de wangen,
Zij ziet ze vuil van bloed bemorst enz. enz.

zacht, hier en daar slepend, vol weedom, deernis en teederheid

(*pietosamente e lagrimosamente*) luiden, forsch en sterk, ja, eenigzins ruw daarentegen het daarop volgende couplet:

Zoo velt de zicht de korenaren,
Zoo schudt een bui de groene blâren,
Wanneer het stormt in 't wilde woud enz.

In het verhevene naar KLOPSTOCK gevolgde honderd een-en-tachtigste Euangelische kerklied op den dood, beginnende:

Hoe zal 't mij dan, *ô dan eens zijn!* enz.

vereischt het eerste couplet een' wat sneller, hooger toon van Voordragt, den toon des juichens. Integendeel de woorden: ‘Vader! Vader! ik bevele mijnen geest in uwe handen’ moeten zeer langzaam, slepend en op lager toon gereciteerd worden. Het moet die des biddens zijn. Vergelijk bl. 62.

Bij den aanhef van CICERO'S eerste redevoering tegen den booswicht CATILINA: ‘Hoe lang zult gij toch van ons geduld misbruik maken, CATILINA? enz.’ mag men wel *presto*, ja, *presto assai* of *prestissimo* zetten, hoezeer anders, gelijk wij later zien zullen, inleidingen doorgaans een' langzamen, zachten en wat lageren toon van stem vorderen.

Als men uit VONDEL'S heerlijken *Gijsbrecht van Aemstel* (dat, helaas, echter in de voor het tooneel bewerkte uitgaaf zoo verminkt stuk) de woorden van den stervenden *Arent van Amstel* declameert, moet de stem al flaauwer en langzamer worden, zoodat men in de drie laatste regels:

Gedenk mijn ziel voor God, *ô priester*, *in uw bede!*
Ik schei, *ik zwijm*, *ik sterf - mijn tijd is hier geweest.*
Och, *vrienden*, *bidt voor mij! - ô God*, *ontvang mijn geest!*

om de twee of drie woorden, ja, eindelijk achter ieder woord eene pauze maakt en den slot-uitroep bijna fluistert. Dit is ook het geval met de taal van den zieltogenden *Hippolytus* tot *Theramenes* in het beroemde verhaal uit RACINE'S treurspel *Phèdre:*

Le Ciel, *dit il*, *m'arrache une innocente vie*, *etc.*

In het bekende lied van SCHILLER tot lof der vrouwen zorge men, om telkens die afdeelingen, welke haar' lof behelzen, zacht en liefelijk, diegene integendeel, waarin de mannen geschilderd worden, meer forsch en krachtig te recitéren. Forsch en krijgshaftig dus als trompetgeschal klinke de strophe:

Streng und stolz sich selbst genügend,
Kennt des Mannes kalte Brust,
Herzlich an ein Herz sich schmiegend,
Nicht der Liebe Götterlust, *u.s.w.*

zacht en zuizend als eene windharp integendeel het daarop volgende hoog dichterlijke couplet:

Aber wie, *leise von Zephyr erschüttert*,
Schnell die Aeolische Harfe erzittert,
Also die fühlende Seele der Frau;

Zärtlich geängstigt vom Bilde der Qualen,
Wallet der liebende Busen, *es strahlen*
Perlend die Augen von himmlischem Thau.

Doch wij zullen later nog voorbeelden genoeg krijgen van zachtheid, hardheid en de overige wijzen, waarop men aan de Declamatie afwisseling geven kan. Hier zijn er bij voorraad eenige tot verlevendiging van ons onderwerp ingelascht. Anders wordt zulk een geschrift ligt dor en droog.

Dat men voor het overige in het verhoogen of verlagen, versnellen of vertragen, verharden of verzachten der stem steeds met veel oordeel, beleid en omzigtigheid te werk moet gaan, zullen wij zoo straks nader zien bij de beschouwing van hetgeen men Eenparigheid of Gelijkmatigheid van Declamatie noemt. Vooraf nog een woord over Eentoonigheid en Gelijktoonigheid, ondeugden, die tegen de deugd van Afwisseling lijnregt overstaan.

§ 49.
Over Eentoonigheid en Gelijktoonigheid.

Eentoonigheid (*Monotonie*) verschilt in zoo ver van Gelijktoonigheid (*Isotonie*), dat men door de eerste het onafgebroken voortduren van één' en denzelfden toon of geluid verstaat, door gelijktoonigheid integendeel het terugkeeren van denzelfden toon op gezette tijden. Het bruisen van een waterval is eentoonig, het geluid van een' om de vijf of tien sekonden regelmatig neervallenden waterdroppel meer gelijktoonig. Zoo is men in de Declamatie dit laatste of isotoon, door b.v. wel telkens hij den aanvang eener nieuwe periode of bij andere gelegenheden van stem te veranderen, maar die verandering steeds op dezelfde manier te doen. Eentoonig daarentegen is hij, wiens stem nergens wisseling ondergaat en die dus gelijktoonig is hij voortduring en in den hoogsten graad. Beide gebreken smelten evenwel, heken ik, zeer ineen. Beiden, vooral de monotonie(*), die van zelf de isotonie in zich sluit, schaden en ontluisteren de Voordragt,t,

(*) *Vitemus igitur illam*, *quae Graece μονοτονία vocatur*, *una quaedam spiritus ac soni intentio: non solum ne dicamus omnia clamose*, *quod insanum est*, *aut intra loquendi modum*, *quod motu caret*, *aut summisso murmure*, *quo etiam debilitatur omnis intentio: sed ut in iisdem partibus iisdemque affectibus sint tamen quaedam non ita magnae vocis declinationes*, *prout aut verborum dignitas*, *aut sententiarum natura*, *aut inceptio*, *aut transitus*, *postulabit*, *ut qui singulis pinxerunt coloribus*, *alia tamen eminentiora*, *alia reductiora fecerunt*, *sine quo ne membris quidem lineas suas dedissent.* QUINCTIL. Lib. XI. c. 3, no. 45.

daar zij het oor vermoeijen, de aandacht wegnemen, de helderheid van voorstelling benevelen en den goeden smaak en het schoonheidsgevoel, dat in eenheid met verscheidenheid behagen schept, kwetsen; kortom, zoowel der Duidelijkheid als der Waarheid, Welluidendheid, Juistheid en Fraaiheid van Declamatie in het algemeen, in den weg staan.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Maar al te dikwerf intusschen worden Eentoonigheid en Gelijktoonigheid aangetroffen. Zoo vindt men kanselredenaren, die van het begin tot het einde alles, gelijk daar zijn voorafspraak, gebed, tekstverklaring, betoog en toepassing met denzelfden preekgalm of kerkdreun voordragen, en aan wie men de woorden van BOILEAU zou kunnen toe roepen:

> *Hé bien*, *montez en chaire*, *et là*, *comme un docteur*,
> *Allez de vos sermons endormir l'auditeur!*

Sommige pleitbezorgers gaan aan hetzelfde euvel mank, want in plaats van het eenvoudige en weinig beteekenende op een' alledaagschen, het gewigtige, treffende en roerende op een' deftigen, ernstigen en aandoenlijken toon te declaméren, zijn zij even plegtstatig over nietigheden als over de belangrijkste punten van burgerlijk en lijfstraffelijk regt, ja, laten ook bij het spreken over de dorste geschillen hun teemtoon niet varen.

Voor het overige zijn Eentoonigheid en Gelijktoonigheid gebreken, die deels physiologisch of wat het ligchaam betreft uit mangel aan gehoor, deels psychisch of wat de ziel aangaat uit mangel aan begrip, gevoel en smaak voortkomen. Sommige lieden kunnen niet hooren, dat ze steeds op denzelfden toon spreken, anderen begrijpen en gevoelen niet regt levendig wat ze zeggen, en daardoor maken zij in de Declamatie tusschen geheel verschillende dingen of geen of een verkeerd onderscheid.

§ 50.
Over Eenheid, Eenparigheid of Gelijkmatigheid (Aequalitas) *in de Afwisseling van Declamatie.*

Behalve dat de Afwisseling of Verscheidenheid der Mondelijke Voordragt niet willekeurig moet zijn, maar in alle opzigten zich regelen naar den aard van ieder gedeelte van hetgeen men reciteert (waarover of over de Juistheid in het vervolg breedvoerig nader), dient ook in haar altijd eene zekere Eenheid, Evenredigheid, Eenparigheid of Gelijkmatigheid te heerschen. Met andere woorden: de veranderingen der stem, hetzij wat hoogte of laagte, hard- of zachtheid, snelheid of langzaamheid betreft, moeten niet overdreven,

moeten trapsgewijze, moeten niet met een in verhouding tot het voorafgaande of volgende te plotselijk rijzen of vallen, niet met horten en stooten, niet met gieren en gillen, niet met eene te heftige vaart en onbezuisde sprongen, niet, om zoo te zeggen, nu in den stap dan eensklaps weer in vollen ren plaats hebben(*). Gelijk het in eene schilderij een vereischte is, dat het licht en donker en de verschillende kleuren niet hard tegen elkaâr afsteken, maar, zoo als de schilders het noemen, zacht ineengedommeld worden, zoo moeten ook de onderscheidene wisselingen der stem ineensmelten, men moet van de eene tot de andere als bij graden en ongemerkt overgaan. Hierin toch verschilt de Mondelijke Voordragt van den zang, in welken laatsten men somtijds van een' zeer hoogen tot een' zeer lagen toon zonder eenige tusschentrappen nederdaalt, gelijk b.v. in de bekende heerlijke bas-aria uit de Schepping van HAYDN:

Rollend in schäumenden Wellen,
Beweyt sich ungestüm das Meer.

Ook de snelheid en schier aan schreeuwen grenzende kracht, het *sforzato*, heet men het, meen ik, wel, dat de zang soms hebben moet, laat zich in de Declamatie (of het moest enkel eens in die van het tooneel zijn) niet navolgen, daar deze in dit alles van uitersten zich verwijderd houdt. Die dit niet betracht, loopt gevaar van uitgelagchen te worden in plaats van goedkeuring en bewondering in te oogsten.

Tevens moet de Afwisseling niet te menigvuldig zijn. Men moet niet, zoo als sommigen wel plegen, bij ieder woord schier klimmen of dalen van toon, niet op te veel woorden in een' zin door versterkt geluid den redeaccent leggen, niet te veel zang in de Voordragt brengen, maar meermalen eene opeenvolging van woorden als met ééne gelijkluidende vloeijing, *quasi uno tenore*, en om het zoo te noemen, met eene zekere kunstmatige achteloosheid en eentoonigheid

(*) *Nam prima est observatio recte pronuntiandi* Aequalitas, *ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis*, *miscens longa brevibus*, *gravia acutis*, *elata summissis*, *et inaequalitate horum omnium*, *sicut pedum*, *claudicet. - Ac ne quis pugnare inter se putet* Aequalitatem *et* Varietatem; *cum illi virtuti contrarium sit vitium* Inaequalitas, *huic*, *quae dicitur*, *μονοειδὴς*, *quasi quidam unus aspectus.* QUINCTIL. *Inst. Orat.* Lib. XI. c. 3, no. 43.

uitspreken, waardoor de volgende toonveranderingen en krachtiger aangegrepen plaatsen des te meer indruk zullen maken. *Umbrae sint*, *ut emineat lux.* - Vooral ook (dit herhalen wij) bezige men geene verheffing of verlaging, versterking of verzwakking, versnelling of vertraging van toon, waar ze geheel valsch zijn of wel naar dat gegorgel, die bloemen en krullen in den zang, die *gorgheggi* en *rifiorimenti*, zweemen, die men zoo vaak te onregter tijd hoort aanbrengen. Meer dan eens heb ik redenaren ontmoet, die bij een anders welluidend orgaan onophoudelijk zulke valsche verheffingen van stem hadden, en om het andere woord en vaak zonder de minste reden hooger of lager spraken. Moge die klankwisseling een onkundig oor streden, hem, die zin en verstand in de Mondelijke Voordragt zoekt, zal ze op den duur nog meer stooten dan de Eentoonigheid zelve.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Te overdrevene, te onverwacht komende verheffingen of uitzettingen van stem waren, zeiden wij, niet goed te keuren. Zoo bij v. moet in de schilderachtige en hoogst declamabele legende: *Het vliegend Schip* van mijnen voormaligen begaafden leerling, den dichter J.J.A. GOEVERNEUR, redacteur van het nette en belangrijke Groningsche tijdschrift ‘de Huisvriend’:

Land! Land in 't Oost!' - roept schel en luid
De wachter in den mastkorf uit:
En 't scheepsvolk vliegt in wand en touwen,
Om eindlijk, *na de lange vaart*,
De kust, *ook 't ruwste hart zoo waard*,
De vaderlandsche kust te aanschouwen enz.

die blijde uitroep, waarmeê heel het dichtstuk begint: ‘land, land!’ wel op krachtiger, hooger toon dan het volgende klinken, maar toch niet in die mate, dat de door niets nog voorbereide of in vuur gebragte toehoorder bij het al te schelle diens plotselijken juichkreets half van schrik opspringt of wel in lagchen uitbarst. Dit laatste is op mijne lessen wel eens het geval geweest, als de een of ander dat *land! land!* te bijster natuurlijk maakte en het even hard schier uitschreeuwde als de matroos in den mastkorf het zal uitgeschreeuwd hebben. Midden in een stuk mag zoo iets nog gelden, maar met zulk een' gil de Declamatie der drie of vier eerste woorden te beginnen heeft iets kluchtigs en strijdt ook geheel tegen den regel, dat elke aanhef, vergelijkenderwijze gesproken, wat zacht, laag en kalm van toon moet zijn. - Doch ook zelfs verder in een verhaal moet de hooge toon, waarmede dergelijke uitroepingen als dat *land*, *land!* worden uitgesproken, niet al te zeer bij het overige

afsteken, en moet er nog altijd eene zekere eenparigheid heerschen. Als bij v. de beroemde STIJL in zijne beschrijving van den brand, die den Amsterdamschen schouwburg ten jare 1772 verwoestte, zegt: ‘Maar het gerucht verhief zich straks, en terwijl PUNT opstaat om de oorzaak te verstaan, komt de Heer S. FOKKE, zijn beminde kunstgenoot en sedert eenige weken zijn schoonbroeder, doodelijk ontsteld in de kamer. *Brand!* riep hij zoodra niet, of het geroep der dienstboden weergalmde: *brand*, *brand op het tooneel!* en zoo vlogen zij insgelijks met de uiterste verbaasdheid naar hetzelfde vertrek enz.’, zoo moet men, voor een groot publiek zulks voorlezende, dat *brand*, *brand* wel schel en snel doen klinken, maar toch niet in gillen vervallen, of het eensklaps een kwart dozijn noten hooger uitspreken dan men de voorafgaande woorden gesproken heeft of de onmiddellijk volgende uitspreken zal. - Gelijk men voorts tegen te sterke en plotselijke verheffingen van stem op zijne hoede moet zijn, zij men dit ook tegen te onverwachte en buitensporige dalingen. Sterke dalingen, zoo als bij v. plaats mogen hebben, als men na een zeer vurig gedeelte eener redevoering of dichtstuk weer tot eene geheel andere kalmer afdeeling overgaat, vereischen deswege altijd eene voorafgaande vrij lange pauze, die zoowel den spreker als de hoorders tot die verandering van toon voorbereidt. Zulk eene evenwel wat korter rust zagen wij, dat ook na de zoogenaamde Verzwijging of *Aposiopesis* te pas komt, op welke figuur insgelijks daling van stem moet volgen, gelijk bij v. in die bij V.D. PALM: ‘Dertig jaren van ongestoorden vrede hadden het wonder van Nederlands grootheid voltooid, toen eensklaps de twist hare toorts ontstak en vreesselijk daarmêe zwaaide, totdat alles in lichte vlammen stond! Toen achterdocht, haat en wrevel, met lastering en muitzucht in verbond getreden..... doch vergeten wij die akelige tooneelen!’

Wij zeiden, dat men somtijds eenige regels in een stuk van proza of poëzij met eene zekere kunstmatige achteloosheid en luttel afwisseling van toon uit kon spreken, ten einde iets volgends krachtigs des te meer te doen uitkomen. Dit geschiede evenwel met mate, opdat het contrast niet al te scherp en snijdend zij en achteloosheid niet in slordigheid van Declamatie ontaarde.

Zoo b.v. leze men de parenthese in het eerste couplet van het dertiende onzer Euangelische gezangen:

> *God sprak:* (*men stelle op berg en rots*
> *Zijn woord in eeuwig schrift*,
> *En ieder*, *die dat schrift aanschouwt*,
> *Die leze*, *wat hij sprak*):

met verlaagde stem zeer eenvoudig en vrij toonloos, om de volgende woorden:

> ‘*Eens wordt de sterkste rots vergruisd*,
> *En 't hoogst gebergt stort in*,
> *Maar mijn genâverbond met u*,
> *Opregten! wankelt niet.*’
>
> ‘*Treedt heen door gloeijend vuur en vlam*,
> *Door waterstroom en zee* enz.’

met des te meer nadruk en kracht van stem te doen hooren; schoor het eerste daarom toch niet alsof het een stuk uit eene courant ware klinken moet.

Kortom, alleen een juist oordeel des onderscheids, smaak, gevoel, takt en een fijn gehoor kunnen in dit stuk van Afwisseling, gewijzigd door Eenparigheid of Gelijkmatigheid van Declamatie, den waren middelweg betreden en verhinderen doen, dat noch verheffing van stem in gillen, noch daling in brommen, noch hard spreken in schreeuwen, noch zacht spreken in onverstaanbaar fluisteren, noch snelheid in gerabbel, noch langzaamheid in geteem ontaarde, en dat geene verandering van toon, geen wisselend spel van gebaren te onregter tijde en op eene buitensporige, de eenheid van het geheel verbrekende en tegen de schoonheid strijdende wijze geschiede. Op het papier evenwel de juiste maat van dit alles voor te schrijven is volstrekt onmogelijk, ja, ook hij, wien het voorgedaan wordt, zal het nog slecht nadoen, als zijn eigen gevoel hem daarbij niet te hulp komt.

Bij al het vuur, de kracht en de levendigheid, die in de Declamatie vaak heerschen moeten en die door een hooger, sterker, sneller spreken en eene heftiger gebaarmaking zich kenbaar moeten maken, zorge men steeds, om zich niet zoo zeer door zijne hartstogtelijkheid en gevoel te laten overweldigen, dat men het bestuur over zijne stem en houding geheel kwijt raakt, en meer naar een' dronkeman dan naar een mensch met nuchteren hersenen gelijkt. Het is eene voortreffelijke les, die SHAKESPEARE in den *Hamlet* aan tooneelspelers laat geven, maar die evenzeer op elkeen, die in het openbaar lezen of spreken moet, toepasselijk is: ‘Verwerf en behoud zelfs midden in den stortvloed, in den storm en als het ware in den dwarrelwind van uw' hartstogt steeds eene zekere zelfbeheersching, om dien te verzachten’[(*)]. Zoo ergens, is dit vooral op den predikstoel noodwendig. Bedaardheid, ernst en deftigheid, gepaard op zijn' tijd met levendigheid en vuur, zie daar het hoofdkarakter der Mondelijke Voordragt in de kanselwelsprekendheid!

§ 51.
Over de Juistheid van Declamatie (Pronuntiatio apta)[(†)].

Thans gaan wij over tot de beschouwing van eene der

(*) *In the very torrent*, *tempest*, *and* (*as I may say*) *whirlwind of your passion*, *you must acquire and beget a temperance*, *that may give it smoothness. - Hamlet*, Act. III, Sc. II.

(†) *Jam enim tempus est dicendi, quae sit* apta *pronuntiatio. Quae certe ea est*, *quae iis*, *de quibus dicimus*, *accommodatur. Quod quidem maxima ex parte praestant motus ipsi animorum*, *sonatque vox*, *ut feritur. Sed cum alii sint veri affectus*, *alii ficti et imitati*, *veri naturaliter erumpunt*, *ut dolentium*, *irascentium*, *indignantium*, *sed carent arte ideoque sunt disciplina et ratione formandi. Contra*, *qui effinguntur imitatione*, *artem habent*, *sed hi carent natura: ideoque in iis primum est bene affici*, *et concipere imagines rerum*, *et tanquam veris moveri.* Quinctil. *Inst. Orat.* Lib., XI, c. 3, no. 61.

grootste deugden eener fraaije Mondelijke Voordragt, eene deugd, die de toepassing van alle overige, met name echter der Afwisseling of Verscheidenheid, in zich vat. Wij bedoelen de Juistheid of Gepastheid, en verstaan door haar, dat de Declamatie in hare vereischte meerdere of mindere mate van Zuiverheid, Duidelijkheid, Waarheid, Natuurlijkheid en Welluidendheid, en voorts in geheel hare Afwisseling van vuur en leven, kalmte en bedaardheid, vrolijkheid en somberheid, zoo als dit eene en andere door een' hooger of lager, sterker of zwakker, sneller of langzamer toon van spreken, en door eene daarnaar gewijzigde gebaarmaking wordt uitgedrukt, steeds met hetgeen men declameert strooke, of wat breedvoeriger gezegd: met de onderwerpen, waarover, met de personen, den tijd en de plaats, voor wie, wanneer en waar men het woord voert, even als met hem zelven, die zulks doet, overeenkome. Tot Juistheid van Voordragt (om er voorloopig een overzigt van te geven) behoort dus vooreerst, dat zij passe bij den aard van hetgeen gedeclameerd wordt, in zijn geheel beschouwd, of dit namelijk verheven, roerend, vrolijk, naïef, somber enz., en in den eenvoudigen, middelsoortigen of hoogdravenden stijl geschreven zij; dat zij voorts voege bij al de deelen en onderdeelen van dat gedeclameerde, tot bij ieder zin, zinsnede, woord, lettergreep, ja, letter toe; dat zij daartoe ook in overeenstemming sta met de zoogenaamde figuren van den stijl; met de aandoeningen, gewaarwordingen en hartstogten, die uitgedrukt worden, en met de karakters der soms sprekend ingevoerd wordende personen. In de tweede plaats behoort er toe, dat zij meer in het bijzonder zich naar de verschillende soorten van Welsprekendheid en naar hetgeen men voorts de onderscheidene afdeelingen eener redevoering noemt plooije; dat zij niet strijde met het karakter, den stand en de jaren van hem, die spreekt, en met den aard en de gesteldheid van hen, die hooren; dat zij eindelijk zich er naar regele, of hetgeen men declameert in ondicht dan wel in dichtmaat zij, waarbij bepaaldelijk over het lezen van verzen iets aangestipt moet worden. - Vele der hier maar voetstoots opgenoemde punten komen onder verschillende bewoordingen meer of min op hetzelfde neer, of wel het eene is een onderdeel van het andere. Ze laten zich allen echter ook in dit of dat opzigt

afzonderlijk beschouwen, weshalve wij over elk stuk in het bijzonder iets zeggen zullen. Daar echter tot de Juistheid van Declamatie ook de Gebaren moeten medewerken, en wij van dit tweede hoofdmiddel der Voordragt tot hiertoe nog weinig of niets gezegd hebben, zullen wij vooraf in het algemeen over houding en gebaren of over hetgeen men in het Latijn *de actio*, *in specie sic dicta* noemt, handelen, om dan tot de Juistheid van Declamatie terug te keeren en te zien, hoe zij, zoo wat de stemleiding als wat de gebaarmaking betreft, wezen moet.

§ 52.
Algemeene aanmerkingen over de Gebaren.

De natuur heeft den mensch niet alleen eene taal van keel, tong, lippen en welke de overige deelen van het spraakorgaan uitmaken geschonken, maar ook van oogen, voorhoofd, handen, houding enz., zoodat behalve voor het oor ook voor het oog van anderen ons binnenste geopenbaard kan worden. Die taal voor het oog is de taal der gebaren, door welke gebaren of gesten wij hier in den ruimsten zin elke houding en beweging des ligchaams verstaan, waarmede een Redenaar of Declamator datgene wat hij spreekt, dat is, de woorden, die hij uit, pleegt te vergezellen. Gelijk wij toch zelfs in de eenvoudigste gesprekken tot het maken van gebaren onwillekeurig gedrongen worden, zoo kan men ook bij de meer kunstmatige Mondelijke Voordragt ze niet ontberen. Goed gekozen, vermeerderen zij de duidelijkheid, kracht en bevalligheid dier Declamatie. - Intusschen komt bij een gewoon voorlezen of recitéren, al zittend gedaan, de gebaarmaking voor een groot deel weinig te pas, en ook bij alle soorten van Voordragt is zij niet even noodzakelijk en van even grooten omvang. Veel ruimer b.v. is de gebaarmaking des tooneelspelers dan die des kansel- of balieredenaars.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) Mijn geëerde Groningsche stadgenoot en vriend Mr. H.A. SPANDAW zingt in het eerste couplet van zijn fraai dichtstukje: *de taal der oogen:*

> *Daar it een taal van wond're magt;*
> *Ze is nooit naar eisch te zingen;*
> *Een taal, die door haar tooverkracht*
> *De ruwste borst kan dwingen*;

Die ieder spreekt, *die elk verstaat*,
Die van het hart in 't harte gaat,
Van onbegrensd vermogen:
Ze bruist niet in een' woordenvloed,
Ze dringt onmerkbaar in 't gemoed -
Het is de taal der oogen.

Hetgeen hier in het bijzonder van de taal der oogen gezegd wordt, laat zich in versterkte mate op die van alle ligchaamsgebaren te zamen toepasselijk maken(*).

2) Wanneer men alleen door gebaren zijne gedachten en gewaarwordingen uitdrukt, noemt men zulks *Pantomime.* Bij den Pantomimist zijn de gebaren alles, bij den Redenaar en Declamator slechts een bijkomend en aan de stem ondergeschikt hulpmiddel. Men gevoelt, welk een groot onderscheid daardoor tusschen de gebaarmaking des eersten en die der laatsten ontstaat, en met hoeveel regt men den blooten redenaar waarschuwt, om in zijne gebaren niet te pantomimisch te worden.
3) Hoe natuurlijk gebaren voor den mensch zijn, kan men bij kleine kinderen reeds opmerken. Intusschen is het eene volk veel drukker, levendiger en heftiger in zijne gebaarmaking dan het andere, en van daar ook, dat de gebaarmaking bij redenaren van verschillenden landaard in hoedanigheid en hoegrootheid dikwerf verschillen zal. Zoo b.v. veroorloofde men zich, wat het stampen met de voeten, het slaan op de dijen enz. betreft, bij de Romeinsche staats- en balieredenaars bewegingen, wier heftigheid bij ons geheel onwelvoegelijk gerekend zou worden. En nog bij sommige Italiaansche kanselredenaren treft men, gelijk ik wel gelezen heb, houdingen en ligchaamsbuigingen aan, die geheel aan de pantomime grenzen.
4) De tooneelspeler drukt de hevigste gewaarwordingen en hartstogten uit, en zulks niet alleen verhalender wijze, maar alsof hij zelf de persoon ware, die ze ondervond. Hij treedt geheel in de individualiteit, als het ware, van een' ander, en stelt dien vaak voor in de schrikkelijkste toestanden, waarvoor het leven vatbaar is. Hij moet dus ook gebaren bezigen, die met die buitengewone toestanden en met de hartstogten, waardoor ze voortgebragt of gevolgd worden, strooken; en van daar dat hij somtijds houdingen aannemen, bewegingen maken, verwringingen van gelaatstrekken en spieren vertoonen mag, als schier nooit of maar zeer zelden bij een' Redenaar of Declamator te pas kunnen komen. Evenzeer mag hij bij wijlen in een gegil en gekrijt uitbarsten, dat op den kansel, voor de balie, in staatsvergaderingen, in geleerde maatschappijen of waar elders allervreemdst gevonden zou worden, ja, zelfs op zoogenaamde Declamatoriën bij het recitéren der krachtigste en roerendste gedichten buitensporig schijnen zoude.

(*) *Is* (*gestus*) *quantum habeat in oratore momenti*, *satis vel ex eo patet*, *quod pleraque*, *etiam citra verba*, *significat. Quippe non manus solum*, *sed nutus etiam declarant nostram voluntatem*, *et in mutis pro sermone sunt etc. etc.* QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, no. 66.

§ 53.
Vervolg over de Gebaren. Onderscheidene soorten daarvan of hoe de Gebaarmaking verdeeld wordt. Voorts over de Houding.

De Gebaren, in den ruimsten zin, bevatten 1) de houding, 2) de speling der gelaatstrekken, 3) de beweging der armen, handen en vingeren, 4) de beweging van het overige ligchaam. In den engeren zin verstaat men door gebaren of gesten wel eens bepaaldelijk de beweging van armen en handen, gelijk men, gemeenzaam sprekende, dit b.v. bedoelt, als men zegt: hij maakt regt fraaije, schilderachtige gesten. - Wij zullen dit eene en andere echter wat nader ontwikkelen en beginnen daartoe in de volgende Aanmerkingen en Uitbreidingen met de Houding.

Aanmerkingen en Uitbreidingen. Over de Houding en hare vereischten.

Door de Houding verstaat men den stand en het voorkomen eens sprekenden of declamérenden, in rust en zonder beweging gedacht. Die houding moet dan regtop staande, niet voor- noch achterover hellende, noch links of regts uitbuigend, noch hangend en waggelend zijn. Hierbij kan men de voeten naast elkaâr of den een' een weinig voor den anderen plaatsen. De schouderen hebbe men niet opgetrokken; handen en armen doe men ongedwongen bij het lijf hangen, of houde soms de armen over elkaâr geslagen, of doe de handen op het onderlijf of één harer in den boezem rusten. Voor ingezakte kniën wachte men zich. De buik puile niet uit. De borst zij noch te zeer opgezet en vooruitgestoken, dat een trotsch, noch te zeer gebogen, dat een te demoedig voorkomen geeft; schoon dit eene en andere echter door de omstandigheden en naar den verschillenden toestand des redenaars gewijzigd wordt. Het hoofd(*), hetwelk bij de gebaarmaking van geene geringe beteekenis is, worde niet of strak of scheef of te veel voor- of achterover gehouden, dan alleen daar, waar voor een oogenblik de aard van hetgeen men declameert zulks eischen mag. Trilling en schudding van het hoofd kan slechts in enkele gevallen vrijstaan, b.v. als men iets sterk ontkent en dit ontkennen door eenig handgewuif en hoofdgeschud versterken

(*) *Praecipuum vero in actione, sicut in corpore ipso, caput est, cum ad illum, de quo dixi, decorem, tum etiam ad significationem. - Decoris illa sunt, ut sit primo rectum, et secundum naturam. Nam et dejecto humilitas, et supino arrogantia, et in latus inclinato languor, et praeduro ac rigente barbaria quaedam mentis ostenditur. Tum accipiat aptos ex ipso sermone motus, ut cum gestu concordet, et manibus ac lateribus obsequatur.* QUINCTILIL., Lib. XI, c. 3, no. 68.

wil. Zoo b.v. kan men dit doen, recitérende uit SCHILLER'S door TOLLENS' vertaalden, maar hier door mij eenigzins veranderden *Gang noch dem Eisenhammer* de woorden des Graven *van Saverne*, als hij bij de hem door *Robbert*, den jager, ingeblazen verdenking, dat zijne gemaal hem ontrouw zou zijn, vol heftigheid en trots uitroept:(*)

Neen, *nooit genaakt verboden minne*
Mijn, *mijn*, *des Graven*, *gemalinne!*

Dit heeft evenwel meer tot de beweging dan tot de houding des ligchaams betrekking. Tot die beweging (waarover straks nog een woord) en niet bloot tot de houding behoort ook het regts en links draaijen met hoofd en hals, dat natuurlijk, zoo men zijne blikken over alle hoorders verdeelen wil, meermalen moet plaats hebben, evenwel niet al te dikwerf, wijl het ons en den hoorder vermoeit en ons iets wufts en springerigs geeft. Voor het overige moet heel de houding des declamérenden, met name ook die des hoofds, en voorts heel zijn gelaat (in rust gedacht) kalm, zedig en bescheiden zijn, evenwel naar gelang der omstandigheden soms vrolijkheid, soms neerslagtigheid en wat dies meer zij ten toon spreidend. Een algemeen vereischte is, dat houding en voorkomen los en ongedwongen zijn. Men moet naar een levend mensch, niet naar een zielloos standbeeld gelijken.

Sterk voorover bukken en hangen met de kin op de borst is vooral te vermijden. Het belemmert den vrijen uitgang der stem en ontneemt der Mondelijke Voordragt veel van hare bevalligheid. Daarom almede is het zooveel waard, dat men hetgeen men regt kunstmatig en sierlijk recitéren wil, b.v. het eene of andere vers, geheel of ten deele van buiten kent en niet telkens in het boek behoeft te zien. Laat mij intusschen nog opmerken, dat eene vooruitgestoken borst en een daarbij eenigzins achterover gebogen hoofd gepast zijn, wanneer men voorbedachtelijk trotschheid wil uitdrukken. Zoo b.v., als men uit de *Hollandsche Natie* de hoovaardige woorden reciteert, die de dichter aan Koning FILIPS *van Spanje* over de Nederlanders in den mond legt:

‘*Dweept dat verachtelijk volk van vrijheid*, *regt en wetten*,
En zet zich tegen mij? - *Welaan*, *ik zal 't verpletten!*
'*t Verga*, *verga in bloed!*'

Zet bij dat *tegen mij* en *ik* de borst op en sla op haar met de vlakke hand, zoo als trotschaards wel gewoon zijn te doen. Met hetzelfde gebaar kan men ook de zoo even aangehaalde woorden uit den *Fridolijn:*

Mijn, *mijn*, *des Graven*, *gemalinne!*

(*) Bij TOLLENS zegt de Graaf:

Want zeker! geen verboden minne
Genaakt des Graven gemalinne!

dat, schoon in spraakwending aan het oorspronkelijke al zoo getrouw, minder levendig, minder declamabel dan mijne verandering is.

vergezellen, en daarbij dat *mijn*, *mijn*, *des Graven!* met klimmenden nadruk en vol kracht en hoogdravendheid (*vigorosamente e pompose*) uitspreken.

§ 54.
Over het werken met het gelaat, of over de speling of het zoogenaamde spel der gelaatstrekken.

Men verstaat daardoor de beweging, die men met de voornaamste deelen van het gelaat maakt, van welk gelaat de Romeinsche redekundige QUINCTILIAAN teregt zegt, dat het hij de gebaarmaking eene hoofdrol speelt(*). Vooral komen bij die beweging oogen, wenkbraauwen, voorhoofd, neus, mond en lippen in aanmerking, schoon ook wangen, kin en andere deelen van het aangezigt niet geheel werkeloos en zonder beteekenis zijn.

Voortzetting, Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het meeste doen de oogen af, die spiegels der ziel, waarin alle gedachten en aandoeningen haar beeld terugkaatsen, en die, naar dat men ze opheft of neerslaat, op iets vestigt of van iets afwendt, kalme of levendige, sombere of vrolijke, zachte of scherpe, dreigende of smeekende blikken doet werpen, nu eens genegenheid dan afkeer, nu droefheid dan blijdschap, nu moed dan verslagenheid, nu zedigheid dan zelfvertrouwen en verwaandheid, nu haat en toorn dan liefde, medelijden en wat niet al meer uitdrukken, dat een spreker gevoelt of den schijn aanneemt van te gevoelen. Gelukkig de Redenaar of Declamator, die een regt bewegelijk en, zoo als men het noemt, sprekend oog en in het algemeen buigzame, plooibare gelaatstrekken heeft! Velen is dit echter niet geschonken. - De wenkbraauwen kunnen door een op zijn' tijd aangebragt fronsen gemelijkheid, toorn en verontwaardiging helpen aanduiden. Te beweegzieke, of wel te strakke en roerlooze wenkbraauwen zijn echter een gebrek. Een glad voorhoofd, even als gladde wenkbraauwen, verzelle blijgeestigheid en opgeruimdheid, een gerimpeld somberheid, zorg en pijnlijk nadenken. Met een' opgeschorten neus en eenigzins snuivende neusgaten worden spot, hoon en verachting uitgedrukt. Mond en lippen kunnen, naardat men ze (gelijk heel het gelaat) tot een' vriendelijken lach plooit of norsch en streng zamenknijpt, dienen om of zachte, liefelijke, vrolijke, of harde, stuursche, sombere en grimmige gewaarwordingen

(*) *Dominatur autem maxime vultus. Hoc supplices*, *hoc minaces*, *hoe blandi*, *hoc tristes*, *hoc hilares*, *hoc erecti*, *hoc summissi sumus: hoc pendent homines*, *hunc intuentur*, *hunc spectant*, *etiam antequam dicimus: hoc quosdam amamus*, *hoc odimus: hoc plurima intelligimus; hic est saepe pro omnibus verbis.* QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, no. 72. Even fraai, lezer, en schilderachtig als kort uitgedrukt!

te verzinnelijken. Men wachte zich echter, vooral op den kansel, voor een te suikerzoet plooijen des gelaats, zoo als door sommige redenaren wel vertoond wordt, als zij iets zeer bevalligs en aangenaams uit te drukken hebben. Het baart ligt walging. Even aanstootelijk op den duur is een buitensporig opspalken der oogen, verwringen van mond en lippen, ontblooten en knarsen van en op de tanden, grijnzend lagchen en wat dies meer zij, om schrik, woede, bitteren hoon enz. aan te duiden. Slechts enkel kan dit bij het recitéren van een heldendicht, romance of ballade gedoogd worden, gelijk b.v. bij BILDERDIJK'S woorden uit den *Ondergang der eerste Wareld*, als hij van een' der duivelen zegt*:*

Tavoach grijnslacht,

of als wij in SCHILLER'S *Gang naar de Ijzersmelterij* de versregels uitspreken, waarin het van de kwaadaardige en grimmige werklieden bij den gloeijenden smeltoven luidt:

En grijnzend gilt het ruw gebroed,
En wijst hem in den laaijen gloed:
'*Hij knapt en knettert reeds in d'oven*,
De Graaf zal zijne dienaars loven.'

Zoo kan men ook flaauw een' honenden lach doen hooren bij het recitéren der woorden, die SCHILLER in dezelfde ballade den valschen jager *Robbert* in den mond legt, als deze, om bij den Graaf *van Saverne* den onschuldigen *Fridolijn* in verdenking van een' geheimen minnehandel met de Gravin te brengen, tot den Graaf zegt:

De booswicht lacht, *de booswicht zegt:*
''*t Is lagchenswaard gewis*,
Dat een geboren, *lage knecht*
Zoo stout en schaamtloos is;
Dat niets dan een verachte slaaf
Het bed wil schenden van zijn Graaf.'

Dat: '*t is lagchenswaard gewis* kan hier met een half gesmoord, kwaadaardig lagchen voorafgegaan of vergezeld worden.

Over het algemeen echter moet men zoo iets den tooneelspeler overlaten, die zelfs ook hier nog zorgen moet om de grenzen van het schoone niet te overschrijden.

Ten aanzien van het gelaat en zijne verschillende deelen geven wij hier nog de volgende voorschriften en opmerkingen.

1) Men wachte zich onder het declaméren voor het sluiten der oogen, eene hebbelijkheid, waartoe men, gelijk ik aan mij zelven bij ervaring weet, zoo uit eene soort van gevoel als uit de meerdere gemakkelijkheid, waarmede men zich dan het van buiten geleerde of hetgeen men voor de vuist spreken moet herinnert, somtijds ligt vervallen kan, terwijl het intusschen ons iets verwijfds en belagchelijks voor de toehoorders geeft(*).

(*) *Nam opertos* (*oculos*) *compressosve eos in dicendo quis*, *nisi plane rudis aut stultus*, *habeat*? zegt QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, n. 77.

2) Gewaand schreijen of tranen storten komt buiten het tooneel in de Mondelijke Voordragt niet te pas. Niemand kan het echter euvel duiden, dat ons bij het recitéren van iets zeer roerends en treffends onwillekeurig een ongeveinsde traan uit de oogen vloeit, gelijk zoo CICERO en QUINCTILIANUS, luidens hun zeggen, in hunne redevoeringen meermalen schijnen geweend te hebben.
3) Ook door de wisseling van kleur op het gelaat plegen in de natuur sommige aandoeningen zich te kenmerken. Doch zulk een natuurlijk bleek en rood worden hangt niet van onze willekeur af. Men kan niet voorschrijven: neem een bleek gelaat aan, als gij schrik en vrees, een rood, als gij toorn of schaamte uit moet drukken. Zelfs den tooneelkunstenaar is dat vermogen niet gegeven.
4) Het krabben in den neus, als men spreekt, en wat soortgelijk handgebaar aan denzelven meer zij, wordt met regt afgekeurd, even als het snuffelen en sterk adem ophalen. Voor het noodeloos neussnuiten en het winderig gezwaai van sommige kanselredenaren met den zakdoek neme men zich ook in acht. Zoo ook voor het bijten en likken op de lippen, wrijven van het voorhoofd, enz. enz.(*).
5) Over het algemeen moet er in het geheele werken met het gelaat niets overdrevens, gemaakts, verwrongens en daardoor leelijks zijn. Kortom niets, wat de oude Latijnsche redekundigen wel *vultuosum* noemen. Nooit moeten schoonheid en bevalligheid, ook zelfs niet aan de waarheid, geheel opgeofferd worden.

§ 55.
Over de beweging van armen, handen en vingeren.

Als men zittende iets voorleest of reciteert, bestaat de gebaarmaking meerendeels bloot in de uitdrukking, die men aan het gelaat geeft, en op eene enkele soms kleine beweging der hand na blijft het overige ligchaam in rust. - Staande echter sprekend of declamérend, (en zoo kan het eerst in zijne volle kracht plaats hebben) kunnen en moeten wij ook met de bewegingen van andere deelen des ligchaams

(*) *Nam et* corrugare nares, *ut Horatius ait*, *et inflare*, *et movere*, *et digito inquietare*, *et pulso subito spiritu excutere*, *et diducere saepius*, *et plana manu resupinare indecorum est; cum emunctio*, *etiam frequentior non sine causa reprehendatur. Labra et porriguntur male*, *et*, *scinduntur*, *et astringuntur*, *et diducuntur*, *et dentes nudant*, *et in latus ac paene ad aurem trahuntur*, *et velut quodam fastidio replicantur*, *et pendent*, *et vocem tantum altera parte dimittunt. Lambere quoque ea et mordere deforme est*, *etc.* QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, no. 80, en vergelijk ook no. 160. Deze beroemde Romeinsche redekundige wil ook niet, dat een redenaar onder zijne redenering iets ete of drinke. *Bibere*, *aut etiam esse inter agendum*, *quod multis moris fuit*, *et est quibusdam*, *ab oratore meo procul absit.* Lib. XI, c. 3, no. 136. Zou de wakkere man de watermelk of *eau sucrée* onzer sprekers ook afgekeurd hebben?

onze woorden vergezellen. Vooral zijn het de armen en handen, die ons dan te stade komen, en van welke laatste vooral men bij al haar verschillend gebaar schier zeggen kan, dat zij niet alleen den spreker helpen, maar zelve spreken(*). Wij zullen hier over de gebaarmaking der armen, handen en vingeren het eene en andere aanstippen, en vooreerst onderzoeken, welke gesten men al zoo met hen, inzonderheid met de handen en vingeren, maken kan, en ten tweede, waarvoor men zich bij dat gedeelte der gesticulatie wachten moet.

§ 56.
a) *Welke gebaren men zoo al met de armen en hunne uiteinden, de handen en vingeren, maken kan.*

De bewegingen der armen en handen zijn velerlei. Of loodregt, of waterpas, of cirkelvormig, of naar boven, of naar beneden, of regts, of links, of naar voren, of naar achteren; voorts of alleen met de regter, of alleen met de linkerhand, of met beide handen te gelijk, of met gebogen, of met heel of half uitgestoken arm, of met open, of met gesloten hand, of met zamengeperste, of met geheel of ten deel uitgespreide vingeren, of met de handpalm naar binnen, of met haar naar buiten gekeerd, of met den wijsvinger voorwaarts, of met den duim rugwaarts wijzend enz. enz. - Hier uit te pluizen, wanneer elk dezer gebaren gebruikt kan en moet worden, zou een boek schrijvens vorderen en ook niet anders dan door afbeeldingen regt duidelijk te maken zijn. Wij geven hier dus in de Aanmerkingen en Uitbreidingen blootelijk eenige algemeene wenken en voorschriften.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) Van de regter- en linkerhand (de armen van zelve daar onder begrepen) kan men in vele gevallen onverschillig zich bedienen, en wij behoeven ons niet aan het voorschrift van QUINCTILIAAN te houden, wanneer hij, bewogen misschien door het onheilspellende, dat bij de Ouden in het linksche gelegen was, zegt: de linkerhand alleen maakt

(*) Fraai drukt QUINCTILIANUS dit uit, als hij zegt: *Manus vero*, *sine quibus trunca esset actio ac debilis*, *vix dici potest*, *quot motus habeant*, *cum paene ipsam verborum copiam persequantur. Nam caeterae partes loquentem adjuvant*, *hae*, *prope est ut dicam*, *ipsae loquuntur. His poscimus*, *pollicemur*, *vocamus*, *dimittimus*, *minamur*, *supplicamus*, *abominamur*, *timemus*, *gaudium*, *tristitiam*, *dubitationem*, *confessionem*, *poenitentiam*, *modum*, *copiam*, *numerum*, *tempus ostendimus*, *etc.* QUINCTIL., Libr. XI, c. 3, no. 85.

nooit van regtswege een gest(†). Met dat al, de regterhand heeft altijd eenigzins den rang. Dit strookt het best met onze denkbeelden van welvoegelijkheid en beleefdheid in de zamenleving. Zoo beginne men b.v. met de regterhand, gebruike haar en niet de linker, wanpeer men iemand aansprekende, daarbij eene beweging met de hand naar hem toemaakt, duide God en zulke verhevene voorwerpen met de regterhand aan, plaatse, doorgaans ten minste, bij het opnoemen van verschillende dingen, het edelere regts, het min edele links; en wat dies meer zij. - Ontkenning, afwending, afkeer, vervloeking enz. verzinnelijke men voor het oog integendeel door bewegingen met de linkerhand. Bij v. bij de woorden van HELMERS:

Van hier, *onheiligen*, *die steeds bij de oudheid zweert!*

make men (al waren het ook de eerste regels, waarmede men een stuk begon) eene links van zich afstootende beweging met de palm der naar buiten gekeerde linkerhand.

Bij de bewegingen, die wij met de handen maken, moeten de oogen (ten minste aanvankelijk) het gebaar volgen. Het gelaat moet dus altijd meer of min naar den kant draaijen, waar of waarheen de gest gemaakt wordt(*). Bij de afwending echter met de linkerhand, als in het zoo evengemelde: *van hier*, *onheiligen!* keere men het gelaat regts. Ook bij eene achterwaartsche beweging met den duim, om iets verledens aan te duiden, kan de blik moeijelijk het gebaar vergezellen. Voorts moet een gest soms met den zin, soms met de zinsnede of het woord, waarbij hij gemaakt wordt, beginnen en eindigen.

3) Bij onverschillige dingen of die in hunne voorstelling weinig zinnelijk aanschouwbaars hebben, make men slechts van tijd tot tijd eene kleine beweging, nu met de regter- dan met de linkerhand. Dit zijn gesten, die overal en altijd dienen kunnen, om ons een minder stijf voorkomen te geven, dat men anders, wanneer men geen het minste gebaar maakt, ligt erlangen kan.
4) Beneden ons liggende of als zoodanig gedachte voorwerpen, b.v. aarde, graf enz. duide men met naar omlaag, boven ons geplaatste of veronderstelde, als hemel, God en soortgelijke, met naar omhoog wijzende hand of wijsvinger aan; wel te verstaan, als wij het noodig achten aan het noemen van zulke voorwerpen een' gest te paren. Zoo b.v. kan men in regels als de volgende zeer treffende uit een' onzer Euangelische gezangen:

Op bergen en in dalen,
En overal is God!
Waar wij ook immer dwalen,
Of zitten, *daar is God!*
Waar mijn gedachten zweven,
Of stijgen, *daar is God!*
Omlaag en hoog verheven,
Ja, *overal is God!*

(†) *Manus sinistra nunquam sola gestum recte facit.* Lib. XI, c. 3, n. 114.
(*) *Aspectus enim semper eodem vertitur*, *quo gestus*, *exceptis*, *quae aut damnare*, *aut a nobis removere oportebit: ut idem illud vultu videamur aversari*, *manu repellere etc.* QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, no. 70.

telkens bij het woord *God* (dat bijzonder majestueus of *con maestà* en met den hoogsten eerbied moet worden uitgesproken) de regterhand (niet de linker-) met opgestoken vinger of vingers loodregt even opheffen. Bij het woord *maan* in den versregel van HELMERS uit het begin van den derden zang der *Holl. Natie:*

De maan verdween - geen star blonk aan de hemelbogen.

brenge men de regterhand ter hoogte van het hoofd eenigzins horizontaal of waterpas vooruit en wijze naar de lucht.

5) De toekomst duide men aan met vooruitgestoken regter-wijsvinger, het verleden met achterwaarts gebogen duim. Hierbij late men zich in woorden, als *nakroost*, *voorgeslacht* enz. door dat *na* en *voor* niet verschalken om een' geheel verkeerden gest te maken.
6) Als men in de zoogenaamde Persoonsverbeelding afwezigen of denkbeeldige wezens, b.v. dood, vaderland, godsdienst enz. aanspreekt, draaije men zich (ten minste voor een oogenblik) een weinig op zijde, hetzij regts hetzij links, ten teeken, dat hier niet tot de voor ons zittende hoorders gesproken wordt. Zoo b.v. in de plaats uit V.D. PALM'S leerrede over Lukas IX vs. 24 *a*), waar hij eensklaps met eene hoogst stoute prosopopoeia het woord tot den dood rigt en zegt: ‘Konden we u ontvlugten, o Koning der verschrikkingen! waar uw schicht ons niet bereiken kon enz.’(*). - Zoo in de versregels tot Nederland uit den aanhef van den tweeden zang der *Hollandsche Natie:*

Is, *Neerland*, *dit uw beeld*? *Moet uit die flaauwe trekken*
Mijn hart, *dat voor u gloeit*, *uw naadrend lot ontdekken?* enz. enz.

Hierbij kan men vragen, of men in zulke gevallen de blikken op de gewone wijze regtuit dan wat hemelwaarts slaan moet. Niet ongepast misschien het laatste, daar de persoonsverbeelding altijd eene soort van geestverrukking aanduidt, welke zielsgesteldheid zich gaarne door een' ten hemel geslagen, van alles wat ons omringt als afgetrokken en de omstanders voor eene poos vergetenden blik kenmerkt.
Iets anders is het evenwel, wanneer men levenlooze voorwerpen, onstoffelijke of denkbeeldige wezens aanspreekt, die wij ons als aan

(*) Ik kan mij niet onthouden deze welsprekende plaats ook hier in haar geheel tot versiering van dit geschrift aan te halen, gelijk ik ze op mijne voorlezingen menigwerf aangehaald heb. ‘Konden we u ontvlugten, o Koning der verschrikkingen! waar uw schicht ons niet bereiken kon; dan zou ons vergeten van ons zelven, ons verraden van eer en geweten, om ons leven te behouden, misschien verontschuldiging vinden kunnen. Maar gij zwaait uwen ijzeren schepter niet enkel, waar vuur of staal door de gelederen der strijdenden henen boort, gij klimt ook de vensteren in, waar het vreedzaam huisgezin zamen zit, voor geen kwaad beducht; gij nadert ook de sponde, waar vader of moeder, waar man, of vrouw, of kind in zorgelooze rust gedompeld ligt! Gij weet ons te vinden in het midden van vreugd en genot; niemand ontziet gij, of zoo gij iemand ontziet, hem alleen, hem meer dan eenig ander, die u het minste vreest.’ - De stoutheid der door V.D. PALM gebezigde Personificatie herinnert ons meer of min soortgelijke persoonsverbeeldingen bij HORATIUS, maar inzonderheid die van JEREMIA IX, vs. 21. Vergelijk mijne Aant. op BLAIR, II, p. 30.

onze voeten, of in het graf, of in den afgrond te huis behoorende voorstellen, b.v. bij V.D. PALM's: ‘open uwen milden schoot, ô aarde, uwe groenende halmen zullen goudgele aren worden enz.!’ of bij FEITH's ‘Ja, stille graven, ja, gij kunt mij wijsheid leeren!’ of bij SPANDAW's ‘Dit is uw werk, ô Weelde! aartsvijandin der volken’! (bij welk denkbeeldig wezen Weelde men zich links draaijen moet). Gestorvenen aansprekende, rigte men den blik naar beneden of naar boven, naarmate men zich hen of meer als in het graf rustende of als onder de zaligen opgenomen voorstelt. In HELMERS' aanspraak b.v., die hij, na het in de lucht springen van den Vice-Admiraal KLAASSENS beschreven te hebben, tot de schimmen der dappere, met KLAASSENS gesneuvelde oud-Nederlandsche zeehelden doet:

Rust, *ongelukkigen! rust zacht in 't hart der baren*, enz.

zou ik in het begin dier Apostrophé de oogen liefst op den grond vesten, als staarde ik in de diepte der zee, waarin die lijken bedolven liggen. Dan echter bij de woorden:

Uw namen sterven nooit, *uw roem blijft onbedolven*,
En vlamt en schittert hel en weerkaatst in 't verschiet,
Der vlam van 't schip gelijk, *waarop gij 't leven liet* enz.

zou ik ze als in geestvervoering meer hemelwaarts heffen. - BORGER's roerende woorden tot onze ontslapene vrienden aan het slot zijner predikatie over Joann. XI, vs. 11: ‘Die slaap is u reeds te beurt gevallen, vrome, vroeg gestorvene vrienden!’ enz. moeten voor een groot deel met ten hemel geslagen oogen en opgehevene hand of handen worden uitgesproken. Even zoo zijne treffende spraakwendingen tot de martelaren en bloedgetuigen des Christendoms in diezelfde leerrede over Joan. XI, vs. 11. - In dit alles is veel oordeel des onderscheids noodig, en de gebaarmaking bij Persoonsverbeeldingen is eene der moeijelijkste in de Declamatie. Men is zoo ligt met zijne houding, handen en oogen verlegen, en of te koel, of overdreven, of stijf en gemaakt Vergelijk hier de Aanm. op de derde uitgaaf van BLAIR, II, 36.

7) Ook, als in een verhaal, b.v. in een episch gedicht, romance, ballade enz., iemand sprekende tot een ander wordt ingevoerd, draaije men zich, bij het recitéren van zijne woorden, een weinig op zij'. Zoo kan men zulks b.v. doen, als men uit BILDERDIJK'S *Ondergang der eerste Wareld* de versregels declameert, waarin hij den minnaar der bekoorlijke *Elpine* tot deze maagd het woord doet voeren:

De Jongeling spreekt haar toe, *terwijl een morgenlicht*
Hem afstraalde uit den blos van 't vlekloos aangezigt:
‘*Elpine*, *o teêrgeliefde! o bloem*, *het zalig Eden*,
(*Der Vaadren erfgrond*) *waard*, *ja*, *waardig aangebeden!*' *enz.*

Men kan zich hier, zeg ik, bij dat *Elpine* en hetgeen er op volgt, wat ter zijde keeren. - Is zulk een toespreken echter van langen adem, zoo hebbe de draaijing, om niet hinderlijk voor de hoorders te worden, slechts aanvankelijk of van tijd tot tijd plaats. Dit laatste dient ook wel te geschieden, als een geheel stuk door tot een bepaald

persoon het woord wordt gevoerd, b.v. in TOLLENS' bekend dichtstuk *Aan een gevallen Meisje.* - Bij het doen spreken van meer dan één persoon kan men zich nu eens regts dan weer links draaijen.

8) Wil men omvatting, omringing, omsluiting of iets dergelijks aanduiden, zoo bewege men de regter- en linkerhand, na ze eerst regts en links van het lijf gebragt te hebben, cirkelvormig weer naar zich toe.
9) Omvang en uitgebreidheid worden door beide eerst voor de borst zamengebragte, dan in een' wijden kring regts en links uitgestrekte handen aangewezen.
10) Bij de voorstelling van wappering, golving, flikkering, ritseling, rilling enz. brenge men des verkiezende de regter- of linkerhand omhoog en geve eene flaauwe schuddende of trillende beweging aan de vingeren. Bij v. bij *golft* in den regel uit HELMERS:

De blanke vederbosch golft in de zonnestralen.

Zoo kan ook het *bibberen* in den versregel uit STOLLBERG'S door TOLLENS vertaalde romance *de Boeteling*:

Bibberend en van kou bevangen,
Bonst hij tegen poort en muur.

door eene trillende beweging van armen en handen uitgedrukt worden.

11) Het neerstorten, op den grond werpen, verpletteren en vernietigen van iets laat zich, zoo 't noodig is(*), meer of min aanduiden door het nabootsen van het gebaar van iemand, die iets met beide handen optilt en dan het opgetilde met een' snellen, forschen smak nederwerpt. Neem hier een' zweem van aan, als gij b.v. uit de *Hollandsche Natie*, de hier boven, bl. 131, aangehaalde bedreigingen uitspreekt van Koning FILIPS tegen het Nederlandsche volk:

\- - - - - *Welaan*, *ik zal 't verpletten!*
'*t Verga*, *verga in bloed!*

12) Het neerwerpen enz. kan men ook fraai uitdrukken door den eerst horizontaal uitgestoken linkerarm, terwijl men zich links draait, met de vlakke hand naar beneden te strekken, en dan ook den regter naar dien kant te wenden. Hoofd en oogen moeten vooral hierbij het gebaar volgen.
13) Om het denkbeeld van iets te onderdrukken voor te stellen, kan men de houding aannemen van iemand, die iets met de handen neerdrukt.
14) Scheuren, verbreken, uiteenrukken laat zich aanduiden door beide armen met gebalde vuisten ineen en dan snel weer uiteen te

(*) Ik zeg zoo 't noodig en gepast is; want dergelijke *expressive* en pantomimische gesten worden volstrekt niet altijd vereischt, ja, komen zelfs op den kansel en soortgelijke spreekgestoelten dikwerf geheel niet te pas. Men kan voor jonge lieden niet genoeg herhalen, dat men bij alle uitspraak en gebaarmaking zien moet, waar, waarover en voor wie men spreekt. - Doch over die zoogenaamde expressieve gebaren zoo straks nog een woord nader.

slaan, even alsof men met geweld iets in stukken brak, waarbij men dan tevens den gest van 't neerwerpen paren kan. Zoo doe men zulks b.v. bij 't recitéren der woorden *verbreekt* en *verbrijzelt* in de versregels uit het begin van den tweeden zang der *Holl. Natie*, waarin het van den Rijn luidt:

- - - - Hij stort bij Laufen zich met ongehoord gedonder
In d'afgrond, schuimt, en bruist, en woelt, en wringt van onder
De klippen zich hervoor; getergd door wederstand,
Verbreekt, verbrijzelt hij de rotsen aan zijn kant.
Een hel van water stort hij neêr enz.(*).

15) Ofschoon het sluiten der vuist zelden te pas komt, kan het echter somtijds met gepastheid geschieden, wanneer men b.v. wil aanduiden, dat men een zwaard of vaandel in de vuist geklemd houdt, of iets met geweld aangrijpt, of iemand een moordgeweer in het hart stoot. Een zeer schilderachtige gest met opgeheven arm en gesloten vuist laat zich indiervoege maken, als men op een Declamatorium uit SCHILLER'S door mij vertaalden *Kampf mit dem Drachen* (Gevecht met den Draak) de woorden reciteert:

En 'k boor hem 't staal diep in de kaken,
Tot achter in de gorgelbuis.
't Bloed borrelt op met hol gebruis;
't Gedrogt ploft neer in al zijn zwaarte enz.

16) Smeekend en biddend iets uitsprekend, sla men beide handen gevouwen ineen, houde ze even als de armen en ellebogen digt aan het lijf, en heffe ze met het hoofd eenigzins naar boven. Men kan ook met vooruitgeplaatsten regter- of linkervoet en achterovergebogen ligchaam de gevouwene handen met hare ruggen tegen de borst drukken, terwijl de armen wat van het lijf verwijderd zijn en de ellebogen wat uitsteken. Dit is eene schilderachtige, maar eenigzins aan het theatrale grenzende gest, bruikbaarder bij de Declamatie van balladen en romancen dan in eene leerrede of pleidooi.
17) Kruislings over elkâar geslagen en dan roerloos tegen de borst gehouden armen passen zeer goed bij den toon van diepe overpeinzing en mijmering. Spreek in die houding met gebogen hoofd en ter aarde geslagen blik het begin uit der hier boven voor een deel in 't Hollandsch aangehaalde alleenspraak van *Hamlet:*

To be, or not to be, that is the question etc.

Zelfs in leerredenen laat zich dat gebaar op enkele plaatsen van ernstig nadenken voor een oogenblik maken.
18) Met nadruk van zich zelven en zijn gevoel sprekende of innig gevoel in het algemeen aan willende duiden, kan men de regterhand of wel beide handen op de borst leggen of met omgekeerden wijsvinger op borst en hart wijzen. Zoo b v. in BORGER'S hoogst declamabel - mits het maar eenvoudig gereciteerd wordt -

(*) *Hel van water*. - Eene zeer schilderachtige lokale uitdrukking. Het volk in Duitschland noemt werkelijk zulke donderende en schuimende neerploffingen van water *Waterhellen (Wasserhöllen).*

treurlied aan den Rijn, als hij van zijn huisselijk geluk aan de boorden diens strooms buiten *Leyden* gewag maakt:

Ook ik heb menig blijde dagen
Aan zijnen oever doorgebragt,
En warm heeft mij het hart geslagen
Bij 't levenslot, *mij toegedacht enz.*

in welken laatsten regel (in 't voorbijgaan gezegd) sommigen verkeerd een' bijzonderen nadruk op *mij* leggen. Eilieve, waarom? Wel moet die accent op *ik* vallen, maar op *mij* is hij geheel onnoodig. Veeleer klemme men dan nog in dien regel op *warm.* Vergelijk het gezegde over den redeaccent hier boven; bl. 87 en volg.

19) Dat aan een met klem toegevoegd *gij!* b.v. als men uitspreekt hetgeen NATHAN tot Koning DAVID zegt: ‘Gij zijt die man!’ zeer eigenaardig de waterpas vooruitgestoken wijsvinger gepaard wordt, heeft wel geene herinnering noodig.
20) Met het schudden van den loodregt opgeheven wijsvinger vermaant, waarschuwt of bestraft men. Hem meer waterpas of horizontaal, maar met den binnenkant naar boven gekeerd houdende, dreigt men er meê. Eenvoudig opgeheven, bevestigt hij; naar beneden gewend en als drukte hij op iets, dringt hij aan, enz., enz.(*).
21) Het leggen van den top des regter wijsvingers of des langsten vingers op den linker of wel tegen den top van den duim dierzelfde hand is een gebaar, dat men op den kansel en elders wel bezigt, als men iets begint te betoogen(†). - Zoo legt men ook wel den regter- of linkerwijsvinger kruislings op den wijsvinger der andere hand, als men bij de zoogenaamde verdeeling der stof (*partitio*) de verschillende punten opnoemt, waarover men handelen zal.
22) Om schrik aan te duiden, steke men de opene, opgehevene en loodregt gehoudene linker- of regterhand ter hoogte van het gelaat voor zich uit, en houde de andere een weinig lager in dezelfde perpendiculaire rigting achter haar, terwijl men met stijf starende oogen en achterover hellend hoofd en ligchaam een paar schreden, zoo 't kan, achteruit deinst(§). Het is eene zeer schilderachtige, aan de natuur

(*) Veel in korte woorden heeft QUINCTILIAAN over soortgelijk handenen vingerengebaar, dat voor de balie en bij ons ook op den kansel of in wetenschappelijke maatschappijen te pas kan komen. Hij is hier echter dikwerf moeijelijk te begrijpen. - Van den wijsvinger of *index* zegt hij: *Is in exprobrando et indicando*, *unde ei nomen est*, *valet: et allevata ac spectante humerum manu paulum inclinatus affirmat; versus in terram et quasi pronus urget; aliquando pro numero est.* Lib. XI, c. 3, n. 94.

(†) QUINCTILIANUS bedoelt vermoedelijk dezen of een' soortgelijken gest, als hij zegt: *Est autem gestus ille maxime communis*, *quo medius digitus in pollicem contrahitur*, *explicitis tribus. etc.* Zie zijne *Instit. Orat.* Lib. XI, c. 3, no. 92, waar hij, gelijk ik zoo even zeide, zeer veel over allerlei vingerengebaar heeft, schoon het door hem aangestipte tegenwoordig noch overal regt verstaanbaar, noch overal even toepasselijk is.

(§) Ook moet het bloot een achteruitdeinzen en niet een achteruit springen zijn, welk laatste QUINCTILIANUS voor een' redenaar allerbelagchelijkst vindt: *Quidam* (zegt hij) *et resiliunt*, *quod plane ridiculum est*, schoon hij het eerste, dat hij *recedere* noemt, niet schijnt af te keuren. *Interim tamen recedere sensim datur*, Lib. XI, c. 3, no. 128.

ontleende gest, minder geschikt echter voor den predikstoel en de balie dan voor het tooneel en de Voordragt op een Declamatorium. Men kan b.v. er gebruik van maken, recitérende uit den aanhef van den derden zang der *Holl. Natie* de hier boven aangehaalde beschrijving eener geestverschijning:

> '*k Zag toen door 't duister heen een flaauwe scheemring breken; -*
> '*t Was 't uur van middernacht; - mijn geest- en denkkracht weken;*
> *Een licht rees uit den grond; verbijsterd staarde ik 't aan;*
> '*t Verdween! ik zag een Geest aan mijne zijde staan.*

Alles moet echter natuurlijk schijnen en geene gevoellooze kunst verraden. Anders zal er niemand door getroffen en de Declamator meer uitgelagchen dan bewonderd worden. Het zeggen toch is ook hier maar al te waar: *Il n'y a qu'un seul pas du sublime au ridicule.*

§ 57.

Ziedaar eenige zoo maar voetstoots opgegrepen staaltjes van armen-, handen- en vingerengebaar! Wij zouden er meer andere bij kunnen voegen, doch het meeste laat zich moeijelijk bloot door woorden aanduiden. Ook zijn sommige gebaren, b.v. van verwondering, verrukking enz. bekend genoeg, en men zal van zelve vele gepaste gesten leeren maken, wanneer men er maar op let, welke gebaren zoo al in het dagelijksch leven door den mensch onder het levendig spreken en naar de verschillende aandoeningen van vreugde, droefheid, toorn, haat, liefde, verwondering, schrik enz. die hem vervullen of bestormen, gemaakt worden. Die bewegingen, ontdaan evenwel van hetgeen ze te min edel of al te pantomimisch mogten hebben, trachte men bij het declaméren na te bootsen, als tijd, plaats en omstandigheden eene krachtige en schilderachtige gebaarmaking toelaten. Bij dit alles neme men echter de volgende voorschriften in acht, en wachte zich 1) voor te veel, 2) voor te weinig, 3) voor te lompe en leelijke, 4) voor te korte, afgebrokene en te snelle, 5) voor te lange en te langzame, 6) voor te hevige, 7) voor te minutieus schilderende of te pantomimische, 8) voor onkiesche, 9) voor te theatrale, 10) voor geheel verkeerde, en 11) voor bij ons niet gebruikelijke gebaren. - Schoon ettelijke dezer voorschriften tot de gebaarmaking van heel het lig-

chaam betrekking hebben, gelden zij echter inzonderheid de bewegingen van armen, handen en vingeren.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

1) Men wachte zich (zeiden wij) voor te veel gesten. Er zijn sprekers, die, terwijl zij onophoudelijk het hoofd heen en weer draaijen en als een kakkerlak nu regts dan links springen, op het ijverigst met hunne armen en handen in de lucht schermen, en schier geen woord uiten of zij maken er een gebaar bij. Dit is verkeerd. De menigte van gesten belemmert die gebaren onderling, en vermoeit zoowel den spreker als den hoorder, wien op het laatst alles voor de oogen begint te dwarrelen, gelijk wanneer men lang op een' sterk malenden windmolen staart. Veel beter een enkele goed uitgevoerde gest dan tien in der haast gedane en ijlings opeengestapelde. Men kan gerust een aantal woorden zonder gebaar laten voorbijgaan of daarbij op zijn hoogst eene kleine beweging met de handen maken. In de levendigheid des betoogs echter, of waar men met vuur en drift spreekt, kan eene wat drukker, korter afgebrokene gesticulatie hare natuurlijke gepastheid hebben.
2) Men wachte zich voor het maken van te weinig gesten. Dit deugt ook weer niet. De Declamator gelijkt dan meer naar een standbeeld dan naar een mensch. Het waar, voor wie en waarover men spreekt wijzigt evenwel grootelijks dezen regel. In sommige gevallen is eene wisselende gebaarmaking met armen en handen volstrekt niet noodig. Zoo b.v. op den kansel niet onder het gebed (waarover straks nog een woord nader). Zoo niet, als men stukken reciteert, gelijk b.v. uit den aanhef des tweeden zangs van *het Graf van* FEITH de meermalen op mijne lessen voorgedragene verhevene aanspraak tot het Opperwezen:

   Oneindig, *eeuwig God! deze eenzaamheid*, *dit duister*
   Is mijn' ontroerden geest de weerglans van uw luister, enz.

   die men hoogst plegtig (*maestoso* of *maestosamente*), maar schier zonder eenig gebaar (enkel hier en daar eene opheffing der gevouwene handen uitgezonderd) kan en moet uitspreken. -
3) Men wachte zich voor te wijd uitgehaalde, te plomp natuurlijke, hoekige, lompe, leelijke, of ook wel omgekeerd te gemaakte en gedwongene gesten. - Alle bewegingen van armen, handen en vingeren moeten zonder stijfheid iets nets, afgepasts en bevalligs hebben. Zoo b.v. brenge men de handen niet veel hooger dan het hoofd, werpe armen en handen niet te ver van het lijf, make met hen geene te groote kringen of gesticulére meer met de ellebogen dan met de armen(*). Bij bedaarde voorlezingen moeten de handen zelfs niet veel verder dan de beide zijden naar buiten gaan. Insgelijks zorge men er voor, om bij het gelijktijdig vooruitstrekken der beide armen en handen, die niet te zeer op dezelfde hoogte te houden, wat iets hoekigs en, gelijk men het wel noemt, houtigs heeft, maar de regter wat hooger dan de

(*) De Latijnen noemden dat *cubito pronuntiare*, waarvan QUINCTILIANUS zegt: *quamquam adhuc pejus aliqui transversum brachium proferunt et cubito pronuntiant*, Lib. XI, c. 3, no. 93.

linker of wel omgekeerd. De vingeren houde men niet stijf gesloten aan elkaâr of allen in dezelfde rigting, maar den een' wat meer den anderen wat minder gebogen. Leelijk staat het ook, wanneer men de open handen te vlak uitspant, zoodat de vingeren eenigzins achterover gekromd worden. En wat dergelijke gebreken meer zijn, die zich echter beter voordoen dan beschrijven laten. Ik beken intusschen gaarne, dat het onmogelijk is, om, wanneer men regt in vuur en drift geraakt, of op den kansel of voor de balie zeer levendige plaatsen uit eene leerrede of pleidooi, of op een Declamatorium romancen, balladen en wat dies meer zij te declaméren heeft, het hier gezegde over het nette en afgepaste der gesten altijd haar-fijn in praktijk te brengen. Netheid en afgepastheid zouden dan ligt gemaaktheid en gedwongenheid kunnen worden; gebreken, die men bij aanvangers maar al te dikwerf kan opmerken, en waarvan men zich alleen door veelvuldige oefening geheel ontdoen kan.

4) Men wachte zich voor te korte, te afgebrokene, te snelle gesten. Dit voorschrift staat met datgene, hetwelk onder no. 1 voorkomt, op het naauwst in verband, en laat zich uit het daar gezegde van zelve betoogen. Een te veelvuldig, bij ieder woord wisselend gebaar mist het schilderachtige en indrukwekkende, dat eene juist op haar' tijd gedane, goed volgehoudene beweging hebben kan. Met een' enkelen in het oog vallenden gest kan men vaak bij eene geheele zinsnede, bij een' geheelen versregel volstaan. Maak b.v. bij den aanhef des vierden zangs van den door BILDERDIJK vertaalden *Fingal*, een heldendicht van OSSIAN:

Wie komt daar zingend van den heuvel afgezegen?

geen ander gebaar dan dat gij bij *wie* de regterhand, als weest gij op iemand, die van eene hoogte neerdaalt, opwaarts geheven vooruitbrengt en haar schier dien geheelen versregel door zoo vooruitgestoken houdt. Wijs zoo in den versregel uit de *Holl. Natie:*

Op de eeuwige Alpen, *stâag met sneeuw en ijs omschorst*,
Ontwringt de schoons Rijn zich aan der bergen korst.

een tijdlang met uitgestoken regter wijsvinger als op bergen, die daar zijdelings voor u liggen en die gij den hoorder toonen wilt; - en terwijl gij de zinsnede reciteert:

Van hier, *onheiligen*, *die steeds bij de oudheid zweert!*

zal eene enkele volgehoudene afwendingsbeweging met de linkerhand voor de helft van die zinsnede ten minste voldoende zijn.

5) Men wachte zich voor te langzame, lang gerekte en daardoor slaperige gesten. - Dit is het tegenovergestelde gebrek van het vorige, schoon al niet veel minder te laken, even als, wat de stemleiding betreft, zoowel het temen als het rabbelen verwerpelijk is. De maat van de snelheid of langzaamheid der gebaren voor het overige moet altijd in overeenstemming staan met die der uitspraak. Tevens moet in den regel een gest niet langer duren dan het woord of dan de reeks van

woorden, of liever dan de zin duurt, waarbij hij gerekend kan worden te behooren(*).

6) Men wachte zich voor eene te hevige gebaarmaking. - Dit ziet niet alleen op de gesten van armen, handen en vingeren, maar op alle werking en beweging der ligchaamsdeelen in het algemeen. Vergelijk hier het gezegde in het slot der Aanm. op § 50, alsmede hetgeen in § 52 onder no. 4, over het onderscheid tusschen den gewonen spreker en Declamator en den tooneelspeler gezegd is. Ook wat wij in § 54, zoo over buitensporige gelaatsverwringingen als over meer anders van soortgelijken aard aangestipt hebben.
7) Men wachte zich voor te fijn uitgeplozen of te minutieus schilderende en pantomimische gesten(†). - Schilderachtige gebaren zijn fraai, zoo als b.v. het op de vorige bl. vermelde wijzen met de hand als naar een' daar voor ons liggenden berg, het biddende ineenslaan der handen, wanneer men smeekend iets zegt, het afstooten met de linkerhand en het regts draaijen van het gelaat, als men zijn' afkeer van iets wil betuigen, de nabootsing van het op den grond smakken, verbreken af verbrijzelen ter plaatse, waar van dergelijke handelingen gesproken wordt enz.; maar zulke gesten moeten bloot met groote omtrekken schilderen en ook niet tot alledaagsche, beuzelachtige of lage dingen betrekking hebben. Wat zou men toch van een' predikant zeggen, die bij de woorden: ‘en zij geeselden hem,’ *geheelenal* de houding en het gebaar van een' de roede zwaaijenden scherpregter aannam, of die om de voorstelling van schrijven aan te duiden met zijne vingeren het gebaar van iemand nabootste, die de pen over het papier doet gaan? Eilieve, zei een spotvogel: zoo zou hij ook nog het zetten van het slotpunt achter den laatsten zin en het strooijen vervolgens van zand op het natte schrift kunnen naäpen. Slechts bij het recitéren van

(*) *Hic veteres artifices illud recte adjecerunt*, *ut manus cum sensu inciperet*, *et deponeretur* etc. QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, no. 106.

(†) Men vergelijke hier eene fraaije plaats uit QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, no. 88, bij de woorden: *ut si aegrum, tentantis venas medici similitudine*, *aut citharoedum*, *formatis ad modum percutientis nervos manibus*, *ostendas*, *quod est genus quam longissime in actione fugiendum. Abesse enim plurimum a saltatore debet orator*, *ut sit gestus ad sentum magis quam ad verba accommodatus; quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit.* En hetgeen er dan meer volgt, waarbij men echter altijd wel in het oog houde, dat QUINCTILIANUS inzonderheid de gebaarmaking van den staats- en balieredenaar op het oog heeft. - Voor het overige bedenken zij, die alle regtstreeks schilderende of nabootsende gebaren te sterk veroordeelen, niet genoeg, dat het in den aard ligt van elkeen, die levendig en met vuur en drift het eene of andere verhaalt, de personen en handelingen, waarvan hij spreekt, in toon, houding en bewegingen meer of min na te doen, en dat het dus ook in den Declamator zoo geheel niet te misprijzen kan zijn, als hij de natuur in dezen volgt. Zoo b.v. zal men, verhalende, dat ons iemand geslagen heeft, onwillekeurig soms eenigzins het gebaar van een' slaanden namaken, om den hoorder des te krachtiger de ons wedervaren onwaardige behandeling te doen gevoelen; en het zon, met verlof van QUINCTILIAAN, dus nog zoo geheel ongerijmd niet geweest zijn, als CICERO, in eene zijner redevoeringen tegen VERRES met drift uitroepend: ‘Gegeeseld, met roeden gegeeseld werd een Romeinsch burger!’ daarbij door even zijn' arm op te tillen aan denzelven *een' flaauwen*, *korten zweem* van de zwaaijing eens geeselenden gegeven had.

iets komieks en om te doen lagchen kunnen zulke pantomimische gebaren te pas komen. Zoo ook, als een redenaar daardoor zijne tegenpartij bespottelijk wil maken, iets, waarvan CICERO ter plaatse van zijn werk *Over den Redenaar*, waar hij over spot en boert handelt, voorbeelden bijbrengt. Ik beken echter, dat het vaak moeijelijk valt juist te bepalen, hoe ver het al of niet schilderende der gebaarmaking gaan mag; te meer daar de plaats waar en het onderwerp, waarover men declameert, in dezen vrij wat onderscheid te weeg kunnen brengen. Op een Declamatorium b.v. de door TOLLENS in het eerste stukje zijner *Romancen*, *Balladen en Legenden* vertaalde ballade van ELTON, *de Wettige Zoon*, recitérend, zou ik niet bijzonder veel zwarigheid maken, om bij het couplet, waarin de dichter begint te beschrijven, hoe de zonen van zekeren gestorven Keizer op diens lijk met pijlen schoten, om te zien, wie hunner den vader opvolgen zou:

Het lijk van den Keizer stond steil op den grond;
En de oudste der Prinsen trad nader terstond,
En mikte koelbloedig met vinger en oog,
En schoot zijnen pijl, *dat het snort van den boog.*

voor een oogenblik zoo wat half en half de houding van iemand, die met een' boog of met een geweer mikt, aan te nemen, vooral ook daar het schieten de schering en inslag van dit geheele dichtstuk uitmaakt. Maakte echter een predikant op den kansel dat gebaar, als hij verhaalde, hoe, volgens I Sam. XX, vs. 36, JONATHAN, de zoon van SAUL, een' pijl afschoot om zijn' boezemvriend DAVID een waarschuwend sein te geven, zou ik hem, vrees ik, uitlagchen.

8) Men wachte zich voor onkiesche gesten. - Een onkiesch gebaar zou ik het b.v. heeten, als men in het aandoenlijk verhaal van het afscheid van BEYLINCK uit *de Hollandsche Natie*, bij het recitéren van den versregel, waarin van de gade gezegd wordt:

En op haar' zwangren schoot slaat zij haar oogen neder,

met den vinger naar den buik wees of zelfs maar den blik wat strak op den buik vestigde. Geheel die regel ook moet op zachten, lagen toon, *mezza e sotto voce*, en met geene de minste drukking op dat ‘zwangeren schoot’, uitgesproken worden, inzonderheid als men onder zijne toehoorders vrouwen en jonge meisjes telt.

9) Men wachte zich voor te theatrale gesten. - Dit zijn die hoog geweldige gebaren, die een tooneelspeler bezigt, om droefheid, medelijden, toorn, schrik, afgrijzen enz. in hunne hevigste graden uit te drukken, en die daarbij met eene zekere weidsche schouwburgshouding vergezeld gaan. Zij staan hem vrij, wijl hij volgens het gezegde in § 52, no. 4, den persoon, dien hij voorstelt, in al diens hartstogtelijkheid volkomen verbeelden moet, en tevens wijl het tooneel een' zekeren praal met zich brengt. Hoe kwalijk zou dit echter, vooral bij ons, den doorgaans kalmer kansel-, pleit- of staatsredenaar voegen, hem,

die alles schuwen moet, wat naar het bloote spelen eener rol zou kunnen gelijken! Met den Declamator op een zoogenaamd Declamatorium is het iets anders gelegen en aan dezen misschien een weinig meer vrijheid te gunnen. Intusschen schreijen, knielen, zich woedend op de borst of voor het hoofd slaan, de haren zich uitrukken, akelige verwringingen van het gelaat in het werk stellen, en dergelijke hevige gebaren van den tooneelspeler meer zijn hem niet of maar zelden geoorloofd. Hij is toch op zijn hoogst niets dan een verhaler. En hoe ook zelfs de tooneelspeler in den storm der gemoedsbewegingen nog eene zekere aesthetische maat (om het dus te noemen) betrachten moet, is hier boven in § 50 aangemerkt.

10) Men wachte zich voor verkeerde of valsche gesten. - Wij verstaan hierdoor in de gebaarmaking hetzelfde, wat men in de stemleiding of uitspraak valsche tooninzettingen of intonatiën kan heeten, namelijk gebaren, die met hetgeen zij uitdrukken moeten volstrekt niet strooken. Dit zou b.v. het geval zijn, als men bij het zeggen: ‘schenk mij in uwen koelen schoot, ô graf, de rust, waarnaar ik zoo lang gesmacht heb!’ oogen en hand of handen naar boven in plaats van naar beneden sloeg, of wel onder het uitspreken der woorden van CHRISTUS: ‘en gij Kapernaum, die tot den hemel toe zijt verhoogd, gij zult tot der helle toe neergestooten worden!’ bij *hemel* naar den grond en bij *hel* naar de lucht wees; - of zoo men de toekomst met achterwaarts gebogen duim, het verleden met vooruitgestoken wijsvinger aanduidde. - Ligt zal men zulke averegtsche gebaren wel niet maken. Intusschen heb ik op mijne lessen wel gezien, hoe jonge lieden zich door de woordjes *na* in *nakomelingschap* en *voor* in *voorgeslacht* of *voorvaderen*, zoo als zij b.v. in V.D. PALM'S allerwelsprekendste redevoering: *over het Oordeel der Nakomelingschap* herhaalde malen voorkomen, verschalken lieten, om geheel ongerijmd het voorgeslacht voor en het nageslacht achter hen te plaatsen. - Zoo ware het ook verkeerd, als men in de hier boven aangehaalde versregels van HELMERS uit het verhaal van KLAASSEN'S heldendood, waar tot de schimmen der gesneuvelden gezegd wordt:

> *Uw namen sterven nooit*, *uw roem blijft onbedolven*,
> *Ja*, *vlamt en schittert hel en weerkaatst in 't verschiet*,
> *Der vlam van 't schip gelijk*, *waarop gij 't leven liet!*

met de hand dat verschiet als voor ons uitliggend kenteekende. - Min gepast, zoo niet geheel verkeerd, is het ook met de regterhand te vervloeken, met de linker te zegenen. Vergelijk § 56, aanm. 1, en wat dergelijke feilen meer zijn(*). Soms intusschen kan

(*) Hierbij voege men allen tweestrijd of disharmonie in het gemeen, die er tusschen houding, gelaatstrekken en bewegingen en tusschen hetgeen men uitspreekt plaats heeft, en waarvan QUINCTILIANUS teregt zegt, dat zij onze taal gezag en overtuiging of geloof kan doen missen: *Contra*, *si gestus ac vultus ab oratione dissentiant*, *tristia dicamus hilares*, *affirmemus aliqua renuentes*, *non auctoritas modo verbis*, *sed etiam fides desit.* Lib. XI, c. 3, no. 67.

het twijfelachtig zijn, of men oogen en gebaar meer naar boven dan naar beneden rigten moet. Zie het daarover gezegde in § 56, Aanm. 6.

11) Men wachte zich voor bij ons of geheel niet of min gebruikelijke gesten. - Hiertoe zou b.v. behooren het zich op de dij slaan, dat de Romeinsche openlijke sprekers en pleitbezorgers wel schijnen gedaan te hebben(*), maar dat in een' Nederlandschen balie- of kanselredenaar vreemd zou schijnen. Zoo ook het stampen met de voeten, door CICERO bij sommige gelegenheden gepast genoemd en door QUINCTILIAAN alleen in zoo ver, gelijk het schijnt, afgekeurd, als het te dikwerf geschiedde. Het hevig kloppen met de vuisten op den predikstoel, een gebaar, waarmêe predikanten van vroeger tijd hier en elders hun vromen, niet steeds evenwel van iets menschelijks ontblooten ijver aan den dag leiden, en waarop VONDEL zinspeelt in den versregel uit zijn scherp hekeldicht *Gruwel der Verwoesting*:

Nu zal GOEMAAR *den stoel aan spaanders stukken kloppen.*

mag men thans ook wel als verouderd beschouwen. - Over het op zijde en het voor- of achteruit gaan in de volgende § nog wel een woord nader.

§ 58.
Over nog eenige andere bewegingen des ligchaams bij de Declamatie.

Wij hebben gezegd, dat onder de gebaarmaking 1) de houding; 2) het werken met het gelaat en de gelaatstrekken; 3) de beweging van armen, handen en vingeren, en 4) die van enkele andere ligchaamsdeelen bevat waren. Over deze laatste nog iets. Ze zijn hoofd en hals, schouderen, borst, rug, zijden en heupen, onderlijf, beenen en voeten. Hoe hoofd en hals door den spreker in den toestand van rust moeten gehouden worden, is reeds aangestipt; regtop namelijk en noch op zijde, noch voor- of achterover buigend, maar zóó, dat men met zijne oogen in eene meer of min horizontale rigting met de hoorders blijft; dit alles evenwel zonder stijfheid (*non rigidum*), gelijk de Latijnsche kunstregters het wel heeten. - Bij het maken van gebaren links of regts moet

(*) *Femur ferire*, *quod Athenis primus fecisse creditur Cleon*, *et usitatum est*, *et indignantes decet*, *et excitat auditorem. Idque in Calidio Cicero desiderat. Non frons*, *inquit*, *percussa*, *non femur. Quamquam*, *si licet*, *de fronte dissentio.* Zie QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, *no.* 123, die daar voorts over het klappen in de handen, het slaan op de borst, het heen en weer loopen, het voor- en achteruitgaan, het stampen met de voeten enz. handelt en aardige anecdoten vertelt.

het hoofd zich natuurlijk wat draaijen. Nog meer, als men op zijde zittenden of voorwerpen, die op zijde verbeelden te zijn, aanspreekt. Zoo ook bij afwendingen als: *van hier*, *Onheiligen* enz. Zie § 56, n°. 2. - Tot God, gezaligden enz. het woord rigtende, heffe men het hoofd wat omhoog. Bij treurige gewaarwordingen late men het wat op de borst zinken. Vergelijk hier § 53. - Trillen, schudden en knikkebollen met het hoofd staat leelijk. Dat men evenwel bij eene sterke ontkenning, b.v. bij het *neen*, *neen* van HELMETS:

Neen, *neen*, *der vaadren roem verspreidt te sterk een luister*,
En 't kroost van zulk een volk zinkt nooit geheel in 't duister!

het afkeerende gewuif der linkerhand met eene kleine hoofdschudding kan vergezellen, is een gebaar, door de natuur zelve ons geleerd. Zie § 53. -

Voortzetting, *Aanmerkingen en Uitbreidingen.*

In de schouders zij geene beweging dan die door de beweging der armen veroorzaakt wordt. DEMOSTHENES wendde zich het optrekken der schouders af, door aan den zolder eene spies te hangen, tegen welker scherpe punt zijne schouders bij de minste rijzing aanstieten. Enkele keeren misschien is in navolging der natuur het ophalen der schouders bij aarzeling, twijfeling, onzekerheid, loochening of wat dies meer zij eenigermate te gedoogen, waarmede ik echter niet bedoel, dat men b.v. de woorden: ‘met een bedeesd gelaat haalt hij de schouders op’ uitsprekende, die beweging namaken moet. Dit ware even belagchelijk als dat men, wanneer men den versregel reciteerde:

Het meisje liet een zuchtje glippen,
En zei toen met gespitste lippen:

ook de lippen spitsen en een zoogenaamd proper mondje maken ging. Niet dan in eene komieke Voordragt zou dit te pas kunnen komen. - De borst, die in de gewone houding niet te zeer vooruitgestoken moet worden, daar het een trotsch voorkomen geeft, mag dit soms doen, als men bepaaldelijk hoovaardij uit wil drukken. Zoo b.v. bij de hier boven, bl. 131, uit HELMERS aangehaalde woorden van FILIPS *van Spanje:*

Dweept dat verachtlijk volk van vrijheid, *regt en wetten*,
En zet zich tegen mij? enz.

En zoo van 's gelijken bij den daar aangetogen uitroep van den Graaf *van Saverne* in SCHILLER'S door TOLLENS vertaalden ‘Gang naar de IJzersmelterij:’

Nooit, *nooit genaakt verboden minne*
Mijn, *mijn*, *des Graven*, *gemalinne!*

waarin men, gelijk wij reeds met een woord zeiden, bij dat *mijn*, *mijn*,

des Graven! de borst wat opzetten en met de vlakke hand op haar slaan kan. Op den kansel evenwel is zulk een gest minder passend; anders zou men het doen kunnen, wanneer men de woorden van NEBUCADNEZAR uitsprak: ‘ben ik het niet, die dat groote *Babel* gebouwd heb?’ of soortgelijke. - Wat den rug betreft, men draaije hem zoo min mogelijk aan een gedeelte zijner hoorders geheel toe. - Het onderlijf puile buiten noodzaak niet uit. - De zijden, heupen en heel het ligchaam doe men niet telkens heen en weer waggelen, alsof men, gelijk bij CICERO het spottend genoemd wordt, in eene dobberende schuit stond te spreken. - Beenen en voelen moeten van zelve bij een' op den kansel of in een spreekgestoelte staanden spreker wel stil staan, want het heen en weer loopen, dat de Ouden soms onder het woordvoeren deden, schoon zij er mede den draak staken, als het te sterk geschiedde, is ons in de meeste gevallen onmogelijk. Niets verhindert evenwel een' Declamator, die op een zoogenaamd Declamatorium op eene breede verhevenheid geheel vrij staat en van het hoofd tot de voeten zigtbaar is, onder het recitéren van levendige, tot de epische dichtsoorten behoorende stukken, als daar zijn romancen, balladen enz., soms een paar schreden voor of achteruit of wel op zijde te deinzen, of met het ligchaam eenigzins voorover te bukken, en wat dergelijke bewegingen meer zijn. Dus kan men b.v., als men de door mij vertaalde, voor de Declamatie zoo bijzonder geschikte ballade van SCHILLER, *de Duiker*, reciteert, bij het couplet:

En zie, als hij treedt aan de steilte der rots,
En neerblikt in 's afgronds hol gapenden muil,
Daar braakt de Charybdis met buldrend geklots
't Verzwolgene water weer uit haar kuil,
En 't kraken gelijk van verwijderden donder,
Dreunt, - loeit het, en huilt het, en giert het van onder!

een' stap vooruit doen en hoofd en ligchaam voorover doen hellen, als staarde men in de draaikolk der zee, waarvan hier gezongen wordt. Men volgt dan bloot de natuur; want zulke bewegingen zal men zelfs in dagelijksche gesprekken een levendig mensch, die iets treffends ons verhaalt, onwillekeurig wel zien maken. De kunst is maar soortgelijke natuurgebaren wat te idéalizéren, daar toch alle Mondelijke Voordragt, zoo wat de gebaarmaking als de stemleiding betreft, door kunst veredelde natuur zijn moet, dat is, natuur, ontdaan van hetgeen in haar stuitend mag zijn, en door gevoel voor het schoone gewijzigd. Dit kan men niet genoeg herhalen. - Over de Declamatie van dit couplet van SCHILLER nog iets in § 62.

Voor het overige zorge elk een, die in het openbaar declameert, om goed en betamelijk gekleed te zijn. De bevalligheid van houding en gebaren gaat door eene slordige, havelooze kleeding, door morsige, smerige handen, door een' ruigen baard en lokken maar al te zeer verloren; en daarom heeft de beroemde Romeinsche redekundige QUINCTILIAAN het niet beneden zich gerekend een aantal aanmerkingen over de klee-

ding en in het algemeen over het uiterlijke, dat een Romeinsch redenaar hebben moest, in het midden te brengen(*).

Dit weinige moge over de gebaarmaking genoeg zijn. De meeste voorschriften zijn slechts bij monde en door het voordoen der gesten regt duidelijk te maken. - Wij keeren thans terug tot de Juistheid van Declamatie, waarvan wij begonnen hadden te spreken, en die zoo wel tot de gebaren (*actio*, *in specie sic dicta*) als tot de stemleiding of uitspraak (*pronuntiatio in specie*) betrekking heeft.

§ 59.
Over de Juistheid van Declamatie. (vervolg van § 51) - *Meer algemeene voorschriften over haar, en wel vooreerst over de Juistheid, beschouwd in betrekking tot een voor te dragen stuk in zijn geheel.*

Wij hebben hier boven gezegd, dat tot de Juistheid van Declamatie in de eerste plaats behoort, dat onze Voordragt passe bij den aard van het stuk, hetwelk wij recitéren, in zijn geheel beschouwd, of dit stuk namelijk, zonder onderscheid nu tot welke soort van Welsprekendheid het betrekking hebbe, en om het even of het in poëzij dan in proza vervat is, verheven, roerend, vrolijk, somber, naïef of wat anders geheeten moet worden, of het leerend, betoogend, verhalend of vermakend te noemen, en tot den hoogen, eenvoudigen, of middelsoortigen stijl (*stylus gravis*, *tenuis*, *mediocris*) te brengen zij. Dat naar den aard van dit eene en andere toch eene zeer verschillende Mondelijke Voordragt vereischt wordt, gevoelt men van zelve. Of vordert het verhevene, sombere, schrikwekkende niet een' geheel anderen toon dan het bevallige, blijmoedige en streelende? Moet het aandoenlijke en roerende niet met eene andere houding, met eene anders gewijzigde stem, met andere gelaatstrekken en gebaren worden uitgesproken dan het vrolijke, dartele en lachwekkende? Moet in het eerste de stem niet langzaam, klagend, teeder, slepend, het gelaat ernstig

(*) Zie *Instit. Or.*, Lib. XI, c. 3, no. 137 en volg., waar hij over den *cultus* (tooi, kleedij, kapsel enz.) des redenaars handelt en begint met te zeggen: *Cultus non est proprius oratoris aliquis*, *sed magis in oratore conspicitur. Quare sit*, *ut omnibus honestis debet esse*, *splendidus et virilis. Nam et toga*, *et calceus*, *et capillus*, *tam nimia cura quam negligentia*, *sunt reprehendenda. etc.* Natuurlijk geldt alles, wat hij zegt, speciaal Romeinsche sprekers op het marktplein of voor de balie. Men kan echter zien, hoe veel men aan dat stuk der kleedij bij de Mondelijke Voordragt te *Rome* hechtte.

geplooid, de blik mat en bewolkt, in het laatste die stem niet rasser en levendiger, dat aangezigt meer opgeruimd en glimlagchend, dat oog meer tintelend, die houding en gebaren losser en luchtiger zijn? Behoeft het naïve niet iets schalkachtig onnoozels in geluid en beweging? Dient de leerende toon niet andere noten (om het dus te noemen) te volgen dan de vermakende, de dreigende andere dan de biddende, de betoogende andere dan de verhalende enz.? Kan men bij de Declamatie eener redevoering in den trant van die van DEMOSTHENES *voor de kroon*, of van CICERO voor MILO met dezelfde houding, uitspraak en gesten volstaan als bij het voorlezen eener pleitmemorie over een alledaagsch burgerlijk geschil? - Bij elk stuk is het dus in de eerste plaats noodig te onderzoeken, in welk een' geest het, in heel zijn' zamenhang beschouwd, geschreven zij, even als men bij een muzijkstuk vraagt, of het als *allegro*, *adagio*, *andante*, of hoe anders gekarakteriseerd moet worden. Die geest, dat karakter van het stuk in zijne algemeenheid moet dan ook den grondof hoofdtoon onzer Mondelijke Voordragt van hetzelve in haar geheel uitmaken, zoo echter, dat in de onderdeelen van zulk eene redevoering, gedicht of wat het zijn moge van dien grondtoon zoo veel worde afgegaan als de hier en daar verschillend gewijzigde aard dier deelen zulks noodzakelijk zal maken.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Vraagt men b.v., wat is de grond- of hoofdtoon, die in de Declamatie van psalm 136, 143, 146 of soortgelijke moet doorklinken? Ik antwoord: de vrolijke, dankbaar juichende; terwijl integendeel in den éénenvijftigsten of in een' ander der boetpsalmen de langzame, slepende, sombere toon van berouw, verslagenheid en zielesmart heerschen moet. - Wat is de grondtoon in V. D PALM'S redevoering *over het Oordeel der Nakomelingschap?* Het verheven leerende. - Wat in BORGER'S *treurlied aan den Rijn?* Het diep roerende, maar eenvoudig, zacht, kalm roerende, of wat wij in onze taal het aandoenlijke heeten. Noch eene te statige, noch eene te hartstogtelijke Declamatie komt over het algemeen in dit dichtstukje te pas. Men verknoeit het door beiden. - Onder welke rubriek behoort de aanhef van den derden zang der *Hollandsche Natie?* Onder die van het somber en schrikwekkend verhevene. - En waaronder de episode van BEYLINOK'S afscheid uit datzelfde didactisch-panegyrisch dichtstuk (leeren lofdicht)? Onder het treurige, roerende, tot het allersterkst pathetieke toe. - Wat is de grondtoon in CICERO'S redevoering voor

zijn' ouden leermeester ARCHIAS? Die van zachte, bedaarde, kalme leering, van verstandigen lof zoo van ARCHIAS als van de wetenschappen. - In die voor MILO integendeel moet men veel meer in kracht, hevigheid, hartstogtelijkheid de *dominante* of den heerschenden toon zoeken. - Hoe moet, over het geheel genomen, het dichtstukje van voss, *de Spinster* getiteld en door SPANDAW fraai en los vertaald, gedeclameerd worden? Eenvoudig, maar met schalkachtige naïveteit van toon, die vooral op het slot uit moet komen, als het meisje verhaalt, hoe de jongeling, die naar haar spinnen keek en dat spinnen roemde, op het laatst haar een' zoen gaf, en als zij vraagt:

O zegt mij, *zustren*, *zegt*, *of 't mooglijk wezen kon*,
Dat ik op 't eind nog verder spon?

- Hoe STARING'S geestige vertelling *de Verjongingscuur?* Op eene losse, vrolijke, luimige, schertsende, soms bijtend satirieke wijze, waarbij men vooral trachten moet dien door kortheid van uitdrukking en door sterke zoogenaamde oversprongen wel eens moeijelijk te volgen dichter door de Declamatie wat te verduidelijken. - Wat is de grondtoon in de krachtige ode van HORATIUS (*epod. VII*), gerigt tot zijne op nieuw ten burgerkrijg zich wapenende landgenooten?

Quo, *quo*, *scelesti*, *ruitis etc.*?

Over het algemeen rasheid, levendigheid, onstuimigheid, zoo als toorn en verontwaardiging die medebrengen. Het is geen declamatorisc *andante*, en nog veel minder een declamatorisch *adagio.* Neen, het is *presto*, het is *forte fortissimo con brio ed impetuosità*, gelijk men het, meen ik, in de toonkunst wel pleegt te noemen. - Waartoe echter meer voorbeelden? Men zal genoeg begrijpen, wat wij door Juistheid van Declamatie, beschouwd in betrekking tot een te declaméren stuk in zijn geheel, zoo namelijk wat het geheel der gedachten als wat het geheel van den stijl betreft, verstaan willen hebben.

§ 60.
Over de Juistheid der kunstmatige Mondelijke Voordragt, beschouwd in betrekking tot de hoofd-onderdeelen van een voor te dragen stuk.

Ofschoon, gelijk wij zagen, in ieder stuk, dat men uitspreekt of reciteert, een zekere algemeene grond- of hoofdtoon heerscht, waarnaar het, in zijn geheel beschouwd, tot het verhevene, vrolijke, roerende, eenvoudige enz. gebragt moet worden, en hoewel naar dien hoofdtoon ook weer de hoofdtoon der Declamatie te regelen is, wordt dat hoofdkarakter soms echter zeer gewijzigd in de onderdeelen van zulk een opstel, en hiernaar moet zich dan natuurlijk ook de Mondelijke Voordragt schikken. Zoo b.v. kan deze of gene kanselrede over het algemeen in de rubriek van het roerende te huis behooren, zoodat de hoofd-

toon, waarop wij haar uitspreken, roerend zijn moet, maar daarom kan en moet die Declamatie toch niet in de inleiding, in de verklaring, in het betoog en in de toepassing eener zoodanige predikatie overal van denzelfden aard zijn, ja, moet men den roerenden toon somtijds zelfs varen laten, of ten minste op verschillende plaatsen met geheel verschillende galmen hem afwisselen. FEITH's dichtstuk *het Graf* vereischt doorgaans eene plegtige, sombere, weemoedige Voordragt, en tot dien hoofdtoon dient de voorlezer telkens terug te keeren; maar daarom zijn niet alle gedeelten van dat *Graf* even somber en roerend te recitéren. Hetzelfde geldt ten aanzien der treffende, in het *Barreau Français* te vinden pleitrede van den Graaf LALLY TOLENDAL voor den ongelukkigen LODEWIJK XVI. Over het algemeen vordert zij eene aandoenlijke, soms zeer pathetieke Declamatie, maar in deze en gene afdeelingen evenwel moet dat *doloroso* en *lacrimoso* van toon door eene mindere neerslagtigheid en wat meer allegrischs vervangen worden. - De grondtoon van gezang 8:

ô God, *eer 't aardrijk was gegrond* enz.

is hoog verheven, is *maestoso*, gelijk men het in de muzijk zou heeten, en dit majestueuze moet men in de Declamatie van het gezegde kerklied nooit geheel laten glippen; in sommige coupletten moet het evenwel veel meer uitkomen dan in andere. Kortom, eene juiste Mondelijke Voordragt, hoezeer zij den grondtoon des geheels trachte te bewaren, schikke zich toch naar alle meerdere of mindere afwijkingen, die er van de gemelde grondgeaardheid in de hoofdafdeelingen van dat geheel worden aangetroffen. In die afdeelingen voorts schikke zij zich weer naar den verschillenden aard van ieder zin of zinsnede, waaruit zij bestaan; in elken zin of zinsnede weer naar den aard van ieder woord, ja, in deze en gene woorden zelfs naar de lettergrepen en letteren, waaruit ze zijn zamengesteld. Doch over dit eene en andere zullen wij in de volgende § § iets aanstippen. Vooraf nog eene aanmerking.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Geldt het in de bovenstaande § gezegde van volledige, een groot geheel uitmakende stukken, als b.v. eene leerrede, pleidooi, gedicht enz., het is ook toepasselijk op kleinere, maar toch op

zich zelf staande brokken, die men van zulk een volledig werk ter Declamatie uitkiest. In de meermalen aangehaalde, hoogst declamabele inleiding b.v. van den derden zang der *Hollandsche Natie* is het verhevene en schrikwekkende de hoofdtoon. Plegtig, langzaam, holtoonig recitére men dus het:

't Was nacht. - 'k Zat eenzaam in het eikenbosch verloren enz.

Nog statiger en tevens met den toon van diepe ontroering, huivering en schrik ook de in het vervolg voorkomende regels:

Thans dacht mijn geest aan u, *aan u*, *vergode vadren!* enz.

maar als integendeel in datzelfde droomgezigt de dichter een' grijzen visscher aanspreekt, wien hij naar het in puin verzonken *Amsterdam* vraagt, moet in dat gedeelte dier verzen de somberheid des hoofdtoons door eenige meerdere levendigheid en tevens eenvoudigheid afgewisseld worden, terwijl voorts heftigheid en onstuimigheid zich met het verhevene en sombere paren moeten bij de uitroepingen over de wisselvalligheid van al het ondermaansche, die, na 's grijsaards op eene zeer koele en onverschillige wijze uit te spreken antwoord, den op een' bouwval neergezonken dichter worden afgeperst.

Hij zwijgt. - Verpletterd stort ik op een bouwval neder:
'*Ja*, *alles rijst en daalt*, *verheft zich*, *en daalt weder'!* enz. enz.

§ 61.
Over de Juistheid van Declamatie, in betrekking tot de enkele zinnen en zinsneden van een voor te dragen stuk.

Hier vergelijke men in de eerste plaats hetgeen reeds over de zinnen en zinsneden met opzigt tot de duidelijkheid der Mondelijke Voordragt gezegd is, en geve acht, of een zin ook soms vragender- of uitroepender wijze is voorgesteld. Dat toch de vraag en uitroeping een' bijzonderen toon eischen, is in § 39 opgemerkt. Zoo ook, dat het voor de intellectuéle duidelijkheid een groot onderscheid maakt, of een zin of zinsnede in ernst dan wel in spot en ironie gemeend zij. Zie § 42 en 43. - Verder (uit een aesthetisch oogpunt beschouwd, want over het logische is in § 42 reeds gesproken) onderzoeke men, of de gedachte, in een' zin opgesloten, tot het schoone, verhevene, geestige, naïve, roerende of waartoe anders betrekking hebbe, en wijzige daarnaar bij afwisseling de Declamatie, onverminderd den hoofdtoon, die in het geheele stuk, dat men declameert, en in zijne onderafdeelingen heerschen moet, en waartoe men terug moet keeren, als de zin, die eene wat afwijkende Mondelijke Voordragt vorderde, ten einde gebragt is.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het scheppingsverhaal (Genesis I.) eischt over het algemeen eene plegtige, statige Voordragt. Enkele zinnen daarin hebben echter dat plegtige, dat *grave en maestoso*, tiendubbel noodig. Zoo b.v. de aanhef: 'In den beginne schiep God den hemel en de aarde;' waarna eene vrij lange rust volge. Zoo vooral ook dat zoo dikwerf als eene proef van het hoogst Verhevene aan gehaalde zeggen, vs. 3: 'En God sprak: daar zij licht, en daar was licht!' Kan dat te majestueus worden uitgesproken(*)? - In de historie der ontdekking van JOZEF aan zijne broeders (Genes. 44 en volg.) moet de hoofdtoon der voordragt wel eenvoudig verhalend, maar over het algemeen tevens aandoenlijk en roerend zijn. In ieder zin echter krijgt die toon verschillende hoogsels en diepsels, moet nu wat meer dan wat minder eenvoudig en roerend, en daartoe nu wat rasser dan wat langzamer, nu wat hooger dan wat lager klinken. Men neme b.v. hoofdst. 45, vs. 1 en volg. 'Toen konde zich Joseph niet bedwingen voor allen, die bij hem stonden (*zeer eenvoudig*); en hij riep: doet alle man van mij uitgaan (*met wat sterker stem en op een' eenigzins bevelenden toon*)*;* en daar stond niemand bij hem, toen Joseph zich aan zijne broederen bekend maakte (*weer zeer eenvoudig verhalend*, *maar altijd met een' bijklank van iets aandoenlijks*). - En hij verhief zijne stemme met weenen, zoodat het de Egyptenaars hoorden, en dat het Pharao's huis hoorde (*eenvoudig aandoenlijk verhalend*). En Joseph zeide tot zijne broeders: ik ben Joseph! (*half snikkend*, *met diep roerenden nadruk; te drukken vooral op* ik *en Jozef*). Leeft mijn vader nog? (*vol teeder gevoel; te drukken op vader. Dan lange pauze*). - En zijne broeders konden hem niet antwoorden, want zij waren verschrikt voor zijn aangezigt (*weer eenvoudig ernstig verhalend; wat klem op verschrikt*). enz. enz. enz.' -

De beroemde HIERONYMUS V. ALPHEN heeft in rijmlooze jambische verzen een wonderfraai dichtstuk gemaakt, *de Morgen* getiteld. Het behoort over het algemeen onder de rubriek van het verhevene en moet statig gedeclameerd worden. Bijzonder evenwel moet dat verhevene zich doen hooren in de Declamatie van zin-

(*) Na eerst vs. 2: 'De aarde nu was woest en ledig, en duisternis was op den afgrond; en de Geest Gods zweefde op de wateren', vooral wat het eerste gedeelte betreft, somber en holtoonig te hebben uitgesproken, spreke men vs. 3 met wat levendiger majesteit uit, drukkende op het bevel: 'daar zij licht!' en hierbij aan *zij*, maar nog meer aan *licht* den accent gevende. Achter het volgende *en* make men eene pauze, 'en'..... waarop dan op wat lager toon en met de klem op *was* 'daar was licht!' gereciteerd worde. - Doch welk voorlezer of Declamator is in staat aan deze weinige woorden hunne volle kracht te geven, en het zoo onbeschrijfelijk verhevene der gedachten en toch zoo dood eenvoudige des stijls ook in de Mondelijke Voordragt uit te drukken? Voor zoo veel de toonkunst belangt, heeft HAYDN het misschien gedaan.

sneden als de volgende, waarin hij van het menschdom, dat aan eene eeuwigdurende wisselvalligheid onderworpen is, even poëtisch van gedachten als met eene hoogst poëtische wending van stijl, zingt:

Dat garven bindt, waar eertijds Troje stond,
En 't kouter drijft door voren, vet gemaakt
Met menschenbloed.

Niet minder klinke die verheven toon door in de zinsnede:

't Menschdom valt als bladren af.

uit het euangelische gezang 160. - Zoo ook, als men in het Fransch CASIMIR DE LAVIGNE's majestueuze *Messénienne* op NAPOLÉON recitérend, het op één na laatste couplet eindigt met den treffend verheven regel, waarin van het door de zee omspoelde rotsengraf des gewezen Keizers op het eiland Sint-Helena gezongen wordt:

La vaste mer murmure autour de son cercueil.
(Rondom zijn doodkist bruist de onmeetlijke Oceaan)(*).

Doch vierden wij onzen lust den teugel, zoo ware er geen einde aan het aanhalen van voorbeelden, tot zinnen en zinsneden betrekkelijk, die den hoofdtoon in een te declaméren stuk versterken, verzwakken, wijzigen of soms voor het oogenblik geheel veranderen. In sommige stukken, vol onophoudelijke afwisseling van gedachten, vol van die onverwachte sprongen en overgangen, die de hooge, echt lyrische poëzij kenmerken, en die men in vele oden van HORATIUS aantreft, is schier geen vaste hoofdtoon aan te geven.

§ 62.
Over de Juistheid van Declamatie met betrekking tot de enkele woorden en hunne lettergrepen en letteren van een voor te dragen stuk.

Het is niet genoeg, dat men met de zinnen en zinsneden van een te declaméren stuk zijne Mondelijke Voordragt

(*) Dit couplet, of liever deze afsnijding, waarin de voorstelling van het onmetelijke der zee en het onmetelijke der nietigheid van allen wereldschen uister onze geheele ziel met een somber gevoel van hetgeen KANT het mathematisch en dynamisch verhevene noemt vervult, luidt in haar geheel:

Laissant l'Europe vide et la victoire en deuil,
Ainsi de faute en faute, et d'orage en orage,
Il est venu mourir sur un dernier écueil,
Où sa grandeur a fait naufrage. -
'*La vaste mer murmure autour de son cercueil*'.

Na eene voorafgaande tamelijk lange pauze achter *naufrage*, moet de daarop volgende laatste regel, waarvan ieder, die voor het verhevene vatbaar is, het verhevene gevoelen zal, op een' zeer langzamen, wat lageren en dofferen, trapswijze al afnemenden en zich dempenden toon (*decrescendo e slentando*), en terwijl men bij de woorden *la vaste mer* met beide handen het gebaar van uitgebreidheid en omringing maakt, worden uitgesproken.

doe strooken, neen, zelfs ieder woord in zulk een' zin of zinsnede, ja, dan nog weer ieder letterklank in zulk een woord moet die overeenstemming ten toon spreiden. Vooreerst dus zorge men - en zulks ter bevordering der intellectuéle duidelijkheid - voor de juiste plaatsing van den zoogenaamden redeaccent, dat is, den nadruk, dien wij in een' zin aan één of meer woorden boven de overige geven, wijl in hen de bedoeling en strekking der gedachte bijzonder ligt opgesloten. Het hier boven in § 36 over dat punt gezegde behoeven wij niet te herhalen. - Tot het fraai en dien ten gevolge juist declaméren behoort echter ook, dat wij niet alleen aan de woorden dien toon geven, waardoor hunne beteekenis voor het verstand der hoorders regt klaar wordt, maar ook den zoodanigen, waardoor de kracht, levendigheid, bevalligheid, schilderachtigheid en wat dergelijke aesthetische eigenschappen meer zijn, die in hunne keus uitblinken, op het gevoel dier hoorders den waren indruk maken en hunnen smaak streelen(*). Men kan dit den emphatischen of wel hoog oratorischen of wel pathetischen en aesthetischen redeaccent, in onderscheiding van den meer intellectuélen, noemen, en schoon daarover reeds iets gezegd is, dienen wij dit hier volgens belofte nog wat uit te breiden.

Zoo spreke men b.v. woorden, als daar zijn *schrikkelijk*, *ijsselijk*, *afgrijsselijk*, *afschuwelijk*, *wreed*, *duivelsch*, de substantieven *toorn*, *haat*, *afgrijzen*, *barbaarschheid* en honderd anderen, die soortgelijke stroeve en haide begrippen uitdrukken, soms met wat sterker galm uit dan anderen, waarin meer het denkbeeld van iets zachts, liefelijks, beminnelijks enz. is opgesloten. Hoe veel oratorischen accent moet b.v. het woord *tirannen*, en nog meer dat van *gedrogten* niet hebben in BILDERDIJK'S heerlijke verzen uit *de Ziekte der Geleerden*, waarin hij wreedaards en dwingelanden uitdaagt om pijnigingen uit te denken, die bij die der natuur halen kunnen:

(*) Fraai zegt QUINCTILIANUS daarover: *Sed verbis quoque*, *quod novissime dixeram*, *non semper*, *sed aliquando*, *accommodanda pronuntiatio.* Waarop hij, na iets uit CICERO aangehaald te hebben, volgen laat: *Accedit enim vis et proprietas rebus tali astipulatione: quae nisi adsit*, *aliud vox*, *aliud animus ostendat. Quid? quod eadem verba*, *mutata pronunciatione*, *indicant*, *affirmant*, *exprobrant*, *negant*, *mirantur*, *indignantur*, *interrogant*, *irrident*, *elevant? etc. etc. Inst. Orat.* Lib. XI, c. 3, no. 175 et 176.

Tirannen, *die.... maar neen*, *gedrochten*, *die op troonen*
't Heelal ten afschrik waart en walgdet van uw kroonen,
Tenzij bepareld met afdrupplend tranennat
En bloedrobijnen, *van den moordbijl afgespat!* enz.

Hoe zacht en fluweelachtig integendeel dienen de woorden *betooverend*, *beminnelijk*, *aanvallig*, *lentedag*, *lied der nachtegalen* enz. niet te luiden in de beschrijving, die HELMERS van de Indiaansche maagd *Adeka* geeft!

Betoovrend is Adeke, *aanvallig is haar lach*,
Aanminnig haar gelaat, *gelijk een lentedag*,
Haar ziel is zuiver als de reine zonnestralen,
Haar stem aandoenlijk als het lied der nachtegalen.

Moeten uitdrukkingen, als *God* en soortgelijke, niet doorgaans met majesteit worden uitgesproken, vooral als er buitendien de nadruk op valt en men heel de ziel der hoorders bij het begrip, in dat woord of die woorden opgesloten, bepalen wil? Neem eens het schoone hier boven aangehaalde lied:

Op bergen en in dalen,
En overal is God enz.

En zoo in SCHILLER's treffend, voor eene kalme, deftige en ernstige Declamatie bijzonder geschikt dichtstukje: *die drei Worte des Glaubens*, den versregel:

Und ein Gott ist! - ein ewiger Wille lebt,
Wie auch der menschliche wanke u.s.w.

waarin men den hoogsten eerbied op dat *Gott* leggen moet en eene statige pauze na *ist* doen volgen. - Zoo hebben sommige ter bevestiging of ontkenning dienende uitroepwoorden, als *voorwaar*, *waarlijk*, *neen*, *neen!* en dergelijke, gelijk mede tusschenwerpselen, als daar zijn *ach*, *helaas*, *wee*, *foei*, ook soms eenige oratorische klem noodig, eene klem, die bij wijlen zelfs *maar*, *doch*, *want* en soortgelijke voegwoorden of conjunctiën niet onaangeroerd mag laten. Vergelijk hier boven bl. 83, en herinner u bij *voorwaar* het in de Schrift zoo menigmalen voorkomende plegtige en ernstige: ‘voorwaar, voorwaar, zeg ik u!’

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het meer krachtige en forsche, of wel omgekeerd het meer liefelijke en zachte van geluid, waarmede men, ook buiten den redeaccent,

sommige woorden moet uitspreken, om iets schilderachtigs aan de Declamatie bij te zetten, geldt insgelijks de zoogenaamde *onomatopoioumena* of klanknabootsende woorden. Leg dus bij deze en gene bijzondere gelegenheden en voor zoo veel dit zonder schreeuwen geschieden kan, ponden gewigts op woorden als daar zijn, *kraken*, *donderen*, *bonzen*, *ratelen*, *dreunen*, *klateren*, *knallen*, *bulderen*, *brullen*, *gieren*, *daveren*, *knarsen* en een aantal soortgelijke. Spreek ze soms, vooral ook in poëzij en waar de dichter met voordacht zulke uitdrukkingen gekozen heeft, scherp, krijschend, knarsend, of wel holtoonig, dof en dompig uit, maar geef integendeel zoo veel mogelijk een' zacht zuizenden, liefelijken galm aan *ruischen*, *murmelen*, *kabbelen*, *kwelen*, *zuizen*, *vloeijen*, *vlieten* en honderd anderen, die zoo door het min gespierde zamenstel hunner letteren als door hetgeen ze beteekenen van weeker allooi zijn. Dit in acht nemende, zal men b.v. de plaats uit HOOFT'S beschrijving der zoogenaamde Spaansche furie te *Antwerpen*, als hij onder anderen verhaalt, hoe de Spanjaarden op zeker huis, waarin eene bruiloft gevierd werd, aanstormden: ‘Een *vervaarlijk getier* en *'t bonzen* op de deur, voorboden van 't uiterste kwaad, doen popelen van schrik die reeds verbaasde borsten’, - of wel de woorden uit V.D. PALM'S *Vrede van Europa*: ‘Uwe muren, ô Leipzig! *dreunen* nog van den schok der wereldmonarchij, toen zij aan derzelver voet verbrijzeld werd.’ of wel de volgende verwonderlijk krachtige versregels uit BILDERDIJK'S *Hercules in de wieg*, waarin hij naar THEOCRITUS beschrijft, hoe de twee slangen, door de Godin *Juno* afgezonden om den jeugdigen *Hercules* te verworgen, het koninklijke paleis te *Thebe* door eene reet in den muur binnen sluipen en in de slaapstede van het jongske dringen:

\- - - - - - *De beide* moordgedrochten
Verschijnen, *wentlen zich in duizenden van bochten*,
En dringen door een spleet in Thebe's Koningshof.
De in bloed gemeste buik sleurt wentlend door het stof,
De afschuwelijke kop verheft zich in den hoogen,
En blikt door 't slaapvertrek met ijslijk vlammende *oogen*,
En spuwt op wand en vloer zijn giftig zwadder uit.

of wel uit BILDERDIJK'S vertaling van OSSIAN'S *Dood van Kuthullijn* de onvergelijkelijk dichterlijke plaats, in welke het laatstgenoemde Ierssche legerhoofd, aan de spitse zijner oorlogscharen ten strijde rukkend, bij zekeren schrikbaren geest of spook vergeleken wordt:

Hem streefde, *daar hij trad*, *de schrik des doods vooruit*,
Aan Lodaas geest gelijk, *wen 't* bulderend geluid
Van duizend stormen *zoam*, *die door elkander* horten,
Om met vereend geweld hun dolheid uit te storten,
Het aardrijk daavren *doet en op de golven stuit*,
Daar zijne ontzachbre vuist zijn nevelwolk omsluit,
En slachting, *dood*, *en pest*, *gebrek*, *en oorlogswoede*
Door 't zuchtend volk verspreidt, *het voorwerp van zijn roede.*
Hij zetelt op zijn wolk, *verheven boven 't meir*,
Zijn hand omvat zijn zwaard, *of* bliksemt *met zijn speer*,

De stormen *staan in 't rond en wachten zijn bevelen*,
Terwijl zij met hunn' aam zijn vlammend hoofdhair *streelen*,
De half onthulde maan met heur bekrompen licht
Verspreidt een' doodschen *glans op 't schrikbaar aangezicht.*
Zoo vreeslijk, *zoo* gedacht, *zoo* schrikbaar *'t allen tijden*,
Was dappre Kuthullijn in 't oogenblik van strijden.

of wel BILDERDIJK'S van dierengeluiden weergalmend klanktafereel in zijnen, naar het oud-Engelsch van CHAUCER gevolgden *Koekeloer of de eerste April:*

De varkens knorden *in den veestal onder 't* loeien
Van 't kalfjen en 't gebulk *der naast geweide koeien*,
En 't teeder schaapje bliet *van deernis en van angst*,
Bij 't blaffen *en* gebas *der honden*, *tuk op vangst*(*).

of wel uit SCHILLER'S door mij vertaalde ballade, *de Duiker*, het couplet, waarin van de draaikolk in zee, die bezig is het door haar ingeslorpte water weer uit te braken, gezongen wordt:

En zie, *als hij treedt aan de steilte der rots*,
En neerziet in 's afgronds hol gapenden muil,
Daar braakt de Charybdis met baldrend geklots
't Verzwolgene water weer uit haar kuil,
En 't kraken *gelijk van verwijderden* donder,
Dreunt, - loeit *het*, *en* huilt *het*, *en* brult *het van onder*(†).,

En even als water met vlammen in kamp,
Dus sist *het*, *en* gist *het*, *en* kookt *het beneên;*
Het schuim stuift ten hemel in dwarlenden damp,
En golf over golf rolt tuimelend heen;
En 't borrelt en bruist *met een eindeloos braken*,
Als spuwde de zee nog een zee uit haar kaken.

Zoo zal men, herbaal ik, deze en eene menigte andere gelijksoortige plaatsen, wat de daarin met eene andere letter gedrukte en meer onaangewezene woorden van dien aard betreft, geheel anders uitspreken, veel forscher dan b.v. de bekende zachte en weemoedige verzen uit den vierden zang van het graf van FEITH, beginnende:

(*) Het staat zelfs misschien vrij bij de Declamatie van dit zeer komieke vers van BILDERDIJK soortgelijke dierengeluiden *eenigzins* na te bootsen. De komieke Voordragt (waarover in het vervolg nog een woord nader) laat toch soms het maken van geluiden en gebaren toe, waaraan men elders geheel niet zou mogen denken. Vergelijk hier boven het gezegde over pantomimische gesten, bl. 145, 146.

(†) Verg. hier boven, bl. 150. - In dezen laatsten regel moet men bij het declaméren het woord *dreunt* zeer lang uitrekken, dan eene kleine pauze maken, en hierop met wat versnelde uitspraak het dactylische der voetmaat in *loēit hĕt eñ*, / *huĭlt hĕt eñ / brūlt hĕt văn / onder* doen opmerken. Dan doet deze regel eene bijzonder goede uitwerking. Dit zelfde geldt voor een deel ook van de woorden *ēist hĕt eñ* enz. enz.

Zoo zag mijn oog u eens, *volschoone Emilia!*
De liefde zweefde u voor, *de wellust dauwde u na* enz.

of wel dan de suikerzoete woordjes, die in HOOFT's minnedicht, *Gespan van Schoonheden* voorkomen; als hij onder anderen van de lippen zijner geliefde zingt:

Scheutig paartje van robijntjes,
Amberkustjes, *parelmijntjes*,
Die de zoetste stompjes stort,
Daar de droefheid blijde af wordt,
Lodderlijke, *lieve lipjes!*

of dan de plaats, vol zachte, liefelijke uitdrukkingen uit het Hooglied: 'Sta op, mijne vriendin, mijne schoone, en kom buiten!..... De bloemen vertoonen zich op het land, de tijd des gezangs is genaderd, en de stem der tortel wordt gehoord..... Mijne duive, verscholen in de kloven der rotsen en steilten, laat mij zien uw gelaat, mij hooren uwe stem, want uwe stem is zoo zoet, en uw gelaat zoo bekoorlijk;'

of dan den aanhef van NIEUWLAND's vertaling der bekende ode van ANACREON:

Van waar, *gij lief duifje!*
Van waar zoo ter vlugt?
De geur van uw wiekjes
Bewierookt de lucht.

waarin dat *lief*, dat *duifje*, dat *wiekjes*, dat *bewierookt* zoo oorstreelend is en niet genoeg donzig en mollig (mag ik het zoo eens noemen?) uitgesproken kan worden; -

of dan verschillende woorden uit de zinsneden van BORGER's leerrede over Joann. XI, vs. 11: 'Zal ook eene moeder bij haren slapenden zuigeling weenen of de rust van haar kind verstoren; en gij zult de hand des goedertierenen Gods berispen, die de oogen van uw kroost, waaruit nog ontelbare tranen gevloeid zouden hebben, zoo vroeg en zoo vaderlijk heeft gesloten?' enz. enz. - Kortom, in den eenen zin zuize, in den anderen dondere de Declamatie. - Zoo heeft ook, indien men ter plaatse, waar dit te pas komt (want niet overal moet men zoo iets najagen), regt aesthetisch declaméren wil, dit of dat woord soms eene zeer langzame, gerekte, een ander eene wat meer versnelde uitspraak noodig. Rek b.v. de woorden *langzaamlijk*, *gewenteld* en vooral *taaije dood* lang uit in den zin uit de Nederl. Hist. van HOOFT, waarin hij beschrijft, hoe de Spanjaarden te *Naarden* sommige burgers van liever lede dood martelden. - 'Sommigen die forsch van vertwijfeldheid en trachtende hunne huid ten duurste te verkoopen, zich ter were stelden, werden, wen zij meer niet mogten, als visschen gekorven en langzaamlijk gewenteld in eene taaije dood.' - Verleng zoo niet minder den *a*-klank van het woord *gapend* in de regels, waarin BILDERDIJK in zijn' zoo even aangehaalden *Hercules in de Wieg* van de slangen zingt:

- - - - Ze sparren mond en tanden,
Afgrigslijk gapend, *op.*

welk *gapend* hier schier wel als *gaaapend* mag luiden. Zoo moet ook in de bekende verhevene plaats uit Job: ‘Een Geest sleepte zijne schreden voor mij henen enz.,’ dat *slepen* lang uitgehaald worden. En dit doe men insgelijks (om hier uit het zeker den meesten mijner lezers bekende Hoogduitsche dichtstuk van SCHILLER, *die Glocke* iets bij te brengen) met het woord *Dome*(*), voorkomende in de sombere beschrijving van het luiden der doodsklok bij de begrafenis eener geliefde moeder:

Von dem Dome,
Schwer und bang,
Tönt die Glocke
Grabgesang.
Ernst begleiten ihre Trauerschläge
Einen Wandrer auf dem letzten Wege.

Dien slependen rouwtoon hebbe ook ieder woord in den aanhef van SCHILLER's *Kindermörderinn:*

Horch! die Glocken hallen dumpf zusammen,
Und der Zeiger hat vollbracht sein Lauf enz.

en evenzeer weergalme hij in de Mondelijke Voordragt van het begin der beroemde elegie van HÖLTY op den dood van een landmeisje(†):

Schwermuthsvoll und dumpfig hallt Geläute
Vom bemoosten Kirchenthurm herab;
Väter weinen, *Kinder*, *Mütter*, *Bräute*,
Und der Todtengräber gräbt ein Grab. u.s.w.

Hoe veel rasser, luchtiger, vlugtiger en meer zwevend integendeel moet niet woord voor woord luiden in de zinsneden: ‘Trippelende dartelt ze daar heen, het aanvallige meisje; hare oogjes flikkeren en flonkeren, een vrolijk liedje glipt van haar lippen.’

Kortom, men ziet, hoe men in de Mondelijke Voordragt, zal zij logisch-, rhetorisch- en aesthetisch- juist zijn, op ieder woord in een'

(*) Dit *Dome* (domkerk, domtoren) verlenge men schier tot *Dooome*, en spreke woord voor woord in deze zes regels uit SCHILLER's allerdichterlijkst en oorspronkelijk *Lied von der Glocke* zeer slepend en bijkans met eene kleine pauze achter ieder dier woorden uit. De trochaeische voetmaat, die door den dichter gebezigd is, en wier langzame schred (kunstig ondersteund hier tevens door een zeker mangel aan caesuur) zich zoo bijzonder in de twee laatste langere versregels doet hooren, is van eene zeer gelukkige uitwerking.

Ernst be.... / gleiten.... / ihre.... / Trauer.... / schläge /....
Einen.... / Wandrer.... / auf dem.... / letzten.... / Wege /....

Men moet deze twee regels bijna, als of men ze scandeerde, uitspreken.

(†) Wondergepast ook van trochaeische voetmaat en van woordenkeus, zoo als b.v. die zwaarmoedig-loome koppeling *schwermuthsvoll.* Ik heb een paar aanmerkingen over dit stukje van HÖLTY in mijne Aant. op BLAIR's *Lessen over de Redekunst*, I, bl. 183. (Derde uitgaaf.)

zin te zien heeft, ja, dat men de sterkere of zachtere wijze, waarop wij deze en gene woorden in onderscheiding van andere uitspreken, volkomen bij de scherpere of zachtere trekken, bij de verschillende toetsen en kleuren vergelijken kan, die aan het tafereel van een' schilder eerst regt levendigheid en schoonheid bijzetten.

§ 63.
Vervolg van het voorgaande. Over de Juistheid van Declamatie met betrekking tot de enkele lettergrepen en letteren in de woorden van een voor te dragen stuk.

Zelfs tot de enkele lettergrepen en letteren strekt zich dus, gelijk men gevoelt, het in de vorige § gezegde over de Juistheid uit. De letteren zijn nabootsend, zegt ARISTOTELES, en hoe weinig het er in vele gevallen op aan kome, dat men dit voor het oor schilderende, hetwelk in de phonetische geaardheid van sommige letteren in tegenoverstelling van andere ligt opgesloten, doe opmerken, kan dit echter *somtijds* zeer gepast zijn ter bevordering der fraaiheid van de Declamatie. Laat ons dit nog wat nader uiteenzetten, daar de stof niet onvermakelijk is en tot het aanhalen van deze en gene fraaije plaatsen, die dit boek wat verlevendigen kunnen, aanleiding geeft.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

De *r* b.v., gelijk bl. 39 gezegd is, is voor eene zeer forsche, ratelende uitspraak vatbaar. Dwaas zou het zijn die rateling te doen uitkomen in onverschillige woorden, of wel in woorden, waarin men ter stede, waar ze staan, veel liever het sterke geluid der *r* zou willen verzachten, b.v. in de fraaije versregels uit de hier boven, bl. 161, vermelde plaats uit *het Graf* van FEITH, waarin hij van de bekoorlijke EMILIA zingt:

> *De roos wenschte aan uw voet de moederstruik te derven,*
> *Om in uw golvend hair of op uw borst te sterven.*

maar laat haar vrij ratelen en rommelen, als gij de insgelijks hier boven, bl. 160, aangehaalde versregels uit BILDERDIJK reciteert; laat haar vrij, niet haar honden-, neen, haar leeuwen-geluid doen hooren in de Declamatie der vergelijking uit den *Ondergang der eerste Wareld* van denzelfden dichter:

> *De Koning ziet de vlucht, de wanorde en 't verwarren,*
> *En knarstandt van de spijt. - Als duizend ijzren harren*
> *Of grendels, rood verroest, en in hun ring verwrikt,*
> *Zoo klinkt het door de lucht, en heel het heir verschrikt.*

Evenzeer geve men haar een' natrillenden klank in de twee regels, waarmede de genoemde Grootvorst onzer latere poëten in de *Ziekte der Geleerden* zijne meesterlijke beschrijving van een' verliederlijkten jongeling, en hoe deze ten slotte als een slagtoffer zijner losbandigheden ten grave daalt, aldus eindigt:

De walging van zich zelf, zie daar de laatste straf,
En 't uitgemergeld rif zinkt ramlend in het graf!

Men kan hier op de *r* in *uitgemergeld rif* en vooral in *rammelend* niet genoeg drukken. Zoo legge onze Voordragt ook vrij wat klem op de woorden *verworpen*, *wrok*, *zwart*, *tijgerhart* enz. in het tweede couplet uit TOLLENS' roerend verhaal: *Nanning Kopperszoon te Hoorn:*

Verworpen eeuw van veete en wrok!
Wat staat ge in 's lands kronijken zwart!
Wat klopte menig tijgerhart
In outerkleed en kanselrok!
Wat zette zulk een Christenleer
Den blinden Heiden hoog in eer!

woorden, die de dichter bezigt om dien tijd van bitteren godsdiensthaat tusschen de verschillende sekten te brandmerken.

En als gij - Fransch recitéren willende - uit het verhaal van *Théramène* in het treurspel *Phèdre* van RACINE den versregel voordraagt, waarin van het zeemonster, dat den ongelukkigen *Hippolytus* ten verderve strekte, aldus gezongen wordt:

Sa croupe se recourbe en replis tortueux,

telle men, om zoo te spreken, de vijf hier voorkomende *r* den hoorder één voor één toe; te meer, daar de vermaarde dichter hier die woorden zeer kennelijk gekozen heeft, om het hard ineengewrongene en ineen zich krullende van den staart des gedrogts in klanken als af te schilderen.

Doe zoo de *s* sterk sissen in den versregel:

Dus sist het, en gist het, en kookt het door een,

hier boven, bl. 161, uit eene vertaling van SCHILLER aangehaald of in de woorden:

De spitsche en scherpe flits snort sijflend door de lucht.

Hare liefelijkheid integendeel, hare zachte zuizing, zoo als die eigenschappen evenwel tegenwoordig vooral door de met haar op het naauwst vermaagschapte, maar in ouden tijd als letterteeken weinig gebruikte *z* worden uitgedrukt, kunt gij niet genoeg in het oor doen vloeijen, als gij b.v. dichtregelen reciteert, gelijk die van BELLAMY *aan Fillis:*

'*k Mogt weer in dezen avondstond*
Op uwen zachten rozemond,
O wellust van mijn leven,
Met teedre kusjes kleven enz. enz.

of de verzen van denzelfden uitstekenden dichter*:*

In den zomer, *wen het windje*,
Wen het lieflijk westewindje,
Door de groene takjes ritselt,
Wandel ik door 't olmenboschje
Met mijn Fillis aan mijn zijde enz.

versregelen, die door onzen diminutief- of verklein- uitgang *je* zoo zacht als zijde en fluweel zijn. Dit *je* toch, schoon eerst in later tijd bij verzachting uit de terminatie *ke* of *ge* ontstaan, is een der zoetvloeijendste achtervoegsels in onze taal. Men moet het echter door eene aangehechte *n* niet bederven, en van *windje*, *boschje*, *kusje* geen *windjen*, *boschjen*, *kusjen*, en daarvan dan weer de kakophonische, hoewel misschien etymologisch verdedigbare meervouden, *windjens*, *kusjens* enz. maken. - Doch om voort te gaan, dwaas ware het den doffen klank der syllaben *om* en *on* uit regt hollen monde te doen hooren in eene onverschillige zinsnede als de volgende: ‘Daarom verwondert het ons, dat doofstommen zelden ontevrede en onvergenoegd zijn;’ maar geef vrij iets kelderachtigs van geluid aan die klanken, als gij b.v. in eene spookhistorie de woorden voorleest: ‘Met twaalf doffe slagen deed nu de klok van middernacht haar dof gebrom door de sombere stilte weergalmen, terwijl die galm nog lang in de lucht nagonsde. Daar hoorde men een akelig stommelen en schommelen aan het einde van den langen, hol gewelfden, donkeren gang. Het nadert al meer en meer. Met een' vervaarlijken bons stuift de kamerdeur open, en een doodsrif, in het witte, achter hetzelve aan slepende lijkkleed gehuld, treedt grijnzend het vertrek binnen’. - Zoo mag men aan die syllaben *om*, *on*, *ol* en soortgelijke ook wel wat meer holtoonigs dan gewoonlijk bijzetten, als men uit BILDERDIJK's *Ondergang der eerste wareld* de wonderkrachtige en klankrijke verzen reciteert:

- - - - Als 't dof gebrom van verre donderslagen,
Op vleugels van den storm de dalen rondgedragen,
En met den hollen galm van kluft en rotsspelonk
Al romm'lend voortgerold in dreunend berggeronk,
Verhief zich 't woest gejuich der duivlen naar den hoogen.

Insgelijks heersche dat gekenmerkte - dat *marcato* zeggen de toonkunstenaars - van uitspraak bij de Mondelijke Voordragt der zoo beroemde plaats uit TASSO, waarin op eene hoogst klanknabootsende wijze het trompettengeschal beschreven wordt, met hetwelk de Geesten der helle door *Pluto*, hunnen opperheer, ter raadsvergadering ontboden worden, en dat als met het geratel van donderslagen en het dreunen eener aardbeving door de spelonken van den Tartarus weergalmt(*).
-

(*) Deze beroemde stanza uit den vierden zang van TASSO's *Gerusalemme liberata* of *Verlost Jeruzalem* luidt in het Italiaansch aldus:

Chiama gli abitator dell' ombre eterne
Il rauco suon della tartarea tromba.
Treman le spaziose atre caverne,
E l'aer cieco a quel romor rimbomba.
Nè stridendo così dalle superne
Regioni del cielo il folgor piomba;
Nè sì scossa giammai trema la terra,
Quando i vapori in sen gravida serra.

Zelfs in den versregel uit het Euangelische Gezang 181:

De donkre doodsnacht voert tot God,

mag die klank *on* in het woord *donkere* (even als die der *oo* in *doodsnacht*) wel wat lang uitgehaald en holtoonig uitgesproken worden, want zulke uitdrukkingen als *donker*, *zwart* en dergelijke vereischen, vooral wanneer ze figuurlijk genomen worden, wat gekarakterizeerds in de Mondelijke Voordragt. - Hoe de lange *a* soms te rekken zij, hebben wij in het woord *gapend* van BILDERDIJK, bl. 162, gezien. - Laat de *oei* bij wijlen forsch hooren, als er van het *loeijen* en huilen des winds spraak is, maar zeer liefelijk en zacht, waar men het *vloeijen* eener ruischende beek schildert. Vergelijk hierbij het gezegde over dien twee- of drieklank *oei* op bl. 31.

Dit geldt ook van de, bl. 32, vermelde diphthong *ui*, die in het gemelde *ruischen*, in *zuizend koeltje* en soortgelijke uitdrukkingen soms geen te zachten klank kan hebben. Integendeel in de woorden:

En gluipend op de slagtbank neer,

uit TOLLENS', bl. 165, aangetogen verhaal: *Nanning Kopperszoon te Hoorn*, moet de *ui* met heel dat woord *gluipend*, ja, met heel den regel, waarin zij voorkomt, lang en scherp gerekt worden. - Onze vrij harde verhemelte- en keelklanken de *sch*, *ch* en *g* kan men in de zinsnede: ‘Lieflijk glimlachte zij, het blaauwoogige, schoone, aanminnige meisje,’ niet genoeg van hunne ruwheid (voor zoo ver dit zonder gemaaktheid en der taal geweld aan te doen geschieden kan) bevrijden, maar in het minst is dit niet noodig bij het uitspreken van een' zin als den volgenden: ‘Het gekraak,

Waarvan ik elders getracht heb in dezelfde soort van versmaat, (die der zoogenaamde *ottave rime*) de volgende vertaling te geven:

De schaar, *die 't oord bewoont*, *in eeuw'gen nacht verzonken*,
Wordt opontboôn ten raad met schor klaroengeschal;
Hol daavren van dien galm de onmeetbre helspelonken,
Dof-dompig luchtgebom herbaauwt hem overal;
Geen donder ploft en bonst, *hoe 't zwerk ook stuif' van vonken*,
Bij 's bliksems rossen gloed, *met zulk een ratelknal;*
Nooit dreunt, *nooit kraakt zoo de aarde*, *als zaamgeperste dampen*
Haar zwangren solferschoot doorwoelen en doorkampen.

De *om*- en *on*-klanken moet men hier vooral dof en hol doen hooren. Bij het woord *luchtgebom* (niet *luchtgebrom*) vergelijke men hier boven bl. 60.

geratel en gedreun der schorre donderslagen weergalmde door het gebergte.' Zelfs luidt deze plaats veel krachtiger en meer klanknabootsend, wanneer men de *g* en *sch* op zijn Hollandsch dan op zijn Fransch of Hoogduitsch ging uitspreken. Vergelijk het gezegde over de *g* en *sch* hier boven, bl. 35 en 40. - Haal de *ie* scherp uit in FEITH's dichtregel:

De springvloeden gierden,

maar geef er het gelispel der harmonica aan, als gij van den tierelierenden leeuwrik spreekt, die daar boven onze hoofden in het azuur der lucht omzwiert, en waarover hier boven, bl. 25, een paar klankschilderende versregels uit den oud-Franschen dichter RONSARD aangetogen zijn. Met een' anderen, wat korter afgebroken toon moet de letterbinding *al* in *zwalpt* luiden ter plaatse, waar STARING in zijne cantate, *de Zee*, van een' opkomenden storm zingt:

Hoor, *het murmelt luider in de touwen*,
En al woester zwalpt het toornig meir!

dan wanneer gij dat *al* in het woord *kalm* meer zacht en slepend uitspreekt in de welluidende versregels uit het zelfde zangstuk:

Hoe vriendlijk is uw rust,
Als de avondstilte uw baren sust,
Het kalme *tij uw' spiegel naauw doet kroken*,
De heldre lamp der maan,
Aan 't blaauw gewelf ontstoken,
Den visscher toeblinkt op zijn baan!

Evenzeer zal men inzien, dat in de zoo even aangehaalde woorden: 'het murmelt luider in de touwen', dat *ur* in *murmelen* wat anders moet klinken dan b.v. in het duizendmalen door onze schrijvers gebezigde *murmelende beekje.* - Hoe geheel verschillend moet men letterverbindingen, als *wr*, *tr*, *dr*, *gr* en eene menigte andere niet doen hooren naar dat de aard der woorden is, waarin ze voorkomen! Hoe scherp en forsch b.v. luide de *wr* in ons krachtig, voltoonig *wraak*, *wreker* enz., hoe..... doch genoeg! het zou een boek schrijvens vorderen, indien men al onze letteren en lettergrepen uit een aesthetisch-declamatorisch oogpunt beschouwen en van elke harer in het bijzonder uiteenzetten wilde, hoedanig haar eigenaardig karakter is, alsmede met welke onderscheidene graden van hardheid of zachtheid, van lengte of kortheid, van hoogte of laagte van toon zij, zoo in vergelijking tot andere als tot zich zelve, bij onderscheidene gelegenheden moet worden uitgesproken, zoo de Declamatie in allen deele fraai en juist, dat wil zeggen, overeenkomstig met hetgeen zij uit moet drukken, zijn zal. Inzonderheid komt dit eene en andere bij het recitéren van verzen te pas; want gelijk de dichters, hetzij dan vaak onwillekeurig, hetzij somtijds met voordacht, harde woorden en letteren opeenstapelen, om het krachtige en forsche aan te duiden, mollige en weeke, om het zachte te kenmerken, langere versvoeten, om het slepende, kortere, om

het snelle en vlugtige voor het oor te verzinnelijken, zoo is het vooral de Declamator, die hun hierin met zijne stem te hulp moet komen, of liever de Declamator alleen is in staat hunne *harmonie imitative*, gelijk de Franschen ze noemen, regt te doen uitblinken. Dit geldt niet alleen van onze taal, maar evenzeer van het Grieksch, Latijn, Italiaansch, Fransch, Engelsch of van welke andere oudere of nieuwere taal, waarin men bij monde iets voordraagt(*).

§ 64.
Slot van het voorgaande onderwerp, bevattende eene ernstige waarschuwing tegen alle overdrijving in dezen, en voorts handelende over de Juistheid, ook van Gebaarmaking, bij sommige zinsneden en woorden in een voor te dragen stuk.

Voor het overige, hoe zeer de Juistheid of Gepastheid van Declamatie door het muzijkaal- en aesthetisch-gepast uitspreken der woorden en door het schilderen (om het zoo te noemen) voor het oor met hunne letterklanken grootelijks bevorderd kan worden, zorge men echter op het zeerst, om zulks niet te doen 1) ten koste der in § 21 vermelde akustische duidelijkheid, door b.v. zachte woorden zoo zacht uit te spreken, dat men niet verstaan wordt, of wel door bij verhoogde snelheid tot onduidelijk rabbelen te vervallen; 2) niet ten koste der natuurlijkheid, door namelijk dit schilderen met woordklanken op eene te gemaakte en te zeer in het oog loopende wijze na te jagen; 3) niet ten koste der gelijkmatigheid, eenparigheid of evenredigheid (vergelijk § 50), door in het forsche en zachte, hooge en lage, snelle en langzame, en wat dies meer zij, eene te groote en te plotselijke afwisseling te brengen en al te sprongswijze in dezen te werk te gaan; 4) niet ten koste der bevalligheid, door b.v. al te sterk met de *r* te ratelen, met de *s* te sissen, de vokalen te lang uit te halen, aan volslagen schreeuwen en krijschen den teugel te vieren, en, om sommige geluiden te vormen, verwringingen van mond, tanden en lippen te bezigen, die eer gelach dan bewondering wekken; 5) niet ten

(*) Vergelijk hier, wat b.v. het Latijn betreft, den grooten VOSSIUS, die in zijne uitmuntende *Institutiones Oratoriae*, Lib. IV, cap. II, § 2, (welke § ten opschrift heeft: *Literae singulae cujusmodi rebus exprimendis maxime inserviant*) een aantal plaatsen uit Latijnsche dichters aanvoert, waarin deze of gene letter ter bevordering van kracht of zoetvloeiendheid opzettelijk de hoofdrol schijnt te spelen.

koste van hetgeen men aan zijn' stand, karakter, de plaats, waar, en de toehoorders, voor wie men spreekt, verschuldigd is. Immers deze klanktafereelen staan in eene veel hoogere mate vrij aan den bepaaldelijk gezegden Declamator op een zoogenaamd Declamatorium of aan den Voorlezer van verzen, dan aan den Kansel-, Balie- of Staatsredenaar, bij welke laatsten alles wat te kunstig schijnt en te zeer van de zaken als zaken aftrekt, ligt gewraakt wordt, en die daarenboven door de lokalen, waarin zij spreken, ook soms minder in staat zijn, om buiten gevaar van onduidelijkheid schilderingen met de stem ten uitvoer te leggen. Vooral geldt dit van den kanselredenaar, als hij in eene groote kerk het woord voert, waardoor van zelve veel fijnheden der Declamatie niet kunnen in praktijk gebragt worden; terwijl, wat den pleitbezorger betreft, diens onderwerpen voor zulk een' zwier dikwerf te droog zijn. - Men houde voorts ook wel in het oog, dat schoon de *forte's*, de *piu forte's* en *forte fortissimo's*, de *piano's*, de *pianissimo's*, de *lento's*, de *lento di molto's*, de *presto's*, de *via piu presto's*, de *sforzando's*, de *smorzando's* en hoe al die andere termen der toonkunst luiden mogen, mede in de Mondelijke Voordragt van toepassing zijn, die graden van sterkte, snelheid enz. echter in de meeste soorten der laatstgemelde kunst niet in die hooge mate als in de muzijk kunnen aangewend worden; evenmin als men in de Declamatie zoo plotselijk en tevens zoo onbepaald tot die hoogste en laagste toonen stijgen of dalen kan, welke aan een' vokaal- of instrumentaal toonkunstenaar soms geoorloofd zijn. Vergelijk het gezegde hier boven op bl. 118. - Ten slotte: hetgeen wij van de Juistheid der Declamatie met betrekking tot enkele zinsneden, woorden en letteren gezegd hebben, zag vooral op de stemleiding. De Gebaarmaking moet zich echter daar ook naar regelen. Voor zoo veel men namelijk een of forscher of zachter, of rasser of langzamer, of hooger of lager uitgesproken woord met een gebaar vergezelt, trachte men ook, zoo het kan, dat gebaar wat sterker of zwakker enz. te maken, kortom, in zijne soort dus qualitatief en quantitatief met den aard van zulk een woord in verband te doen staan; opdat niet de gest tegen de uitspraak indruische, en er als gevolg hiervan eene stuitende disharmonie en tweespalt regere, waar harmonie en éénheid heerschen moesten.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Om hetgeen wij in het laatst hier over de Gebaarmaking aanstipten, nog een weinig uit te breiden - zoo stel b.v., dat men de zinsnede van wijlen onzen hoogvoortreffelijken dichter LOOTS (meen ik, of van wien anders):

Daar bonst men eensklaps op de deur,

uitspreekt, en bij dat woord *bonst* een' gest wil maken, zoo zij dat gebaar, die gest ook eenigzins forsch, hevig en snel even als de uitspraak. Men heffe namelijk beide handen omhoog en stoote dan de vlakke handpalmen met eene rasse, krachtige beweging vooruit, kortom, bootse de beweging na van iemand, die iets tegen iets anders aansmakt. In den versregel integendeel uit den aanvang van den tweeden zang der *Holl. Natie* van HELMERS, waarin van den Rijn gezongen wordt:

Nu golft hij Duitschland door in trotsche majesteit,

en in welken het woord *golft*, even als de overige bijgaande woorden, langzaam, statig en welluidend en zonder dat men scherp de *g* laat hooren dient uitgesproken te worden, make de regter- of linkerhand eene bedaarde, flaauwe, met de vingeren op en neer wapperende beweging, die schier geheel den regel door duren kan. Zoo zal in beide gevallen het gebaar met de of heftiger of zachter woorden strooken. - Indiervoege zou men, de, bl. 165, aangehaalde woorden van RACINE:

Sa croupe se recourbe en replis tortueux,

in het Hollandsch vertalende met:

De harde schubbenstaart kromt zich in wrong bij wrong,

en onder het uitspreken dier vertolking de *r*, de *sch*, de *kr* en de *wr* zoo scherp en ratelend als mogelijk hooren doende, bij de woorden ‘kromt zich in wrong bij wrong’ met beide handen om elkâar heen eene draaijende beweging maken en daarbij aan alle vingeren eene eenigzins klaauwswijs gebogene gedaante geven kunnen. De pronuntiatie en gesticulatie zullen dan voor oor en oog beiden schilderachtig zijn. - Wij roepen hier jongelieden echter ook al weer met nadruk toe: *ne quid nimis!* verwijzen tot bl. 145, en beschouwen zulke gesten ook niet als regtstreeks vereischt wordende.

Bij de woorden uit het couplet van SCHILLER'S *Duiker*, hier boven, bl. 161, aangehaald:

Dus sist het, *en gist het*, *en kookt het beneên*,

zullen snelle, dwarrelende, met eene zekere vingertrilling gepaarde en den geheelen regel door herhaalde bewegingen der beide handen niet ondoelmatig zijn. Een zeer langzaam gebaar ten minste ware hier evenmin gepast als eene zeer langzame uitspraak. Dat de *s* in *sist* en *gist* in al hare scherpte gehoord moet worden, is bl. 165 gezegd. - Als men voorts den daarop volgenden regel uitspreekt:

Het schuim stuift ten hemel in dwarlenden damp,

heffe men bij *stuift* de linker- of regterhand, na ze eerst ter linker- of regterzijde gebragt te hebben, in snelle vaart omhoog, waarbij men zich niet aan het voorschrift behoeft te binden, dat de hand over het algemeen niet veel hooger dan het hoofd gaan mag, - en zoo houde men haar een tijd lang opgestoken, terwijl men de blikken de hand doet vergezellen, het ligchaam iets achterover buigt, en de andere, in verkorter lijn uitgestoken hand wat lager houdt. De hoog opgeheven hand kan voorts bij de zinsnede *dwarrelenden damp* eene trillende, schuddende beweging maken. Daarmêe toch laten zich zulke voorstellingen als daar zijn dwarrelen, trillen, slingeren, wapperen, golven, flikkeren, bibberen enz. aanduiden. Vergelijk bl. 139. - In de versregels uit STARING'S dichtstuk *het Verschijnsel*, waarin hij het avontuur van een' reiziger vertelt, wien, terwijl bij 's nachts in het eenzame torenvertrek van een' vroeger door moord bezoedelden, thans verlaten en grootendeels in puin verzonken ridderburg te bed ligt, een spook heet te verschijnen:

- - - - Doch nu..... wat komt staâg nader? *- zucht op zucht*
Komt, *hartdoorsnijdend*, *uit den zwarten muur gevaren*,
Waaraan het lamplicht blaauwt!(*) *- Als fluistering van blâren*,
Door herfstwind zaamgejaagd, *is 't ritslen in den wand.*
Hij loert er angstig heen, *en een ontvleeschde hand*
Breekt uit den steen, *en wenkt*, *met opgestoken vinger!*
Zij wenkt nog eens! nog eens! Daar zwiert met wild geslinger
De lamp ter aarde, *en straalt op bloed*, *aan 't bed geplengd!*
Een Doodsrif staat er bij! enz.

in die versregels, herhaal ik, spreke men dat woord *wee* zoo holtoonig en akelig uit als maar mogelijk, en rekke den klank, even of er *weeeee!* stond. Tevens make men eene langzame beweging met de regter- of linkerhand, als wees men met schrik op iets ijzingwekkends, dat daar voor ons zich vertoont. Het ‘fluisteren of ritselen van blâren’ klinke met wat flaauwer stem, doch terwijl men de *r* een weinig uittrillen doet en het wapperend heen en weer schuiven van dorrend loof met de vingeren nabootst. ‘Loert’ moet lang uitgehaald worden, en men moet er angstig en met schuinschen blik bij op zijde staren. Bij het: ‘wenkt met opgestoken vinger’ vergete men niet met eigen vinger dit wenken aan te duiden, want hier is deze pantomime zeer wel geoorloofd. Ook aan het: ‘ze wenkt nog eens, nog eens,’ hetwelk wat schielijker uitgesproken worde, pare zich dat zelfde vingergebaar, en voorts bij het: ‘daar zwiert met wild geslinger enz.’ drukke eene onstuimige beweging met ééne of met beide handen dat zwieren en slingeren uit. De *oe* in ‘bloed’ en dat geheele woord luide sterk en somber, gelijk zoo ook de *oo* lang gesleept worde in het

(*) Dat is: tegen welke de stervende vlam van 's reizigers nachtlamp een vaalkleurig, blaauwend licht doet afschijnen.
Men vergelijke over dit schilderachtig en door keur van woorden uitmuntend dichtstuk mijn geschrift over STARING'S leven en verdiensten, bl. 121 en 157.

voord ‘doodsrif,’ waarbij men alle teekenen van schrik vertoonen en volgens het gezegde in de Aanm. op § 58 een paar schreden achteruit deinzen kan. De pauzen moet men in de Declamatie dezer verzen vooral ook niet vergeten.

Dit moge tot een staaltje over de gebaarmaking bij enkele zinsneden, woorden enz. genoeg zijn.

§ 65.
Over de Juistheid of Gepastheid der kunstmatige Mondelijke Voordragt met opzigt tot de zoogenaamde Figuren in een voor te dragen stuk.

Dat men in de rede- en dichtkunst door Figuur in hare ruimste beteekenis elken vorm verstaat, dien onze uitdrukking, uit een rhetorisch oogpunt beschouwd, heeft, en in eene engere beteekenis onder die vormen bepaaldelijk dan weer een' zoodanigen, welke zich door eene in het oog loopende eigenaardigheid en door iets minder alledaagsch meer bijzonder van andere onderscheidt, is bekend, gelijk mede, dat men de figuren niet ongepast in figuren van woorden en in figuren van gedachten verdeelt, en daarbij onder de eerstgemelde mede de zoogenaamde Tropen rangschikken kan. Ook naar zulke tropen en figuren moet zich eene Juiste Declamatie voegen. In de Mondelijke Voordragt toch moeten, volgens bl. 4, alle kleuren des stijls zich terugspiegelen, en die kleuren ontstaan voor geen gering deel uit de gezegde tropen en figuren. Op wat wijze dan de Voordragt zich naar deze laatstgemelde te plooijen hebbe, zullen wij in de Aanmerkingen en Uitbreidingen op deze § door eenige voorbeelden aantoonen; door eenige, zeggen wij; want alle figuren, waaraan de redekunstenaren namen gegeven hebben, door te loopen, zou een even vervelend als, na al hetgeen wij reeds over de woorden in het algemeen aangestipt hebben, overbodig werk zijn.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Wat de Tropen, de Metaphora, Metonymia, Synecdoche en de te regt of onregt tot hen gebragte Ironie betreft, ten aanzien der drie eerste geldt de regel, die met opzigt tot de woorden in het algemeen van toepassing is, namelijk, dat de krachtiger metaphorische, synecdochische of metonymische, in één woord verbloemde of leenspreukige uitdrukking wat krachtiger, de zachtere wat zachter, de sierlijke wat sierlijker, de eenvoudiger wat eenvoudiger uitgesproken moet worden dan het woord of de woorden, wier plaats zij vervangen. - Zoo b.v. moet HOOFT'S metaphorische taal, als hij

dappere veldheeren: ‘brave bliksemen van oorlog’ noemt (op dezelfde wijze als CICERO de twee SCIPIO'S *duo fulmina belli* heette), wat forscher luiden dan het onfiguurlijk gezegde: ‘dappere veldheeren’. Aan: ‘oogelijn van Europa’ integendeel, waarmede dezelfde geschiedschrijver ons Vaderland, als het destijds kostelijkste land van ons werelddeel, bestempelde, en waarvan hij fraai zegt, dat dit oogelijn of oogje door Spanje's dwingelandij: ‘rood was van bloedige tranen,’ valle wat zachter klank ten deel dan dien men aan het bloote woord *land* geven zoude. ‘Met lauweren bekranst, is hij uit het bloedige veld van Mavors teruggekeerd’ luide wat zwieriger dan: ‘als overwinnaar is hij uit den oorlog teruggekomen.’ ‘Helaas, die jeugdige bloem ligt verwelkt in het stof!’ ontvange een' wat weemoedig-statiger toon, dan het weemoedig-eenvoudiger: ‘helaas, dat jonge meisje is overleden!’ Op de zinsnede: ‘hevige staatsstormen deden alles schokken’ drukke men met forscher stem dan op het minder figuurlijk uitgedrukte: ‘hevige bewegingen bragten in den staat alles in onrust.’ - Vooral ook geldt dit hier gezegde dan, wanneer de leenspreuk geheel in eene zoogenaamde Allegorie overgaat, b.v. als CHRISTUS, Joh. VI, de verhevene woorden zegt: ‘Ik ben het brood des levens. Uwe vaders hebben het manna gegeten in de woestijn en ze zijn gestorven. Dit is het brood, dat uit den hemel nederdaalt, opdat de mensch daarvan ete en niet sterve. Ik ben dat levende brood, dat uit den hemel nedergedaald is. Zoo iemand van dit brood eet, die zal in eeuwigheid leven enz.,’ - of zoo als zulks het geval is met de fraaije lange allegorie in psalm 80, vs. 9-16, waarin het Joodsche volk bij een' wijnstok vergeleken wordt. De Declamatie moet dikwerf bij zulke voortgezette leenspreuken een' wat deftiger toon aannemen, schoon evenwel de aard eener metaphora of allegorie ook wel eens het omgekeerde zou kunnen vorderen. - Over de Ironie en geheel de ironieke Voordragt is hier boven in § 43 reeds gesproken en daarbij gezegd, van welk een belang het is, dat men haar in de Voordragt doe voelen, opdat men ons niet vaak geheel verkeerd versta. Hoe fijn b.v. moet de ironie aangeduid worden in SALOMO'S vernuftige Spreuk (XXVI, vs. 13). ‘De luijaard zegt: daar is een leeuw op den weg, een leeuw op het midden van de heirstraat’ Vergel. V.D. PALM. Vele plaatsen uit CICERO eischen vooral een' ironieken stemtoon. - In de Hyperbole of Grootspraak moet eene zekere gezwollenheid van toon heerschen, b.v. als HOOFT, om de onverzadelijke hebzucht der Spanjaarden te schilderen, Prins WILLEM I VAN ORANJE op eene figuurlijk hyperbolische wijze van hen zeggen laat: ‘Maar zoo hol een gulzigheid om alles in te slokken, die wijder gaapt dan Sicilië van Goa, dan Goa van Mexico ligt, die 't gereten Italië knaagt met de tanden, daar 't vleesch des onnoozelen Indiaans nog tusschen zit, zal zich met geen brok als Neerland laten stoppen, maar 't gansche Christendom, zoo God het niet keert, ja, den ganschen aardkloot door de kaken jagen en vragen, of er meer is.’ - Omgekeerd verdunne en verschrale zich de toon in de Litotes of de Verkleining, b.v. in de woorden: ‘Hij is juist geen Salomo in wijsheid’ spreke men

die uitdrukking: ‘geen Salomo in wijsheid’ vrij wat minder barsch uit, dan wanneer er stond: ‘hij is een regte botterik’, schoon men dat dikwerf er eigenlijk meê zeggen wil. Dit malschere van uitspraak heersche ook in euphemistische of verzachtende uitdrukkingen. Zoo b.v. krijge de zinsnede in den Euphemismus: ‘Hij is niet meer,’ of ‘hij is ontslapen’ niet den ruweren toon van: ‘hij is dood, hij is gestorven.’ Hoe veel aanminnige welluidendheid moet men dus niet doen hooren in het: ‘Lazarus, onze vriend slaapt’, (Joann. XI, vs. 11), waarover BORGER zulk eene treffende leerrede heeft. - Onder de Woordfiguren geve men vooral in eene harer, namelijk, in de Repetitie(*), nadruk aan het herhaalde woord. Zoo b.v. aan het woord *U* in de plaats uit CICERO'S redevoering voor MILO, ‘U, u roep ik aan, gij allerdapperste mannen, die voor den Staat beken bloeds vergoten hebt, u roep ik te hulp bij het gevaar, eenen held, eenen onoverwonnen burger thans dreigend.’ Zoo aan de uitdrukking *deze dolk* in de fraaije plaats uit het XIV hoofdstuk dier zelfde redevoering over den tegen elk ten verderve gewetten ponjaard van CLODIUS. Zoo aan het woord *Geloof* in het treffende slotcouplet van HELMERS' *Jezus van Nazareth:*

't Geloof wordt in den proefstrijd vaster;
't Geloof zij 't schild, wanneer de laster
Uw doel miskent, uw deugd bespot!
't Geloof slecht diamanten muren,
't Geloof kan tijd en graf verduren,
Daar, waar 't Geloof is, daar is God!

Spreek in deze schoone dichtregels het woord *geloof* telkens krachtiger en hooger (*crescendo sin al fortissimo*) uit, en leg ponden gewigts op den laatsten regel:

Daar, waar 't geloof is, daar is God!

Verhef zoo ook met bijzondere klem het vier malen herhaalde woord *hoofd* in VONDEL'S meesterlijke verzen, waarin hij zingt, hoe Europa van schrik en aandoening verbijsterd was, toen men het hoofd van den grijzen OLDENBARNEVELD op het moordschavot hoorde nederploffen:

Van zoo vermaard een val besterft de vreugd en hope
In 't aanschijn van Europe;
Euroop gevoelt dien slag; zij zucht en zit verdoofd,
Bij 't ploffen van dat hoofd;

Dat hoofd, dat heilig hoofd, dat spring- op springvloed schutte,
Dat Nassau's glorie stutte,
Dat hoofd, dat Spanjen, eer het sloot zijn gouden mond,
Op gouden bergen stond(†).

(*) Fraaije voorbeelden van repetitiën vindt men in FEITH'S treurspel *Lady Gray.*

(†) Vergelijk mijne Aant. op eenige van VONDEL'S kleinere gedichten, waarin ik ook zijn dichtstuk: ‘*Het Jaargetijde* van OLDENBARNEVELD,’ in hetwelk deze echt dichterlijke regels voorkomen, opgehelderd heb. En waarlijk, dat het, even als het meeste van VONDEL, voor het gros der jongelieden en lezers opheldering noodig heeft, heb ik op mijne lessen, als ik naauwkeurig naar den zin van ieder woord vroeg, maar al te dikwerf ondervonden. De minsten begrepen b.v., wat dat *stond op gouden bergen* beteekende, en hoe fraai het tegen *gouden mond*, dat is, welsprekenden mond (van waar de naam *Chrysostomus*), overstond. Ik herhaal het, dat men over VONDEL opheldering, zoo als ze in het gemelde geschrift gegeven zijn, noodig, broodnoodig heeft, ja, dat zelfs een aantal zeer beschaafde lieden VONDEL volstrekt niet verstaan, ik laat daar, dat ze zijne verdiensten zouden weten te waardéren. Van daar zulke partijdige en domme kritieken over hem als die van WITSEN GEISBEEK in zijn bekend *Anthol. biogr. Woordenboek.*

In het zoogenaamde *Incrementum*, den *Climax* of de Opklimming, stijge met de stijgende kracht der woorden en gedachten de kracht en toon van stem. Men neme de bekende plaats uit eene der redevoeringen van CICERO tegen VERRES: ‘Eene euveldaad is het een Romeinsch burger te boeijen, een gruwelstuk hem te geeselen, bijna een vadermoord hem om te brengen, hoe moet ik het dan noemen hem aan het kruis te slaan?’ Met stâag versterkte uitspraak (*crescendo e rinforzando*) moet men hier drukken op *euveldaad*, *gruwelstuk*, *vadermoord*, *boeijen*, *geeselen* en *ombrengen*, maar bovenal op *aan het kruis te slaan*, dat allergearticuleerdst en met eenig geratel der *r* in *kruis* worde uitgesproken. Zoo luide in het treffende kerkgezang:

Uren, *dagen*, *maanden*, *jaren*,
Vliegen als een schaduw heen! enz.

in den eersten regel de opklimming van *uren* tot *dagen*, *maanden* en *jaren* met telkens stijgenden toon, maar men spreke evenwel over het algemeen dien regel niet te snel uit, pauzérende ook kennelijk bij elk comma. Dan integendeel moet het gezegde, dat ons de bliksemvaart des tijds schildert: ‘vliegen als een schaduw heen’, een' versnelden gang hebben. - Dit tot enkele staaltjes van de Declamatie bij Woordfiguren. Wij slaan er, om niet langwijlig te worden, vijfentwintig andere over. Wat de Figuren van Gedachten betreft, onder haar eischt b.v. de *Correctio* of Verbetering den toon der gisping en zelf-aanklagt, gelijk op dien toon het: ‘*neen*, *spaarden*, *eerbiedigden haar*’ in de plaats uit VAN DER PALM'S *Vrede van Europa* klinke, die wij hier boven, bl. 80, aanhaalden, toen wij over de pauzen spraken. - Ook welken toon en pauze de zoogenaamde *Occupatio* of Vooruitoppering vordert, is daar en elders reeds genoegzaam aangeduid, en wij hebben er dus hier niets bij te voegen dan dat in eene fraaije, schilderachtige en ook naar het hartstogtelijk gevoel des sprekers zich schikkende Voordragt de toon van dit eene en andere slechts wat verhoogd moet worden. - Dit geldt insgelijks van de *Verzwijging* of *Aposiopēsis*, van de *Antithesis* of Tegenstelling, van de *Epiphonēma* of Slotuitroeping en soortgelijke redevormen meer, waarvan in § 34 en elders reeds voorbeelden zijn bijgebragt, die wij hier noch herhalen noch vermeerderen willen. - Van Comparatiën of Vergelijkingen valt weinig in het algemeen te zeggen, daar naar den zeer verschillenden inhoud van elke harer in het bijzonder de Mondelijke Voordragt natuurlijk zeer verschillend

moet zijn. Over het geheel is echter de Comparatie, vooral de wat langere en meer bloot ter versiering gebezigde, zelden eene zeer hartstogtelijke figuur, dat wil zeggen: in de hoogste drift maakt men zelden lange vergelijkingen, hetgeen de treurspeldichters misschien niet overal in hunne treurspelen in het oog hebben gehouden. In den regel hebben dus vergelijkingen meer eene kalme dan eene onstuimige Declamatie noodig, die echter bij het klimmen van de kracht der comparatie soms wat luidruchtiger worden kan. Zie hier een paar voorbeelden van vergelijkingen uit V.D. PALM'S *Vrede van Europa.* De eerste, in een' zeer levendigen vorm uitgedrukte, luidt aldus: ‘Ziet Gij niet, hoe op eenmaal de Natuur zich tooit met lentegroen en bloesems? Welk eene verandering en herschepping sinds weinige dagen! Nog rilt de Maartsche koude ons door de leden; nog, dunkt ons, zijn vloed en vliet met vaste ijsschotsen bedekt, en wij vragen elkander: zal het altijd winter blijven? Maar ijlings waait een verkwikkende adem ons aan; de zon heeft haren koesterenden gloed hernomen; rivieren en beken vloeijen weder; gras en korenhalmen, en bloemenkelken tooijen den ontloken grond; de zwangere knoppen barsten open in het woud; het vee dartelt in de weiden; het gevogelte vervult de balsemlucht met zijne toonen; een nieuw leven is in onze aderen uitgestort. Zoo ontlook ook de Vrede van Europa.’ - Meesterlijk, zoo van schildering als van numerus of welluidendheid van zinnen- en woordenschikking! - De tweede, dadelijk zich meer als zoodanig aankondigende comparatie deszelfden redenaars is van den volgenden inhoud: ‘Gelijk naast een' prachtigen eik, die zijne kruin in de wolken baadt, een statige olm den wandelaar noodigt onder zijne verkwikkende schaduw; een olm, weleer door 's Hemels vuur geknot, maar uit zijn krachtigen tronk nieuwe loten, en takken, en armen opwaarts beurend, zoo prijkt naast Ruslands Monarch ook Pruissens eerbiedwaardige Koning.’ - Uit haren aard moet de *Prosopopoeia* of Persoonsverbeelding een' veel hartstogtelijker toon in de Declamatie erlangen dan de Comparatie; vooral die Persoonsverbeelding, waarin wij, de zoogenaamde plotselijke Spraakwending of *Apostrophe* met haar verbindend, levenlooze voorwerpen, denkbeeldige wezens, schimmen der gestorvenen enz. aanroepen; welk eene en andere natuurlijk de hoogste aandoening en drift veronderstelt en van alle langzaamheid en slaperigheid in toon en gebaren warsch is. Reciteer dus, met gevoel en vuur DEMOSTHENES' aanroeping van de schimmen der bij Marathon en Salamis gesneuvelde Grieksche helden; reciteer zoo in de rede van CICERO VOOR MILO de spraakwending tot de Albaansche graven en gewijde bosschen, die de redenaar als getuigen der heiligschennis van CLODIUS te hulp roept; reciteer zoo de toespraak van den Griekschen redenaar ESCHINES tot de zon, de aarde en andere Godheden op het einde zijner redevoering tegen CTESIPHON; draag zoo de woorden voor, die bij HOOFT Prins WILLEM I in zijne aanspraak tot de Duitsche Vorsten aan sommige gewesten der Nederlanden, als waren het levende personen, toevoegt: ‘En gij, ô Braband, ô Vlaanderen, ô Ridderschap en opregte Burgerij van Holland, Zeeland, Utrecht en zoo vele andere

gewesten, wat zijt gij onwaardiglijk uit den schoot der weelde geschopt en aan beulen en bloedhonden te verscheuren gegeven!'; spreek zoo honderden van roerende en verhevene persoonsverbeeldingen uit in de Psalmen, in Job, in het loflied van MOZES over de verdelging der Egyptenaren (Exod. XV), in dat van DEBOR̄A op SIZERA's omkomen, (Regt. V), in de weeklagt van DAVID over het sneuvelen van SAUL en JONATHAN (II Sam. I), in de Profeten, (b.v. Jezaia 44) in den weeroep van CHRISTUS (Matth. XI: 21-29): 'Wee u Chorazin! wee u Bethsaida! want zoo in Tyrus en Sidon de krachten geschied waren, die in u geschied zijn, zij zouden zich eertijds in zak en assche bekeerd hebben..... En gij, Kapernaum, die tot den hemel toe zijt verhoogd, gij zult tot der helle toe neergestooten worden!' welk laatste niet krachtig en somber-majestueus genoeg kan worden uitgesproken(*). - Tot de Persoonsverbeelding kan men ook meer of min de *Sermocinatio* of Woordvoering brengen, vooral diegene, waarin men een' denkbeeldigen persoon of levenloos voorwerp tot zich zelven of anderen sprekend invoert, gelijk bij voorbeeld CICERO doet in de bekende plaats, waarin hij het Vaderland den booswicht CATILINA laat aanspreken, of gelijk HELMERS in den derden zang der *Holl. Natie* den beschermgeest van de Kaap de Goede Hoop tot den Admiraal HOUTMAN het woord doet rigten. Men moet zich voor het overige in de Mondelijke Voordragt dier figuur naar den toestand van den persoon of van het voorwerp schikken, dat sprekend wordt voorgesteld, en zij kan dus meer of min verschillend van toon dienen te zijn. - Over de Exclamatie, Interrogate enz., ook als figuren beschouwd, zijn hier boven in § 39 van het hoofdstuk over de intellectuéle Duidelijkheid reeds genoeg wenken gegeven, die de lezer van zelve wel uitbreiden zal. - Welk een geweld van toon de zoogenaamde *Imprecatio* of Vervloeking eischt, gevoelt een ieder. Neem eens uit SHAKESPEAR's *King Lear* de vloektaal, aan dien grijzen Koning tegen zijne ontaarde dochters in den mond gelegd, of wel de verwenschingen van *Camilla* tegen Rome in het treurspel *Horace* van CORNEILLE. - Ten aanzien der *Congeries* of Opeenstapeling eener reeks van afwisselende voorstellingen in korte zinsneden, gelijk b.v. HOOFT, TACITUS navolgende, zijne Nederlandsche Historiën met zulk eene figuur begint, zal men ook wel begrijpen, dat zij eene wat levendige, in snelheid toenemende stemleiding vereischt. Ook de beroemde Fransche redenaar BOSSUET heeft in zijne lijkrede op HENRIETTE MARIE, Koningin-weduwe van Engeland, eene zeer fraaije *Congeries*, die in dien zelfden trant gedeclameerd moet worden. -

In de beschouwing van hetgeen men *Hypotypos̄is*, *Topographie*, *Posographie* enz. noemt en wel eens onder de figuren rangschikt, zullen wij maar niet treden. - Wat betreft het *Vizioen* of droomgezigt als het ware van een verleden voorval, dat men zich daar als op het eigenlijk oogenblik nog gebeurend voorstelt, deze redevorm kan, als

(*) Vergelijk over het verhevene en echt populair welsprekende dezer strafrede van CHRISTUS den grijzen BROES in zijne voortreffelijke *Tekstenrol*, III, 267-269.

uitwerksel eener in vuur gezette, hooggespannen verbeelding, niet wel anders dan over het algemeen met bij uitstek veel bezieling en kracht gereciteerd worden. Zoo ten minste moet men het fraaije Vizioen declaméren, dat HELMERS heeft in den derden zang der *Holl. Natie*, als hij met de levendigste kleuren ons eensklaps eene oud-Hollandsche vloot schildert, die met DE RUITER aan het hoofd na zwaren strijd overwinnend onze havens binnenloopt(*).

Verbeelding, *toover mij in de eeuwen*, *die vervlogen!*
(*Ja*, *gij verhoort me*, '*k voel aan 't heden mij onttogen*,
'*k Leef in der Vadren tijd*). - *Een vloot daagt uit den vloed* enz.

Ten slotte van deze beschouwing der Juistheid van Declamatie met opzigt tot de figuren, eene beschouwing, die voor oneindig veel uitbreiding vatbaar zijn zoude, zij nog gezegd, dat alles, wat in een' korten, spreukrijken vorm, of bij wijze van een zoogenaamd *Apophthegma* of Kernspreuk voorkomt, ook kort-afgebeten, puntig en nadrukkelijk moet worden uitgesproken. HOOFT heeft in zijne *Nederl. Hist.* een aantal van zulke spreukrijke gezegden, zulke *sententiae*, gelijk QUINCTILIAAN ze wel noemt. Zoo b.v. zegt Prins WILLEM I, als hij tot verdraagzaamheid met de zoogenaamde ketters aanspoort: 'Dit is de aard der ketterij: rust ze, zoo roest ze, hij wet haar, die haar wrijft.' Spreek dit met klem uit, en doe de klankspelende tegenstelling *rusten* en *roesten*, *wetten* en *wrijven* spits in de ooren klinken. Elders: 'de wreedheid der straf is eene bekoring tot zondigen.' Ook dit moet pittig luiden. Zoo vloeit insgelijks VONDEL, in navolging der Grieksche treurspeldichters, in de dialogen zijner treurspelen van uitdrukkingen over, die iets spreukachtigs hebben en waarvan de voorgaande met rasse terugkaatsing telkens op de volgende slaat. Neem b.v. als in het vijfde bedrijf van den *Gysbrecht van Amstel*, Heer *Peter* de bedrukte *Badeloch*, *Gysbrecht's* gemalin, tot gelatenheid en onderwerping aansporende, zegt:

'*t Is Gods gehengenis*, *wie durft zich daarin mengen*?

en zij eenigzins stuursch en wrevelig, en terwijl zij dat woord *gehengenis* als een' bal terugkaatst, antwoordt:

Wanneer ons leed geschiedt, *dan zal hij 't ook gehangen;*

of als *Gysbrecht* haar weemoedig en ernstig toevoegt:

Zult gij dan oorzaak zijn, *dat beide uw kinders sneven*?

en zij zonder aarzelen uitroept:

Ik zou om éénen man wel bei mijn kinders geven.

of als hij, met deernis op zijne kinderen wijzende, haar vraagt:

Beweegt uw kroost u niet, *dat jongske kleen en teêr*?

(*) Vergelijk mijne Aant. op BLAIR, II, 83, waar deze zeer lange plaats uit HELMERS in haar geheel is aangehaald, en meer voorbeelden van hetgeen men *Vizioen* noemt bijgebragt zijn.

en zij eerst iets dof en langzaam, maar dan met hartelijke onstuimigheid volgen laat:

Niet luttel, *maar mijn man beweegt me nog al meer*.

of als later heer *Peter*, de Deken, weer zegt:

De weerhaan van de kans kan ligtelijk verkeeren.

en zij dat *verkeeren*, gelijk een echo opvangend, bitter tot bescheid geeft:

'*t Verkeerde nooit zoo snel*, *of 't was om mij te deren.*

Wij herhalen: de *Gysbrecht* en VONDEL's overige treurspelen wemelen van zulke puntige gezegden en tegengezegden. Hoe goddelijk zou men ze niet vinden, stonden ze bij SHAKESPEARE!

§ 66.
Over de Juistheid der Mondelijke Voordragt, met betrekking tot de Hartstogten, Gewaarwordingen, Aandoeningen en soortgelijke levendige zielsgesteldheden en gemoedsbewegingen, die in een bij monde voor te dragen stuk worden aangetroffen.

Een Redenaar of Declamator moet dikwerf de taal der driften of hartstogten, en in het algemeen die van allerlei levendige gemoedsgesteldheden, gemoedsbewegingen, aandoeningen, of hoe men ze noemen wil, waardoor op verschillende wijzen of eene geheele rede, of enkele zinsneden, of enkele woorden gekleurd worden, uitdrukken; hetzij die taal de uitdrukking van zijn eigen gevoel is, hetzij die van het gevoel van een' ander. In beide gevallen nu moet het karakter zijner Mondelijke Voordragt steeds met de gewaarwording, die zijne woorden bezielt, strooken. Zoo moet b.v. de uitboezeming dier aandoening, welke wij vreugde of blijdschap noemen, en die zoo vele hoogere of lagere trappen heeft, een' geheel anderen toon erlangen dan die der droefheid, de toespraak der liefde een' anderen dan die van den haat, het woord des toorns niet klinken als dat der zachtmoedigheid en goedaardigheid. Uit dien hoofde is het van belang, dat een spreker den aard van elke levendige gemoedsgesteldheid, van elke werking en uitstorting des gevoek beoefene, dat hij zie, welke van die zielsbewegingen in hetgeen hij reciteert de heerschende is, opdat hij naar dit eene en andere zijne Declamatie inrigte. Indiervoege zal hij ter uitdrukking van liefde, haat, medelijden, toorn, vrees, schrik, verbazing, eerbied, schaamte, nijd, trotschheid, nederigheid en van een aantal van zulke toestanden, togten,

opwellingen en opbruisingen der ziel meer, evenveel verscheidenheid en schakéring van klanken en gebaren, wat hoogte of laagte, wat kracht of zachtheid, wat rasheid of langzaamheid betreft, ten toon spreiden(*), als een schrijver afwisseling van woorden bezigt, om ze aan te duiden. Laat ons dit in eenige bijzonderheden nader ontwikkelen, en over hetgeen een Declamator in dezen te betrachten heeft enkele wenken geven.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Blijmoedigheid, *blijdschap*, *vrolijkheid*, *vreugde*, *verrukking.* - Helderheid en tinteling van oogen, zonneschijn op het gelaat, een opgerigt hoofd en houding, levendigheid van gebaren, dit eene en andere, al hooger stijgende, naarmate het aangename gevoel, hetwelk wij in het algemeen Vreugde noemen, meer en meer aangroeit en in verrukking overgaat, vergezelt in de natuur deze zielsgesteldheden, en ten minste een zweem daarvan wordt dus ook bij de Mondelijke Voordragt harer taal gevorderd. Wat de stem daarbij betreft, ze zij van toon hoog, ras, levendig, opgewekt, krachtig en vurig. Reciteer met zulk eene stem b.v. veel in Psalm 30, 118, 135, 136 en in meer soortgelijke dank-, lof- en zegeliederen, gelijk onder onze kerkgezangen het *halleluja!* van Gez. 1, van Gez. 50 en anderen; het *triomf*, *triomf*, *Immanuel!* van Gez. 141; het *triomf*, *halleluja*, *triomf!* van Gez. 146 enz. in dien trant moeten luiden. Spreek zóó, met in achtneming evenwel van eene zekere kalmte, die bij inleidingen altijd vereischt wordt, den aanhef van V.D. PALM's *Vaderlandsche Uitboezeming* uit: ‘Droom of waak ik? Door welk een onbekend vermogen vind ik mij twee eeuwen vroeger op het tooneel der geschiedenis verplaatst? In het midden van een eendragtig, gelukkig volk, aan 't welk eensklaps juk en boeijen van hals en handen zijn afgevallen?..... Hoe gaat gij, jonge lieden, hoe gaat gij zoo vrolijk, zoo moedig en juichend door de straten?.... Hoe is uw gelaat zoo helder en glinsterend, vaders, moeders, die met angst uwe zonen zaagt opgroeijen? enz.’ - Zouden een somber gezigt en een langzame, temerige toon van Declamatie hier niet een ware wanklank zijn? Dit geldt evenzeer van de eerste regels der *Holl. Natie:*

> *Ik juich! geen groot er heil heeft ooit mijn ziel gestreeld*
> *Dan dat ik Neerland ben op uwen grond geteeld* enz.

en van honderd andere plaatsen.

(*) *Aliud enim vocis genus* (zegt CICERO kort en krachtig) *iracundia sibi sumat: acutum*, *incitatum*, *crebo incidens - aliud miseratio ac moeror: flexibile*, *plenum*, *interruptum flebili voce - aliud metus: demissum*, *et haesitans*, *et abjectum - aliud vis: contentum*, *vehemens*, *imminens quadam incitatione gravitatis - aliud molestia: sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum. Omnes autem hos motus subsequi debet gestus*, *non hic verba exprimens scenicus*, *sed universam rem et sententiam*, *non demonstratione*, *sed significatione*, *declarans etc.* CIC. de Orat., Lib. III, c. 58, 59.

Droefgeestigheid, *treurigheid*, *droefheid*, *smart*, *hartzeer.* - Geheel het tegenovergestelde van vreugde. Een dof, somber, neergeslagen of op eene matte wijze den blik verheffend oog, koude gelaatstrekken, eene gebukte houding, een flaauwe, slepende, gedempte, soms als in tranen stikkende toon van stem, langzame gebaren zijn aan de droefheid, ten minste aan de stille smart en aan het de ziel doorknagende hartzeer(*) eigen, en iets daarvan mag wel zigtbaar zijn of zich hooren laten in hem, die de uitboezemingen dezer treurige gewaarwordingen bij monde voordraagt. Hoe veel graden er echter in de droefheid zijn kunnen, gevoelt men, alsmede, dat alleen de Tooneelspeler, niet de gewone Redenaar of Declamator verscheiden daarvan kan en mag pogen uit te drukken. In allen gevalle begrijpt ook de eenvoudigste lezer, hoe de toon der vreugde nooit die der droefheid zijn kan, en welk een verschil het over het geheel te weeg brengen moet, of men de zoo straks aangehaalde juichpsalmen dan wel DAVIDS rouwklagt over SAUL en JONATHAN, Psalm 38, 42, 43, 137 en dergelijke, of de Klaagliederen van JEREMIA te recitéren hebbe. Moet zoo de aanhef eener lijkrede van den vermaarden Franschen kerkredenaar BOSSUET, of wel het begin en verder veel van het overige uit V.D. PALM's redevoering bij den dood van BORGER: ‘Het is een treurige pligt, dien ik in dit uur te volbrengen heb, en nogtans is het zoet voor mij dien te mogen volbrengen. Ach, hoe gaarne zouden wij hem nog in ons midden zien, dien wij hier komen beweenen enz.!’ moeten zij, herhaal ik, niet geheel anders uitgesproken worden dan de zoo even aangehaalde woorden uit de *Vaderlandsche Uitboezeming*, of een aantal zinsneden uit de *Feestrede ter herinnering van Leyden's Ontzet*, of uit eene andere rede *ter Gedachtenis van den Akademieleeftijd*, allen van denzelfden beroemden Nederlandschen redenaar? Alle droefheid intusschen is, behalve het verschil van graden, dat zij hebben kan, ook niet van gelijken aard, en zulks moet men in de Declamatie wel in het oog houden. Een veel stiller, zachter, meer smeltende toon van weedom moet b.v. in de Mondelijke Voordragt van BORGER's treurlied aan den Rijn, van NIEUWLAND's rouwzang op den dood zijner gade, van TOLLENS' alleraandoenelijkst gedicht op het overlijden van zijn zesjarig dochtertje, van de klaag-

(*) Dit *hartzeer* is een woord, vol van schilderachtige uitdrukking in onze taal en hetzelfde, maar op eene al zoo zinnelijk-aanschouwelijke wijze, aanduidende, wat de Hoogduitschers *Gram*, (spreek uit *Graam*) *ein tiefer Gram* noemen. - Vergelijk hier over de hartstogten en andere zielsgesteldheden de Redekunst van den scherpzinnigsten der scherpzinnigen, den Griekschen wijsgeer ARISTOTELES, wien ik in de bepaling van sommige zielstoestanden en zielsbewegingen hier en elders meer of min gevolgd ben, en wiens onvergelijkelijke fijnheid in die bepalingen ik in vroeger jaren voor jongelieden door eenige voorbeelden getracht heb in het licht te stellen in mijne Akademische Voorlezingen over de Vinding in de Welsprekendheid naar de denkbeelden der Ouden. Gron. bij J. OOMKENS, 1822.

toonen van *Abbadona* bij KLOPSTOCK heerschen, dan b.v. in die van sommige rouwdichten van BILDERDIJK, in welke laatste de uitboezemingen der smart zich schier in de jammerkreten der wanhoop schijnen te verliezen.

Welwillendheid, *liefde*, *teederheid*, *vriendschap.* - Het zijn die gesteldheden der ziel, die uit zinnelijke en zedelijke sympathie met het voorwerp, dat wij genegenheid toedragen (wie en wat dit voorwerp ook zij), gesproten, alles wat wij voor goed aanzien voor hetzelve en alleen om zijn' eigen zelfs wil wenschen en willen, en tot verwezenlijking van dien wensch van onze zijde pogen werkzaam te zijn. Hare taal heeft iets innigs, iets reikhalzends en smachtends, dat zich ook door eene zekere teederheid en smeltende zachtheid van stem en door eene daarbij passende houding en gebaren moet kenmerken. De tooneelspeler evenwel alleen kan dit in de hoogste graden uitdrukken. Laat er desniettemin, ook als bloot Voorlezer, iets van blijken, als gij de woorden van genegenheid en vriendschap uitspreekt, die DAVID en JONATHAN met elkaâr wisselen, of wel die plaatsen uit het Hoogelied, waarin de wel zinnelijke, maar toch kuische liefde van een' minnaar voor zijne geliefde zoo dichterlijk naar Oosterschen trant geschilderd wordt. Welk eene teedere huwelijksmin straalt er ook niet door in de taal, die VONDEL in het vijfde bedrijf van den *Gysbrecht van Aemstel* aan *Gysbrecht's* gade, *Badeloch*, in den mond legt, als zij van haren man niet scheiden wil en onder anderen de treffende woorden uit:

Met smarte baarde ik 't kind en droeg het onder 't hart.
Mijn man is zelf het hart; 'k heb zonder hem geen leven.
'*t Zal u om lief noch leed bezwijken noch begeven*,
'*k Beloofde u houw en trouw te blijven tot de dood.*

woorden, die met innige teederheid, (*con tenerezza* zeggen de Italiaansche zangkunstenaars) maar tevens met levendigheid (*con vivezza*) dienen uitgesproken te worden.

Haat en wrok(*). - Haat is juist het tegenovergestelde van liefde. Wrok is een oude, ingekankerde, met wraakzucht gepaarde, diep in de ziel broeijende haat. In beider taal moet een toon van bitterheid en wrangheid klinken, die zich door een geheel ander geluid van stem dan dat der liefde kenteekent, en waarbij de gelaatstrekken geene zachte, aanminnige, maar harde en

(*) Felle uitboezemingen van afkeer en haat vindt men in de redevoeringen van DEMOSTHENES tegen PHILIPPUS, Koning van Macedonië, alsmede in CICERO's zoogenaamde Philippische redevoeringen tegen zijn' doodvijand ANTONIUS. Het is ook de hartstogtelijke taal van haat en vijandschap, zoo als zij zich in de verschrikkelijkste vervloekingen lucht geeft, die de Fransche treurspeldichter CORNEILLE aan *Camille* tegen *Rome* in den mond legt in de bekende plaats uit het treurspel *Horace:*

Rome, *l'unique objet de mon ressentiment!* etc.

Verg. ook de taal van *Valentijn* in den *Faust* van GÖTHE.

terugstootende plooi erlangen. Draag met die stem en dat voorkomen de uitboezeming van fellen haat en wrok voor, die HELMERS in zijn: ‘fragment van een onuitgegeven treurspel’ zekeren Griek tegen de Romeinen in den mond legt, nadat deze laatsten de Grieksche onafhankelijkheid geheel vernietigd hebben. Het zijn gespierde verzen, met wier overneming het ons geoorloofd zij eene bloem te meer in dit geschrift te brengen, en die ook tot een fraai voorbeeld van hetgeen wij, bl. 178, de figuur der Vervloeking noemden, strekken kunnen:

Maar, Grieken! schoon ge als 't vee voor 't outer wordt geveld,
En magteloos uw kruin buigt voor het vreemd geweld,
Eens komt het uur der wraak tot straf der rustverstoorders:
Gestrenge Nemesis regt eens uw vrijheids-moorders.
De dag blaze in uw hart het vuur der wraak steeds aan!
De nacht leere eens uw kroost onmerkbaar toe te slaan!
Ja, de eerste kreet, dien gij uw staamlend kind doet hooren,
Zij slechts een kreet der wraak, aan Rome toegezworen!
Aan 's moeders borst zuig' 't kind den dorst reeds in dier wraak!
't Vuur, dus in 't hart gevoed, barste uit en brande en blaak';
Ontvlamm' het jeugdig hart met ongelescht begeeren,
Om 't wee, op ons gehoopt, op 's vijands kruin te keeren! -
Als 't kind ten jongling rijpt, voert 't dan, in 't holst der nacht,
Voor de outers van de Goôn, naar 't graf van uw geslacht!
Zweert daar bij Jupiter, met opgeheven handen,
Te woekren met de wraak op onze dwingelanden!
Het wee, dat ons thans treft, en hen het hart verstaalt,
Word' duizendvoudig door ons kroost aan hen betaald! -
Gij Godheên, die mij hoort! staaft en vervult mijne eeden!
Gij ziet nu 't Grieksche bloed in 't stof, als kaf, vertreden:
Duldt niet, dat 's roovers klaauw ons als zijn prooi verdeel',
En bij 't Bacchantenmaal zich in ons jamm'ren streel'!
Laat, laat Prometheus straf hem onzen angst doen boeten;
Hij wane in ieder Griek een' wrekend God te ontmoeten,
Die, met den bliksem van de wraak altoos gereed,
't Gevoelloos hart hem treff' en hem met voeten treed'!
Gij Goôn, die 't Grieksche volk hebt uit het niet getogen!
Gij kunt niet straffeloos 's Lands ondergang gedoogen;
Gij toeft ('k aanbid uw wit), om zeker toe te slaan!
Gij stemt mijn bede toe: juicht, Grieken! 'k sterf voldaan!

Nijd(*) *en afgunst.* - Het wezen van den Nijd (niet met Naijver te verwarren) wordt in het woord Afgunst vrij duidelijk uitgedrukt.

(*) De Nijd, zegt ongeveer ARISTOTELES in zijne redekunst, is een zeker smartelijk gevoel tegen gelijken wegens hun geluk, welk laatste zich vertoont in het reeds genoemde goede, en (welk gevoel de strekking heeft) niet dat dit geluk het onze, maar dat het niet het hunne zij, of meer letterlijk, niet dat er iets voor ons zelve zij, maar om hen. - Het verwonderlijk juiste en fijne dezer bepaling heb in de zoo even aangeh. Voorlezingen over de Vinding, bl. 209, gepoogd in het licht te stellen. - Bij OVIDIUS in zijne Metamorphosen of Gedaanteverwisselingen vindt men eene hoogst dichterlijke beschrijving van den nijd, als eene soort van Godin gedacht. Zoo ook in VONDELS' *Jozef in Dothan.*

Men gunt een ander, inzonderheid een' zoodanigen, met wien wij meer of min op gelijken voet staan, zeker waar of schijnbaar geluk niet, hetwelk deze bezit, en men is hem deswege vijandig, niet juist zoo zeer, wijl wij dat geluk voor ons zelve begeeren, (dit kan er wel bijkomen, maar is geen vereischte) als bloot wijl het ons ergert, dat de benijde het geniet. Nijd en afgunst zijn dus koude, lage, kruipende, de ziel verterende, meer innerlijk werkende dan steeds naar buiten zich vertoonende gemoedsaandoeningen, en de taal des nijdigaards ademt ergernis, minachting, verkleinzucht en bij wijlen valschheid. Hiervan moet men een' zweem aan de Declamatie van haar bijzetten, schoon de volledige nabootsing den tooneelspeler worde overgelaten. Deze en gene gezegden van JAKOBS zonen over hunnen broeder JOZEF, gezegden, die VONDEL in het eerste tooneel des tweeden bedrijfs van zijnen *Jozef in Dothan* uitgebreid heeft, zijn vol nijd. In SCHILLER's, door TOLLENS vertaalden *Gang naar de IJzersmelterij* moet men den toon des nijds en tevens der sluwe valschheid, die met honigzoete woorden de ziel des Graven van Saverne tegen den onschuldigen *Fridolijn* vol vergift en gal spuwt, in de taal van *Robbert*, den jager vooral doen hooren. Zoo b.v. in het couplet:

Wat is, ô Heer, uw noodlot zoet!
(*Dus ving de valschaard aan*)*:*
Geen argwaan weet in uw gemoed
Zijn helsche klaauw te slaan;
Gij hebt een edle, brave vrouw,
Zoo trouw als schoon, zoo schoon als trouw,
En wie haar kuischheid mogt belagen,
Niet één zal in dien gruwel slagen. enz.

Dit alles moet met eene temerige, lijmerige, gladde, fluweelen, eer zachte dan harde stem en met een gelaat, dat zich onophoudelijk tot een' gemaakten en valschen, maar tevens kwaadaardigen en den vijandigsten nijd verradenden glimlach plooit, worden uitgesproken.

Toorn, *gramschap*, *verbolgenheid*, *woede.* - Deze hartstogten zijn van een' voor het oogenblik veel onstuimiger, luidruchtiger, sterker naar buiten zich vertoonenden aard dan de nijd, ja, zelfs dan de haat. Toorn enz. is het eensklaps opbruisend en hevig, schoon vaak kortstondig leedgevoel over onregt en geringschatting, welke, zoo wij meenen, ons of anderen, in wie wij belang stellen, aangedaan worden, met welk smartelijk gevoel zich de zucht paart, om over die beleediging eene oogenblikkelijke wraak te nemen. Vlammenschietende oogen, een nu gloeijend rood, dan doodsbleek gelaat, bevende lippen, grimmig verwrongen aangezigtsspieren, kort, afgebroken ligchaamsgebaar en wat er niet al meer van dien aard is, dat sterk in het oog valt, kenteekenen den in toorn opstuivenden. Zijne taal is hoog en schel, ras, hevig, soms scheldend van toon. Leg iets van dien toon in de Voordragt der woorden, die in den eersten zang der Ilias van HOMERUS *Agamemnon en Achilles*, kokende van drift, tegen elkâar uitbraken. Reciteer zoo de taal van toorn en verontwaardiging, die bij VIRGILIUS van 's grijzen Konings *Priamus* lippen vloeit, als deze

zijn' zoon door den bloeddorstigen *Pyrrhus* ziet ombrengen. Reciteer zoo wat VONDEL, in nabootsing meer of min van den gemelden Latijnschen dichter, aan Bisschop *Gozewijn van Amstel* tegen *Haamstede* (een' bastaard, gelijk men beweerde, van Graaf FLORIS V) in den mond legt, als de gemelde *Haamstede* in den kersnacht de nonnen van het klooster der Heilige *Klara* vermoordt:

> *Uw vader lei de hand wel eerloos aan een vrouw*,
> *Maar zoop nooit vrouwenbloed of werd daarom gelasterd* enz.

Zie hier boven, bl. 54. - Reciteer zoo het *quo usque tandem* van CICERO tot CATILINA, en een aantal andere plaatsen uit zijne redevoeringen. - De toon des toorns kan al mede het meest in de Declamatie uitkomen. Zijne hoogste nabootsing echter, en wanneer de toorn geheel in woede overgaat, behoort slechts op het tooneel. Wee hem, die zulke uitersten op den kansel zou willen brengen! - Met toorn vermengt zich dikwerf datgene wat wij Verontwaardiging heeten. - Het tegenovergestelde van toorn is Zachtzinnigheid.

Medelijden, *mededoogen*, *deernis enz.* - Wat in het algemeen de aard dezer aandoeningen is, drukt het woord *medelijden* duidelijk genoeg uit. Het is lijden in onze ziel met een ander; het is gevoel van mêegaande droefheid over een zoodanig leed van een ander, als ons voorkomt niet verdiend te zijn en hetwelk wij er voor houden, dat ons zelven of iemand der onzen welligt ras ook zou kunnen overkomen. Dat veel dus van hetgeen wij gezegd hebben over de wijze, waarop het gevoel van droefheid zich, in tegenoverstelling der gewaarwordingen van blijdschap, uiterlijk bij den mensch kenbaar maakt, ook op de manier, waarop het medelijden zich openbaart, toepasselijk is, heeft geen betoog noodig. En zoo is dan ook het gelaat van hem, die door innige deernis is aangedaan, als met een floers van weemoed overtrokken. Al zijne wezenstrekken drukken de smart uit, waarvan hij een ander bevangen ziet. Treurig en deelnemend staart zijn van tranen soms vochtig oog het voorwerp zijns mededoogens aan, en in zijne stem doen zich al die weemoedige, jammerende, nu eens meer slepende en doffe, dan rasser en hooger galmen hooren, die de uitboezemingen van leed en verdriet kenmerken en tot in het diepst der ziel dringen. Draag met dien toon (die echter natuurlijk een aantal van graden en wijzigingen heeft) de meeste plaatsen uit de Klaagliederen van JEREMIA voor. Spreek zoo de woorden van CHRISTUS uit, als hij, vol mêewarigheid over Jeruzalem, haar toeroept: Jeruzalem! Jeruzalem! hoe dikwerf heb ik enz. Reciteer op die wijze, waarbij echter met deernis vooral ook gramschap en verontwaardiging zich moeten paren, het verhaal van de geeseling en kruisiging des onschuldigen Romeinschen burgers GAVIUS, dat CICERO in eene zijner redevoeringen tegen VERRES mededeelt, en meer soortgelijke plaatsen uit dien grooten redenaar. Leg dien toon in de Mondelijke Voordragt der diep roerende schildering, door LALLY TOLENDAL van het lot des ongelukkigen LODEWIJKS XVI en van dat zijner familie in den kerker gegeven. Loop zoo geheel de schaal van de klanken des medelijdens door, als gij het gedicht voorleest van TOLLENS *aan een pasgeboren Wees*, welks aanhef luidt:

Struikje, *van de plant gereten*,
Door de vlagen neergescheurd!
Wichtje, *dat de levensketen*
Nog maar weinig uurtjes beurt!
Troont gij, *van 't Heelal begeven*
Weesje, *mij een aanblik af*?
Pracht gij, *de armpjes opgeheven*,
Om een welkomstgroet in 't leven,
Of een traan op 't oudrengraf? enz. enz.

een dichtstukje, waarin vooral het tafereel, hetwelk de voortreffelijke Nederlandsche zanger van de treurige kindschheid ophangt, die het van vader en moeder beroofde wicht te wachten staat, tranen van innige deernis aan ieder gevoelig mensch uit de oogen moet persen.

Vrees, *ontsteltenis*, *schrik*, *angst*, *ontzetting*, *ijzing.* - Meer of min gelijksoortige, slechts in mate van hevigheid of langdurigheid van elkâar wat verschillende aandoeningen, gelijk Schrik b.v. meer eene onstuimige en plotselijk ontstaande, maar soms ras weer verdwijnende, Angst integendeel meer eene aanhoudend drukkende, beklemmende of benaauwende vrees is. Aller grond ligt in een zeker pijnelijk zielsgevoel, dat uit de voorstelling van een wezenlijk of ingebeeld, ons, zoo wij meenen, dreigend kwaad voortspruit. Allen kenteekenen zich voor het uiterlijke door een' soms bevenden en trillenden, soms stokkenden en gesmoorden, soms gillenden en krijschenden toon van stem, welke in de natuur of het werkelijke leven bij schrik en ijzing zijne hoogste graden erlangt, en met een doodsbleek gelaat, wijd geopende oogen, stijf starende blikken, te berge staande haren, terugdeinzende houding, opgeheven handen en wat dergelijke gebaren meer zijn, dikwerf vergezeld gaat. Wie dan de Tooneelspeler alleen zal deze uitersten trachten na te bootsen? Wie tevens echter gevoelt niet, dat, bij eenige toenadering hiertoe, de schildering van iets schrikwekkends, of wel de taal van den door schrik en ontzetting getroffenen, ook in eene dagelijksche Mondelijke Voordragt toch altijd iets eigenaardigs moet bezitten, waardoor zij van de Declamatie van andere uitboezemingen verschilt. Vergelijk ter opheldering hetgeen wij, bl. 142, over eenige versregels uit den aanhef van den derden zang der *Holl. Natie*, bl. 172, over STARING's Verschijnsel, en op andere plaatsen over andere stukken gezegd hebben. Een toon van levendige ontroering en herinnering van geleden schrik heersche zoo ook in het verhaal, dat *Badeloch*, de echtgenoote van *Gysbrecht van Aemstel* van de verschijning der schim harer nicht *Machteld van Velzen* geeft, aan het slot van welk hoog dichterlijk, in de bewerking van VONDEL's treurspel voor het Amsterdamsch tooneel echter ook al weer verminkt verhaal, zij zelve eenige symptomata of kenteekenen van den schrik opnoemt(*):

(*) Ik herinner mij lange jaren geleden te Amsterdam op een soupé bij wijlen onzen beroemden dichter LOOTS dezen droom van *Badeloch* te hebben hooren recitéren door onze voormalige groote treurspeelster WATTIER-ZIEZENIS, die daarbij door de levendigheid harer oogen, de beweegbaarheid harer gelaatstrekken, en door, mag ik het zoo eens noemen, de Grieksch-tragische snede (*coupe*) van haar aangezigt niet weinig ondersteund werd.

Gedenk eens, *welk een schrik mijn slaaprig hart beving!*
Mijn hair dat rees te berg, *en aan een ieder hing*
Een droppel nats; het zweet begon mij uit te breken;
Mijn lijf werd kil als ijs; ik wou en kon niet spreken(*).

Op een Declamatorium SCHILLER's ballade, *de Duiker* recitérende, drukke men ook levendig den schrik uit in het couplet, waarin de Jongeling, uit de kolken der zee teruggekomen, verhaalt, hoe een der wandrogtelijke zeemonsters, op hem, die daar in de diepte aan eene koraalklip zich had vastgeklemd, was afgekomen:

'*k Gevoelde 't met ijzing. - Daar kroop 't op mij aan*
Met honderden pooten en grimmigen blik;
En 't grijpt naar me, *en 'k waan 't met mijn leven gedaan;*
'*k Laat los de koraalklip in zinloozen schrik* enz.

De Declamator moet zich hier meer of min in den toestand des jongelings verplaatsen, die nog beeft en siddert bij die herinnering. (Vergelijk het gezegde in de noot op bl. 60 en 146.) Dit doe hij ook, als hij in de hier boven, bl. 124, geprezene schilderachtige legende van den dichter GOEVERNEUR, *het Vliegend Schip*, aan de beschrijving der uit zee oprijzende slavenlijken komt.

Hoop, *vertrouwen en moed.* - Geheel het tegenovergestelde van vrees, enz. Men hoopt op een toekomstig goed, men vreest voor een toekomstig kwaad. Moed doet ons dat goede als nabij, het kwade als ver af aanzien. Dat de Mondelijke Voordragt eener taal, waarin hoop en moed ach uitdrukken, iets blijmoedigs en opgeruimd-krachtigs moet hebben en van alle dofheid en somberheid verwijderd zijn, gevoelt men van zelve. Spreek zoo op schellen, rassen toon den uitroep van KLAASSENS' moedig scheepsvolk bij HELMERS uit:

Ja, *sterven wij met roem! steek*, *steek den brand in 't kruid!*

Verwondering, *verbazing*, enz. - Deze regtstreeks noch blijde noch droevige aandoeningen, uit het onverwacht zien of vernemen van iets, waarin wij voor ons zelve of voor anderen belang stellen, ontstaande, openbaren zich door de figuren van uitroepingen en vragen, door een' hoogen, levendigen toon van stem, door vuur der oogen, sterke beweging der gelaatstrekken, ijlings opwaarts geheven of ineengeslagen handen, soms ook wel voor een oogenblik door spraak- en roerloosheid. Daar regele men zich in de Declamatie naar, altijd echter plaats, tijd en hoorders op het oog houdende, voor uitersten zich wachtende, en de natuur aan het schoonheidsgevoel onderwerpende. Vergelijk de aant. op bl. 139, en het gezegde in de Aanm. en Uitbr. bl. 110.

(*) Men vergelijke hier hetgeen *Aeneas* bij VIRGILIUS in het tweede gezang zegt, als hij verhaalt, hoe hem de schim van *Hector* verschenen was. VONDEL heeft eenige trekken uit dit verhaal op eene meesterlijke en allezins oordeelkundige wijze dn den *Gysbrecht* nagebootst, ja, in het dichterlijke den heerlijken Latijnschen dichter misschien nog overtroffen.

Wanhoop, *vertwijfeling*, *en daar dikwijls uit ontspringende zielsverbijstering.* - Droefheid, als zij zwaar, maar langzaam kwijnend en knagend is, heet Hartzeer. Vergel. bl. 181. Felle, met vlagen losbarstende smart, voor welke de laatste lichtstraal van geluk verdwenen is, baart Wanhoop, dat is, volslagene hopeloosheid. De wanhoop is in hare taal en bewegingen alleronstuimigst. Verwrongen trekken, verwilderde blikken, knarsing der tanden, krampachtig gebalde en dreigend tegen den Hemel zelven gebevene vuisten, handengewring, voetengestamp, meer uitgegilde dan uitgesprokene woorden, vol vervloekingen van God, menschen en zich zelven, zijn der vertwijfeling of wanhoop eigen. Iets hiervan, voor zoo veel het zonder den tooneelspeler te zeer uit te hangen, mogelijk is, doe men in de Mondelijke Voordragt van de taal der wanhoop zien en hooren. Zoo b.v. klinke er een flaauwe galm van in het uitspreken der Bijbelsche woorden: ‘Bergen, valt op ons, heuvelen, bedekt ons!’ Zoo wanhopig luide het: ‘'k verga! 'k verzink!’ van *Beylinck's* echtgenoote bij HELMERS (vergelijk hier boven, bl. 84). Zoo de uitboezemingen der vertwijfeling, die FEITH in zijn treurspel *Johanna Gray* aan de moeder dier ongelukkige vorstin, de Hertogin van Northumberland, in den mond legt, als het hoofd harer dochter op het schavot gevallen is. Zoo de wanhopige kreten van *Leonore* in BÜRGER's bekende romance van dien naam; b.v. regels als de volgende, (door wijlen mijn' geëerden Groningschen stadgenoot V. HEYNINGEN BOSCH vertaald), waarin *Leonore* op de Christelijke vermaning harer oude moeder, om door wrevel tegen God over den dood van haren bruidegom hare ziel en zaligheid toch niet op het spel te zetten, de schrikkelijke woorden uitgilt:

‘*ô Moeder*, *wat is zaligheid*?
ô Moeder, *wat it helle?*
Bij hem - bij hem is zaligheid,
Maar zonder Willem helle! -
Blusch uit, *voor eeuwig uit mijn licht*,
Verdelg, *verdelg mij*, *hellewicht!*
'*k Wil zonder hem na dezen*
Bij God niet zalig wezen(*)*!*'

(*) Naar het leven wordt in deze beroemde, schier in alle talen overgezette ballade het wanhopig voorkomen en gebaar van *Leonore* of *Lenore* geschilderd, als de Dichter zingt:

Nu van haar laatste hoop beroofd,
Rukt zij de hairen uit het hoofd,
Vliegt razend heen en weder,
En stort ter aarde neder.

En zoo later:

Zij schreit, *zij lacht*, *ziet wild in 't rond*,
En bidt en vloekt in d'eigen stond,
Verwenscht zich duizendwerven,
En wil - maar kan niet sterven.

Bl. 199 nog een woord nader over de Declamatie dezer ballade.

Met wanhoop paart zich dikwerf eene krankzinnige verbijstering, die hare phantastische luchtbeelden in zielverscheurende jammerkreten en door eene vermenging van den meest lagchenden en spottenden met den ijsselijksten en meest snijdenden toon van stem voor het oor afschildert. - Die ijlhoofdige verbijstering kunnen wij opmerken in de woorden, die VONDEL in zijn hier boven, bl. 99, vermeld strafdicht: *Gruwel der Verwoesting*, eener zieke kraamvrouw in den mond legt, die, wanhopig over het toekomstig eeuwig lot harer tweelingen, aan het mijmeren geslagen is en onder anderen uitroept:

Ik raaskal. Plonderpaap, *ga doop mijn lam in Styx*,
In Kalchas hellevont! Het zal verworpling heeten;
De Razernijen staan met fakkelen als Peten enz.

Van 's gelijken heerscht zij in de taal der moeder, van wie in VONDEL's treurspel: *Hierusalem Verwoest*, gewag wordt gemaakt als uit honger haar eigen kind geslagt hebbende. Vergelijk hier boven, bl. 106. - Nog sterker in sommige opzigten en geheel tot waanzin overgeslagen vinden wij haar in BÜRGER's, door TOLLENS vertaalde ballade *Lenardo en Blandine*, ter plaatse, waar de laatstgemelde Prinses uit droefheid en wanhoop over de vermoording van haren minnaar, eensklaps de vrolijkste taal uitslaat, die met hare hartverscheurende smart het ijsselijkst contrast oplevert, b.v.:

En toen zij verwezen, *verwilderd en bleek*,
Weer oprees, *en omgreep*, *en rondzocht*, *en keek*,
'*Hopheisa!*' - *toen sprong zij*, *toen zong zij zoo luid:* -
'*Tralieren! violen! speelt op voor de bruid!*'

'*Hopheisa! violen*, *speelt op voor den dans!*
Hoe schittren mijn kleêren van paarlen en glans!
Danst op nu, *gij Prinsen*, *met prachtig livrij!*
Danst, *Heeren en Dames*, *van ver en nabij!*' enz. enz.

Moet, kan en mag men die akelige mengeling van gewaarwordingen in de Declamatie nabootsen? Ja, meer of min, maar niet dan met de hoogste omzigtigheid; want hier is maar eene enkele schrede van het diep roerende ep treffende tot het belagchelijke. Men wordt bewonderd of - uitgefloten.

Laatdunkendheid, *opgeblazenheid*, *hoogmoed*, *hoovaardij*, *trotschheid* enz. - Zielskwalen, in een' buitensporigen dunk van eigen verdiensten, en in verachting van die van anderen geworteld. - De trotschaard spreekt met opgeheven hoofd, in den wind gestoken neus, opgezette borst, smadelijk als uit de hoogte rondgeworpen blikken, gezwollen, luiden toon van stem. Boots in de verte daar iets van na, als gij de snoevende taal van *Goliath* tegen de Israëliten en *David* (1 Sam., 17) voorleest, of *Sanherib's* godslasterlijk gesnork (II Kron., 32), of het verwaande stoffen van *Nebucadnesar* (Dan. IV, vs. 30): 'Is dit niet het groote Babel, dat ik gebouwd heb? enz.' of *Agamemnon's* taal, vol van toorn, maar van hoogmoed tevens, tot *Achilles* in den eersten zang der Ilias,

of die van *Juno* bij VIRGILIUS in het eerste boek der Aenéis, of die van *Lucifer* op verschillende plaatsen in VONDEL's heerlijk en romantisch treurspel van dien naam, of de woorden van Koning *Filips van Spanje* in de *Holl. Natie* van HELMERS, of die van den Graaf van Saverne in SCHILLER's *Gang naar de IJzersmelterij*, beiden hier boven, bl. 149, besproken, enz. enz.

Hoe het tegenovergestelde van Hoogmoed, namelijk Nederigheid, Ootmoed en Demoed, zich voor het uiterlijke aan moet duiden, is bij gevolgtrekking ligt op te maken. Met nederigheid, bescheidenheid, zedigheid en demoedigheid gaat doorgaans voorts eerbied voor anderen, gelijk met trotschheid verachting van anderen gepaard. Onderwijl laten zich eerbied en ontzag ook meer afzonderlijk denken. Voortvloeijende uit een gevoel onzer minderheid of ondergeschiktheid, drukken zij zich uit door iets zedig-neergeslagens in blikken, iets beschroomds en gebogens in gelaat en houding, en iets langzaams en plegtig afgemetens in de stem. Dat uiterlijke, die toon van stem vergezelle, onverminderd de vereischte wijzigingen hierin, alle Mondelijke Voordragt, die tot het Opperwezen gerigt is, of waarin van het Opperwezen bepaaldelijk gesproken wordt. Inzonderheid zijn zij dus noodzakelijk in de kanselwelsprekendheid, vooral in het gebed, bij het recitéren van vele psalmen enz. Zoo ook in meerdere of mindere mate daar, waar wij het woord tot de Vorsten en de Grooten dezer aarde, en in het algemeen tot al diegenen voeren, die boven ons gesteld of aan wie wij in andere opzigten eerbied en ontzag schuldig zijn. Op dien plegtigen, eerbiedigen toon leze men dus b.v. vele zinsneden in het smeekschrift der Verbondene Edelen tot de Landvoogdes *Margareet*, zoo als dit in het tweede boek der Nederlandsche Historiën bij HOOFT voorkomt en begint: ‘De Nederlanders, Mevrouwe! hebben alle eeuwen en gansch het Christendom door met doorluchtigen naam van getrouwheid tot hunne Landsheeren geblonken enz.’ - Zou bij het uitspreken van dat ‘Mevrouw!’ een luidruchtige of wel gemeenzame toon van stem, een trotsch achterover geworpen hoofd te pas komen?

Schaamte. - Is een zeker pijnlijk gevoel van ontroering bij de voorstelling van een zoodanig verleden, tegenwoordig of toekomstig kwaad, als ons tot oneer strekt of schijnt te strekken. Het voorkomen en de taal van den zich schamenden is dus alles behalve hoog opgerigt, stout rondom zich blikkend, sterk en luidruchtig. Integendeel neergeslagen oogen, een met gloeijend rood zich soms overdekkend gelaat, een wegkrimpen en wegduiken als in zich zelven, een demoedige toon van stem en wat dies meer zij, kenmerken hem, die zich schaamt, en dit mag men bij het recitéren van woorden, die een' zoodanigen in den mond gelegd worden, wel altijd meer of min in het oog houden. Die dit laatste doet, zal b.v. in SCHILLER's door mij vertaalde ballade: *der Kampf mit dem Drachen* (het gevecht met den Draak) 's dapperen Jongelings antwoord aan den hem berispend vragenden Grootmeester der Orde van *Sint Jan:*

Maar 't Ordehoofd ziet streng hem aan,
En zegt: ‘*gij hebt iets stouts bestaan*

Als Ridder; - gij mogt lauwren plukken,
En 't spoor der fiere Vadren drukken; -
Maar wat is de eerste pligt, zeg mij 't,
Eens Ridders, die voor Christus strijdt,
En 't kruismerk draagt als eereteeken?' -
(En allen in de zaal verbleeken)
Doch kalm luidt 's jongelings bescheid:
(Al dekt ook schaamrood zijne kaken)
'*Vorst*', *zegt hij:* '*slechts gehoorzaamheid*
Kan hem dat sieraad waardig maken!'

hij zal, herhaal ik, dat antwoord des Jongelings, zoo als het in de twee laatste regels bevat is, niet op hoogen toon en met een fier opgeheven hoofd uitspreken, neen, veel eer met eene flaauwe, zachte stem, met half neergeslagen oogen en eene wat gebukte houding. De Jongeling gevoelt toch met schaamte, dat bij, hoe groot zijne heldendaad in het verslaan des Draaks geweest zij, 's Grootmeesters verbod, om dat monster te bekampen, overtreden heeft, en schoon de Declamator niet de Jongeling is, zal deze eerste, zoo hij levendig van hetgeen hij reciteert doordrongen is, onwillekeurig toch eenigermate zijne houding en toon aan die, welke men veronderstellen mag, dat de Jongeling gehad heeft, gelijk maken of assimiléren. Vergelijk het daarover gezegde in de noot op bl. 60, en hetgeen hier onder in § 68 nader aangestipt zal worden. - Men heeft voor het overige meer dan eene soort van schaamte. Zoo is b.v. de loffelijke schaamteblos eener jeugdige maagd zeker geheel iets anders dan de schaamte eens berouwhebbenden zondaars, het pijnlijk gevoel van welken laatsten tot een kwaad betrekking heeft, *door eigen schuld* veroorzaakt(*). - Het tegenoverstelde van Schaamte zijn Onbeschaamdheid en Schaamteloosheid.

Berouw. - Het bestaat in leedwezen over iets verstandelijk- of zedelijk-verkeerds, gepaard met de zucht, om dat verkeerd door ons gedane te herstellen.

Men heeft dus berouw en over dwaasheden en over zonden. Dat bij de taal van een' berouw hebbenden, vooral van een' diep berouw hebbenden over misdaad en schuld, geen heldere, vrolijke toon van stem, geen hoog opgerigt hoofd, geene blijde, moedige houding, geene opgeruimde gelaatstrekken en gebaren te pas komen, verstaat zich van zelve. Of zou men Psalm 51, waarin DAVID zijn berouw en droefheid over zijn overspel en bloedschuld uitjammert, ook maar eenigzins

(*) Maar waarom krijgt dan toch wel een zedig meisje een' blos van schaamte, als zij een oneerbaar woord hoort? Wijl zij aan het toekomstig kwaad, aan de oneer denkt, die haar deel zou zijn, indien hetgeen, waarop dat oneerbare woord zinspeelt, op de eene of andere wijze op haar toepasselijk ware. Bij haar is die schaamte eene deugd, schoon evenwel in een' staat van volkomen onschuld ook nog die schaamte-deugd weg zou vallen. Daarom schaamde zich, volgens Genes. III, het eerste menschenpaar eerst na den val, dat zij naakt waren. Eene in onze oogen thans loffelijke schaamte, en die zij toch vroeger niet schijnen gevoeld te hebben!

in den toon van een muzijkalisch allegro willen recitéren? Het ware oorverscheurende wanklank. Neen, zinsneden als*:* 'Want ik kenne mijne overtredingen en mijne zonde is steeds voor mij; zie, ik ben in ongeregtigheid geboren en in zonde heeft mij mijne moeder ontvangen,' en soortgelijke kunnen niet met eene te sombere, doffe, slepende, als met rouw omfloerste stem en diepe verzuchtingen worden uitgesproken. In dien trant recitére men ook uit STOLBERG's door TOLLENS vertaalde ballade *de Boetelinge* (*die Bilssende*) de woorden der daarin voorkomende overspelige vrouw, die door haar' gemaal met het geraamte van haren door hem doodgestoken boel in den slotkerker is opgesloten, en daarin door een' Fransch ridder bezocht wordt:

De oogen naauwlijks opgeheven,
Zegt ze: ik heb te zwaar misdreven,
Ridder! - heel mijn verder leven
Boet mijn gruwzaam misdrijf niet;
Och, *mij is slechts regt geschied!*

Voor het overige kan de toon des berouws, even als die der droefheid, bij onderscheidene gelegenheden in mate van heftigheid zeer verschillen. Nimmer zij men echter in de Mondelijke Voordragt van dien toon zoo bombastisch als de Fransche dichter MALHERBE zulks is in zijn' stijl ter plaatse, waar hij, het berouw van *Petrus* afschilderende, van dien Discipel zingt:

C'est alors que ses cris en tonnerre s'éclattent;
Ses soupirs se font vent qui les chènes combattent,
Et ses pleurs qui tantôt descendoient mollement,
Ressemblent un torrent qui des hautes montagnes
Ravageant et noyant les voisines campagnes,
Veut que tout l'univers ne soit qu'un élément(*).

Hoe veel roerender dan deze hyperbolische onzin is het eenvoudige zeggen der Schrift (Luc. XXII): 'En *Petrus*, naar buiten gaande, weende bitterlijk.' -

§ 67.
Vervolg en slot van het voorgaande.

Zullen wij hier over nog meer gesteldheden, gewaarwordingen, aandoeningen, hartstogten, gemoedsbewegingen enz. spreken en nagaan, hoe de Declamatie zijn moet, om met elke daarvan juist overeen te stemmen? Zullen wij b.v. melding maken van den harden, als van zich wegstootenden

(*) Vergelijk de Aant. op BLAIR's *Lessen over de Redek*., II, 11, waar ik eene berijmde vertaling dier Fransche versregels gegeven heb. Zij komen voor in MALHERBE's dichtstuk: *les larmes de Saint Pierre*, dat, volgens NISARD (*Cours de Litérat. Franç.* 1846), de eerste lettervrucht diens oud-Franschen dichters en naar het Italiaansch van TANSILLO gevolgd is.

toon, dien afkeer en afgrijzen, van den fleemenden, slependen, temerigen, kwezelenden, dien de huichelarij, van den half stamelenden, dien de aarzeling, verlegenheid en bedeesdheid, van den blijden, dien de zegening en geluktoewensching, van den ernstigen, dien de overpeinzing, van den vurigen, dien de geestdrift, van den dringenden, klemmenden, met gevouwene handen gepaarden, dien de smeeking, van den vinnigen, snaauwenden, scheldenden, dien, bij opgestoken en schuddenden vinger, de bedreiging en wat niet al meer vorderen? Doch elke dier toonen en der daaraan verbondene gebaren laat zich uit het vroeger gezegde genoegzaam opmaken, en wij zouden zoowel het verstand des lezers te kort doen als zijn geduld op de proef stellen, indien wij deze web nog verder afspinnen wilden. - Alleen zij hier nog aangestipt, dat in een kort bestek van woorden, ja, in een eenig woord, zich somtijds een aantal van zielstoestanden en zielsbewegingen te gelijker tijd of ten minste met eene zeer spoedige afwisseling terugspiegelen kunnen, zoodat men op eens veel en velerlei in de Declamatie uit te drukken heeft. Dit verlieze men niet uit het oog, en doe zoo mogelijk die ondereen gemengelde kleuren in de Mondelijke Voordragt uitkomen. Eilieve, hoeveel gewaarwordingen van vreugde, van verwondering, van ontroering, van schrik, van teederheid, van liefde enz. bevat niet MARIA MAGDALENA's enkele uitroep: *Rabbouni*, als zij den verrezen Heiland voor het eerst weer aanschouwt! (Zie Joh. XX, vs. 11).

Men kan dagen lang er op studéren, om in de uitspraak van dat *Rabbouni* alles te leggen, wat er in gelegd moet worden.

§ 68.
Over de Juistheid der Mondelijke Voordragt, wat het meer ethische in onderscheiding van het meer pathetische in den mensch betreft, of wat de karakters, den leeftijd, den stand en de betrekking der personen aangaat, die in een voor te dragen stuk sprekend worden ingevoerd.

Men kan die Juistheid beschouwen, of met opzigt tot het karakter, den stand, den leeftijd enz. van den Declamator zelven, of tot die van zijne hoorders, of tot die van personen,

wier taal hij voordraagt. De twee eerste punten roeien wij hier niet aan. Wij komen er, voor zoo veel dit noodig mag zijn, nog wel op terug, als wij over de Juistheid der Mondelijke Voordragt, wat de verschillende soorten van Welsprekendheid, als daar zijn die van den kansel, de balie, de staatsvergaderingen enz. betreft, handelen zullen. Hier ter loops iets over het derde punt, dat evenwel dikwerf ineen vloeit met hetgeen in de vorige § over de hartstogten en hetgeen daartoe al verder behoort, aangestipt is. Een Declamator, de woorden recitérende, die in een verhaal in dicht of ondicht aan dezen of genen in den mond gelegd worden, houde niet alleen in het oog, met welk eene gewaarwording of in welken gemoedstoestand die woorden geuit worden, maar ook wie hij is, aan wien ze worden toegekend, b.v. of deze een bovenaardsch wezen dan wel een bloot mensch; of hij man of vrouw, jong of oud, hoog of laag in aanzien, rijk of arm enz. te noemen is. Daarnaar regele hij altijd meer of min zijne Voordragt(*). Als hij dus woorden declameert, die de Godheid verondersteld wordt te uiten, spreke hij die steeds met eene zekere deftigheid en majesteit uit. Zoo b.v. heel de tien geboden met den aanhef: ‘Ik ben de Heere, uw God, die u uit Egyptenland geleid heeft.’ Zoo een aantal andere gezegden in de Schrift, die met een: ‘zoo spreekt de Heere’ ingeleid worden. Evenzeer moet de Mondelijke Voordragt van al hetgeen CHRISTUS zegt, ondanks het verschil van toon, waarvoor dit in andere opzigten dan ook vatbaar zijn moge, een' zekeren stempel van hoogheid en goddelijkheid dragen. - Ik herhaal: telkens vrage men zich af: wie is hij, wiens taal voorgedragen wordt? Is die vraag toch ook al in de eerste plaats in de Declamatie des tooneels van belang, zij geldt in eene zekere mate ook in alle andere soorten van Mondelijke Voordragt. Doch laat ons deels duidelijkshalve, deels ter verle-

(*) Ook hier is de overeenkomst tusschen de zoogenaamde Uiterlijke en Innerlijke Welsprekendheid, waarvan bl. 4 gesproken is, weer zeer in het oog loopend. Gelijk, wat de gedachten en handelingen betreft, de personen, die men sprekend en handelend invoert, naar hun aard, karakter, kunde en jaren spreken en handelen moeten, met andere woorden *cum oratio debeat esse morata*, zoo als Latijnsche redekunstenaren het wel heeten, moet ook de Declamatie, die de spiegel is der Innerlijke Welsprekendheid, zulks evenzeer zijn. *Et Actio sit morata.* (Ook de Declamatie zij karaktermatig.)

vendiging onzer stof, dit door eenige voorbeelden ophelderen. - Wat moet men b.v. naar aanleiding van het hier voorgeschrevene in het oog houden bij het voorlezen van hetgeen de Profeet NATHAN (II Sam. 12) aan Koning DAVID toevoegt, als hij hem de zware misdaad van overspel en moord voor oogen komt houden? Dit, dat hier een van God gezonden eerwaardig grijsaard spreekt, en wel (van vs. 7 af) uitdrukkelijk in naam des Allerhoogsten. Kan hier, hoe eenvoudig zijne taal in den beginne ook zij, toch over het algemeen wel te veel ernst en deftigheid heerschen?

Welke hoofdtoon moet, onafhankelijk van andere toonen, in het gesprek van CHRISTUS met de Samaritaansche vrouw doorklinken? Die van den goddelijken, maar tot gemeenzaam gekeuvel zich verledigenden en afdalenden leeraar ter eener, en die van eene wat ligtzinnige, doch goedhartige vrouw ter andere zijde. - Hoe spreekt in het tweede bedrijf van VONDEL's *Gysbrecht*, de Abt van het Karthuizer klooster, *Willebord?* Gelijk het een' waardigen, vromen, maar voor de regten van zijn klooster ijverenden Geestelijke betaamt. En hoe de Maarschalk *Diederik van Haarlem*, als hij dien Abt toeduwt:

> *Katuizer broêr! hier geldt geen prevelen noch praten!*
> *Bewillig mijn verzoek, en sta mijn bede toe,*
> *Of anders lij, dat ik het ongebeden doe!*
> *De tijd verloopt; 't is spâ; daar komen mijn Soldaten!*

Als een wild, ruw krijgsman van eene driftige, oploopende geaardheid. Wel nu, laat dit eene en andere bij het voorlezen der door VONDEL hun met zooveel karakterkennis in den mond gelegde taal merken. - En *Beylinck's* bede aan zijne vijanden, als hij ter dood veroordeeld is:

> ‘*Vergunt me een luttel tijds, 'k ben echtgenoot en vader,*
> *Dat ik mijn gade en kroost nog eens voor 't laatst aanschouw'!*
> *'k Zal keeren in een maand; mijn woord borgt u mijn trouw!*'

moet men die bede zoo half schreijend en kermend, zoo regt demoedig smeekend en met gevouwene handen biddend uitspreken? Neen, dit zou geheel tegen het karakter van den edelaardigen, fieren man indruischen. Men recitére haar wel dringend en met diep gevoel, maar tevens met gelatene, bescheidene deftigheid. Dit geldt ook, hoewel nog weer op

eene andere wijze, van hetgeen in den derden zang der *Holl. Natie* de Admiraal EVERTSEN in de vergadering van 's lands Staten zegt:

- - - '*O laat mij de eer*, *de onschatbare eer verwerven*,
Om voor de vrijheid van mijn Vaderland te sterven!
Vier mijner broedren en mijn vader met mijn zoon
Zijn strijdend voor 's lands regt gesneuveld! Ook dat loon
Zij aan mijn dienst vergund, *na veertig jaren strijden!*
'*k Wil 't overschot mijns bloeds aan 't heil van Neerland wijden!*'

Zou hier (wij spreken nu niet van een' smeekenden) maar zelfs een maar eenigzins snoevende toon van stem met het karakter, den stand en de jaren van dien edelen zeeheld in het minst wel strooken? Moet de Voordragt hier niet in allen deele *grave con dignità* zijn, gelijk het, meen ik, in de Italiaansche kunsttaal der muzijk luidt?(*) - Zoo doe men, SCHILLER's *Gevecht met den Draak* recitérende, in 's Grootmeesters woorden:

Maar 't Ordehoofd ziet streng hem aan
En zegt: enz.

zoowel het hoog deftige als misnoegde en vertoornde Ordehoofd hooren; in 's Jonglings antwoord integendeel:

Vorst, *zegt hij*, enz.

(*) Als men zoo uit CICERO's redevoering voor *Milo* op het slot de plaats leest, waarin hij dien heldhaftigen Romein sprekend invoert, wat moet men dan niet vergeten? Dat eene te jammerende Voord ragt dier woorden bij het karakter van *Milo* volstrekt niet voegen zou, daar CICERO zelf zich iets later er over berispt, dat hij zijne tranen vloeijen laat.
Zulk eene karakterizéring, voor het overige, van sprekend ingevoerd wordende personen is des te noodzakelijker, als hetgeen ze zeggen door geen voorafgaand of volgend *zeide hij*, *sprak hij of zij* enz. aangeduid wordt, ja, als dan somtijds zelfs twee personen afwisselend het woord voeren. Wie kan b.v. in het couplet uit SCHILLER's meermalen reeds aangehaalden *Gang nach dem Eisenhammer*, welk couplet ik hier in het Hoogduitsch aanhaal, daar de vertaling van hetzelve min gelukkig is:

'*Seht da die Verse*, *die er schrieb*
Und seine Glut gesteht.' -
Gesteht! - '*Und sie um Gegenlieb*,
Der freche Bube, *fleht*' enz.

wie kan daarin, zeg ik, als het gereciteerd wordt, hooren, dat de twee eerste en de anderhalve laatste regel de taal van den valschen *Robbert*, het begin des derden integendeel die van den Graaf behelzen, wanneer zulks niet door eene naar beider karakter gewijzigde Declamatie kennelijk gemaakt wordt?

zoowel den jeugdigen, moedigen als den ondergeschikten, zedigen en eenigzins met schaamte bevangen Ridder. Vergelijk het couplet in zijn geheel hier boven, bl. 191, en voeg er ter nadere opheldering het volgende bij:

‘*En haar, haar schondt gij snood, mijn zoon!*'
Zegt de ander weer op strengen toon:
‘'*k Verbood den kamp; om welke reden*
Dorst gij mijn wet met voeten treden?' -
‘*Vorst, vonnis niet, voor ge alles weet,*
(Is 's jongelings bescheid gereed)
'*k Wou geenszins uwe wet verkrachten,*
Maar die naar haren geest betrachten;
Niet toch met dolle onzinnigheid
Heb ik het waagstuk ondernomen;
Neen, Heer, met list en kloek beleid,
Mogt ik 't gevaar te boven komen’*!*

Als men BELLAMY'S echt dichterlijke en romantische Vertelling: *Roosje* declameert, houde men bij hetgeen dit lieve, van hare moeder door den dood beroofde kind op de verzuchting haars vaders:

‘*Gij hebt geen Moeder meer.*’

ras invallend, antwoordt:

‘*Ja wel, (sprak toen het lieve kind)*
Bij onzen lieven Heer.’

‘*Dat hebt gij immers zelf gezegd. -*
Maar waarom ging zij heen?
Zij had mij niet zoo lief als gij,
Want zij liet ons alleen.’

vooral in het oog, dat het een kind, en wel een meisje is, hetwelk hier spreekt, en pare dus iets kinderlijk-eenvoudigs van toon aan het onnavolgbaar aandoenlijk-naïve, dat in deze woorden van *Roosje* ligt opgesloten. Er behoort veel toe om deze wondertreffende plaats goed te recitéren. - Wij behoeven echter geen meer voorbeelden ter opheldering aan te halen. Zeer gepaste zou ik er anders uit honderd andere stukken van Nederlandsche dichters kunnen bijbrengen, b.v. uit VAN LENNEP'S schilderachtige legende *Adegild* en soortgelijke. - Voor het overige moet men hetgeen in deze § gezegd is, in het minste niet

zoo ver uitstrekken, dat een man, de woorden eener vrouw uitende, daarbij ook eene vrouwenstem zou pogen na te apen, gelijk naar luid van het relletje zekere Predikant deed, die in het verhaal van *Petrus*' verloochening de betigting der dienstmaagd met een fijn, pieperig falsetstemmetje, de ontkenning van *Petrus* daarentegen met een' groven bas uitsprak. Dit zou ongerijmd en bloot in eene komieke Declamatie te dulden zijn. Op zijn hoogst misschien mag hetgeen eener vrouw in den mond gelegd wordt, soms iets zachter en liefelijker klinken. Zoo ook kan men uit STARING'S hier boven, bl. 172, aangehaald verhaal: *het Verschijnsel*, de woorden van het daarin voorkomende en tot den reiziger zeggende spook:

- - - - - - - *Rijs*, *dien mij 't noodlot brengt*,
Om aan dit dor gebeent', *vermoeid ran om te zweven*,
Een beter grafplaats in gewijden grond te geven! enz.

wel met een eenigzins hol en akelig geluid doen hooren, en dan kan die graftoon de uitwerking der Mondelijke Voordragt misschien bevorderen. Maar drijft men het te sterk, zoo zal men eer doen lagchen dan doen huiveren. De Declamator toch is niet het spook zelf, en in alle gewone Declamatie (wij spreken hier niet van die des tooneels(*)) geldt de regel, dat men nooit zijn ik, zijne individualiteit geheel moet wegwerpen. Men kan in gevallen als de boven gemelde slechts zóó ver gaan - en dit steeds dan nog met de noodige veredeling en, gelijk wij het wel genoemd hebben, idealizéring der natuur - als men zich voorstellen kan, dat in het dagelijksche leven een regt levendig mensch, die ons zulk een verhaal deed en die van hetgeen hij

(*) De Tooneelspeler, b.v., die in SHAKESPEAR'S *Hamlet* de rol van den geest speelt, moet geheel in den persoon van hem, welken hij voorstelt, treden, en zoo veel mogelijk diens stem, gebaren en houding aannemen. Haalt hij echter in eene rol bloot de woorden eens anderen aan, zoo valt hij, wat dat punt betreft, in de rubriek des gewonen Declamators terug, en QUINCTILIANUS wraakt het zeer in hem, als hij b.v. voor een' jongman spelend, maar in die rol dit of dat gezegde van een' grijsaard of eene vrouw aanhalend, thans de bevende stem diens grijsaards, of de verwijfde der vrouw na gaat bootsen. *Cum mihi comoedi quoque pessime facere videantur*, *qui*, *etiamsi juvenem agant*, *cum tamen in expositione aut senis sermo*, *ut in Hydriae prologo*, *aut mulieris*, *ut in Georgo incidit*, *tremula vel effeminata voce pronuntiant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio*, *quorum ars omnis constat imitatione. De Instit. Orat.*, Lib. XI, c. 3, no. 91.

verhaalde regt getroffen was, in toon en gebaren gaan zoude. En zeker zoo iemand, ons eene spookhistorie opdisschende, zou bij eene wat ontvlambare verbeelding al ligt onwillekeurig genoopt kunnen worden, om van de holle spraak van zulke verrezen grafbewoners bij de Voordragt hunner taal iets over te nemen. - Hetgeen hier van de Pronuntiatie gezegd is, geldt ook van de Gesticulatie. Vergelijk het hier boven aangestipte in Aanmerking 7 op § 57, en in die op § 58, bl. 150(*).

§ 69.
Over de Juistheid van Declamatie, uit eenige bijzondere oogpunten beschouwd, en wel vooreerst in betrekking tot de soort van Welsprekendheid, waartoe een voor te dragen stuk behoort

Hetgeen wij tot hiertoe over de Juistheid gezegd hebben, heeft betrekking tot elk te declaméren stuk, om het even waarover het loope, door wien of waar het voorgedragen worde, en of het in proza dan wel in poëzie geschreven zij. Daar echter deze algemeene voorschriften van meerder of minder strenge toepassing zijn, deels in de onderscheidene soorten van hetgeen men meer bepaaldelijk Welspre-

(*) Terwijl wij hier van geestverschijningen spreken, laat zich vragen, op welk een' toon men de woorden van het Spookwezen moet recitéren, dat in BÜRGER'S hier boven, bl. 188, aangehaalde, alom beroemde ballade *Lenore* met de gemelde maagd des nachts den zoo ijsselijken rid doet. Moet men hier een' hollen, somberen graftoon aannemen? - Niet te sterk, ten minste niet in den aanvang. Hadde toch de schim zoo gesproken, zou *Lenore* haar niet als haar' levenden minnaar aangezien hebben. Er moet evenwel in dien toon iets spook- en geestachtigs heerschen, terwijl de telkens herhaalde vraag des dooden:

Is liefje ook bang? de maan schijnt hel.
Hoera! de dooden rijden snel!
Is liefje ook bang voor dooden?

met een' zekeren grijnzenden spot, nu harder dan zachter, moet worden uitgesproken. Heel deze huivering wekkende Ballade is zeer moeijelijk zóó te declaméren, dat men en natuurlijk, en niet overdreven natuurlijk schijne. Men kan het akelige ligt al te akelig willen maken. De meermalen terugkeerende, wat kinderachtige klankspeling:

En hoera, *hoera*, *hop*, *hop*, *hop*,
Ging 't voort in zuizenden galop.

moet men ook maar niet verhoogen door dat *hoera*, en *hop*, *hop*, sterk te articuléren. Liever glippe men er wat over heen.

kendheid en Prozastijl noemt, deels, in de Poëzij, moeten wij zoowel over die verschillende soorten van Welsprekendheid en over de hoofdafdeelingen van hetgeen in haar eene Redevoering heet, als over de Declamatie van verzen, in tegenoverstelling van die van proza, eenige aanmerkingen maken en aanwijzen, wat het meer bijzonder karakter der Voordragt in elke van haar behoort te wezen.

De Ouden verdeelden de Welsprekendheid in de aantoonende, beraadslagende en regterlijke *(eloquentia demonstrativa*, *deliberativa* et *judicialis).* Van die drie hoofdsoorten kwam de eerste vooral bij het houden van lof- of smaadredenen en soortgelijke stukken, de tweede in staats- en volksvergaderingen, de derde in het geregt te pas. Elke soort had haar hoofddoel, middelpunt en grondkarakter, en daarnaar moesten zich stijl en Declamatie wijzigen. Wij zullen echter deze verdeeling der Welsprekendheid hier rusten laten, en liever er eene nemen, die voor onze tijden toepasselijker is, en volgens welke wij van Kanselwelsprekendheid, Staatswelsprekendheid, Baliewelsprekendheid, en Welsprekendheid van de gemengde soort iets aanstippen zullen. Wij voegen er bij, dat wij onder de gemengde soort allerlei redevoeringen en opstellen in proza bevatten, die over andere onderwerpen dan over preekstoffen, staatsberaadslagingen en regtsgedingen loopen, en elders dan op den predikstoel, in staats- en volksvergaderingen of voor hoven en regtbanken worden uitgesproken. Hier komen dus lof- en lijkredenen, akademische redevoeringen, aanspraken, voorlezingen in geleerde maatschappijen enz. in aanmerking. - Dat deze vier hoofdsoorten onzer hedendaagsche Welsprekendheid bij het gelijke, dat zij in honderd opzigten hebben, toch allen een zeker verschillend hoofdkarakter bezitten, en dat dit op den stijl, en door dezen weer op de Declamatie altijd eenigen invloed moet oefenen, gevoelt iedereen, die zich het, bl. 4 en elders, door ons gezegde herinnert, dat alle stijl met de gedachten, en alle Mondelijke Voordragt met beiden overeenstemmen moet. Laat ons hier de hoofdtrekken dier bovengemelde onderscheidene soorten van Welsprekendheid, en dien ten gevolge die van haren verschillenden stijl en Declamatie opgeven(*).

(*) Over hetgeen in deze § over de onderscheidene soorten van Welsprekendheid bij de Ouden gezegd is, zij het mij vergund de Heeren Studenten nader te verwijzen tot mijn Handboekje: 'Nederlandsche Redekunst of Grondbeginselen van Stijl en Welsprekendheid voor Nederlanders, tot mijne: 'Akademische Voorlezingen over de Vinding in de Welsprekendheid naar de denkbeelden der Ouden', en tot mijne Aanteekeningen op het tweede deel der derde uitgaaf van BLAIR'S 'Lessen over de Redekunst' enz.

§ 70.
Over de Juistheid der Mondelijke Voordragt in de Kanselwelsprekendheid.

Alles zamengenomen, is deftigheid en gemoedelijke ernst het hoofdkarakter der Welsprekendheid van den predikstoel. Deftigheid en gemoedelijke ernst, wijl men over de gewigtigste, niet alleen tijdelijke, maar ook eeuwige belangen, over God en vaak tot God spreekt; wijl men leert, vermaant, troost, bemoedigt, opwekt, afschrikt, en niet bloot het verstand poogt te overtuigen, maar ook geheel de ziel te roeren, te schokken, te verbrijzelen. Noch eene alledaagsche, noch eene luchtige wijze van declaméren behoort dus, zoo min als een te losse, vrolijke, gemeenzame stijl, op den kansel. Plat- en plompheden vermijde men op denzelven evenzeer in den spreek- als in den schrijftrant, want eene achtelooze, ongekuischte uitspraak, boersche gezegden, en gemeene, ruwe gebaren zullen tegenwoordig ook zelfs min beschaafde hoorders in een' kerkelijk redenaar niet minder stuiten dan de onedele woorden en lage figuren in den stijl der ABRAHAM A SANTE CLARA'S, der BORSTIUSSEN en soortgelijke vroegere Roomsch-Katholijke of Protestantsche predikers.

Ook het schertsende en komieke is over het algemeen van den predikstoel verbannen, ja, zelfs als men, de in spot gesprokene taal van anderen uit de Schrift aanhalende, iets van dien lagchenden en boertenden toon meent te mogen doen hooren, geschiede dit, gelijk bl. 106 aangemerkt is, altijd met mate, en doe die toon nooit afbreuk aan de deftigheid en waardigheid der Voordragt in het algemeen. Van 's gelijken deugt een zeer snelle trant van spreken niet op den kansel, schoon men dit evenwel met onderscheid versta. Bij alle deftigheid toch moeten vuur, kracht en nadruk, vooral als er vermaand, gewaarschuwd, tot berouw en boete aangespoord moet worden, in eene kanselrede niet zelden heerschen; en deze hoedanigheden brengen van zelve eene versnelde Declamatie mede. De

anders statig voortrollende vloed moet dan bruisen en schuimen. - Waar de kanselredenaar zich inzonderheid voor te wachten heeft (gelijk dit telkens door ons ingescherpt is), is voor het zoogenaamde te theatrale. Nergens duldt men den tooneelspeler minder dan op den predikstoel, op welken toch alles behalve comedie of tragedie gespeeld wordt(*), en de deftigheid en ernst tevens door eene zekere edele eenvoudigheid getemperd moeten worden. Te veel schildering met klanken en gebaren misstaat dus al ligt den prediker. Vergelijk hier boven, bl. 145 en elders. - Intusschen is het hoogst moeijelijk haarfijn te bepalen, welke buigingen van stem, welke houding, welke bewegingen des ligchaams in een' kerkredenaar den naam van te tooneelspelachtig, van te kunstig of gekunsteld verdienen, en waar *declaméren* bij hem in *actéren* overgaat. Men poge uit het vroeger door ons aangestipte zich in dezen zoo eenigermate een' maatstaf van beoordeeling te verschaffen.

§ 71.
Over de Juistheid tan de Declamatie in de Staatkundige of Politieke of Staatswelsprekendheid.

Deze soort van het wel zeggen is betrekkelijker wijze en over het algemeen minder ernstig en statig dan de kanselwelsprekendheid; met andere woorden: hoe deftig de staatswelsprekendheid soms zijn moet, ze behoeft dit niet zoo doorgaande te zijn als op den predikstoel het geval is. Reeds het minder eerbiedwekkende van het lokaal, de meer gewone dagelijksche kleeding enz., waar en waarin men spreekt, werken daartoe mede. Daarenboven, dikwerf loopt zij over onderwerpen van minder hoogen ernst en meer in het gewone burgerlijke en maatschappelijke leven te huis behoorende, als vrede- en krijgszaken, geldmiddelen, belastingen en wat dies meer zij. Ze laat dus eene zekere gemeenzaamheid van uitdrukking, ja, zelfs eene ruime mate van scherts en boert

(*) Hetgeen QUINCTILIANUS van de Staats- en Balle-Welsprekendheid te dezen aanzien bij de Romeinen zegt, geldt bij ons vooral niet minder van de Kansel-Eloquentie. *Non enim comoedum esse*, *sed oratorem volo. Quare neque in gestu persequemur omnes argutias*, *nec in loquendo distinctionibus*, *temporibus*, *affectionibus moleste utemur*. Wat verder voegt hij er bij: *Aliud oratio sapit*, *nec vult nimium esse condita. Actione enim constat*, *non imitatione* etc. etc. *De Inst. Orat.*, Lib. XI, c. 3, no. 181.

toe, zoo de redenaar zijn doel daarmede bereiken kan; gelijk daarvan bij DEMOSTHENES en CICERO en bij latere Engelsche, Fransche en andere staatsredenaren menig voorbeeld wordt aangetroffen. Evenmin kan men wat dorheid en droogheid van stijl den politieken redenaar euvel duiden, als hij aan het uitcijferen in geldelijke aangelegenheden gaat, of het voor- of wel het nadeel van dezen of genen staatshuishoudelijken maatregel aan wil toonen.

Daarbij komt het dan ook op eenige bastaardwoorden niet aan, want tot hun gebruik wordt de staats- en balieredenaar duidelijkheidshalve dikwerf evenzeer gedwongen als de kerkelijke redenaar ze veeltijds missen kan en zich van hen onthouden moet. Uit het gezegde nu vloeit voort, dat ook de Declamatie van den staats- en volksredenaar, vooral tegenwoordig en hier te lande, over het algemeen eenvoudiger dan die des kanselredenaars zijn kan, en dat eene van allen tooi verstokene, schier aan het gewone dagelijksche spreken en redewisselen gelijk komende Mondelijke Voordragt veel minder in hem dan in den prediker stuiten zal. Dikwerf wordt in onze staatsvergaderingen niets anders vereischt dan duidelijkheid (zoo akustisch als intellectueel) van uitspraak en een gepast accentuéren der woorden.

Somtijds evenwel is in redevoeringen over staatszaken, waarvan het geluk van duizenden afhangt, en die vrede of oorlog, rust of onrust, vrijheid of slavernij ten gevolge kunnen hebben, zoowel hooge deftigheid, ernst, bezieling en vuur van Declamatie als van taal en stijl noodzakelijk. De staatsredenaar mag en moet dan niet minder dan de prediker alle fonteinen van in- en uitwendige Welsprekendheid springen laten. Wij beroepen ons - om van de Ouden niet eens te spreken, bij wie de staatkundige of beraadslagende Welsprekendheid de voornaamste van allen was - op een aantal redevoeringen, die in hagchelijke omstandigheden, in dagen van beroering en omwenteling, in tijden van moord en bloed, in Engelsche en Fransche staatsen volksvergaderingen gehouden zijn, en die, zoo men ze goed declaméren wil, de grootste kracht, levendigheid en stoutheid van Mondelijke Voordragt vereischen. Evenwel ook in de hartstogtelijkste Declamatie van den staatsredenaar hebbe die gloed, verheffing en onstuimigheid toch nog een eenigzins ander karakter dan ze bij den

kanselredenaar hebben mogen, bij welken laatsten dit alles door eene meerdere vrome gemoedelijkheid en hemelsgezinden ernst getemperd moet worden. Tevens mag de heftigheid des kerkleeraars nooit in den toon van schimp en vinnigheid ontaarden, want de pijlen, die hij afschiet, moeten van den hemel, niet van de aarde komen, nooit in aardsch venijn gedoopt zijn. - De smaadredenen derhalve, die de Grieksche en Romeinsche redenaren, die een AESCHINES en DEMOSTHENES, een CICERO en HORTENSIUS elkaâr toeduwden, en die met alle donders en bliksems (gelijk men ze wel noemt) van stem en gebaren verzeld gingen, de uitjouwende taal van eenen O'CONNEL en andere staats- en volksredenaren van onzen tijd zouden tegenwoordig in den mond van een' kerkelijk spreker niet meer gedoogd worden, hoezeer vroegere kanselredenaren maar al te dikwerf aan hunne zeer aardsgezinde driften op den predikstoel bot vierden en daarbij het tieren en bulderen met de stem als bezetenen, het trommelen en rammeijen met de vuisten, als wilden zij dien stoel tot spaanders slaan, even weinig spaarden als zij nalieten in hunne schriften andersdenkenden over het geloof met de lompste scheldwoorden te overladen en hen om de armzaligste twistpunten tot in den diepsten afgrond der hel te verdoemen.

Tant de fiel entre-t-il dans l'ame des dévots?

§ 72.
Over de Juistheid der Mondelijke Voordragt in de Baliewelsprekendheid.

De Balie- of Geregtelijke Welsprekendheid *(Eloquentia judicialis sive forensis)* laat zich, even als de overige soorten, in eene verhevene, middelsoortige en eenvoudige verdeelen. Tot de laatste, meest bij ons voorkomende soort brenge men de uiterlijke Voordragt in gewone pleitgedingen, zoo als zij voor Kantongeregten, Regtbanken van eersten aanleg, gewestelijke Hoven enz. over dagelijksche burgerlijke zaken, over testamenten, contracten, hypotheken, schuldvorderingen en wat dies meer zij gevoerd worden. De Declamatie kan hier even als de stijl eenvoudig zijn, zonder opschik en oratorische verheffing, indien ze maar zuiver, duidelijk, net, en goed geaccentueerd is. Eene al te deftige houding dus, eene hoogdravende, luid galmende,

psalmzangerige stemleiding, eene weidsche gebaarmaking komen meerendeels zelfs in haar geheel niet te pas, schoon ongelukkig genoeg sommige advokaten ook het eenvoudigste artikel der wet, de eenvoudigste pleitmemorie niet voorlezen kunnen, of zij vallen in een' pathetischen declameertoon. Dit is, gelijk QUINCTILIAAN het noemen zoude, een treurspel over beuzelingen spelen of aan een klein kind de tooneelbroozen van een' Hercules aantrekken.

De middelsoortige baliewelsprekendheid heeft tot pleidooijen betrekking, die, hetzij omdat ze over twistpunten loopen, welke in hunne gevolgen van meer belang zijn, hetzij wegens de omstandigheden, waarin klager of beklaagde verkeeren, hetzij om andere redenen eenige meerdere kracht en zwier van stijl, en uit dien hoofde ook eene wat sierlijker Declamatie noodwendig maken. De verhevene soort van baliewelsprekendheid eindelijk is de zoodanige, die in regtszaken te pas komt, waar de eer en het leven eens gedaagden, het geluk of ongeluk van geheele familiën van den uitslag des gedings afhangen. Hier kan, vooral in lijfstraffelijke zaken en bij het beschrijven van treffende feiten en gebeurtenissen, die tot het pleit aanleiding gaven of daarmede in verband stonden, soms eene zeer stoute, vurige, schilderachtige, wegslepende welsprekendheid noodig zijn, en dien ten gevolge mag dan ook bij zulke gelegenheden de Declamatie of Mondelijke Voordragt des redenaars zich in haren vollen luister en met menigvuldige afwisseling van stem en gebaren vertoonen.

Tot die verhevene soort van baliewelsprekendheid behooren b.v. redevoeringen, als daar zijn die van CICERO voor ROSCIUS AMERINUS, CLUENTIUS, MILO en anderen. Zoo ook een aantal pleidooijen uit vroeger en later tijd, die men in het *Barreau Français* of wel in de verzamelingen van Engelsche balieredenaars aantreft. Intusschen vermengen zich, vooral bij de Ouden, Balie- en Staatswelsprekendheid zeer dikwerf. - Kortom, men ziet, dat de Declamatie zich zoo min in de eerste als in de laatste altijd op dezelfde leest schoeijen laat. Zij kan, ja, eenvoudig (en meestal is dit bij ons het geval), maar ook zeer deftig; zij kan bedaard en kalm, maar ook zeer vurig, bruisend en onstuimig; zij kan schier zonder gebaren, maar ook soms zeer rijk aan krachtige, levendige, schilderachtige gebaren; zij kan ern-

stig, maar ook spotachtig en ironiek zijn moeten, in welk laatste opzigt zij zich zeer onderscheidt van de Kanselwelsprekendheid, die van den spottenden toon over het algemeen warsch is. - Tot de Mondelijke Voordragt in de staats- en baliewelsprekendheid brenge men ook het voorlezen van Memoriën, Rapporten, Adviezen enz. Dit lezen geschiede droog weg, maar duidelijk. De handen kunnen er bij in rust blijven.

§ 73.
Over de Juistheid van Declamatie in de gemengde soort van Welsprekendheid.

Wat wij door de gemengde soort verstaan, is gezegd. Lof- en lijkredenen, akademische redevoeringen, redevoeringen in genootschappen en maatschappijen, feestelijke aanspraken hij verschillende gelegenheden enz. behooren onder haar regtsgebied. Het is uitgestrekt, schoon het zich meer over bloemrijke dan over stoute, verhevene streken uitbreidt. Iets nets, iets bevalligs, iets sierlijks, soms zalft iets zwierigs, maar tevens over het algemeen iets kalms en bedaards zal dus wel het hoofdkarakter dier Welsprekendheid uitmaken, met uitzondering evenwel wat sommige harer voortbrengselen, als b.v. lof- en lijkredenen betreft, van welke de laatste, vooral, als zij, gelijk de *Oraisons funèbres* van den vermaarden Franschen Bisschop BOSSUET en soortgelijke, tevens kerkredenen worden, of in den trant zijn der lijkredenen van V.D. PALM op KEMPER, op BORGER en anderen, ook hier en daar den verhevensten stijl toelaten.

Dat dus in zulke gevallen de Declamatie, die steeds de trouwe spiegel van gedachten en stijl zijn moet, al hare majesteit, al is het ook niet hare hoogste onstuimigheid, ten toon mag spreiden, valt ligt in te zien. Over het algemeen zal anders, even als de middelsoortige stijl (*genus dicendi mediocre sive medium*) in de gemengde Welsprekendheid wel het meest doeltreffend is, zoo ook eene zekere middelsoort van Mondelijke Voordragt het best in haar voegen, daar deze Welsprekendheid doorgaans noch over de hooge onderwerpen van die des kansels loopt, noch het in haar de eeuwige of tijdelijke belangen der hoorders zoo regtstreeks geldt als zulks in leer- en staatsredenen en in pleidooijen het geval is, en daar zij dus ook

niet zoo bijzonder op de hartstogten behoeft te werken en kan werken als in sommige gevallen die drie overige soorten van zeggen doen moeten. - Van den anderen kant evenwel moet de dorre Mondelijke Voordragt, waarmede een pleitbezorger bij het lezen eener pleitmemorie of pleitschrift over de eene of andere dood eenvoudige burgerlijke zaak volstaan kan, van de Declamatie in de gemengde soort niet minder verwijderd blijven dan de toon van verbolgenheid en verontwaardiging, waarop CICERO zijn: *Quo usque tandem etc.* den booswicht CATILINA zal toegedonderd hebben. Leeren, behagen en streelen is meer haar wit dan heel het gemoed te buigen en te breken (*flectere et frangere*), om het tot het onmiddellijk doen of laten van iets te overreden. Een vrolijke, spottende, ironieke trant van recitëren is in sommige opstellen der gemengde soort met haren aard volstrekt niet onbestaanbaar. Neem eens V.D. PALM's even ware, als geestige en vernuftige redevoering: ‘over het gezond verstand.’ Zoo voorts hier en daar in de Voordragt der gemelde soort van het wel zeggen zich iets theatraals of wat sterk voor oor en oog schilderends verraadt, zal zulks, al is het hinderlijk, toch niet zoo stuiten als het op den kansel of voor de balie doen zoude. - In de Redevoeringen, Verhandelingen en losse geschriften van den zoo even genoemden Hoogleeraar V.D. PALM kan men zeer fraaije voorbeelden der gemengde soort van Welsprekendheid aantreffen, en daaraan het hier door ons aangestipte over de Mondelijke Voordragt, die voor haar oorbaar is, toetsen.

§ 74.
Over de Juistheid van Declamatie met opzigt tot de hoofdonderdeelen van redevoeringen en dergelijke stukken, die in de vier gemelde hoofdsoorten van Welsprekendheid worden aangetroffen.

Is het, gelijk wij in de vorige § zagen, een vereischte bij de Mondelijke Voordragt van redevoeringen in haar geheel beschouwd, dat zij eenigzins verschille, naar dat men of eene kerkelijke leerrede, of eene rede in eene staats- of volksvergadering, of eene pleitrede, of eene rede van gemengden aard heeft uit te spreken, van niet minder belang is het, dat die Declamatie met den aard der hoofdafdeelingen strooke, waaruit elke redevoering doorgaans is zamengesteld. Deze

hoofdafdeelingen zijn vier of vijf in getal en bekend onder de namen van 1) Inleiding of Voorafspraak en de daaraan zich hechtende, door sommigen ook wel als een afzonderlijk deel beschouwde Opgaaf en Verdeeling van het onderwerp; 2) de Tekstverklaring, zoo het een stuk van kanselwelsprekendheid is, of het Verhaal der feiten of daadzaken in de staats- en baliewelsprekendheid; 3) het Betoogende Gedeelte, waarin men de godsdienstige, staat-, regtskundige of andere stellingen, die men verdedigt, poogt te staven en de daar tegen ingebragte bedenkingen te weerleggen, en 4) het Slot of de Toepassing, die hetzij tot eene korte herhaling der bewijsgronden dient, hetzij vooral ook strekt, om de waarheid van het voorgedragene den hoorderen nogmaals regt op het hart te drukken en daardoor bij overtuiging des verstands ook overreding der geheele ziel te bewerken.

Niet zelden, wel is waar, loopen deze afdeelingen eener rede meer of min ineen, terwijl daarenboven in deze en gene redevoering, vooral in die van de gemengde soort, eene enkele daarvan voor het geheel of voor een deel wel eens vervalt, doch over het algemeen zijn ze toch overal aan te wijzen, en bepalen op verschillende manier zoowel den aard van de Declamatie als van den stijl. Wij zullen dit nog een weinig nader uitbreiden.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Zoo heeft de Inleiding(*) (*Exordium*, *principium*) eener redevoering - en men kan dit op zeer vele gedichten, zelfs in eene zekere mate tot op de hooge, eensklaps met haren vloed van gedachten en woorden losbarstende Ode toe, ook toepasselijk maken, - over het algemeen kalmte en bedaardheid en iets zachts, iets min luids en minder in het oor en oog vallends in den toon der stem en in de gebaren noodig dan de volgende afdeelingen. Dit is een uit de natuur der zaak getrokken stokregel; ‘want die voor nog onvoorbereide ooren,’ zegt CICERO: ‘dadelijk alles in vuur en vlam wil zetten, zal gelijk schijnen aan een' razende onder menschen met gezonde hersenen, aan een' tierenden dronkeman onder nuchteren lieden.’ Eerst langzamerhand kunnen de hoorders

(*) *Prooemio* (zegt QUINCTIL.) *frequentissime lenis convenit pronuntiatio. Nihil enim est ad conciliandum gratius verecundia*, *non tamen semper. Neque enim uno modo dicuntur exordia*, *ut docui. Plerumque tamen et vox temperata*, *et gestus modestus*, *et sedens humero toga*, *et laterum lenis in utramque partem motus*, *eodem spectantibus oculis*, *decebit. Inst. Orat.* Lib. XI, c. 3, no. 161. Over de pauze, naar het voorschrift deszelfden Rhetors vóór de Inleiding te maken, vergelijke men hier boven bl. 85.

ontgloeijen en zich in de kracht en hevigheid, die de Voordragt soms hebben moet, te huis vinden. Dit geldt zoowel het recitéren als den stijl. Ook uit een physiek oogpunt beschouwd, is kalmte van Declamatie bij inleidingen noodzakelijk. De stem kan niet dadelijk zonder schade zoo forsch aangegrepen worden. Men vrage niet, of CICERO dan zoo kalm gedeclameerd zou hebben in den aanhef zijner meermalen aangehaalde eerste redevoering tegen CATILINA. Dit is geene inleiding. Het is een door kokende drift opgewekt plotselijk storm loopen. Bij inleidingen is het dus ook geen vereischte, dadelijk met gebaren te beginnen. Dikwerf kan men een oogenblik daarmede wachten. - Een tweede hoofdregel bij de Mondelijke Voordragt van inleidingen, en daartoe kan het betrachten van den eersten bevorderlijk zijn - is, dat men in haar meer dan gewoon op zijne stem en gebaarmaking lette, om den hoorders aanstonds een' goeden dunk van de zuiverheid, duidelijkheid en fraaiheid onzer Declamatie in te boezemen, en aan hun oor en oog, die beiden nog frisch en ter opmerking van gebreken dan nog het meest gespitst en geopend zijn, geen' den minsten aanstoot te geven. Later glipt het gebrekkige hun meer voorbij of wordt om het voorafgegane goede met meer verschooning over het hoofd gezien, terwijl het meerdere vuur, dat den spreker dan al ligt bezielt en hetwelk hij ook in zijne hoorders overbrengt, dat gebrekkige helpt bedekken. Ook iets zedigs in stem, houding, voorkomen en bewegingen, gelijk OVIDIUS dit op eene treffende wijze met opzigt tot *Ulysses* heeft afgeschilderd, treffe men bij den redenaar aan, die begint te spreken. Hij rigte zich niet dadelijk trotsch omhoog, late zijne blikken niet dadelijk te onbeschroomd rond waren, doe in den toon zijner stem eer eene zekere bedeesdheid dan een stout zelfvertrouwen hooren, zoo zal hij, vooral als hij nog jong is en voor het eerst of op eene vreemde plaats spreekt, de hoorders veel meer voor zich innemen, dan wanneer hij oogenblikkelijk eene ligt naar vrijpostigheid zweemende vrijmoedigheid aan den dag legt, zijne blikken, voordat hij begint te spreken, driest laat rondweiden, en eer onverschilligheid dan opzien voor het publiek ten toon spreidt. - De Opgaaf en Verdeeling der stof, waarover men handelen zal, twee dingen, die doorgaans aan het slot der inleiding voorkomen, kunnen, gelijk men ze, wat den stijl betreft, niet te duidelijk en in te klare, korte bewoordingen voor kan stellen, zoo ook met geene te heldere, op elk woord drukkende, maar voor het overige dood eenvoudige stem worden uitgesproken. Is die opgaaf, is die verdeeling toch voor oor of verstand duister geweest, zoo blijft niet zelden de hoorder tot aan het einde toe eene verwarde voorstelling van hetgeen de spreker eigenlijk wil, behouden. Gebaren kunnen bij die opgaaf en partitie meerendeels wel gemist worden, of het moest bij het opnoemen der verschillende punten van de laatstgemelde, dat leggen van den wijsvinger der eene hand op den vinger der andere zijn, waarvan hier boven, bl. 141, gerept is, en dat door sommigen als geen ongepaste gest wordt aangeprezen. - Gekomen tot hetgeen men in de kanselwelsprekendheid de tekstverklaring, of

in de balie- en andere soorten van welsprekendheid het Verhaal der feiten, de Ontwikkeling der stof en wat dies meer zij, noemt(*), trachte de redenaar aan zijne houding eene meerdere losheid te geven, zijne gebaren wat uit te breiden, zijne stem wat te doen rijzen, kortom, zijne Declamatie neme dien opgewekten, den dagelijkschen spreektrant nabijkomenden toon aan, die ons in het gewone leven eigen is, wanneer wij aan iemand iets pogen uit te leggen of hem het eene of andere verhalen. Ongelukkig de predikant, pleitbezorger of wie anders, die hier even deftig en oratorisch blijft voortdeclaméren als hij misschien begonnen is of eindigen zal! Intusschen belet zulks niet, dat, voor zoo veel de tekstuitlegging (vooral van historische teksten) in de kanselwelsprekendheid, of het verhaal van treffende feiten in de welsprekendheid der balie soms tot eene meer schilderachtige en roerende voorstelling aanleiding geeft, ook niet de stem en gebaren meer declamatorisch en hartstogtelijk zouden moeten worden. Ook hier kan het gewone leven ons ten voorbeeld strekken. Let op, hoe verschillend men ons iets meer alledaagschs of wel iets ongemeens en treffends verhaalt. - Het Betoogende en Wederleggende Gedeelte der redevoeringen, hetzij het een afzonderlijk stuk daarvan uitmake of wel zich door de overige deelen heen slingere, eischt, (bij veel verschil en wijziging intusschen) iets krachtig-snels(†), iets klemmends en nadrukkelijks in uitspraak en gebaren, gelijk wij in den dagelijkschen omgang er het ruwere model van kunnen vinden bij menschen, die van verschillend gevoelen zijn, en van welke ieder het door hem voor waarheid gehoudene den overigen aan het verstand poogt te brengen. Zal hun toon, hunne gebaarmaking, ofschoon levendig, nog niet weer op eene andere wijze levendig zijn dan in verhalen? Op den predikstoel dient evenwel dat klemmende en gespierde des betoogs wat meer door deftigheid en achtbaarheid getemperd te worden dan zulks wel in andere soorten van welsprekendheid noodig is. Vergelijk het gezegde over de kanselwelsprekendheid in het algemeen. - In het laatste deel eener rede, namelijk in het Slot of de zoogenaamde Toepassing, Epiloog of Peroratie, komt een eenvoudig-levendige toon van Mondelijke Voordragt te pas, als men blootelijk eene summiere herhaling van het vroeger gezegde en betoogde geeft, en voorts, gelijk in weinig beteekenende regtsgedingen zulks het geval is, het bij een' korten aandrang van den eisch of van de verdediging berusten laat. Niet zelden echter is in de kanselwelsprekendheid, even als in staats- en balieredevoeringen over allerbelangrijkste onderwerpen, het slot of de toe-

(*) *Narratio magis prolatam manum*, *amictum recidentem*, *gestum distinctum*, *vocem sermoni proximam*, *et tantum acriorem*, *sonum simplicem frequentissime postulabit etc. Aliud in ea poscent affectus*, *vel concitati....*, *vel flebiles etc.* QUINCTIL., Lib. XI, c 3, no. 162.

(†) *Argumentatio plerumque agilior*, *et acrior*, *et instantior*, *consentientem orationi postulat etiam gestum*, *id est fortem celeritatem.* QUINCTIL. Lib. XI, c. 3, no. 164, die evenwel, no. 163, het zeggen vooraf heeft doen gaan: *maxime varia et multiplex actio est probationum*, en voorts over de Declamatie van het betoogende gedeelte nog al uitweidt.

passing de plaats, waar de krachtigste en hartstogtelijkste uitspraak, de schilderachtigste en meest treffende gebaarmaking door den redenaar aan den dag gelegd moet worden, om vermanend, smeekend, waarschuwend, bestraffend, troostend, bemoedigend, verzoenend, lenigend, dreigend of op welke andere wijze op het hart en gevoel zijner toehoorders te werken, en, na hun verstand overtuigd te hebben, thans ter overreding hunne geheele ziel te schokken en te verbrijzelen, of wel als was haar te kneden of te doen versmelten(*). Zulk eene Declamatie geve men b.v. aan het slot van CICERO's redevoeringen voor *Milo* en anderen. Op dien, nu eens hevig-hartstogtelijken, dan weemoedig zachten, maar altijd bewogen en wisselenden toon spreke men zoo menige toepassing uit der leerredenen van BORGER; leerredenen, waarin zulk een vloed en gloed van welsprekendheid wordt aangetroffen. Zoo vurig, zoo vol bezieling, zoo rijk aan verscheidenheid van heldere en sombere, van hooge en lage, van langzame en driftige geluiden en gebaren moet de Mondelijke Voordragt zijn, als men het slot van onderscheidene redevoeringen van een' CHATTAM SHERIDAN, FOX, BURKE, VERGNIAUD, MIRABEAU en andere vermaarde Engelsche en Fransche staats- of balieredenaren uitspreekt. Wij herhalen toch: op het slot of in de epiloog der meeste redevoeringen, die in den waren zin des woords zulks zijn, is zoowel verhevenheid, kunst en kracht van Declamatie als van gedachten en stijl het meest aan hare plaats. Een koud, zielloos slot is in zaken van gewigt (en slechts deze hebben wij hier op het oog) even onnatuurlijk als een te hoogdravend, hartstogtelijk begin tegen de voorschriften van natuur, gezond verstand en welvoegelijkheid in de meeste gevallen strijdig is.

Wat tot de Juistheid van Declamatie in de enkele zinnen, zinsneden en woorden in de vier hoofdsoorten van Welsprekendheid behoort, is uit hetgeen wij hier boven, bl. 155 en volg. in het algemeen gezegd hebben, genoeg op te maken, en wij zouden dus hiermede het aangestipte over de Juistheid van Voordragt met opzigt tot de verschillende deelen eener rede besluiten kunnen, indien wij nog niet een enkel woord te reppen hadden over de wijze van uitspraak en gebaarmaking, die in de Kanselwelsprekendheid meer bijzonder nog voor drie stukken noodig is, namelijk voor het gebed, voor de psalmen en gezangen, en voor het uitspreken van den laatsten zegen. In het Voor- en Nagebed moeten de deftigheid en gemoede-

(*) *Epilogus si enumerationem rerum habet*, *desiderat quandam concisorum continuationem; si ad concitandos judices est accommodatus*, *aliquid ex iis*, *quae supra dixi; si placandos*, *inclinatam quandam lenitatem; si misericordia commovendos*, *flexum vocis et flebilem suavitatem*, *qua praecipue franguntur animi*, *quaeque est maxime naturalis. Nam etiam orbos viduasque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam fusca illa vox*, *qualem Cicero fuisse in Antonio dicit*, *mire faciet etc.* QUINCTIL. *Inst. Orat.* Lib. XI, c. 3, no. 170. Men vergelijke over dit eene en andere ook CICERO in het laatste gedeelte van zijn werk: 'over den Redenaar' *(de Oratore.).*

lijke ernst, die almede het hoofdkarakter der welsprekendheid van den predikstoel uitmaken, zich ook in de Declamatie boven alles doen opmerken. De stem kan hier niet te majestueus voortrollen, gepaard evenwel met eene zekere zachtheid en zoodanige schaduwingen of nuancéringen van geluid, dat zij nu eens wat sneller, blijder en vuriger, dan wat langzamer, somberder en meer slepend worde, al naarmate de redenaar of dankt, of vergiffenis, genade en uitredding afsmeekt, of berouw en droefheid uitdrukt, of de grootheid, magt en heerlijkheid des Allerhoogsten al juichend lofprijst Hoe zelfs reeds in het korte Onze Vader de toon naar deze verschillende uitboezemingen afwisselen moet, is hier boven, bl. 88, aangewezen. - Het hoofd zij hierbij eenigzins achterover gebogen, de oogen, zooveel mogelijk, ten hemel geslagen, de handen gevouwen zonder verder veel beweging in haar of het moest soms een wat meerder of minder zamenklemmen der vingeren zijn. - Wat het voorlezen der psalmen en gezangen betreft, dit geschiede op die kunstmatige wijze, als men verzen, gelijk wij zien zullen of voor een deel reeds gezien hebben, naar hun onderscheiden aard voordragen moet. Men kan dus bij dat recitéren de Mondelijke Voordragt in al hare fraaiheid doen prijken, zoo men slechts nooit vergeet, dat men op den predikstoel staat, en dat alles door deftigheid getemperd en van alle te theatrale toonwisselingen ver gehouden moet worden. Gebaarmaking komt evenwel hier weinig te pas, te meer omdat de redenaar slechts ééne hand te dienste heeft, daar hij met de andere doorgaans het psalmof liederenboek vast houdt. - Voor het sterk, duidelijk en naauwkeurig uitspreken van het nummer des psalms of gezangs en van dat van het couplet of de coupletten daaruit, die men zingen laat, kan niet genoeg gezorgd worden. Niets toch is verdrietiger dan wanneer men regts en links de hoofden bij elkâar ziet steken en den eenen hoorder den anderen hoort toefluisteren: welke tekst, psalm of gezang is het toch? - Wat eindelijk den laatsten zegen betreft, de kerkredenaar spreke dien onder het uitbreiden der handen met luide stem en met den meesten nadruk en statigheid uit, waarbij het ‘amen’ (even als dit daarmede ook in het gebed en aan het einde der preek het geval moet zijn) langzaam en slepend, maar sterk door de kerkgewelven weergalme.

Omtrent het voorlezen der formulieren bij verschillende kerkelijke plegtigheden zij hier slechts aangeroerd, dat men zich voor het onbetamelijke overhaasten wachte, waarmede dikwerf zulke stukken niet worden uitgesproken, maar afgerabbeld. -

In de geheele houding ten slotte des predikers of priesters heersche van het oogenblik aan, dat hij den kansel begint te beklimmen, tot aan het einde der kerkdienst toe, eerbied, waardigheid en deftigheid.

§ 75.
Over de Juistheid der Mondelijke Voordragt, beschouwd in betrekking tot hem, die spreekt, en hen, die hooren.

Wij behoeven daar niet over uit te weiden, daar deze Juistheid grootendeels dezelfde is als die, welke van de onderscheidene soorten van Welsprekendheid afhangt. Dat namelijk de Declamatie een eenigzins verschillend karakter moet hebben, naarmate de spreker een kanselredenaar, een balieredenaar, een staatsredenaar, of wel een redenaar over onderwerpen van de gemengde soort zij, toont van zelve aan, hoe ze zich naar den persoon, die spreekt, en naar de hoorders, die hij heeft, dient te wijzigen. Alleen zij hier nog aangestipt, dat het toch in die verschillende redenaren nog weer eenig onderscheid maakt, of zij jong dan oud, en hoedanig, wat jaren, stand en karakter betreft, ook de toehoorders zijn, voor welke zij het woord voeren.

Of zal het de Voordragt des predikers niet nog eenigzins anders kleuren moeten, of hij tot onbeschaafde dorpelingen dan wel tot eene gemeente spreekt, van welke een groot deel uit kundige, fijn voelende, voor den indruk van alles, wat schoon en verheven is, hoogst vatbare lieden bestaat? Zou de uiterlijke Welsprekendheid van een' jong, voor jonge regters het woord voerend balieredenaar niet wel eens wat kunstiger mogen zijn dan die van een' bejaard pleitbezorger, die tot een' kring van oude, afgeleefde, stroeve, met alle bevalligheid en zwier van Mondelijke Voordragt spottende raadsheeren zijne taal rigt? In dit alles moet men datgene betrachten, wat de Ouden het welvoegelijke of betamende, den *decor*, het *quid deceat*, gelijk QUINCTILIAAN het uitdrukt, noemden(*), en waarover de gemelde redekundige in het elfde boek zijner Welsprekendheidslessen uitmuntende aanmerkingen heeft. Genoeg, elk, die nadenkt, zal gevoelen,

(*) Vergelijk QUINCTIL., Lib. XI, c. 3, no. 177. *Unum jam his adjiciendum est, cum praecipue in actione spectetur decor, saepe aliud alios decere. Est enim latens quaedam in hoc ratio, et inenarrabilis; et ut vere hoc dictum est:* '*caput esse decere quod facias*,' *ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant.* - Zie bij denzelfden Romeinschen schrijver ook eenige zeer ware woorden over hetgeen wij in deze § gezegd hebben, no. 150.

dat landaard, leeftijd, stand, betrekking, karakter en wat dies meer zij van sprekenden en hoorenden, even als op den stijl zoo ook op de Declamatie een' meerderen of minderen invloed kunnen en moeten uitoefenen, en dat zelfs de plaats, waar men spreekt, dit doen kan. Schrijver dezes herinnert zich zeer wel hetzelfde dichtstuk onwillekeurig op eene - hier en daar ten minste - eenigzins andere wijze gereciteerd te hebben, naarmate die Voordragt in een statig kerkgebouw, dat tot ernst stemde, dan wel in eene wat vrolijker, gezelliger zaal plaats had.

§ 76.
Over de Juistheid der Mondelijke Voordragt, beschouwd in betrekking of men Proza dan wel Poëzij declameert, en eenige populaire aanmerkingen over het recitéren van Verzen in het algemeen.

Proza en Poëzij hebben groote punten van overeenkomst. Beiden strekken ter uitdrukking onzer gedachten en gewaarwordingen, en bedienen zich daartoe van hetzelfde hulpmiddel, namelijk van woorden. Beiden vloeijen in het gebruik dier woorden, gelijk voorts in het geheele vormelijke der uitdrukking, van tropen, figuren en andere dergelijke sieraden over. Beiden kunnen op haar tijd kunsteloos of zwierig, bedaard of hartstogtelijk, droog of schilderachtig, vrolijk of somber van inhoud en wat niet al meer zijn. Beiden laten zich naar den verschillenden aard der onderwerpen, of in een' verhevenen, of in een' middelsoortigen, of in een' eenvoudigen stijl kleeden. In beiden kan men zich ten doel stellen, hetzij te verhalen, hetzij te leeren en het verstand te overtuigen, hetzij vooral het hart van anderen te roeren, hetzij alleen zijn gevoel uit te storten, hetzij inzonderheid te behagen en te vermaken. - Slechts in de hoeveelheid, in de meerdere of mindere mate van dit eene en andere verschillen de proza, met name de eigenlijk gezegde Welsprekendheid, en de poëzij van elkaâr; vooral daarin, dat zoowel de uitstorting van eigen gevoel als het, *ook door verdichting*, behagen en vermaken altijd meer in de poëzij dan in de welsprekendheid op den voorgrond staat; ten minste dat, welke de overige doeleinden van een dichtstuk zijn mogen, de uitboezeming des gevoels en de zucht

om aan het schoone te offeren met die oogmerken altijd meer onafscheidelijk verbonden zijn dan zulks in eene redevoering of in een ander soortgelijk opstel van welsprekendheid in haar' engeren zin, wel plaats zal grijpen. Van zelve dus is alles, wat hij duidelijkheid en bondigheid ook kracht, bevalligheid en sieraad aan de uitdrukking onzer gedachten en gewaarwordingen bij kan zetten, een nog meer regtstreeksch vereischte in de poëzij dan in de proza; waaruit volgt, dat bij sommige gelegenheden, keurigheid, netheid, schilderachtigheid, rijkdom en pracht van woorden, taalfiguren, klanknabootsingen, klankspelingen en hetgeen al verder onder die verschillende rubrieken gebragt kan worden, nog overvloediger in den stijl der eerste dan in dien der laatste te pas komen, ja, dat geen gering deel dier weelde in de dichtkunst geene overdaad is, wat men in de welsprekendheid, met name in hare strengere soorten, b.v. in die des balieredenaars, wel degelijk als overdaad zou moeten beschouwen. Vergel. hier boven § 69 en volg.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Dit in aanmerking nemende, ziet men ligtelijk in, dat de Declamatie van poëzij in vele opzigten al op dezelfde leest geschoeid moet zijn als die van proza(*), en dat, even als dit met den stijl als stijl der verzen het geval is, zoo ook in de Mondelijke Voordragt dier verzen slechts wat meer tooi en zwier soms op hunne plaats kunnen wezen. Er is evenwel één ding, waardoor poëzij op eene zeer in het oog loopende wijze van proza verschilt, dat is, de Maat (het *Rhythmus* daaronder begrepen) en het daarmede in de moderne dichtkunst veelal gepaard gaande Rijm. Ofschoon er toch enkele letterwerken worden aangetroffen, die, wat gedachten en uitdrukking betreft, wel onder de gedichten zouden kunnen gerangschikt worden, schoon ze maat en rijm missen; als b.v. de *Télémaque* van FÉNÉLON, de *Martyrs* van CHâTEAUBRIANT en soortgelijke, zijn deze maar zeldzaam, en ook altijd meer *dichterlijke* stukken dan regtstreeksche dichtstukken te noemen(†). Maat en Rijm nu geven aan de Declamatie

(*) Zulks is dan ook de reden, dat wij onder de voorbeelden ter opheldering van dit ons werk telkens zoo vele versregels aangehaald hebben; vooral, daar zij de aandacht doorgaans meer treffen en ook meer levendigheid en afwisseling aan de voorschriften bijzetten dan proza-plaatsen. - Met de laatste - ik spreek uit mijne meer dan dertigjarige Akademische loopbaan bij ondervinding - zijn jonge lieden minder gediend.

(†) Hetzelfde geldt van zeer schilderachtige romans en van meer andere zulke werken van vernuft en verbeelding. Omgekeerd kan een dichtstuk soms zeer weinig dichterlijks hebben, en niets dan plat proza in maat en rijm zijn.

nog al een bijzonder karakter, en dit, gevoegd bij het overige, waardoor zich de poëzij, of misschien deden wij beter te zeggen, waardoor zich de vorm der poëzij, dan toch altijd, zoo al niet qualitatief, ten minste quantitatief, van den vorm der proza onderscheidt, maakt, dat wij over de Declamatie of het recitéren van verzen nog afzonderlijk spreken moeten.

Wij zullen hierbij handelen 1) over het zangerige, dat soms in de Mondelijke Voordragt der poëzij boven die der proza heerschen moet; 2) over de wijze, waarop men in de Voordragt het Metrum of de Maat moet doen hooren, namelijk noch te veel, noch te weinig; 3) over de manier, waarop men den zin en de maat met elkâar in overeenstemming moet brengen, en over de zoogenaamde Oversprongen of Enjambementen; 4) over de uitspraak van het Rijm; 5) over de verschillende soorten ven verzen, en hunnen daarnaar in te rigten verschillenden trant van Declamatie; 6) over nog eenige algemeene voorschriften, bij het recitéren van verzen in acht te nemen.

§ 77.
Over het meer zangerige in de Declamatie van Verzen.

In alle Mondelijke Voordragt, zoo ras zij zich eenigzins boven den gewonen toon eener dagelijksche voorlezing verheft, heerscht eene flaauwe zangerigheid, (een *cantus obscurior*, gelijk men het in het Latijn noemt) die door den vloed der rede en het kabbelen, om zoo te zeggen, van zijne toongolving onwillekeurig wordt uitgelokt, en waarop de Ouden in hunne redekundige schriften meermalen zinspelen(*). In proza, ook in die der hoogste welsprekendheid, is dat zangerige der Voordragt echter maar zeer gering, en een kanselredenaar b.v. kan er zich niet genoeg voor wachten, om niet in dien temerigen dreun te vervallen, dien men op sommige predikstoelen vroeger zoo dikwerf plag te hooren, en

(*) Zoo zegt QUINCTIL., *Inst. Orat.*, Lib. XI, c. 3, no. 60. *Quid ergo*? *non et* CICERO *dicit*, *esse* '*aliquem in oratione cantum obscuriorem*'? *et hoc quodam naturali initio venit*? *Ostendam non multo post*, *ubi et quatenvs recipiendus sit hic flexus*, *et cantus quidem*, *sed*, *quod plerique intelligere nolunt*, *obscurior.*
Hoe zeer de gemelde beroemde Romeinsche leeraar der welsprekendheid, QUINCTILIANUS, in het algemeen anders tegen zingend geteem in redevoeringen is, blijkt uit hetgeen hij wat vroeger zegt, no. 57, beginnende: *Sed quodcunque ex his vitium magis tulerim*, *quam*, *quo nunc maxime laboratur in causis omnibus scholisque*, *cantandi: quod inutilius sit*, *an foedius*, *nescio* etc. - Dat inzonderheid de Aziatische rhetoren, met name de Cariërs en Lydiërs, aan dit zing-euvel, en wel op het slot hunner redevoeringen, mank gingen, stipt hij op het getuigenis van CICERO aan, no. 58: *Nam* CICERO *illos ex Lydia et Caria rhetores paene cantare in epilogis dixit.*

die aan alle levendigheid, afwisseling en natuurlijkheid van Declamatie geheel den bodem insloeg.

Bij de Grieken schijnen de Cariërs en Lydiërs liefhebbers van zulk een geteem geweest te zijn, ja, de Voordragt der redenaren uit die streken ontaardde op het laatst hier en daar schier in gezang, gelijk hunne gebaarmaking in pantomime. Dit nu echter daar gelaten, wie gevoelt niet, dat in de Declamatie van Verzen zich altijd iets meer van dien zangtoon brengen laat dan in die der Proza? Geen wonder! De Dichter zingt, zegt men doorgaans, en daar poëtische voortbrengselen, ten minste vele onder hen, oorspronkelijk dus meer of min zangstukken zijn, dient ook het recitéren derzelve wel iets meer zangerigs dan de Voordragt van opstellen van welsprekendheid te hebben. Dat brengt de maat mede. Daartoe verleidt ons in gedichten uit de moderne talen de echo des rijms. Daartoe worden wij ook opgewekt door het dikwerf meer welluidende, harmonische en klanknabootsende der uitdrukking. Kortom, onwillekeurig rekt zich door dit eene en andere de spreektoon hier en daar tot de lengte van den zangtoon uit. Er komt meer portament, iets meer smeltends en slepends in de stem, en onze Mondelijke Voordragt gaat in eene soort van recitatief over. Wie kan toch b.v. den aanhef van den heerlijken slotzang uit BILDERDIJK's treurspel *Willem van Holland* voorlezen, zonder iets al zoo gemoduleerds in de Declamatie te doen hooren als wanneer hij die zelfde woorden, ontbonden van maat en rijm, uitsprak?

Hef, Holland, hef het moedig hoofd,
Van nieuwe glans omschenen,
(Een glans, die allen luister dooft!)
Door damp en nevels henen!
Verhef het tot een hooger trans,
En laat van de opgestoken lans
d' Ontzachbren Liebaart(*) *waaien,*
Daar de arend, in zijn steilste vlucht,
Hem welkom heet in 't blaauw der lucht
Bij 't schittrend bliksemzwaaien!

(*) *Liebaart* is leeuw, en ziet op den leeuw in de oud-Hollandsche vanen en wapenschilden. Men houde voorts in het oog, dat het Graaf WILLEM I van Holland en Zeeland, de broeder van Graaf DIRK *den zevenden* is, wiens lof hier bezongen wordt, en die in het laatste der twaalfde en in het begin der dertiende eeuw op zijne togten als kruisvaarder naar het Heilige land, naar Egypte en andere streken grooten roem behaalde.

Blink, Hollands schildleeuw! vonkel! straal!
En schud de gouden manen!
Zwicht' Roomsche en Grieksche wapenpraal
Voor uw ontrolde vanen!
Dat Eems, en Rhijn, en Maas, en Vlie,
Den Overwinnaar hulde biê,
Bedekt met Lotos-blâaren;
Met palmen van het Morgenland;
Met lauwren van 't Hesperisch strand;
En 't bloed der Nijlbarbaren!

Zwell' Hollands oorlogszuchtig bloed
In 't bruischend hart der Helden!
Betemmers van den pekelvloed,
En scheppers van hun velden!
Hier smooren, wrevel, oproer, twist;
En de oude veete werd geslist;
Gedempt, de bron der smarten!
De staf, door Diedryks hand getorscht,
Behoort den aangebeden Vorst!
Hem, aller braven harten!(*)

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Men gevoelt echter, dat vooreerst dit meer zangerige der Declamatie in de poëzij toch altijd zeer gewijzigd wordt door den verschillenden aard der verzen, die men reciteert, en ten tweede, dat het nog altijd binnen zeer enge grenzen beperkt moet blijven, en tevens op de juiste wijze geschieden moet. Wij zijn in het minst toch geene voorstanders van dien voortdurend neuriënden, temenden, psalmodiérenden lieremanstoon, waarop sommigen wel gewoon zijn poëzij voor te lezen, en die ons eer geschikt schijnt om de hoorders in slaap te zuijen of den lach bij hen op te wekken, dan om hunne ooren te streelen en hunne zielen als op de vleugelen der muzijk ten hemel te verheffen. Neen, wanneer wij hier van zangerigheid in de vers-declamatie spreken, bedoelen wij slechts, gelijk wij te kennen gaven, een *somtijds*, een *hier en daar*, wat langer uitgehaalden, meer muzijkalen toon, gepaard met nog wat meer verhooging of verlaging en in het algemeen gecadanceerde wijziging van stem, zoodat de *cantus obscurior*, het flaauwe zanggegalm, dat in de Voordragt eener zeer numereuze en welluidende proza wordt aangetroffen, nog maar een weinig sterker wordt. - Vooral ook - en dit was onze eerste waarschuwing - geve men acht, of het te recitéren gedicht of gedeelte van hetzelve van dien aard zij, dat het

(*) Ik had slechts het eerste couplet van dien slotzang willen aanhalen; om zijne schoonheid echter heb ik mij niet kunnen bedwingen ook met de beide overige dit boek te versieren. BILDERDIJK's spelling enz. is behouden.

dat zangerige, dat *cantabilé*, toelaat. Sommig rijm toch kan bijkans niet anders dan als dood eenvoudig onrijm gelezen worden. Neem luimige verhalen, gelijk een aantal van die van STARING; neem deze en gene coupletten van romancen of balladen, als in die coupletten nog maar gewone en dagelijksche dingen beschreven worden; neem eene menigte versregels uit didactische gedichten, als b.v. uit BILDERDIJK's *Ziekte der Geleerden;* neem dialogen uit een blijspel, als b.v. uit LANGENDIJK's *Krelis Louwen of Alexander op het Poëtenmaal;* neem onderscheidene plaatsen uit hekeldichten, gelijk b.v. uit VONDEL's *Roskam* en *Harpoen.* Of zou men in den wijsgeerigen en treffenden aanhef van het eerstgemelde gedicht van VONDEL aan HOOFT juist zoo bijzonder veel zang en galm willen brengen?

Hoe komt, doorluchte Drost! dat elk van Godsdienst roemt,
En onregt en geweld met dezen naam verbloemt,
Als waar die zaak in schijn en tongeklank gelegen?
Of zou 't geen Godsdienst zijn regtvaardigheid te plegen,
Maar slinks en regts te staan naar allerhande goed,
God voeren in den mond, de valschheid in 't gemoed? enz.

Zoo ras echter verzen meer gevoel en hartstogtelijkheid ademen, en vooral tevens zoo zij tot de Ode, en in het algemeen tot de lyrische poëzij behooren, zal van zelve zich in hunne Declamatie een zekere zangtoon op zijne regte plaats vinden, en wij zullen, warm wordende, onwillekeurig dien meer slependen, trillenden galm in de stem, *ces vibrations de la voix*, gelijk de Franschen ze noemen, aannemen, die eenigzins, schoon altijd nog op verren afstand, het recitatief naderen. In een dichtstukje van mij uit vroeger jaren, *de Oostindievaart* getiteld, komt een lied voor, dat de schepelingen, na op het punt geweest te zijn van schipbreuk te lijden, bij het behouden terugzien der vaderlandsche kust in de hoogste geestdrift aanheffen, en waarvan het eerste couplet luidt:

Wij groeten u, ô Vaderland!
Wij groeten u, oud-Hollands kusten!
Alwaar, bedekt door Hollands zand,
De beendren onzer Vadren rusten.
Hoe klopt het hart, hoe gloeit de borst,
Nu wij u weer aanschouwen mogen!
ô Vaderland! ô Vaderland!
Wat blinkt ge aanminnig ons in de oogen!

Zelden heb ik op een zoogenaamd Declamatorium dit lied kunnen recitéren, zonder dat het mij schier moeite kostte het niet liever te zingen, en dat ik niet op het levendigst gevoelde, hoe bij poëtische verrukking het spreken half in zingen overgaat. Vooral gold dit de woorden:

ô Vaderland! ô Vaderland!
Wat blinkt ge aanminnig ons in de oogen!

die op het slot van ieder couplet herhaald worden, en waarbij men eene smeltende, melodieuze teederheid in de bij het woord ‘Vader-

land' zeer hoog klimmende en zacht vibrérende stem moet leggen. Men vergeve mij, dat ik hier ten voorbeelde eene kleinigheid van mij zelven aangehaald heb. Zij schoot mij hier juist te binnen, maar het is even zoo met een aantal van andere lyrische dichtstukken gelegen. Voor zoo ver dus in de Declamatie van verzen een zweem van zang gehoord mag worden, komt dat zangerige met name, al mede in de hooge lyrische poëzij te pas.

Voor het overige is voor de zangerige uitspraak van een vers niets nadeeliger dan wanneer men te scherp de kracht der zinteekenen, waar ze staan of staan konden, doet uitkomen, en tot schier ieder comma toe door eene rust wil kenmerken. Reeds elders roerden wij dit punt even aan. Wij voegen er hier nog bij, dat wanneer men b.v. in den versregel:

Ons leven vloeit, gelijk een beek, daarheen,

de woorden*: gelijk een beek daarheen* niet als in éénen adem doorleest, maar hardnekkig aan het comma achter *beek* door eene pauze zijn regt wil geven, (zoo als het grammatikaal en logisch dat regt misschien heeft) de zangerige welluidendheid van dien versregel bedorven en de Declamatie van denzelven hortend en stootend zal worden.

§ 78.
Over de wijze, waarop men bij de Mondelijke Voordraagt van verzen het Metrum of de Maat moet doen hooren, namelijk, noch te veel noch te weinig.

De trant, waarop een vers in hetgeen men voeten heet afgedeeld is, noemt men het Metrum of de Maat, en deze maakt met het zoogenaamde *Rhythmus* het onderscheidend karakter van den vorm der poëzij uit(*); dat wil zeggen: zonder maat moge iets dichterlijk zijn, nooit is het een eigenlijk gezegd dichtstuk te heeten. Gelijk, geene muzijk zonder alle maat, hoe vrij dan ook, mogelijk is, zoo ook geen gedicht, en gelijk men een muzijkstuk gebrekkig voordraagt, als men het niet in de maat speelt, zoo reciteert men ook een vers gebrekkig, als men het niet eenigermate in de maat leest en op deszelfs maat acht slaat.

Evenzeer als men echter stootend zou zijn door bij het spelen van muzijk overluid te tellen en telkens hard de maat te trappen, zoo zou men dit ook bij de Declamatie wezen door elken voet geregeld te doen hooren, en dus b.v. de versregels uit 'het Graf' van FEITH:

(*) Het Rijm, hoe gebruikelijk ook in de moderne poëzij, is geen regtstreeksch vereischte tot haar' vorm in het algemeen.

De Koning klimt ten troon, *de Slaaf buigt voor hem neer*,
De Dood blaast op het spel, *en beiden zijn niet meer.*

of welke andere soortgelijke, zoo uit te spreken, dat men telkens op de laatste lettergreep van ieder voet drukte, en daarbij dan gestâag een kleine pauze maakte alsof er stond:

De Ko / ning klimt / ten troon /, *de Slaaf / buigt voor / hem neer enz.*

kortom, indien men te werk ging, gelijk men gewoon is te doen, wanneer men, zoo als het heet, een vers *scandeert*, om indiervoege onkundigen te doen opmerken, uit hoeveel en uit hoedanige soort van voeten de maat daarvan is zamengesteld.

Het gezegde leert ons van zelve, hoe men de vraag over de wijze, waarop men ten aanzien der maat in de Declamatie te werk moet gaan, te beantwoorden heeft. Het antwoord is: reciteer in verscheiden opzigten verzen alsof er geen metrum bestond; dat is: doe voet voor voet niet telkens hooren; maar van den anderen kant: reciteer toch zóó, dat men tusschenbeiden - ten minste aan het slot van elken regel, en door de kleine pauze, die gij, onafhankelijk van den zin, daar brengt - merken kan, dat gij een vers en geen proza leest. Verzuimt gij het eerste voorschrift, zoo zult gij een' allereentoonigsten, slaperigen dreun in uwe Declamatie brengen, en ook vaak geheel strijdig met den redeaccent en den zin lezen. Ziet gij het laatste ten eenenmale over het hoofd, zoo berooft gij het vers van datgene, wat *vormelijk* zijn voornaam wezen uitmaakt en daardoor aan de taal eene melodie en zangerige welluidendheid bijzet, die zij in proza nooit zoo hebben kan, en die spreken en zingen half en half doet zamensmelten(*).

(*) In mijne hier boven, bl. 4, aangehaalde Latijnsche oratie is daaromtrent het volgende gezegd: *Qua forsitan occasione*, *Auditores*, *illos leviter perstringerem*, *qui*, *nulla metri habita ratione*, *ubivis operam navant*, *ut quos recitent versus*, *non Vorsae*, *sed Prosae simillimi esse videantur; unde ejusmodi hominibus*, *carmen quoddam recitantibus*, *non raro per quartam horae partem adesse possitis ante*, *quam vobis compertum sit*, *utrum versus legant necne. Quod mecum ingratius putabitis atque durius. Cui bono enim Metrum*, *cui bono*, *quod compedibus illis vinculisque Poëtica Oratio ligetur*, *si utriusque in recitando nullum appareat vestigium*, *nulla resonet harmonia? Qui sic peccant*, *nonne ii canoram illam suavitatem atque dulcedinem*, *quam ars metrica Poësi afferat*, *radicitus exstirpare videntur? Non eos aequiparare putatis istos Musicos*, *qui in canendo aut in organis tractandis modos observant nullos*, *sive qui canticum*, *inquit* TERENTIANUS, *nullis modis temperant? Quae tamen ne ita interpretamini*, *Auditores! ac si versus fere cantari velim*, *quod*, *uti supra jam innui*, *taediosiusne dicam an molestius? Media in hac re carpenda est ac tenenda via*, *nec unquam e memoria nobis excidat proverbium:*

Incidit in Scyllam, cupiens vitare Charybdin.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

- Men kan op driederlei wijze de Maat te veel doen hooren. De eerste en meest stuitende is, wanneer men, gelijk wij zeiden, elken versregel voet voor voet gescandeerd uitspreekt. De tweede, min ergerlijke, wanneer men wel niet voet voor voet aldus reciteert, en daartoe achter elken voet pauzeert, maar toch op eene sterke, in het oor klinkende wijze de scansie altijd doet hooren op het slot van den voet, achter welken de zoogenaamde middelrust valt; eene middelrust, die in vele vers-soorten, maar vooral in onze zesvoetige of Alexandrijnsche verzen zeer kennelijk is en, wat de laatste betreft, het vers in twee gelijke helften snijdt. Zoo heb ik wel op mijne lessen de twee beginregels der *Hollandsche Natie* van HELMERS:

Ik juich! geen grooter heil heeft ooit mijn ziel gestreeld,
Dan dat ik, *Neerland! ben op uwen grond geteeld* enz.

door aanvangers op eene treurige wijze aldus hooren declaméren:

Ik juich! geen grooter heil (pauze)
Heeft ooit mijn ziel gestreeld (pauze)
Dan dat ik, *Neerland ben* (pauze)
Op uwen grond geteeld (pauze).

kortom, alsof het vier tripodische of drievoetige versregels waren. Zulke brekebeenen zullen de bovenaangehaalde regels:

Wij groeten u, *ô Vaderland!*
Wij groeten u, *oud-Hollands kusten* enz.

aldus recitéren:

Wij groeten u,
ô Vaderland!
Wij groeten u,
Oud-Hollands kusten!

telkens in dit en in de overige coupletten de metrische middelrust, die hier na den tweeden voet of de vierde syllabe valt, merken doende, en daartoe die laatstgemelde lettergreep met eene soort van kadans uitstootende. Dit is een zeer groot gebrek, waartegen men aanvangers niet genoeg kan waarschuwen.

Voor het overige, is in het lezen van verzen het meer of minder doen hooren der maat, even als het brengen van iets zangerigs in hunne Declamatie, ook al weer zeer afhankelijk van den onderscheiden aard der poëzij. Het eene vers moet daarin anders behandeld worden dan het andere. Regels b.v., als de volgende uit STARING'S geestige vertelling: *de Verjongings-cuur:*

Annet was beeldmooi - zei' haar spiegel, *en Mama*
Zei' 't met Mâmzel den spiegel vlijtig na enz.

laten, gelijk geheel dit stukje, zoo min veel aanduiding van metrum als zang toe. Een minnedichtje integendeel, als b.v. HOOFT'S:

Klare! wat heeft er uw haartje verlept,
Dat het verdrietjes in vrolijkheid schept? enz.

(waarvan, bl. 11, hier boven) zou men bij wijlen al scandérend en half zingend schier aldus recitéren kunnen:

Klare, *wat*
Heeft er uw
Hartje ver-
lept,
Dat het ver-
drietjes in
vrolijkheid
schept?

Zoo ook: *Het vinnig stralen van de zon* en soortgelijke van dienzelfden grooten oud-Hollandschen dichter en historieschrijver. Trouwens, dit zijn stukjes naar oude zangwijzen meestal gemaakt, en waarin dat halfzingend en metrisch recitéren ons als een' nagalm van die muzijk en dien zang geeft. Indiervoege mag men ook (om uit eene zustertaal een voorbeeld te ontleenen) het bijzonder geschikte en met het onderwerp overeenkomstige, dat het sombere, slepende trochaeïsche metrum heeft, wel doen opmerken in den aanvang van HÖLTY'S beroemde elegie: ‘op den dood van een landmeisje’:

Schwermuthsvoll und dumpfig hallt Geläute
Vom bemoosten Kirchenthurm herab;
Väter weinen, *Kinder*, *Mütter*, *Bräute*,
Und der Todtengräber gräbt ein Grab. u.s.w.

Men kan dit eerste couplet, vooral de twee eerste regels, op een zeer lagen, doffen, langzamen toon(*), schier scandérenderwijze recitéren:

Schwermuths / volt und / dumpfig / hallt Ge / läute enz.

en het zal eene treffende uitwerking doen. Vergelijk hier boven, bl. 163. Dit zelfde geldt van de daar insgelijks aangehaalde regels uit SCHILLER'S lied *von der Glocke*, in welke regels het klokkengelui bij de begrafenis eener geliefde echtgenoote en moeder zoo klanknabootsend geschilderd wordt.

Von dem / Dome /,
Schwer und / bang /,
Tönt die / Glocke /
Grabge / sang /;
Ernst be / gleiten / ihre / Trauer / schläge /
Einen / Wandrer / auf dem / letzten / Wege /.

(*) Hier kan vooral die *fusca illa vox*, die dompige toon van stem, te pas komen, waarvan QUINCTILIAAN naar CICERO gewag maakt. Zie hierboven de noot op bl. 212.

Ook zij laten zich zeer doeltreffend, schier alsof men ze voet voor voet scandeerde, uitspreken.

De derde wijze om het metrum of de maat te veel te doen hooren, is, wanneer men geheel tegen den zin aan op hetzelve drukt. Dit leidt ons tot hetgeen wij over den tusschen Maat en Zin soms heerschenden strijd, en over de zoogenaamde Enjambementen, Enjambéringen of Oversprongen zeggen wilden.

§ 79.
Over de wijze, waarop men bij het recitéren van Verzen te werk moet gaan, als Maat en Zin met elkaâr in tweestrijd zijn, en over de Overloopen, Doorloopen, Oversprongen, Enjambéringen of Enjambementen.

Somtijds strooken de verdeeling der maat in hare voeten, en de zin der woorden volkomen met elkander. Zoo vallen b.v. in den beginregel der *Holl. Natie:*

Ik juich; geen grooter heil heeft ooit mijn ziel gestreeld,

de eerste versvoet *ik juich*, en de daaraan bij het scandéren te verbinden metrische pauze geheel zamen met de pauze, die ook de zin dier woorden hier vereischt, en die niet alleen uit eene grammaticale punt-pauze, maar zelfs uit eene buitengewone oratorische pauze bestaan moet. Vergel. bl. 83. En niet alleen in een' enkelen voet, maar in al de voeten van den bekenden caesuurloozen, schoon gespierden eersten dichtregel uit VONDEL'S *Palamedes:*

Die zorgt, *en waakt*, *en slaaft*, *en ploegt*, *en zwoegt*, *en zweet* enz.

vindt men die zelfde harmonij tusschen maat en zin, zoodat men dien regel schier niet anders declaméren kan dan alsof men hem scandeerde. Zoo komen ook in den versregel uit BILDERDIJK:

De nanacht stierf in zang; 't vermoeide heir sliep in enz.

de zin en interpunctie volmaakt overeen met de metrische middelrust, die hier achter het woord *zang* valt, en onze Alexandrijnsche verzen, gelijk wij hier boven zagen, in twee gelijke deelen splitst; eene middelrust, die aanvangers zoo ligt geneigd zijn te veel te doen hooren. Evenzeer kan men veilig aan het slot der meeste versregels het metrum door eene pauze kenmerken, ja, men moet dit zelfs doen, als men bij het voorlezen verzen van proza onderscheiden

wil; terwijl daarenboven de zin der woorden daar ook doorgaans zulk eene rust mede brengt.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Niet zelden loopt evenwel de zin, (en wat men daaronder al meer bevatten kan) hetzij dan meer vooraan, hetzij in het midden, hetzij op het einde der versregels of waar elders, geheel of gedeeltelijk tegen de maat en hare scansie in, en dan moet men den zin en niet de voetmaat doen gelden. In den aangehaalden regel dns van HELMERS:

Ik juich; / geen groo / ter heil / heeft ooit / mijn ziel / gestreeld /

valt de tweede voet met eene zoogenaamde snijding of caesuur midden in het woord *grooter*, en mag volstrekt in de Declamatie niet gekenmerkt worden, dat buitendien hier ook niet noodig is. Doch ook soms strijdt de middelrust met den zin, en dan moet de zin evenzeer den boventoon hebben, en men moet recitéren alsof er geheel geene middelrust ware, b.v. in den regel:

Daar rijzen spooksels uit des afgronds duistren kuil.

Naar de middelrust, dat is, naar de metrische verpoozing, die bij het scandéren onzer zesvoetige verzen (bij wie wij ons hier bepalen) achter de laatste greep van den derden voet valt, zou men hier moeten lezen:

Daar rijzen spooksels uit // des afgronds duistren kuil,

doch de zin of liever het oor of de *numerus* vorderen onverbiddelijk, dat men leze:

Daar rijzen spooksels // uit des afgronds duistren kuil,

en van de metrische rust achter *uit* geene kennis nemende, eene welluidendheids-pauze achter *spooksels* make, terwijl men, des verkiezende, ook nog wel eene tweede zoodanige gehoors- of welluidendheidsrust achter *afgronds* zou kunnen brengen. Dit zelfde geldt in nog sterkere mate van den fraaijen dichtregel uit ‘het Graf’ van FEITH:

Geliefde stilte, *woes // te wouden*, *sombre dreven!*(*)

(*) De groote HUIJDECOPER zegt in zijne *Proeven van taal en dichtk.*, op verschillende plaatsen, dat soortgelijke verzen geene rust (hij bedoelt middelrust) hebben. Ik stem toe, dat zij ze niet hebben, naar den zin, den numerus en wat dies meer zij te oordeelen, en dat ze dus niet in de Declamatie of Opzegkunst, gelijk hij deze met PELS wel noemt, in aanmerking komen; maar naar den aard en de natuur onzer zesvoetige verzen en naar de soort van Jambische scansie, volgens welke zij alleen zich *zonder willekeur* scandéren laten, hebben zij die rust of pauze wel degelijk, iets dat evenwel H. ook zelf schijnt te erkennen. Wij behoeven ons echter hier niet te verdiepen in de scherpzinnige, maar soms wel eens wat spitsvondige theoriën, die men bij VERWER, HUIJDECOPER, LELIJVELD, KINKER, BILDERDIJK en meer andere schrijvers van vroeger en later tijd over den zoogenaamden trant van onze zesvoetige of Alexandrijnsche verzen aantreffen kan, theoriën, die niet altijd met elkaâr strooken en wel eens wat duister zijn, deels door den aard van het onderwerp zelf, deels wijl de eene schrijver door dezelfde benaming dikwerf iets anders verstaat dan de andere. Een goed gehoor blijft bij zulke prozodische onderzoekingen de beste scheidsman en regter.

waar het onverantwoordelijk zou zijn iets van eene middelrust of *mansio* achter de syllabe *woes-* in *woeste* te willen doen hooren, schoon zij, *uit een bloot metrisch oogpunt beschouwd*, achter die lettergreep wel degelijk valt. Zoo glippe men ook over haar heen achter de woorden *stort* en *licht* bij HELMERS in de kunstig rhythmische verzen:

> '*t Schip rijst ten hemel*, *stort // in d'afgrond; 't schriklijk klatren*
> *Des donders*, '*t rosse licht // des bliksems*, '*s volks geween*
> *Wart aklig dag en nacht*, // *en lucht en zee dooreen.*(*)

En evenzeer bij BILDERDIJK, wat het woord *over* betreft, als hij zingt:

> *- - - - - - De hagchelijke strijd*
> *Daagt op; de dood zweeft o // ver 't land; want Fingals Vadren*
> Verkonden me in een' geest het vijandlijke nadren.

in den tweeden van welke regels de metrische of scandeer-middelrust, ook weer geheel tegen den zin en de wijze aan, waarop men volgens dien zin lezen moet, de eerste greep in het woord *over* van de tweede snijdt, en dus bij de Declamatie niet in aanmerking kan komen. - Een weinig minder stuitend zou het zijn, als men in den versregel van HELMERS uit de episode over *Klaassens:*

> *Wie zal dien dappren Zeeuw // bekampen? Wie zal 't wagen?*

de metrische middelrust, achter *Zeeuw* invallende, marqueerde. Met dat al, een goed Declamator zal hier geene zoodanige rust, pauze of verpoozing achter dat woord maken, maar in éénen adem lezen:

> *Wie zal dien dappren Zeeuw bekampen* // enz.

en dan pauzéren. - Evenzeer zal hij in de volgende verzen uit ‘het Alleven of de Wereldziel’ van KINKER:

> *Maar als zij zwijgt*, // *of onzin spreekt*, // *of donker is*;
> *Als zich Natuur verbergt*, // *U haar geheimenis*,
> *In eeuwge nacht gehuld*, *onttrekt; // of voor uwe oogen*
> *Een waarheid goochelt*, // *die slechts enden kan in logen*,
> *Een waarheid*, // *die haar eigen grond verzaakt*, // *wier schijn*
> *Niets dan de weerglans van uw' twijfel zelf kan zijn; -*
> *Waaraan dan zult gij 't licht*, *waarnaar gij smacht*, *ontstekent?*

in den eersten, derden, vierden, vijfden en zesden regel de metrische middelrust daarlaten en de zins- en gehoorsrusten (om van andere buitendien hier nog te maken verpoozingen niet te spreken) binnen in die regels voornamelijk op die plaatsen brengen, waar wij ze door een paar streepjes hebben aangewezen. - Kortom, in al deze gevallen van strijd tusschen den zin en wat men daartoe verder brengen wil, en tusschen de maat, moet de zin, zoo veel mogelijk, heerschende blijven, en de maat met hare snijdingen en metrische middelrusten zich daaraan

(*) Men leze zonder middelrust, maar met de volgende zins- en gehoorspanzen:

> '*t Schip rijst ten hemel // stort in d' afgrond // 't schriklijk klatren*
> *Des donders // 't rosse licht des bliksems* // enz.

onderwerpen; eene zaak, die ook zoo moeijelijk niet is, daar wij toch reeds zagen, dat het eene groote eentoonigheid, een onophoudelijk tuttik, tuttik, tuttak, gelijk BILDERDIJK het noemt, baren zou, indien men binnen in de versregels zelve het metrum te veel wilde doen hooren. - De beslissing van den bovengemelden strijd is echter aan meer zwarigheid onderhevig, wanneer ook aan het slot der versregels, waar het vers door eene pauze telkens wel iets gekenmerkt dient te worden, zoo men toonen zal, dat het een vers is, de zin volstrekt geene rust vordert. Dit heeft plaats bij de zoogenaamde Enjambementen of Oversprongen. Men verstaat daardoor een onmiddellijk en meer dan gewoon overspringen of doorloopen, dat de zin doet uit het slot van den voorgaanden dichtregel in het begin van den volgenden; bijv. als BILDERDIJK in den tweeden zang van zijn' 'Ondergang der eerste Wareld' zingt:

> '*t Was stikdamp*, *dien de hel van ondren opjoeg*, *om*
> *Ten muur te strekken van der zaalgen heiligdom.*

of als de Abt van het Karthuizer klooster in het eerste bedrijf van den *Gijsbrecht van Amstel* zegt:

> *- - - - - - De broeders van onze orden*
> *En ik zijn zoo verblijd*, *alsof we levend worden*
> *Getrokken in den troon van Gods volmaakte vreugd.*

Hier eischt de zin, dat men in BILDERDIJK'S regels de woorden *om ten muur te strekken* enz. zonder pauze in éénen adem doorleze, terwijl dit nog noodzakelijker is in VONDEL'S *levend worden getrokken*, daar er volslagen wartaal ontstaat, wanneer men achter *levend* zoo lang gaat pauzéren als doorgaans aan het einde van een' versregel plaats heeft. Vergelijk het aangestipte over die plaats hier boven, bl. 69(*). - Met dat al valt het niet te loochenen, dat, als men zich in deze en soortgelijke gevallen op de strengste wijze naar den zin schikt, en aan het slot van zulke overspringende regels ook niet de geringste ophouding van stem bemerken doet, men het

(*) Zulke Oversprongen kunnen enkel zelfs tot bloote gedeelten van een woord betrekking hebben; b.v. als BILDERDIJK in zijn naar het Grieksch gevolgd treurspel *de dood van Edipus* het koor of den rei tot de Godheden der onderwereld zeggen laat:

> *Indien ik door mijn vurigst smeeken*
> *D' onzichtbre Rijksgodin en U*,
> *ô Duistre Koning van het* gruw-
> En schuwbre *rijk der doôn*, '*t gevoelloos hart mag breken enz.*

Nog zonderlinger zingt BILDERDIJK in een dichtstukje uit zijn' jeugdigen tijd:

> *Zing*, *dischgenoot! zing vrolijk met mij meê*
> *De roos*, *den lust van gulden Cythereê*,
> *De schoone roos*, '*t bemind gewas der* Né-
> gen *Zanggodinnen.*

Uit vroeger dichters kan men een aantal van soortgelijke plaatsen bijbrengen. Men is thans wat zuiniger met dat poëtisch rijmverlof.

werktuigelijke wezen van het vers, welk werktuigelijk wezen of mechanismus uit eene opeenvolging van telkens zoo en zoo veel in eene bepaalde ruimte besloten voeten bestaat, te veel vernietigt; ja, komen zulke enjambementen in één en hetzelfde dichtstuk bij herhaling en spoedig achter elkander voor, zoo weet de hoorder op het laatst niet meer, of hij poëzij dan wel proza hoort voorlezen; gelijk het mij trouwens bij veler Declamatie van zulke menigwerf en sterk overloopende verzen wel eens gegaan is. Vergelijk het gezegde op bl. 222 en de Latijnsche aanhaling aldaar. - Wat nu te doen? Hier houde men een' middelweg, en trachte aan de vorderingen van den zin en wat dies meer zij te gemoet te komen, zonder evenwel hetgeen het mechanieke zamenstel en de harmonij van het vers eischen geheel op te offeren. Namelijk, men leze wel grootendeels den oversprong of doorloop in éénen adem door, maar zóó, dat men toch na het slotwoord van den enjambérenden versregel een' zweem, hoe flaauw dan ook, van eene pauze doe merken, en tevens op dat slotwoord wat meer dan gewoon met de stem drukke. Dit drukken houde men b.v., wat de woorden *degen* en *stegen* betreft, in het oog, recitérende de van inhoud en rhythmische verdeeling zoo fraaije verzen uit het verhaal van den Bode in den *Gysbrecht:*

Maar Haamsteê vaart hem toe met opgestroopten arm,
Beklad en bloot, || *en van Kristines bloed nog warm*,
En vat hem bij den baard met de eene, || *met <u>den degen</u>*
<u>Gereed</u> in de andre hand; || toen <u>stegen</u>
<u>De Nonnen</u> op, || *en geen*, *hoe lieflijk van gemoed*,
Die geen leeuwin geleek, *wanneer ze brult en woedt*,
Dewijl de jager 't nest wil plondren en berooven.

Op eene andere wijze kan men, dunkt mij, de belangen van zin en voetmaat, de eischen van verstand en prozodij, al niet overeenbrengen. De aard intusschen der verzen en der daarin behandelde onderwerpen maakt ook hier weer een groot onderscheid. In verzen b.v., die schier geheel als proza kunnen en moeten uitgesproken worden; zoo als daar zijn sommige dialogen in de tooneelpoëzij, vooral in het blijspel, kan men bij enjambéringen aan de eischen van den zin boven die der maat veel meer inruimen, dan wanneer de oversprong in lyrische dichtmaten en op regt zangerige, verhevenpoëtische plaatsen wordt aangetroffen. - Maar genoeg over dit onderwerp voor dit populair geschrift! Laat ons alleen nog aanstippen, dat men ook een naastvoorgaand couplet bijkans onmiddellijk met een naastvolgend in de Declamatie verbinden moet, als de zin uit dat eerste couplet in het andere doorloopt. Dit is b.v. het geval in den heerlijken, bl 119 hier boven, geroemden kersnachtzang uit VONDEL'S *Gijsbrecht*, als er, op het slot van het tweede couplet, van den kindermoordenden *Herodes* en hoe de schim van *Rachel* door hem in haar graf geene rust heeft, gezongen wordt:

Hij wekt een stad- en landgeschrei
In Bethlehem en op den akker,
En maakt den geest van Rachel wakker,
Die waren gaat door beemd en wei',

en dan daarop het derde couplet begint met den regel:

Dan naar het westen, *dan naar 't oosten.* -

Hier moeten de woorden: ‘En waren gaat door beemd en wei',’ welke met die: ‘dan naar het westen, dan naar 't oosten’ éénen doorloopenden zin uitmaken, als in éénen adem worden uitgesproken; ten minste de vrij lange rust, die men anders gewoon is tusschen de verschillende coupletten van een gedicht te betrachten, moet hier tot eene bijna onmerkbare pauze inkrimpen.

In de lyrische versmaten der Grieken en Romeinen komt zulk een overspringen der eene strophe in de andere meermalen voor.

§ 80.
Over hetgeen in de Declamatie van Verzen ten aanzien van het Rijm in acht te nemen valt.

In onze meeste verzen bezigen wij het Rijm, dat is, eene zekere gelijkluidendheid der slotlettergreep of slotlettergrepen van twee of meer op elkaâr onmiddellijk of middellijk volgende versregelen; en wij willen die letter-echo in de moderne talen over het algemeen niet wraken, al houden wij het er ook voor, dat zij somwijlen zeer goed gemist kan worden, ja, wel eens door haar gedwongen klankenspel aan de kortheid, kracht en verhevenheid van uitdrukking afbreuk doet. Behalve de gewone eindrijmen treft men enkele keeren ook wel middelrijmen, tusschenrijmen, dubbelrijmen, staartrijmen en andere soortgelijke aan. Wat valt er nu bij de Declamatie met opzigt tot het Rijm in het oog te houden? Hetzelfde, wat bij de Voetmaat geldt. Namelijk, dat men het doe hooren, en toch niet te veel doe hooren. Doe hooren, in zóó ver, dat men de rijmklanken over het algemeen duidelijk uitspreke en er de stem niet te veel bij late zinken, vooral niet in slepende of zoogenaamde vrouwelijke rijmen;, iets, hetwelk toch, daar de rijmklank op het slot van de versregels valt, voor de akustische, hier boven bl. 58, beschouwde duidelijkheid ligt nadeelig zijn zoude, terwijl tevens het Rijm zoowel als de Maat niet geheel voor niets daar is. Niet doe hooren, in zóó ver, dat men geen bijzonderen nadruk of toonpersing op den rijmklank legge, dan wanneer of de zin van het woord zelf, waarin die klank voorkomt, of de kennelijke klankspeling, die de dichter er op deze of gene plaats meer bijzonder mede beoogt, of het bij uitstek zangerige, dat men door het rijm in som-

mige gevallen poogt te weeg te brengen, dit bepaaldelijk vordert.

Voortzetting, Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het eerste is b.v. het geval in den volgenden versregel uit BILDERDIJK'S ‘Ondergang der eerste Wareld’:

> - - - - - - *Een woeste schreeuw van* ‘*moord!*’
> *En* ‘*heiligschennis*’*! wordt door heel het heir gehoord.*

Hier moet het woord ‘*moord*’, en dus ook de rijmklank daarvan zoo forsch mogelijk en met de grootste klem of toonpersing worden uitgesproken, wat in de echo of den nabaauw ‘*gehoord*’ evenwel weer volstrekt niet noodzakelijk is. - Het tweede geval treffen wij aan in de twee volgende verzen van den oud-Amsterdamschen dichter JEREMIAS DE DECKER, versregels, waarin niet alleen een slotrijm, maar ook een zoogenaamd middelrijm voorkomt, die beiden om de door den dichter beoogde speling met zin, rijm en letter op eene zeer gekenmerkte of gemarqueerde wijze moeten worden uitgesproken:

> *De Mensch blijft zelden* goed *in 't midden van het* goud,
> *Gelijk de Visschen* zoet *in 't midden van het* zout.

Dit zelfde geldt van hetgeen men een staartrijm noemt in de volgende plaats uit het tweede boek van VONDEL'S *Enéas*, waar van het beeld der vergramde *Minerva* gezongen wordt:

> *Want naauwlijks bragt men 't beeld van 't slot in 't leger af*,
> *Of 't sloeg twee blikken op als kolen*, *gloênde* vonken;
> *Het zilte zweet brak uit; de speer en beuklaar* blonken
> *En* klonken; -

En *vonken*, en vooral *blonken* en *klonken* vereischen hier bijzonderen nadruk van uitspraak. - Zoo dienen ook de volgende letterspelingen en rijmalliteratiën of letterrijmen van den zoo evengemelden DE DECKER, (mede door den Heer WITSEN GEYSBEEK in zijn Rijmwoordenboek en door anderen vóór hem aangehaald) met allen klank en galm gereciteerd te worden:

> *Hier woedt die prij* (het wreede Bijgeloof namelijk) *met ijzer*, *daar met stroppen*,
> *En stopt*, *en kopt*, *en heelt*,
> *En bolt*, *en rolt*, *en speelt*,
> *Nu zat gemoord*, *met armen*, *beenen*, *koppen.*

Eene derde omstandigheid, die een bijzonder klemmen op het rijm noodwendig kon maken, was, zeiden wij, het zoetvloeijende en zangerige, dat men soms door het rijm aan deze of gene dichtregels poogde te geven. Zoo moeten b.v. in het rijmpje hier boven, bl. 81:

> '*t Koetje loeide*,
> '*t Beekje vloeide* enz.

de rijmklanken wat gerekt en slepend worden voorgedragen, om de Declamatie des te zangeriger te doen zijn en de welluidendheid van onsen twee- of drieklank *oei*, die men daar voorbedach-

telijk heeft willen doen uitkomen, des te meer te doen opmerken. - Zijn er nu gevallen, waarin men in de Declamatie aan het Rijm een meer dan gewoon regt moet laten wedervaren, er zijn er ook, waarin men over den rijmklank schier onmerkbaar heen moet glippen. Dit laatste dient men te doen, wanneer hij op een klankloos of geheel niets beteekenend woord valt, en vooral ook, wanneer er tevens een zoogenaamde Oversprong of Enjambement van den zin uit den voorgaanden in den volgenden dichtregel plaats heeft; b.v. in de sterk enjambérende regels uit het begin des derden bedrijfs van VONDEL'S 'Jozef in Egypte,' waar de voedster der gemalin van *Potifar* den wensch uit, dat zij, ten dienste harer door verliefdheid uitgeteerde meesteres, *Jozef* maar eens even te spreken kunne bekomen.

- - - - - - Wou 't slechts gelukken, dat
Hij 't één oor bood, en stond, terwijl ik het doorboorde
Met mijn geslepen tong, 'k zag hoop geboren voor de
Bedrukte en bleeke schim, die, naauwlijks half gesierd
En half gekleed, mij smeekt, en bidt, en herwaarts stiert,
Of zij door mijn beleid hem aan haar snoer kon krijgen.

Wie zou hier in het minste willen drukken op *dat* in den eersten, en op *voor de* in den derden versregel?

Men gevoelt uit al het gezegde, dat de hoofdregel voor de Declamatie, wat het rijm betreft, hier op neerkomt: doe het rijm bij het recitéren zoo veel en zoo weinig hooren als het muzijkale doel van hetzelve, de aard der verzen, waarin het wordt aangetroffen, de zin der woorden, waarbij het gebruikt wordt, het meer of minder zangerige der maat en meer ander soortgelijks zulks vereischen. Houd voorts in het oog, dat, zoo het ook al op verre na niet zoo noodwendig als de Maat den vorm der poëzij helpt uitmaken, het evenwel alles behalve een geheel nutteloos deel van dien vorm is, en dus bij de Mondelijke Voordragt volstrekt niet geheel over het hoofd gezien mag worden. De groote kunst van verzen te recitéren is zich naar den zin, de verdeeling der zinsneden, den *numerus* enz. te schikken, en toch Maat en Rijm niet van hunne billijke regten te berooven.

§ 81.
Over de onderscheidene soorten van Verzen, en over hetgeen met opzigt tot dat onderscheid in de Declamatie betracht moet worden.

Wat hier in acht te nemen valt, is uit hetgeen vroeger, zoo over de Mondelijke Voordragt in het algemeen als over die van verzen in het bijzonder, reeds is aangemerkt, niet zeer moeijelijk op te maken. Men heeft Heldendichten, Beschrijvende Gedichten, Leerdichten, Dramatische Gedichten, Fabelen, Minnedichten, Hekeldichten, Lofdichten, Puntdichten, Elegiën, Oden, Geestelijke Gedichten, (als

daar zijn Psalmen, Hymnen, Kerkliederen), Romancen, Balladen en meer andere. Naarmate elke van die soorten boven eene andere soort deftig of eenvoudig, zangerig of min zangerig, droog of bloemrijk, zacht of forsch, hetzij ten gevolge van haren vorm hetzij van haar wezen en inhoud is, naar die mate moet ook het karakter der Declamatie zich eenigermate wijzigen en plooijen.

Voortzetting, Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Het Heldendicht of Epos, gelijk b.v. BILDERDIJK'S ‘Ondergang der eerste Wareld,’ vereischt over het algemeen eene statige, mannelijke, krachtige, gespierde Voordragt. Beschrijvende en Leerdichten, als b.v. ‘de IJstroom’ van ANTONIDES, de naar THOMSON gevolgde ‘Jaargetijden’ van VAN WINTER, HELMERS' ‘Zwitserland’, KINKER's ‘Het Alleven of de Wereldziel’, SPANDAW's ‘de Vrouwen’ en een aantal andere stukken, verlangen doorgaans een' wat eenvoudiger, min stouten of wel min hartstogtelijken toon, met uitzondering evenwel der daarin voorkomende historische of romantische episoden, als b.v. die van *Atabaliba* in den gemelden ‘IJstroom’, van den Herder *Mikon* in ‘Zwitserland’, enz. Dramatische gedichten wijzigen zich in stijl en Mondelijke Voordragt naar de personen, die daarin tot elkaâr het woord voeren. Fabelen willen eene onopgesmukte, losse, als het ware keuvelende Declamatie. Puntdichten iets kort-afgestootens, scherps en pittigs. Minnedichten welluidende, vloeijende zangerigheid. Hekeldichten, als velen onder die van VONDEL, een' schamperen, vinnigen, soms graauwenden en scheldenden toon. Lofdichten vleijenden zwier en opgewektheid. De hooge Ode, als b.v. VONDEL's Zegezangen, HELMERS' lierdicht ‘aan God,’ FEITH's ‘de Ruiter’, 's Hoogleeraars VAN LENNEP ‘Herder op het slagveld van Cannae’, verschillende stukken der VAN HAREN's, van wijlen den treffelijken LOOTS, van den op zijne hooge jaren nog poëtischen VAN HALL, DA COSTA en honderd anderen kunnen een' zeer verhevenen, majestueuzen trant van recitéren niet missen. Elegiën, gelijk b.v. die van NIEUWLAND op den dood zijner gade, scheppen in den slependen declameer-toon van smart, somberheid en weedom behagen. Psalmen en kerkgezangen dienen, ondanks al de verscheidenheid, die ze hebben kunnen, toch over het algemeen iets gemoedelijks, ernstigs en godsdienstig-plegtigs in de Voordragt te bezitten.

Wij noemen bij dit eene en andere slechts het karakter der Declamatie *en gros* op. Dat die geaardheid in elk onderscheiden gedicht nog weer naar het onderwerp en de verschillende hoofdafdeelingen van dit laatste, ja, naar ieder' regel en ieder woord zelfs, hare hoogsels en diepsels (gelijk VONDEL ze noemt), hare fijne schaduwingen of nuancéringen moet erlangen, heeft, na al het opgemerkte over de Declamatie in het algemeen, geen breeder zeggen noodig. Schoon dus een heldendicht, op de leest geschoeid van het zoo evengenoemde van BILDERDIJK, over het geheel, even als in den stijl

zoo ook in de Mondelijke Voordragt, iets mannelijks, stevigs en gespierds verlangt, neemt dit niet weg, dat sommige stukken daarvan toch een' wat zachter, weeker, molliger toon van uitspraak behoeven. Zoo b.v. de episode van *Elpine* in den tweeden zang, waarin de hoofdtoon liefde en teederheid en iets roerends moet ademen. Een even groot onderscheid maakt het, of men uit onze kerkliederen Gezang 8,

ô God! eer 't aardrijk was gegrond enz.

dan wel, Gezang 182,

Stille rustplaats van Gods dooden enz.

recitére. Het eerste is *maestoso*, het andere zweemt door zijn' zacht weemoedigen inhoud en zijne slepende zoogenaamde trochaeische voetmaat veel meer naar een *adagio.* - De eene dichtsoort levert intusschen meer afwisseling van toon op dan de andere. Romancen, Balladen en Legenden b.v. zijn vaak vol schildering van allerlei zonderlinge voorvallen, hartstogten en gemoedsbewegingen, en deswege zeer gunstig voor de Declamatie, daar zij veel afwisseling van stembuiging en gebaren toelaten. Tevens spant haar inhoud de aandacht der hoorders, dat voor den Declamator veel waard is. Onder de voor de Mondelijke Voordragt zeer geschikte gedichten van die soort reken ik almede die van den Hoogduitschen dichter SCHILLER, waarvan de meesten door TOLLENS, mijn' persoon en anderen vertaald zijn. - Inderdaad, ‘de gang naar de IJzersmelterij,’ ‘de Duiker,’ ‘het gevecht met den Draak,’ ‘de Kraanvogels van *Ibycus*’ ‘de Borgtogt’ enz. zijn, ook door de vaak zeer gelukkige versmaat, overheerlijke stukken op zoogenaamde Declamatoriën. Zeer declamabel is ook BÜRGER in de meesten zijner insgelijks hier te lande overgezette romancen en balladen, b.v. de ‘*Lenore*,’ ‘*Lenardo* en *Blandine*,’ ‘de Wilde Jager’ en soortgelijke. Minder geschikt vinde ik GÖTHE's balladen, met uitzondering evenwel van stukjes, als zijn door mij vertaalde ‘Spookof Alfkoning’ *(Erlkönig)*, dat door het huiveringwekkende van den inhoud en door de drie personen, die met rassche dialoog er in voorkomen en elk een' bijzonderen toon vorderen, even als VICTOR HUGO's ‘*Sluijer*’ *(le Voile)*, een lijfstukje voor de Mondelijke Voordragt heeten mag. Onder oorspronkelijk Nederlandsche lettervruchten van dien aard hebben onderscheidene, in den vorm van romancen gebragte meer of minder historische verhalen van TOLLENS iets zeer declamabels; b.v. ‘*Pelgrim van ter Leede*,’ ‘*Nanning Kopperszoon*,’ ‘*Jan Haring*,’ ‘*Dirk Willemsz. van Asperen*’ en andere. Sommigen van vroeger tijd zijn bij al hunne groote verdiensten niet vrij van wat gerektheid en bejag van klankspelingen. Wij willen echter van nog levende of van meer jongere dichters zwijgen. Anders zou ik hier van verschillende stukjes van BEETS, van den uitmuntenden BOGAERS, van onzen veel geprezenen J. VAN LENNEP, GOEVERNEUR en anderen gewagen, onder welke stukjes ook vertalingen uit WALTER SCOTT en andere Engelsche dichters voorkomen. Onder BILDERDIJK's

gedichten van dien aard is zijn *Sint-Albaan* een der schilderachtigste, meest romantische en daardoor zeer declamabele, welke romance evenwel niet anders dan eene vrije navolging van WALTER SCOTT's *the Fire-king* (de Vuurkoning) is, wat ons BILDERDIJK verzwegen heeft. En zoo zijn er misschien meer fraaije stukken van dien puikdichter, die mij op dit oogenblik niet te binnen schieten, of die in latere, minder mij bekende dichtbundels van hem worden aangetroffen(*). STARING is, gelijk in zijne levensbeschrijving gezegd is, door zijne groote en wel eens wat in het duister zich verliezende kortheid van stijl soms geschikter om gelezen dan gedeclameerd te worden. Ten minste voor hen, die zijne verzen voor het eerst hooren. Eenige zijner Romancen en Verhalen zonder ik echter volgaarne uit. - Een fraai stukje voor eene nu eenvoudige en naïve, dan krachtige, roerende en sombere Declamatie is BELLAMY's 'Roosje.' De maat heeft echter op den duur iets eentoonigs. - Doch het ware vervelend hier een' dorren cataloog van meer zulke gedichten te geven, waartoe men voorts ook langere romantische Verhalen, als b.v. de schilderachtige en declamabele 'Boekanier' van MEIJER, BYRON's 'Zeeroover,' 'Lara,' 'het beleg van Corinthe,' het eene en andere van TER HAER, en een aantal dergelijke of oorspronkelijke of vertaalde grootere epische stukken brengen kan. Veel luister en levendigheid kan men aan de Mondelijke Voordragt van al die soort van gedichten bijzetten, door onder dat recitéren tusschen beiden een paar maten muzijk in te laten vallen. Hierover in het vervolg nog een woord nader.

Dat voor het overige in het historisch lofdicht 'de Hollandsche Natie' van HELMERS, ondanks den hier en daar misschien min juisten en wat gezwollen stijl, regt uitmuntende stukken voor de Mondelijke Voordragt aangetroffen worden, heb ik te dikwerf opgemerkt, om het hier te herhalen. Of is er voor eene roerende, krachtige Declamatie, voor eene Declamatie, vol afwisseling in de uitdrukking der teederste en hartstogtelijkste zielsaandoeningen, iets geschikters dan het laatste gedeelte der episode van *Beylinck* uit den eersten zang?'

Maar, *heilge banden der natuur! zal hij u breken?* enz.

Biedt er zich voor eene sombere, majestueuze, soms huiveringen schrikwekkende Mondelijke Voordragt iets beters aan dan de aanhef van den derden zang?

'*t Wat nacht. 'k Zat eenzaam in het eikenbosch verloren* enz.

Kan men voor het forsche, krijgshaftige een gepaster stuk vinden dan het tafereel van *Klaassens*' heldendood in den derden zang?

Wel hem, *die 't Vaderland meer dan zich zelf bemint* enz.

(*) Uit vroeger tijd heeft men BILDERDIJK's *Elius*, zijn' *Floris*, zijn *Ahacha* en soortgelijke, waarvan ik den *Floris* voor eene der levendigste en voor de Mondelijke Voordragt meest geschikte houde. Het is al eene bijzonder fraaije romance. - Den *Sint-Albaan* vindt men in zijne *Krekelvangen.*

En is zoo het geheele laatste gedeelte van denzelfden zang, beginnende:

Zing, *Zangster*, *zing den lof van Neerlands wapendaân* enz.

niet even vatbaar, om met hooge verrukking en geestdrift gereciteerd te worden als de episode van *Adeka* in den vierden zang voor den, om het zoo te noemen, afwisselenden *andante*-, *adagio*- en *allegro*-toon van declaméren eene dankbare stof oplevert?

HELMERS is daarbij, even als BILDERDIJK, KINKER en andere navolgers van den meester in de versificatie, VONDEL, zeer gelukkig in de caesuur en het rhythmus zijner Alexandrijnsche verzen, en ook daardoor zeer declamabel. Hij heeft eene gestadige verscheidenheid van snijdingen (caesuren) en oversprongen, die stout, en toch niet al te stout zijnde, alle eentoonigheid verhinderen(*), en waarvan het gemakkelijk ware hier een aantal voorbeelden bij te brengen.

Aan het slot dezer § nog iets over het declaméren van rijmlooze verzen. Ze zijn, voor zoo veel ze tegenwoordig bij ons gebezigd worden(†), of Hexametrisch, of Jambisch, of in Lyrische versmaten van onderscheiden soort, welke laatste echter zeldzamer voorkomen. VAN DE KASTEELE's vertaling van deze en gene dichtstukken van OSSIAN (een in vele opzigten hoogst verdienstelijk werk) biedt onder meer andere een voorbeeld van hexameters of zesvoetige rijmlooze verzen aan. Rijm-

(*) Hoe fraai zijn b.v., ook uit dat oogpunt beschouwd, de eerste versregels van den tweeden zang der *Hollandsche Natie:* (Wij zullen er eenige der zinsen welluidendheidsverpoozingen benevens de oversprongen bij aanduiden.)

Op de eeuwige Alpen, || *dik met sneeuw en ijs omschorst*,
Ontwringt de schoone Rijn || *zich aan der bergen korst.*
Eerst sluipt hij nietig voort || *met ongewisse gangen*
Als een versmade beek, || *naauw waard een naam te ontvangen;*
Allengskens aangegroeid, || *schiet hij langs breeder boord*
Met jonglingsvuur en kracht || *zijn stoute golven voort*,
En stort bij Laufen || *zich met ongehoord gedonder*
In d'afgrond; || - *schuimt*, || *en bruist*, || *en woelt*, || *en wringt van onder*
De klippen zich hervoor; || *getergd door wederstand*,
Verbreekt, || *verbrijzelt hij de rotsen aan zijn kant;*
Een hel van water stort hij neer || *met schriklijk klatren*,
En heel de landstreek || *dreunt van de afgeschoten watren.*

Vooral zijn hier vs. 7 tot aan het slot bijzonder gepast zoo van indeeling der versvoeten en van caesuur als van uitdrukking. Over het goed gekozen zeggen *hel van water* vergelijke men hier boven bl. 140.

(†) Nog altijd hebben sommige rijmlooze verzen voor mij iets welluidends. Ten minste bij onze buren, de Hoogduitschers, geef ik nog aan menige rijmlooze ode van KLOPSTOCK de voorkeur boven al de rijmkanstjes van RÜCKERT, die zeker anders in alle mogelijke soorten van rijm wel de grootste heksenmeester is, welke er bij eenige natie ter wereld bestaat. - Ik erken evenwel, dat om verschillende redenen het Hoogduitsch voor het rijmlooze geschikter is dan het Hollandsch.

looze jamben kan men bij STARING, KINKER en meer dichters vinden. Onberijmde lyrische versmaten ontmoet men in de gedichten van VAN ALPHEN, VAN DE KASTEELE, VAN DER WOORDT, BELLAMY, DORN SEIFFEN enz. Het is in de Declamatie van rijmlooze verzen, zoo ze ten minste niet te veel naar proza gelijken zullen, nog meer dan in de Voordragt van rijmende, noodzakelijk de Maat, vooral op plaatsen waar verheffing heerscht, wat krachtig te doen hooren, en het slot van elken versregel meer of min door eene pauze voor het oor te kenmerken, al tracht men in andere opzigten ook zoo veel mogelijk naar den zin te lezen en zich voor een eentoonig toetellen der voeten te wachten. Zoo leze men de volgende, van inhoud schilderachtige en hoogst dichterlijke hexameters van VAN DE KASTEELE altijd met eene zekere kadans: (Ze zijn uit zijne vertaling van OSSIAN's heldendicht *Fingal* en behelzen de beschrijving der twee rossen, die voor de oorlogskar van het Iersche legerhoofd *Kuthullijn* gespannen waren.)

Voor den wagen, ter regter, ziet men den bruisenden klepper,
't Moedig, hoogmoedig, breedborstig, wijdstappend, en hinnikkend bergpaard;
Wijd verspreidt zich 't geluid van zijn' stampenden hoef, en zijn manen
Golven omhoog, als een stroom van rook op de rijen der rotsen;
Glansend en glad is zijn hair; zijn naam is Sulin-Sifadda. -
Voor den wagen ter linker ziet men den snuivenden viervoet,
Dunner van manen, hoog steigrend van hals, wiens geweldige hoeven
Alles verplettren, den snellen, den springenden kweekling des heuvels,
't Ros, bij de stormende zonen des zwaards Dusronnal geheeten.

Bij rijmlooze zoogenaamde Jamben wordt dit drukken op de maat ook soms grootelijks vereischt, vooral als ze sterk enjambéren of overspringen, en niet bloot voor eene zeer gemeenzame tooneel-dialoog dienen moeten. Laat er mij hier uit STARING een paar aan halen, wier inhoud evenwel eenigzins lyrisch van toon is, en waarbij men dus het zangerige der lyrische poëzij wat in het oor moet doen klinken.

Hoe staat gij dus, Geregtigheid! en huwt,
Aan ons gelijk, den blinddoek met het zwaard!
Gij straft den Man, die, van 't Geweld vertreên,
Zich door een gifkelk wreekt; en zie, gij spaart
Den booswicht, die uit moedwil zielen moordt;
Die de Ontucht voor 't jonkvrouwlijk oog vertoont
In 't schemerlicht der Dubbelzinnigheid,
Dien spaart Gij! - Hij heeft meer dan gif gemengd! enz.

Zulk eene op de voetmaat wat sterk klemmende of persende Declamatie is evenwel het noodwendigst in rijmlooze bepaaldelijk gezegde lyrische versmaten, wier melodij anders voor onze noordsche ooren geheel verloren gaat, terwijl zij in het tegenovergestelde geval zich somtijds zeer wel laat gevoelen, ja, zelfs oorstreelend zijn kan.

Zoo heerscht er b.v., als het maar goed gereciteerd wordt, veel welluidendheid in SPANDAW's bekend lied:

Nederland, Nederland, land onzer Vadren! enz.

Ik herhaal intusschen: declameert men zulke rijmlooze lyrische verzen zonder krachtig het metrum te doen uitkomen, zoo zullen onkundigen al ligt gemelijk uitroepen: zijn dat verzen? Leest ze integendeel een goed Declamator, zoo veel dit zonder overdrevenheid geschieden kan, naar hunne voetmaat voor, zoo zal ook een Boeotisch oor zich voor hunne zangerigheid en poëtische welluidendheid niet ongevoelig toonen. Nog meer wordt dit metrisch lezen vereischt, als de rijmlooze lyrische versmaten zeer vreemdsoortig en ingewikkeld zijn, gelijk bij de Hoogduitschers KLOPSTOCK er wel gebezigd heeft in sommige oden, die, het poëtische der gedachten daar gelaten, voor lezers, met de Metriek of Versmaatkunst der Ouden onbekend, plat proza moesten schijnen(*).

§ 82.
Nog eenige algemeene gemengde aanmerkingen over het declaméren van Verzen.

1) Men wachte zich vooral bij dit recitéren, om, door de leden of *cola* der zinnen op eene te kennelijke wijze overal te scheiden, en ook aan het kleinste wezenlijke of ingebeelde scheiteeken zijn regt te geven, het werktuigelijke zamenstel van het vers te zeer uiteen te rukken en daardoor al hortend en stootend de metrische welluidenheid te vernietigen. Zoo leze men bij voorbeeld de versregels van HELMERS:

   '*t Was Neerland niet genoeg*, *dat*, *aan het Spaansche strand*,
   Philippus vloten zijn veroverd en verbrand enz.

   niet aldus, dat men achter het woordje *dat* de daar te regt of onregt geplaatste comma door eene kleine rust kenmerke,

(*) Sommige rijmlooze lyrische versmaten van KLOPSTOCK zijn intusschen zeer harmonieus en laten zich bij uitnemendheid goed declaméren. Zoo b.v. die soort, welke hij meermalen bezigt, onder anderen in zijne even oorspronkelijke als treffende en van edele gewaarwordingen overvloeijende, elders door mij uitgelegde ode aan den Rijnwijn, waarvan ik hier de twee eerste coupletten, met bijvoeging hoe ze gescandeerd moeten worden, aanhale.

Ŏ dū | dĕr Trāubĕ || Söhn, dĕr ĭm | Gōldĕ blĭnkst! ||
Dĕn Freīnd, | sÖnst Nïemănd, || läd' ĭn dĭe | Kūklŭng ĕin! ||
Wĭr drēy | sĭnd ūnsĕr | wērth ŭnd | jēnĕr, ||
Dēutschĕrĕn | Zēit, dă dŭ, ēdlĕr | Āltĕr, ||

Nŏch ūn|gĕkēltĕrt, || *ābĕr schŏn | fēurĭgĕr,* ||
Dĕm Rhēi|ne zūkïngst ||, *dēr dĭch mĭt | āufĕrzŏg,* ||
Ŭnd dēi|nĕr hēissĕn | Bērgĕ | Fūssĕ ||
Sōrgsăm mĭt | grūnlĭchĕr | Wōgĕ | kūhltĕ! ||

Men leze eens deze twee strophen, waarvan de zin uit de eerste in de tweede doorloopt, een weinig naar de hier opgegevene voetafdeelingen, en men zal hooren, welk eene muzijk er in haerscht.

maar veeleer als of er zonder het minste zinteeken, ja, aanéengeschreven stond, *dattaan het Spaansche strand enz.* Vergelijk het hier boven aangestipte over den versregel:

Ons leven vloeit, *gelijk een beek*, *daarheen.*

en houd op het oog hetgeen wij, bl. 72, zeiden, dat het meer de zin zelf dan de bij elk schrijver zoo willekeurige en zich bij niemand gelijk blijvende plaatsing der zinteekenen is, die ons de juiste pauzéringen leeren moet.

2) Men leze anders, behoudens het regt, waarop Maat en Rijm aanspraak kunnen maken, telkens die versregels van een gedicht, welke eenen aaneengeschakelden volzin of periode vormen, geheel als proza, wel te verstaan, wat de verdeeling der leden in hen betreft. Men ruste, waar te rusten valt, verbinde, zoo veel mogelijk, hetgeen te zamen behoort, wissele daarbij de stem, gelijk men in proza zou doen, enz. enz. Zoo recitére men b.v. de verzen uit de *Holl. Natie*, waarmede de roerende episode van *Adeka* begint:

Gelukkig was het volk van Banda // door 't bestuur
Van Vorst Egeron, // *die het bruisend jonglingsvuur*
Met d'ernst en wijsheid van den ouderdom steeds paarde.
'*t Volk hield hem // als geschenk der Goden // hoog in waarde.*

indiervoege, dat men de drie eerste regels als in ééne vloeijing, op éénen toon uitspreke, en (behalve de flaauwe, bl. 229 vermelde pauzen aan het einde van elken versregel en de gehoorsverpoozing achter *Banda*) slechts eene korte zinsrust achter het woord *Egeron*, en voorts eene langere zinsrust achter *paarde* make. Dan verandere men wat van toon, en drage den vierden regel als meer op zich zelven staande voor.

Dit meer of min in éénen adem en tevens eenigzins op denzelfden toon door- en voortlezen van bijeen behoorende dichtregels, die éénen gróóten volzin of ééne reeks van met elkaâr zamenhangende kleinere zinnen uitmaken, kan men niet genoeg in het oog houden, daar het een der hoofdgrondslagen eener goede Declamatie zoo van verzen als van proza is. Vooral wordt het vereischt op plaatsen, waar de Declamatie zeer hartstogtelijk en vurig moet zijn, weshalve ik wel razend geworden ben, als men dan pauzen of verpoozingen ging maken, die als koud water dat vuur uitdoofden en alle begoocheling of illusie in rook en damp

deden verdwijnen. Zoo moet de geheele, een twintigtal versregels groote plaats uit den derden zang der *Hollandsche Natie* van HELMERS, waarin een zoogenaamd *vizioen* of levendige *hypotyposis* (gelijk men haar in de redekunst wel noemt) voorkomt, en die met de woorden begint:

Verbeelding, *toover mij in de eeuwen*, *die vervlogen!*

waarop dan de schildering eener onder DE RUITER zegevierend terugkeerende oud-Hollandsche vloot volgt - zoo moet, zeg ik, die plaats tot aan het slot:

Een loflied werd gehoord op Neerlands waterstaf.

in ééne vaart worden doorgedeclameerd, terwijl men alleen de pauzen betrachte, die zin, welluidendheid, gevoel en wat al meer tot pauzéren aanleiding geeft, vereischen. Tevens recitére men deze plaats met staâg klimmende snelheid en kracht, uitgezonderd de vier slotregels, die een weinig bedaarder en met veel zoetvloeijendheid, kortom, zoo wat *dolce piano*, gelijk men het in de zangkunst, meen ik, wel pleegt te noemen, luiden moeten.

3) Sommigen zijn gewoon in verzen de zoogenaamde Metaplasmen of Woordvervormingen, b.v. de Aphaereses en Apocopé's of Afkappingen '*t* voor *het*, '*k* voor *ik*, *d'* voor *den* en soortgelijke, uit te spreken alsof ze er niet waren en de woorden voluit geschreven stonden. - Geschiedt dit in versregels, die zeer declamatorisch en zangerig moeten worden voorgedragen, zoo is zulks maat en melodij vermoorden; want juist om aan de wetten van het metrum te voldoen en niet een' halven voet of meer te veel daarin te krijgen, dienen die metaplasmen. Men wachte zich dus voor dit misbruik of veroorlove het zich bloot enkele keeren dan, als er b.v. op *ik* bijzondere nadruk valt, of als men verzen leest, waarvan de maat iets eentoonigs bezit en waarin men indiervoege het eeuwigdurend en spoedig terugkeeren derzelfde voeten en vallen wat poogt te bewimpelen. Sommige romancen, uit korte coupletten bestaande, gaan aan dat euvel van monotonie wel eens mank.
4) Ter bemanteling van die eentoonigheid of gelijktoonigheid heb ik bij de Declamatie van den een' of anderen versregel, die in een' zeer eenvoudig verhalenden trant geschreven was, zelfs wel eens de vrijheid genomen, om daarin een enkel woord meer te vlechten, en dan zulk eene plaats

geheelenal alsof het proza ware te recitéren. Zoo b.v. in den hier boven genoemden *Sint Albaan* van BILDERDIJK, beginnende:

Zeg, ziet gy dat burchtslot, zoo vast en zoo hoog?
En ziet gy die Jonkvrouw met tranen in 't oog?
En ziet gy dien Pelgrim van 't Heilige Land,
Dien hoed met die schelpen, dien staf in zijn hand?

krijgt de maat der soort van vierregelige coupletten, waaruit, gelijk men ziet, deze romance of ballade bestaat, op den duur hier en daar wel iets eentoonigs. Dit nu kan men voorkomen, deels door zulk eene toevoeging van een enkel woord of syllabe, deels door sommige opeenvolgende coupletten als in éénen adem door te lezen.

5) Stuit men op den een' of anderen versregel, die door mangel aan eene gepaste middelrust, door gebrekkige snijdingen of caesuren en wat dergelijke gebreken meer zijn, stroef en onwelluidend is, zoo trachte men dat hortende en stootende, al recitérend, zoo veel mogelijk uit den weg te ruimen. Buiten kijf slecht is b.v. de eerste en misschien ook de tweede regel der drie volgende uit HOOGVLIET'S 'Abraham, de Aartsvader':

Maar opdat *hij zijn doel* bet raken *zou, vertelt*
Mijn vrome Aartsvader *aan zijn jongen martelheld*
Zijn ondervinding enz.

en VAN LELYVELD (schoon in dezen niet altijd een onfeilbaar kunstregter) heeft ze met regt gewraakt. De Declamatie kan echter dat metrisch gebrekkige bemantelen. Evenzeer laat zich door haar zelfs in zoodanige zesvoetige of Alexandrijnsche verzen, die overal van een' zoogenaamden Catsiaanschen dreun weergalmen, nog afwisseling brengen. Kortom, een bekwaam versopzegger kan somtijds onverdragelijke verzen verdragelijk maken, ja, feilen in deugden herscheppen.

6) Hoe bevorderlijk, met name in onze zoo even gemelde Alexandrijnsche verzen, afwisselende caesuren of snijdingen voor de kracht en de schoonheid des stijls en voor de onderlinge overeenstemming der woorden en gedachten zijn kunnen, hebben HUYDECOPER en anderen aangewezen. Het is echter de Declamatie alleen, die dit regt kan doen opmerken. IJverig streve men in haar naar dat doel. - Men vergelijke

voorts hetgeen over het klank-nabootsende of de *harmonie imitative*, bl. 168 en 169, hierboven is aangestipt.

Het gezegde moge over de Declamatie van Verzen voor dit geschrift genoeg zijn.

§ 83.
Over de Declamatie op het Tooneel.

Wij kunnen daarover niets dan een enkel woord aanstippen. Het onderwerp ligt te zeer buiten den kring der meer gewone Mondelijke Voordragt, waarover wij spreken. Immers de Tooneelspeler speelt eene rol. Hij treedt geheel in eens anders persoon over. Hij neemt schijnbaar diens stand, jaren, karakter, gezindheden en aandoeningen, houding en bewegingen, kleeding en opschik aan. Hij spreekt, hij verhaalt niet bloot, maar hij handelt in alle opzigten tevens. Hij pleegt in schijn soms de vreesselijkste daden. Hij wordt gerekend in dezelfde omstandigheden, op dezelfde plaats, omringd door dezelfde lieden en betrekkingen te verkeeren als hij, wien hij voorstelt. Alles is bij hem begoocheling en verdichting. Maakt dit niet een groot onderscheid tusschen hem en den Redenaar, die op den kansel, in staatsvergaderingen, voor de balie, in een genootschap of waar elders optreedt om eene preek, aanspraak, betoog of redevoering te houden, en tusschen hem en den Declamator, die slechts verhalender wijze dit of dat stuk, b.v. eene romance of ballade, reciteert, en daarbij, hoe zeer dan ook eenigermate het gevoel van anderen, die sprekend ingevoerd worden, pogende uit te drukken, toch altijd zijn' eigen waren persoon en karakter blijft behouden, en ook door geene begoocheling van tooneeldecoratiën en kostuum ondersteund wordt?

De geheele uitspraak en vooral ook de gebaarmaking des Acteurs moeten dus bij een aantal gelegenheden veel omvangrijker, heviger, hartstogtelijker, luidruchtiger zijn dan die des over het algemeen kalmeren Redenaars en des blooten Kunstopzeggers van een stuk in proza of verzen. Zijne stem moet in de drift en den storm der handeling tot veel hooger, gillender toonen en kreten soms stijgen; hij moet zich, waar het de uitdrukking van schokkende gemoedsaandoeningen geldt, door woest heen en weer te rennen, door te

knielen, door een' ander te voet te vallen, door zich op de borst te slaan, door schijnbaar tranen te storten en wat dies meer zij veel forscher, stouter gebaren veroorloven dan de Redenaar en gewone Declamator, ook op de krachtigste plaatsen, zulks doen mogen. Hij is - wij herhalen het - toch niet alleen een sprekend of declamérend, maar ook een in allerlei opzigten handelend of actérend wezen.

Intusschen hebben de Tooneeldeclamatie en de gewone Mondelijke Voordragt ook weer veel punten van overeenkomst. Hetgeen over natuurlijkheid, eenvoudigheid, afwisseling, eenparigheid, welluidendheid en over welke deugden en vereischten al meer in den loop van dit geschrift aangemerkt is, geldt in het algemeen van beiden, schoon bij beiden evenwel in eene zeer verschillende mate. Ook waarheid en schoonheid, het réele en idéale, moeten zich in den tooneelkunstenaar vereenigen, en ondanks al het vuur, dat hem bij het stormen, bruisen en zieden der hevigste driften, die hij nabootsend poogt uit te drukken, beziele, moet hij eene zekere koelbloedigheid en zelfbeheersching behouden, waardoor hij zich wachten kan, om in het overdrevene en buitensporige, en door *over-natuurlijkheid* (mag ik het zoo eens noemen?) leelijke en walgelijke te vervallen. Vergelijk het hier boven gezegde op bl. 110.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

Er zijn voor het overige twee verschillende wijzen, waarop in onzen tijd de Tooneeldeclamatie en Tooneelhandeling begrepen worden. De eene kan men de meer idéale en klassieke, de andere de meer réale of réele en romantische heeten. De eerste wil b.v. tooneelverzen, zoo als die in de stukken der oud-Fransche school voorkomen, uitgesproken hebben op een' aanhoudend hoogdravenden en praalvollen toon, zoodat men ook zelfs op de eenvoudigste plaatsen der zamenspraak nooit tot den dagelijkschen trant van spreken afdaalt, maar alles eene zekere afgemetene deftigheid en hoofschheid blijft behouden; eene deftigheid, welke ook den tooneelspeler by de Declamatie der hartstogtelijkste uitboezemingen en in de hoogste drift niet verlaten moet. De tweede wil, en zulks ook in het hooge treurspel, meer het zoogenaamde naturel of natuurlijke van het burgerlijke drama, wil nu eens de grootste en meest alledaagsche eenvoudigheid, maar dan, als de driften en de storm der handeling geheel zijn losgebarsten, het sterkste *pathos* en de ruwste natuurkreten. Op beide wijzen kan men de zaak overdrijven en in uitersten vervallen, het zij van koele stijfheid en pedanterie, het zij van te groote natuurlijkheid en daardoor onbevalligheid en leelijkheid. De laatste, te groote natuur-

lijkheid, al stuit zij ook niet zoo erg bij de Voordragt der uit het hooge en lage, uit het ernstige en boertige zamengestelde treurspelen van SHAKESPEARE, verdraagt zich het minst met den hoftoon der tragediën van den ouden stempel uit de Fransche school, of die op de leest dier school geschoeid zijn, als b.v. die van CORNEILLE, RACINE, VOLTAIRE, BILDERDIJK, VAN WINTER, FEITH, NOMS en anderen; welke allen, in sommige opzigten ten minste, meer eene denkbeeldige, eene idéale of conventioneel-idéale, dan eene werkelijk bestaande of réele natuur voorstellen, en daartoe dus ook wel iets conventioneel-idéaals in de tooneeldeclamatie vorderen. Onzes inziens wist de beroemde TALMA op eene voortreffelijke wijze de beide scholen in zijne Mondelijke Voordragt te vereenigen. Het is echter hier de plaats niet om daar over verder uit te weiden. Niets, voor het overige, is jammerlijker dan de averegtsche wijze, waarop men hier te lande soms treurspelverzen opdreunt en met een onophoudelijk soort van hijgen, hikken en snikken aan het einde van elken regel vergezelt; in welk laatste vooral middelmatige tooneelkunstenaressen het ver gebragt hebben(*). Het is ware onnatuur en bombast, dat den smaak voor eene eenvoudiger, meer op waarheid gegronde Declamatie geheel bederft en maar al te zeer bedorven heeft.

Al hetgeen wij hier over de tooneeldeclamatie aangestipt hebben, ziet, wat ten minste de stemleiding betreft, vooral op het hooge, in maat geschrevene Treur-, Tooneel- en Blijspel. In proza geschrevene, zoogenaamde Burgerlijk-Dramatische stukken komen hier minder in aanmerking. Ze vereischen de eenvoudige Mondelijke Voordragt van met elkâar in het dagelijksche leven sprekende personen, onverminderd de wat gekuischter, sierlijker uitspraak, en de meerdere heftigheid voorts, die in dien toon te brengen is, naar gelang van de onstuimiger aandoeningen en toestanden, waarin de woordvoerende en handelende personen bij den voortgang, de warring of knooplegging en ontwarring der tooneelhandeling verkeeren. Voor alles wat volslagen gemeen en plat is wachte men zich zorgvuldig. Niet minder voor de rampzalige wijze, waarop de taalregelen door de spelers somwijlen met voeten getrapt worden.

Ten slotte hier nog de vraag: hoe moet men buiten het tooneel, in den een' of anderen gezelligen kring een stuk uit een treur-, tooneelof blijspel recitéren? Het antwoord is: zoo wat met dezelfde matiging als een zanger eene aria uit eene opera op een concert of in eene kamer zingen zal; namelijk met weglating of met eenige verzachting van die te sterke toonvallen en gebaren, die alleen op het tooneel, waar alles tot eene volslagen begoocheling medewerkt, te pas komen. Het beste zal men evenwel doen tot zulk eene private Declamatie van tooneelverzen stukken te nemen, waarin, ook in den schouwburg

(*) Dat ik het hier gezegde slechts op *eenige* tooneelspelers en tooneelspeelsters wil toegepast hebben, moet ik wel uitdrukkelijk waarschuwen. Zulk een lawaai maken (mag ik het platweg zoo eens noemen?) is intusschen in Frankrijk ook niet vreemd, terwijl in Duitschland in het hooge treurspel somwijlen weer veel te koel en eentoonig gedeclameerd wordt.

zelven, die gillen en kreten, die heftige gebaren van knielen, anderen te voet vallen, zich op de borst slaan enz. niet noodig en die toch krachtig en treffend zijn. Neem eens het verhaal van den bode uit VONDEL'S *Gysbrecht*, de beschrijving van den dood van *Hippolytus* uit de *Phèdre* van RACINE, *Hamlet's* alleenspraak uit SHAKESPEARE, den monoloog van *Frans Moor* bij SCHILLER, en soortgelijke.

§ 84.
Iets over de komieke of boertige, kluchtige, koddige of grappige Declamatie.

De komieke Mondelijke Voordragt streeft er naar, om den lach op te wekken, en moet meermalen naar andere regels worden beoordeeld dan de ernstige. Vooreerst toch moet in de komieke Declamatie, even als in den komieken stijl, het ernstige soms lachwekkend, het lachwekkende ernstig, het eenvoudige verheven, en het verhevene eenvoudig voorgedragen worden, terwijl men daarenboven zich zoodanige verscherpingen, verfijningen, verwringingen, verrekkingen, overladingen en overdrijvingen van stem, gelaat, houding en bewegingen veroorloven mag, die den ernstigen Declamator geheel verboden zijn. Vooral geldt dit van het zoogenaamde burleske en komiek-groteske. Dan verhindert ons niets b.v., om, ten einde de prikkeling der lachspieren bij onze hoorders te bevorderen, ook zelfs de stem van vrouwen, wier woorden men aanhaalt, met eene piepende vrouwestem uit te brengen, een' stamelenden in zijn stamelen, een' stotteraar in zijn stotteren, een' ouden, rogchelenden knorrepot in zijn' gromtoon, een' dronkeman in zijne zwaaijingen en slingeringen, een' bultenaar in zijne gebogchelde gedaante na te apen; want dit alles, hoe stuitend, volgens het gezegde op bl. 199, in ernst, ergert niet in boert, wel te verstaan dáár niet, waar scherts en jokkernij volkomen op hare plaats zijn en ruimschoots aan haar de teugel gevierd mag worden.

Het dood eenvoudige, alledaagsche en platte moest, zeiden wij, in een komiek stuk, ter verhooging van het contrast, soms op eene deftige, ernstige en hoogdravende wijze, schoon dan ook met een' bijsmaak van iets spottends en snaaksch, worden gereciteerd, en zoo ook omgekeerd. Men neme b.v. BILDERDIJK'S geestigen *Koekeloer of den eersten April*, waarin hij, den oud-Engelschen dichter CHAUCER volgend, op eene

kluchtige wijze de blijeindigend-droeve avonturen van zekeren Haan beschrijft, en daarbij ons eerst dien Haan *Koekeloer* met zijne hennen afschildert, en hem met zijne favoriet-hen *Partelot* over een' akeligen droom keuvelen laat, dien hij, de Haan, in den afgeloopen nacht gehad heeft. *Partelot* raadt haren gepluimden gemaal hierop aan, om, ter wering van zulke, uit een' verstopten onderbuik voortkomende droomen, 's avonds vóór het ter ruste gaan wat losmakende geneeskruiden in te nemen. De woorden van het hennetje moeten met eene zekere koddig-pathetieke en doctorale deftigheid uitgesproken worden. B. v.:

Neen, *man*, *vrees niets*, *maar eer wij slapen gaan*,
Om 's hemels wil laat u van 't vrouwtjen raân!
Neem wat jalap (*ge moet er niet van huivren*)
Of rhéum in, *om maag en bloed te zuivren;*
Of is hier ligt geen potjenskraam omtrent,
De tuin geeft op voor die de kruiden kent,
Waarmeê ge 't lijf van boven en van ondren
Ontlast; een stof!!..... ge zult er van verwondren enz.

Zoo ook, als zich later een oude Vos bij den Haan, dien hij verschalken en tot buit maken wil, vervoegt en, om hem tot kraaijen uit te lokken, eerst de zangerigheid van 's haans overleden vader roemt. '*k Heb*, *buiten u*, zegt Reintje tot den gevederden Monarch:

'*k Heb*, *buiten u*, *nog nooit zoo'n zang gehoord*
Als uit zijn keel. 't Kwam uit het harte voort.
Dat pectus, quod disertum facit, *weet-je*,
Dat zal er in, *dat keek er door een reetje;*
Dat moet er zijn, *bij die naar glorie staat. -*
En zoo deed hy. Hy had natuur te baat;
En om zijn stem nog meerder kracht te geven,
Vertrok hy 't oog (*het was om van te beven*),
En rekte zich den hals ontzachlijk uit,
Als waar 't zoo'n pijp, *zoo'n leêren brandspuit-tuit.*

Hoe nietig en triviaal van inhoud en bewoordingen dit alles zijn moge, en hoe allereenvoudigst het, zoo het ernst gold, voor te dragen zou zijn, vereischt het, uit een komiek oogpunt beschouwd, eene deftige, zwierige, soms zelfs roerende Declamatie, waarbij men woorden, als *brandspuit-tuit* en soortgelijke, met een paar pantomimische gebaren ver-

gezellen kan. Telkens evenwel moet zich met die statigheid der Mondelijke Voordragt dan toch weer iets drolligs in toon en gebaarmaking vermengen, ten einde de hoorder merke, dat hij zich op het gebied van het komieke bevindt, en om eene des te meer lachwekkende tegenstelling of contrast te vormen. Het gezegde is ook toepasselijk op hetgeen men parodie en travestéring of verkleeding noemt, gelijk b.v. in gedichten voorkomen als LANGENDIJK'S *Aenéas in zijn Zondagspak*, in welk laatste de gemelde, door VIRGILIUS zoo heerlijk bezongen Trojaansche held in een' alledaagschen babbelaar en al zijne daden in beuzelarijen en zotheden verkleed worden, terwijl hem daarbij de gemeenzaamste en platste uitdrukkingen in den mond worden gelegd.

Aanmerkingen en Uitbreidingen.

De gaaf, om regt komiek iets voor te dragen, is maar aan weinigen gegeven. Weinigen tevens past het die soort van Declamatie tot op hare uiterste grenzen te drijven, en het is vooral eerst op het tooneel, dat de komieke Voordragt in al hare kracht kan uitgeoefend worden. Slechts iets er van kan de gewone Declamator bij het recitéren van een boertig stuk overnemen, b.v. als hij het bovengemelde gedicht van BILDERDIJK declameert, of wel het kluchtige vers, dat in der tijd hier te lande, onder den titel van '*κατάβασις* of Rapport van *Xerxes δεύτερος* enz.' op den terugtogt van NAPOLÉON uit Rusland door den Heer C. VAN MARLE gemaakt werd, en hetwelk hier wel eens op Declamatoriën gereciteerd is. Hoezeer, voor het overige, in staatsvergaderingen, in de pleitzaal en elders scherts en boert somwijlen geoorloofd zijn, moet men evenwel zich voor alles wachten, wat ons te veel het uiterlijke van een' potsemaker en hansworst zou kunnen bijzetten. Zie daar ten minste eene les, die door CICERO en andere groote meesters der Oudheid gegeven wordt(*). Die kunstregters sluiten evenwel alle komieke uitspraak en gebaren, wanneer ze dienen kunnen, om onze tegenpartij belagchelijk te maken, niet buiten. Vergelijk het gezegde hier boven in § 71 en 72.

(*) *Temporis igitur ratio*, (zegt onder anderen CICERO) *et ipsius dicacitatis moderatio*, *et temperantia*, *et raritas dictorum distinguet oratorem a scurra; et quod nos cum causa dicimus*, *non ut ridiculi videamur*, *sed ut proficiamus aliquid*, *illi totum diem et sine causa. De Orat.*, *Lib. II*, *cap.* 60, *no.* 247. Heel dit gedeelte van CICERO'S werk 'over den Redenaar,' beginnende met het achtenvijftigste en eindigende tegen het tweeënzeventigste hoofdstuk, en waarin over scherts en boert en in het algemeen over het lachwekkende gehandeld wordt, is voor een' staats- en balieredenaar, ja, voor ieder ander hoogst lezenswaardig. Vergelijk ook QUINCTILIANUS *de Instit. Orat.*, Lib. VI, cap. 3.

§ 85.
Over de Declamatie op zoogenaamde Declamatoriën, en welke partij men daarbij van de Muzijk kan trekken.

Een Declamatorium noemt men de kunstmatige Mondelijke Voordragt van uitgelezene, dat is, van bijzonder voor haar geschikte stukken, gehouden in de eene of andere ruime zaal door één' of bij afwisseling meer sprekers, en telkens ingeleid en vervangen, soms ook wel flaauw vergezeld, door muzijk. Meermalen sedert het jaar 1830 heeft Schrijver dezes zulk een Declamatorium, zoo in zijne woonplaats *Groningen* als elders, gegeven, en is door anderen hierin later wel nagevolgd. Dat een dusdanig Declameer-concert (om het met dien naam eens te bestempelen) tot eene aangename en aesthetische tijdkorting strekken en de kunst van recitéren zeer bevorderen kan, heeft geen betoog noodig. Immers bij zulk eene gelegenheid laat zich die kunst in kracht ten toon spreiden, daar de Mondelijke Voordragt hier eenigermate het midden houdt tusschen de gewone Declamatie en die des tooneels.

Ofschoon toch ook hier de Declamator niet als tooneelspeler optreedt, en er zich voor wachten moet, om door al te theatrale gesten en stembuigingen in diens gebied en in dat van een onbepaald zoogenaamd actéren(*) geheel over te stappen, moet hij echter, even als deze, van het hoofd tot de voeten zigtbaar zijn, en daartoe op eene soort van verhevenheid staan, die geheel open en waardoor hij hooger

(*) Meer dan gewoon moeijelijk is het intusschen hier, de grenzen af te steken tusschen het te veel of te weinig, tusschen eene te theatrale en te alledaagsche Mondelijke Voordragt. Onzes inziens, (en wij hebben dit hier boven reeds meer of min gezegd, maar oordeelen het hier ter plaatse bepaaldelijk te moeten herhalen) moet de Declamator, die b.v. op een Declamatorium eene romance, ballade of een ander soortgelijk verhalend en levendig stuk reciteert, zich telkens afvragen: hoe zou iemand, die daar in het dagelijksche leven zulk een merkwaardig of treffend verhaal, zonder aan eenige kunst te denken, ons deed, zulks wel doen; verondersteld daarbij, dat hij een regt vurig, gevoelig en van hetgeen hij zeide innig doordrongen mensch was? Welke wisselingen van stem, welke bewegingen van hoofd, borst, armen, handen, voeten enz. zou hij er bij maken? Het antwoord op deze vraag zal, gelooven wij, den Declamator meer of min een' maatstaf leveren voor de wijze en de graden zijner uitspraak en gebaarmaking, indien hij daarbij slechts in het oog houdt, dat de kunst de natuur of het werkelijke even altijd wat veredelen en idéalizéren moet. Vergelijk bl. 199 en 200 en de daar aangehaalde verwijzingen tot vroeger gezegden.

dan de toehoorders geplaatst is. In een spreekgestoelte of katheder toch staande, zoo als bij gewone redevoeringen, kan men zulk een Declamatorium niet goed geven, daar de fraaiheid der Mondelijke Voordragt vooral ook verhoogd moet worden door eene gebaarmaking, waartoe het geheele ligchaam bijdraagt, en bij welke het soms noodig kan zijn, dat men een paar schreden voor-, achteruit of op zijde deinst. Voorts moet tot zulk een Declamatorium de Declamator alles wat hij reciteert volkomen goed van buiten kennen; zoo volkomen, dat hij nooit het minste gevaar loopt van te haperen of te blijven steken. Een zoogenaamde *souffleur* toch in den strengen zin des woords laat zich hier moeijelijk te baat nemen, hoe voorzigtig het evenwel zij, dat een vriend of goede kennis hetgeen men reciteert in de hand hebbe, om den Declamator, zoo hij onverhoopt met het geheugen op de eene of andere klip vast bleef zitten, weer vlot te maken. Men moet dus geene enkele seconde naar een volgend woord behoeven te zoeken, zoo men ieder woord en ieder zin in alle opzigten juist en gepast uit zal spreken(*). Dat men tot zoodanige Declamatoriën doorgaans dichtstukken uitkiest, spreekt van zelve. Maat en Rijm helpen het gevoel van behagen vermeerderen, en ook laten zich verzen verreweg het gemakkelijkst van buiten leeren. Hoogst zorgvuldig zij men hierbij in de keuze dier dichtstukken, en neme geene andere dan die tot eene indrukwekkende Mondelijke Voordragt gelegenheid geven, *en tevens voor onze stem geschikt en voor onze krachten berekend zijn.* Wij bragten hier boven, bl. 5, dit tot de Vinding in de Declamatie. Verhalende poëzij, zoo als verschillende episoden uit de *Hollandsche Natie*, romancen, balladen en soortgelijke gedichten, zijn zeer bruikbaar, schoon wij daarom in het minste niet deze en gene lyrische gedichten, elegiën en wat dies meer zij, willen buiten sluiten. Ook is afwisseling van stof altijd aangenaam. - Een noodzakelijk vereischte bij een Declamatorium voor een gemengd publiek is, dat de toehoorders eenig denkbeeld hebben van de te declaméren stukken, wijl

(*) Dit *haarfijn* van buiten leeren heeft mij op de Declamatoriën, die ik vroeger hier en elders, *alleen*, gedurende heel een avond, wel gegeven, en waarop ik meermalen tot acht, en daaronder zeer groote stukken, toe gereciteerd heb, de meeste moeite gekost, en ik twijfel er, helaas, zeer aan, of ik tegenwoordig tot die inspanning wel meer in staat zou zijn.

minkundigen anders soms niet in staat zijn, om den Declamator (vooral als het onderwerp wat onbekend is) in zijne Voordragt goed te volgen, en om zoo wel hem als het stuk zelf regt te begrijpen. Schrijver dezes ten minste heeft zich bij het geven van zulk eene voorloopige inlichting over den hoofdinhoud der door hem te recitéren stukken, door middel van een gedrukt uitvoerig programma, altijd bijzonder wel bevonden. - Voor het overige is op zulke Declamatoriën (gelijk bij al soortgelijk spreken in het publiek) Muzijk onmisbaar. Deels toch verhoogt de toonkunst, die zich vóór, tusschen, en soms voor een oogenblik gedurende het opzeggen der stukken hooren doet, het gevoel voor de schoonheden der poëzij en Declamatie, deels strekt zij den toehoorders tot afwisseling, deels verlevendigt en bezielt zij den Declamator, deels stelt zij hem in gelegenheid, om, na het uitspreken van krachtige, zijne zenuwen schokkende, en door de heftigheid der gebaren en bewegingen hem geheel achter adem soms brengende plaatsen, zich te herhalen en weer op adem te komen. Men zorge dus voor een goed bezet orkest en voor een' bekwaam bestuurder daarvan(*). Die directeur benaarstige zich daarbij, om steeds zoodanige muzijk te kiezen als met den inhoud der verzen eenigzins strookt, bij welke zij dienen moet; ten welken einde de Declamator hem vooraf niet alleen met die dichtregelen, maar ook meer of min met de wijze, waarop hij ze voordragen zal, bekend moet maken. De muzijk kan uit opera's, symphoniën en soortgelijke voortbrengselen der toonkunst ontleend worden, zoo men maar zorgt, dat ze - vooral de tusschenbeiden invallende - niet te lang zij en de Declamatie te veel afbreke. Een paar maten kunnen bij sommige gelegenheden reeds voldoende wezen. Bijzonder geschikt op Declamatoriën zijn die romancen, balladen of andere stukken, waarvoor opzettelijk muzijk vervaardigd is, gelijk mij b.v. als zoodanig ‘de Gang naar de IJzersmelterij’ en ‘de Duiker’, beiden van SCHILLER, bekend zijn. Men heeft hier niet alleen eene muzijkale inleiding en slot, mits-

(*) Veel verpligting heb ik in dezen altijd gehad aan mijn' geëerden stadgenoot, den Heer en Mr. Jonkheer S.W. TRIP, wiens muzijkale talenten hem eene bijzondere vaardigheid in het besturen van een orkest gaven en die zich telkens de moeite wel heeft willen getroosten de directie daarvan op mijne Declamatoriën op zich te nemen.

gaders eene tusschenbeiden invallende en het recitéren voor eenige oogenblikken vervangende muzijk, maar verschillende plaatsen zelve dier gedichten worden, gedurende de Declamatie, door muzijk vergezeld, die eene goede uitwerking doen kan, wanneer zij vooral *pianissimo* of zeer zacht is. Anders hindert zij de Mondelijke Voordragt en verdeelt de aandacht der hoorders. Het ware te wenschen, dat men meer soortgelijke gedichten had met opzettelijk daarvoor gecomponeerde muzijk, en dat ook sommige oorspronkelijke Hollandsche romancen of andere verhalende stukken door onze Nederlandsche componisten muzijkaal in dien trant bewerkt werden. ‘Roosje’ b.v. van BELLAMY (waarover hier boven) en meer zulke daar genoemde poëtische voortbrengselen, gelijk mede vele brokken uit de *Hollandsche Natie* van HELMERS, zouden er zeer geschikt toe zijn. - De componist moet echter zorg dragen, dat de Declamator zoo min mogelijk met het zoogenaamde tellen te doen hebbe, wanneer hij soms bij de door eenige maten muzijk afgebrokene of vergezelde Declamatie òf invallen òf zwijgen moet. Dit tellen toch is lastig, inzonderheid als hij, die declameert, geen regtstreeksch beoefenaar der toonkunst is. Ook moeten die plaatsen uit dichtstukken, waarbij, gedurende het sprekenzelf, muzijk zich hooren doet, liefst kort en in geringen getale wezen. Niet alle hoorders toch scheppen in zulk eene onmiddellijke begeleiding even veel behagen.

Dit moge over zoogenaamde Declamatoriën hier volstaan. Wij drukken nogmaals op het gezegde, dat bij alle publieke Declamatie, die eenigzins poëtisch, feestelijk en plegtstatig zal zijn, muzijk in meerdere of mindere mate niet ontbeerd kan worden, daar niets zoo zeer als zij in staat is eene verhoogde stemming der ziel op te wekken, ja, de Mondelijke Voordragt van een gedicht zonder haar iets koels en nuchterens heeft. Tot eene regt dichterlijke en treffende Declamatie in het publiek zijn drie dingen noodzakelijk: 1) muzijk, 2) de tegenwoordigheid ook van vrouwen, en 3) lamp- of kaarslicht. Men kan, mijns achtens, voor eene aanzienlijke schaar, maar bij den dag en zonder dat eenig vrouwelijk oor naar ons luistert, zoo min *con amore* recitéren als tooneel spelen. En wat de toonkunst aangaat, zelfs bij redevoeringen, in letterkundige maatschappijen en soortgelijke bijeenkomsten gehouden, zoo die redevoeringen maar eenigermate aesthetisch zijn en ook

door toehoorderessen bijgewoond worden, mag muzijk, al is ze dan ook maar schraal en sober, nooit ontbreken. Het heeft mij dus wel eens zeer bevreemd, dat in hoogst aanzienlijke steden van ons Vaderland - *Groningen* moet echter volstrekt daartoe niet gebragt worden - soms op zulke genootschappen, sierlijke proza en verzen werden uitgesproken, zonder dat gedurende heel den tijd der vergadering een enkel speeltuig zich hooren deed. Muzijk en Poëzij, en hetgeen de laatste eerst regt in haren luister kan doen uitblinken, de Declamatie, zijn tweeling-, of, wil men, drielingzusters, die nimmer geheel moesten worden gescheiden, daar de kracht en bevalligheid der eene steeds door die der twee andere verhoogd wordt. Ook zijn wij overtuigd, dat hij, die volslagen onverschillig is voor de bekoorlijkheden en glimlachjes van ééne dier Gratiën, nooit een *in allen deele* regt beminnaar en lieveling der twee overige wezen kan. Hij ten minste, die *niet het allerminste*(*) *gevoel* heeft voor eenigerlei zang en snarenspel, moge opstellen over dagelijksche, meer drooge onderwerpen goed voordragen, nooit zal hij *in alle soorten* der Mondelijke Voordragt uitmunten. Of valschheid, of eentoonigheid van Declamatie zal voorzeker, hoe krachtig en welluidend zijne stem zijn moge, zijne onmuzijkale geaardheid op den duur aan kunstkenners verraden. Bij de Ouden werd dus de beoefening der muzijk als een nuttig hulpmiddel tot de vorming van een' groot redenaar beschouwd(†).

(*) Men geve vooral klem aan die woorden: *niet het allerminste gevoel;* - en zulke anti-melomanen zijn er al zeer weinig. Van wien toch zou men durven beweren, dat hij nooit door eenig gezang, door eenigen toon van een speeltuig of van welk ander onbezield of bezield geluidgevend voorwerp getroffen werd of getroffen zou kunnen worden? Men is nog niet ongevoelig voor de melodij en harmonij der toonen, al schept men juist geen behagen in lange symphoniën of in al de bokkesprongen of *capriccio's* onzer nieuwerwetsche heksenmeesters op de viool. - Voor het overige wane niemand, dat bij al den lof, dien ik in dit geschrift aan de toonkunst gegeven heb, ik zelf zulk een beoefenaar van haar genoemd mag worden. Op wat zingen na, dat ik in vroeger jaren wel plag te doen, heb ik mij (van achteren tot mijne groote spijt) met die beoefening luttel bezig gehouden. Het hooren echter van fraaije muzijk, vooral van bijzonder fraaije vokaalmuzijk, is altijd nog een waar banket voor mijne ooren, en niets, zelfs niet het schoonste treur- of tooneelspel, gaat mij boven eene goede Opera.

(†) Vergelijk hier QUINCTILIANUS *de Instit. Orat.*, Lib. 1, cap. 10, no. 9, waar hij breedvoerig over de muzijk handelt en van den prijs gewag maakt, dien de Grieksche en Romeinsche oudheid aan hare beoefening hechtte. Zie voorts hetgeen hier boven, bl. 8 en 9, over de Toonkunst aangestipt is.

§ 86.
Iets over het gewone overluid lezen.

Men kan dit den ondersten trap der Mondelijke Voordragt of eene Declamatie op kleiner schaal noemen, die, al zittend, voor weinig personen en zonder bijvoeging van gebaren plaats heeft. Zij vereischt dus minder uitzetting van stem en kan zelfs over de eenvoudigste onderwerpen loopen. Immers ook nieuwspapieren, brieven en soortgelijke opstellen leest men hard op voor, dat zeker geen regtstreeksch declaméren heeten kan, schoon wij daarmede volstrekt niet beweren willen, dat men tevens niet stukken van verhevener inhoud, zoowel in poëzij als in proza, op die wijze voor kan lezen. Anders volgt het gewone overluid lezen in vele opzigten alle regels en wetten, die voor de Declamatie in haren hoogeren zin gegeven worden, en Zuiverheid, Duidelijkheid, Waarheid, Welluidendheid, Afwisseling, Juistheid en de overige eigenschappen en sieraden der Mondelijke Voordragt in het algemeen, moeten ook in het gewone lezen uitblinken.

Somtijds zelfs kan een lezer, met eene wel buigzame en omvangrijke, maar niet bijzonder sterke stem begaafd, nog fijner kunst in de leiding en buiging harer toonen naar den aard van iedere zinsnede en elk woord, dat hij leest, ontwikkelen, dan iemand, die voor een talrijk publiek in een groot lokaal, b.v. in eene kerk of soortgelijk gebouw, spreken moet, en wiens welluidendste modulatiën en schilderachtigste gebaren bij wat verafzittende hoorders onopgemerkt blijven; ja, die dikwerf door de kracht van stem, die hij aan te wenden heeft, die meerdere afwisseling en zoetvloeijendheid, dat nu eens donderende, dan liefelijk zuizende aan haar moeijelijk bijzetten kan. Dit is ook de reden, dat men Declamatoriën, waarover wij zoo straks gesproken hebben, wel in eene ruime, maar evenwel niet al te ruime, niet al te kerkachtige of te veel in de lengte gebouwde zaal geven moet(*), even als een te groot tooneelgebouw voor de Mondelijke Voordragt en het spel van den acteur aller-

(*) Zoo komt ons de Concertzaal van *Felix Meritis* te *Amsterdam* zeer geschikt, maar die van het zoogenaamde *Odéon* door hare te groote langwerpigheid vrij ongeschikt voor een Declamatorium voor, gelijk wij dit laatste bij eigen ondervinding weten.

schadelijkst is. Men kan uit dien hoofde ook van de Declamatie eens kanselredenaars, die in een' hemelhoogen, uit holle gewelven zamengestelden Gothischen dom spreekt, niet die kunstmatigheid vorderen, die op een Declamatorium gevorderd worden kan. - Doch om tot het gewone hard op lezen terug te keeren, juist dat men er - de onwillekeurige beweging der gelaatstrekken daargelaten - geene gebaren bij behoeft te maken, zulks kan den lezer nog des te meer op het wel besturen zijner stem doen letten, en hem voor het stijve en gedwongene voorkomen behoeden, dat de Declamatie van hen aankleeft, die met hunne armen, handen en houding, als zij, staande, spreken, verlegen zijn; eene verlegenheid, die men bij aanvangers al ligtelijk aan zal treffen. Van den anderen kant heeft het bloot zittend lezen voor sterke stemmen wel eens dat nadeel, dat die stemmen, zullen zij in eene kamer of soortgelijk vertrek niet te hard klinken, wat veel gedempt moeten worden en daardoor verhinderd, om zich in al hare kracht en in al haren luister te vertoonen. Zulk een lezer staat dan gelijk met zangers als een RUBINI, een VRUGT en soortgelijken, wier talent eerst regt in eene ruime zaal en voor een talrijk publiek, minder in eene gewone kamer, schitteren kan.

Met overluid, zonder gebaren te lezen, en terwijl men allengskens van de eenvoudigste proza tot de vurigste welsprekendheid en poëzij opklimt, moet hij, die zich op de Declamatie in haren volledigen zin toelegt, een' aanvang maken. Als hij in dat lezen genoegzaam geoefend is, kan hij tot de laatstgemelde hoogere, sterkere Mondelijke Voordragt overgaan en aan haar allengskens die gebaarmaking leeren paren, die, schoon in oneindig flaauwer trekken, hetzelfde voor het oog afschildert, wat de stem voor het oor poogt af te malen.

§ 87.
Nog eenige algemeene Slot-aanmerkingen over de Declamatie en over de beste wijze om zich voor haar te bereiden, zich in haar te oefenen en in haar te slagen.

Wij hebben thans de voornaamste eigenschappen of vereischten eener goede Declamatie nagespoord, en aangetoond, hoe-

danig de Uiterlijke Welsprekendheid of Mondelijke Voordragt zijn moest, om op Zuiverheid, Duidelijkheid en Fraaiheid aanspraak te kunnen maken. Thans nog iets over deze en gene hulpmiddelen, voorbereidingen en voorzorgen, die ons zulk eene kunst van recitéren kunnen doen verwerven en haar met een' gelukkigen uitslag in praktijk doen brengen. Het moge tot uitbreiding strekken van hetgeen daarover hier boven reeds ginds en elders is aangestipt.

Ongemeen groot was de moeite, die er bij de Ouden, vooral ook bij de Grieken besteed werd, om van der jeugd aan den aanleg voor de Mondelijke Voordragt bij toekomstige redenaren te bevorderen. Allerlei kunsten en wetenschappen werden daartoe te hulp geroepen, en reeds in de teederste kindschheid werden de spraakwerktuigen geoefend, om zuiver, duidelijk en welluidend te leeren spreken. Men behoeft QUINCTILIANUS en andere schrijvers over de rhetorica of redekunst slechts op te slaan, om daarvoor de bewijzen te vinden. Zoo b.v. moesten de kinderen bij den Spraak- of Letterleeraar of Grammatistes telkens eene reeks van zwaar uit te spreken woorden of verzen (*χαλεπά*, *στίχοι χαλεποί*(*), gelijk men ze noemde) op het vaardigst achtereen opzeggen, ten einde het spraakorgaan reeds vroegtijdig lenig of smijdig en vlot ter tale worden mogt. Vergel. hier boven § 27. Op de zuivere uitspraak van iedere letter werd naauwkeurig gelet; de spraakleer grondig onderwezen; ook het onderwijs in de muzijk als heilzaam beschouwd, om het gehoor te verfijnen en zich een' zangerigen, welluidenden toon van stem te verwerven. Zelfs het dansen (*ὄρχησις, saltatio*) werd niet verwaarloosd, daar men begreep, dat deze kunst, vooral in die uitgebreidheid, waarin ze bij de Ouden geleerd werd - bij wie ze in eene soort van pantomime of mimiek met het geheele ligchaam bestond - bevalligheid en uitdrukking aan houding en bewegingen geven en dus op het innemende en sierlijke der gestalte en gebaar-

(*) Zie QUINCTIL., Lib. I. c. I. no. 37, waar hij zegt: *Non alienum fuerit exigere ab his aetatibus*, *quo sit absolutius os et expressior sermo*, *ut nomina quaedam versusque affectatae difficultatis*, *ex plurimis et asperrime coëuntibus inter se syllabis catenatos*, *et velut confragrosos*, *quam citatissime volvant: χαλεποί Graece vocantur. Res modica dictu: qua tamen omissa*, *multa linguae vitia*, *nisi primis eximuntur annis*, *inemendabili in posterum pravitate durantur.*

making van den toekomstigen redenaar een' gunstigen invloed te weeg brengen konde. Hetzelfde gold van de door Grieken en Romeinen zoo hoog gewaardeerde Gymnastiek. Zoo nam men voorts ook' de toevlugt tot een' bekwaam tooneelspeler(*), om van hem in het recitéren en gesticuléren, zonder tooneelspelachtige overdrevenheid evenwel, onderwezen te worden, waarbij men tevens het geheugen door veelvuldig van buiten leeren en de kunstgrepen der Mnemoniek trachtte te oefenen. Van het hoogere en bepaaldelijk gezegde rhetorische onderwijs in zijn' geheelen omvang behoeven wij niet eens te spreken, evenmin als dat voorts de zoogenaamde declameerscholen door de jongelieden vlijtig bezocht en de redevoeringen van bekwame redenaren gestadig door hen bijgewoond werden. Kortom, op allerlei wijzen maakten zij, die in het publiek eens spreken moesten, zich niet alleen wat de innerlijke, maar ook wat de uiterlijke Welsprekendheid of Declamatie betrof, voor deze hunne taak gereed, en geen wonder derhalve, dat zij er later uitnemend in slaagden. - Ofschoon wij nu in onzen tijd dit alles wel zoo niet kunnen navolgen, en ook de Declamatie bij ons niet op dien prijs wordt gesteld als bij de Ouden, past het ons echter het spoor van dezen, ten minste eenigermate, te drukken en naar vermogen ons best te doen, om de gaven van ziel en ligchaam, die wij van de natuur voor de Mondelijke Voordragt ontvangen hebben, aan te kweeken, van gebreken te zuiveren en meer en meer uit te breiden. Zie hier eenige korte voorschriften, 1) of tot de voorbereiding; 2) of tot de oefening; of 3) tot het wel slagen in de Declamatie betrekkelijk.

a) Daar niemand in de Mondelijke Voordragt kan uitmunten, of hij moet smaak en gevoel bezitten, zoo trachte men door alles, wat daartoe dienstig zijn kan, dien smaak en dat gevoel op te wekken, te verfijnen en te veredelen. Het vlijtig lezen en beoefenen der werken van redenaren, dichters en andere soortgelijke schrijvers, de beschouwing der voort-

(*) Over den *Comoedus* of tooneelspeler, die de jongelieden onderwees, zie men QUINCTIL., *lib.* I, c. XI, die in het gemelde eerste boek zijner Welsprekendheidslessen over meer andere voorbereidende wetenschappen en kunstoefeningen handelt. Vergelijk hier voorts den Heer BOGAERS in zijne uitmuntende, hier boven, bl. 9, aangehaalde prijsverhandeling over de uiterlijke Welsprekendheid, bl. 205 en volg.

brengselen van schilder- en beeldhouwkunst, het aanhooren, zoo al niet het meê helpen uitvoeren van instrumentale en vokale muzijk, de omgang met beschaafde, welopgevoede lieden, dit en veel anders, geschikt om de gewaarwordingen van het schoone en verhevene aan te kweeken, kan ons dat schoone en verhevene ook in de Declamatie leeren uitdrukken en door beschaving van ons innerlijk ook voordeelig op ons uiterlijk, op de leiding onzer stem, op het bestuur onzer houding en gebaren werken. Een ruw, plomp, met kunst en wetenschap geheel onbekend en slechts voor grof-zinnelijke genietingen vatbaar mensch, hoe zou hij ook, in weerwil der beste stem, eene goede Mondelijke Voordragt hebben kunnen? Aesthetische en tevens zedelijke vorming in het algemeen is dus een hoofdvereischte voor elken Declamator. Vergelijk hier hetgeen wij in § 6 aangestipt hebben.

b) Daar het bij alle lezen en declaméren in de eerste plaats op de stem aankomt, trachte men die stem zóó te vormen, dat zij in staat is om alles, wat tot eene zuivere, duidelijke en fraaije Uitspraak of Pronuntiatie vereischt wordt, ten uitvoer te leggen. Nu kan echter, gelijk wij hier boven zagen, de stem van nature òf vrij van gebreken, òf met gebreken behebt zijn. In het laatste geval beginne men met, *zoo mogelijk*, die gebreken, van welke wij er vroeger onderscheidene hebben opgenoemd, te verbeteren; want zoo lang men geen gaaf spraakwerktuig bezit, kan men moeijelijk aan de verfraaijing daarvan denken. Hier zouden wij thans nader over verschillende middelen kunnen uitweiden, om eene slechte geaardheid der stem geheel of ten deele weg te nemen, b.v. om eene zwakke stem te versterken, eene temerige, hakkelende en stamelende radder en gladder te maken, eene ruwe te verzachten, eene schorre en grove te verfijnen, eene doffe te verhelderen, aan eene, die beperkt van toonen is, meer omvang te geven; kortom, in het algemeen eene halsstarrige stem tot gedweeheid en onderwerping te dwingen. Tevens zouden wij kunnen handelen over hetgeen strekken kan, om een' korten adem langer, eene krachtelooze borst krachtiger te maken, met één woord over alles, waardoor in dit of dat opzigt min geschikte spraakdeelen eene meerdere geschiktheid en bruikbaarheid voor de Declamatie erlangen kunnen. Wij zouden

daarbij in bijzonderheden kunnen herinneren, hoe DEMOSTHENES en andere groote redenaren, sprekers en Declamatoren(*) aanvankelijk of zelfs bij voortduring niets minder dan geheel vrij van natuurlijke gebreken in hunne stem, adem, houding en wat dies meer zij waren, en welke pogingen zij met den gelukkigsten uitslag al aangewend hebben, om die feilen te verbeteren. Tevens zouden wij melding kunnen maken van hetgeen men doen en laten moet, om eene van natuur gezonde en ter Mondelijke Voordragt geschikte stem ook te behouden, waarbij wij op het voorbeeld zouden kunnen wijzen, dat Grieken en Romeinen ons te dezen aanzien gegeven hebben. Dit eene en andere zou ons echter tot eene grootere uitvoerigheid verpligten dan dit geschrift toelaat, en ons hier en daar ook op het ons vreemde grondgebied van den natuur- en geneeskundigen leerstoel moeten doen overtreden. Wij stippen dus hier in het algemeen slechts aan, dat een dagelijks herhaald bedaard en langzaam hardop lezen, dat dagelijksche pogingen, om letter voor letter zuiver uit te spreken en telkens die letteren of lettergrepen, voor welke wij stuiten, op nieuw te doen hooren, dat goed den mond te openen, geene syllaben in te slikken, de stem op het einde der volzinnen niet te veel te laten zinken, perioden te nemen, waartoe een lange adem vereischt wordt, overluid in de open lucht en al gaande soms te recitéren om den adem te versterken, deskundigen en boeken te raadplegen, die over de gebreken der spraakwerktuigen geschreven zijn, dat, zeggen wij, dit en wat er van dien aard al meer zij, dikwerf vermogen zal, natuurlijke gebreken, zoo dan al niet met wortel en tak uit te roeijen, toch te besnoeijen en minder in het oogloopend en aanstootelijk te maken; kortom, ons

(*) In een stukje over de tooneeldeclamatie in eene *Revue des Revues*, waarvan het nummer mij ontschoten is, werden onlangs met naam en toenaam verscheiden der beroemdste vroegere en latere Fransche tooneelkunstenaren en tooneelkunstenaressen, als: LE KAIN, LE COUVREUR, CLAIRON en anderen opgenoemd, die allen oorspronkelijk het eene of andere gebrek in hunne stem bezaten, maar door onvermoeide pogingen niet alleen het stuitende daarvan weggenomen hadden, maar soms zelfs uit die gebreken schoonheden hadden doen ontspruiten. Men vergelijke het op bl. 66 aangestipte over den tooneelliefhebber, dien ik mij uit mijne jeugd herinner, en die, schoon de *l* niet goed kunnende uitspreken en b.v. *pruim* voor *pluim*, *overreden* voor *overleden*, *ram* voor *lam* enz. zeggende, toch in zijne kunst uitmuntte.

allengskens in onze stem een zoodanig instrument te verschaffen, als op zich zelf gaaf en onberispelijk is en nu slechts den kunstenaar vereischt, die het zóó bespelen kan als het bij elke gelegenheid bespeeld moet worden.

c) Heeft nu iemand namelijk zulk eene òf oorspronkelijk reeds goede òf door de kunst van gebreken gezuiverde stem, zoo moet hij die op alle wijze oefenen, om al zulke geluiden voort te brengen als bij eene volkomen juiste Mondelijke Voordragt te pas kunnen komen. Met andere woorden: hij moet zijne stem zoo buigzaam maken als mogelijk, zoodat ze de geheele schaal van hoogere of lagere, hardere of zachtere, snellere of langzamere toonen met vaardigheid doorloopen kan, om hetzij juichend, hetzij klagend, hetzij smeekend, hetzij gebiedend, hetzij streelend en vleijend, hetzij tergend en schimpend, hetzij door het vrolijke en levendige, hetzij door het doffe en sombere harer galmen ten eenenmale èn met het geheel èn met elk gedeelte van hetgeen hij voordraagt, ja, met elken zin, zinsnede of woord daarvan, te strooken. Zijn oor moet hem tot op een half, kwart en achtste deel toe den regten toon, dien hij aangrijpen moet en die in de spraak soms nog genuanceerder zijn kan dan in den zang(*), doen gevoelen, opdat hij de fijnste schaduwingen der gedachten uitdrukken en geheel zijne ziel in zijne Mondelijke Voordragt overstorten kunne. Wij herhalen: hiertoe wordt veel oefening vereischt, zoowel oefening van voortdurend recitéren in het algemeen als van recitéren van dit of dat bepaald stuk in het bijzonder. En dit op het oog houdende, kan men begrijpen, hoe men van beroemde tooneelkunstenaren wel geboekt vindt, dat zij dagen achtereen moeite deden, om deze of gene treffende zinsnede uit een treurspel of een ander dergelijk stuk goed te leeren uitspreken, ja, dat een hunner verklaarde, in zijn geheel leven slechts eenmaal regt tevrede geweest te zijn over de wijze, waarop hij de woorden *Zaire! vous pleurez* uit zekere bekende Fransche tragedie geuit had. Inderdaad het zoogenaamde vocalizéren of geluid-wijzigen bij eene in allen

(*) *Je ne crains pas d'avancer* (wordt ergens in een Fransch geschrift gezegd) *que l'art du tragédien*, *largement conçu*, *exige un apprentissage vocal aussi pénible que celui du chanteur*.

deele kunstmatige Mondelijke Voordragt vereischt misschien niet minder oefening dan dat bij den zang.

d) Wat de Gebaarmaking betreft, men trachte vooreerst zich te gewennen, om als men staande iets declameert en zich verbeeldt eene rij van toehoorders daar voor zich te hebben, eene ongedwongene houding aan te nemen, waarbij men noch te veel voor-, noch te veel achterover helle, noch te sterk zich op zijde keere, noch het hoofd scheef houde en wat dergelijke feilen, waarover hier boven gesproken is, meer zijn. Hierbij bewege men zich niet te springend en, gelijk het gemeenzaam wel genoemd wordt, te kakkerlakachtig nu regts dan links, maar met bedaardheid zich draaijende, verdeele men als het ware zijne blikken dan over dit dan over dat gedeelte der toehoorders, hierbij met betamelijke vrijmoedigheid hen aanziende en niet, zoo als aanvangers gewoon zijn, telkens in de lucht staroogende. Armen en handen leere men zonder stijfheid bewegen en noch te korte en bekrompene, noch te plompe en te wijd van zich afslaande gebaren (waarover CICERO ergens spot) daarmede maken. Men passe ook op, gelijk hier boven, bl. 143, gezegd is, om de handen niet te hoog boven het hoofd te heffen of te wild en onophoudelijk met haar in de lucht te schermen. Kortom, men benaarstige zich om karig te zijn met zijne gebaren, en er liever te weinig dan te veel, liever te langzame dan te radde te bezigen. Heeft men zich eerst deze en gene algemeene gesten eigen gemaakt, die bloot dienen moeten, om ons niet naar een onbezield standbeeld te doen gelijken, maar die in niets anders dan in kleine zwaaijingen met de regter- of linkerhand behoeven te bestaan, zoo oefene men zich verder ook in wat meer uitdrukkende en schilderende gebaren, onder beding echter, dat men zich voor die kinderachtig-nabootsende soort wachte, van welke hier boven, bl. 145, een paar staaltjes zijn bijgebragt. Men neme dus het eene of andere bepaalde stuk en ga na, welke schilderende ligchaamsbewegingen hier en daar in hetzelve met gepastheid zouden kunnen aangewend worden. Bij dit alles kan het gebruik van een' grooten spiegel, die ons beeld van het hoofd tot de voeten of ten minste halver lijve terugkaatst, zijn nut hebben. Men kan dan toch zien, hoe zich onze houding voordoet, of onze gebaren de vereischte losheid en be-

valligheid bezitten, of wij ook soms onder het recitéren leelijke gezigten trekken en de spieren des gelaats bij hartstogtelijke plaatsen op eene te sterke en onaangename wijze (of wat men in het Latijn *vultuosum* noemt) verwringen. Wil een onderwijzer of vriend zich verledigen, om ons zijn oordeel over ons voorkomen en onze gesten mede te deelen, des te beter. Wij zelve zijn toch maar al te zeer geneigd om, ook in den spiegel, onze gebreken over het hoofd te zien.

e) Nimmer trede men in het publiek op, om iets, dat van eenig belang is, bij monde voor te dragen, of men hebbe het eerst zoo gelezen, herlezen en bestudeerd, dat men het voor het oor en verstand zijner hoorders zuiver en duidelijk, en voor hun gevoel op eene treffende wijze recitéren kunne. Daartoe geve men acht op elken zin en periode, die in zulk een stuk voorkomt, en ga, volgens al het hier boven gezegde, na, hoe ze èn op zich zelve èn in hun' zamenhang met voorgaande en volgende zinnen zóó te declaméren zijn, dat hun inhoud volkomen zoowel intellectueel als akustisch verstaan worde. Men onderzoeke dus, welke woorden den redeaccent vorderen, waar en welke pauzen noodzakelijk zijn, hoe men den adem over lange zinnen te verdeelen hebbe, of dit of dat gezegde vragender dan niet vragender, uitroepender dan niet uitroepender wijze, in boert of in ernst, gemeend zij. Nadat men dus in de eerste plaats geleerd hebbe het stuk grammaticaal, prozodisch en logisch goed te lezen, zie men nu ook, hoe men het oratorisch, pathetisch en aesthetisch goed declaméren kunne. Men ga na, waar men rasser, waar langzamer, waar hooger, waar lager, waar zachter, waar harder moet spreken en toetse alles aan de regelen, die over de Juistheid van Declamatie hier boven zijn opgegeven. Kortom, men ga te werk als een schilder, die, na eerst gezorgd te hebben, dat alles op zijn tafereel zuiver geteekend en duidelijk van omtrekken zij, zich thans aan het leggen der schaduwen en der verschillende kleuren zet, en berekent, wat in het licht, wat in het donker te plaatsen is, en welke soorten van heldere of doffe verwen op de onderscheidene gedeelten zijner schilderij vereischt worden. Schroomt men niet, om in het schrift of boek, waarin hetgeen men voordraagt te lezen staat,

met potlood of inkt teekenen te maken, zoo onderhale men de woorden, die bijzonderen nadruk behoeven, trekke de zinnen of zinsneden, die in éénen adem uitgesproken moeten worden, voor het oog met eene omhaallijn aaneen, plaatse hier en daar merken ter aanduiding van de kortere of langere pauzen, zette aan den rand de muzijkale kunsttermen van *adagio*, *allegro*, *largo*, *forte*, *piano* of welke andere uit- of inheemsche uitdrukkingen men verkiezen moge, om te kennen te geven, wat roerend en zacht, wat forsch en krachtig, wat verheven en statig, wat gemeenzaam, vrolijk en levendig, enz. te recitéren is; kortom, men behandele zulk een te declaméren stuk op dezelfde wijze, als een virtuoos met eene aria of sonate te werk gaat, die hij zingen of spelen moet, en waarbij hij op de inlichtingen acht geeft, die de componist boven verschillende plaatsen gezet heeft. Indiervoege alleen kan men aan zich zelven en aan ware kunstkenners eenige voldoening geven. Van den grooten hoop, die tevrede is, als er maar door dik en dun heen geschreeuwd, getierd en gebulderd wordt, behoeven wij hier niet te gewagen. - Ook de gesten moet men daarbij vooraf zich meer of min uitkiezen, ten minste de zoodanige, die eenigzins expressief of uitdrukvol en schilderachtig kunnen zijn; - terwijl men intusschen zorg drage, dat, als men nu werkelijk in het publiek optreedt, men aan geene gebaarmaking meer behoeft te denken en de bestudeerde gest geene sporen van voorafgegane studie en daardoor stijfheid verrade.

f) Wil men voor het overige iets regt goed in het openbaar en al staande voordragen, zoo trachte men het naauwkeurig van buiten te kennen. Zonder dat is geene in allen deele kunstmatige Declamatie mogelijk, gelijk wij hier boven, toen wij over zoogenaamde Declamatoriën spraken, reeds met een woord opmerkten. Het van buiten kennen maakt den Declamator in de geheele leiding zijner stem en in al zijne bewegingen ruimer, vrijer, ongedwongener, juister. Het gunt hem eene opgehevene houding te bewaren, en niet telkens te moeten bukken om in zijn papier of boek te zien. Het veroorlooft hem dus de blikken onophoudelijk op de toehoorders te vestigen en derwaarts te laten rondweiden, werwaarts zij rondweiden moeten. Het

behoedt hem voor de verlegenheid en bedremmeling, waarin hij anders soms geraakt, als hij eene zinsnede of woord niet vlot lezen kan of bij vergissing een' regel overspringt. Om kort te gaan, het heeft onberekenbare voordeelen. Ik beken echter, dat zulk een van buiten leeren in prozastukken, b.v. in leer- en pleitredenen, redevoeringen of verhandelingen en in andere opstellen van dien aard moeijelijk is, en voeg er eerlijk bij, dat ik er zelden, wat zulke soorten van proza betreft, in heb kunnen slagen. Maar ik spreek hier vooral van verzen en van gelegenheden, waarbij de Mondelijke Voordragt de hoofdzaak is, en men - mag ik het zoo eens heeten? - declameert om te declaméren. Kan men onderwijl ook al een stuk in proza, eene preek, pleidooi, verhandeling of zoo iets dergelijks niet geheel uit het hoofd leeren opzeggen, zoo beproeve men in allen gevalle het voor een deel te doen. Daar ten minste passe ieder spreker of redenaar met de grootste zorgvuldigheid op, dat hij zijn schrift gemakkelijk kunne lezen, en niet, gelijk men maar al te dikwerf in letterkundige genootschappen of waar elders ziet gebeuren, bij volslagen verzuim van een voorafgaand behoorlijk, nazien, ieder oogenblik hapert of stottert. Dit is een schandelijk gebrek en waarmede men al zeer weinig achting voor zijne hoorders aan den dag legt.

g) Voorts, hoe beuzelachtig deze opmerking in sommiger oog misschien ook schijnen moge, men lette, als men in het publiek spreken of recitéren moet, op zijne kleeding en uiterlijken tooi. QUINCTILIANUS, de beroemde Romeinsche redekundige, heeft het ten minste niet beneden zich gerekend in zijne Welsprekendheidslessen daarover een paar woorden te laten vallen. Vergelijk de hier boven uit hem aangehaalde plaats, bl. 151. Voor slordigheid en boerschheid van kleedij wachte men zich dus evenzeer als voor een' te verwijfden opschik. Alles zitte ons net en tevens gemakkelijk aan lijf en leden. Niets hebbe een' averegtschen, stijven draai. Daarbij zij men er tegen op zijne hoede, om door morsige handen en lange, zwartgerande nagels den toehoorders en toehoorderessen aanstoot te geven, of hen door een' ruigen, ongeschoren baard, ongekemde haren en vuil linnen te ergeren. In dit en meer soortgelijks betrachte men het fatsoenlijke en welvoegelijke.

h) Tevens zij hier nog in het algemeen over de oefening en voorbereiding tot de Mondelijke Voordragt aangestipt, dat, behalve de over haar te raadplegen geschrevene werken, en vooral ook behalve de lessen, die men, als daartoe gelegenheid is, zich van een' bekwaam onderwijzer moet laten geven, niets zoo dienstig zijn kan om ons de kunst van goed voorlezen en recitéren te doen verwerven als het zien en hooren declaméren van uitmuntende sprekers en redenaren. Daardoor zal men veel meer leeren dan door bloote theoretische voorschriften, want wij zullen de theorie in praktijk zien gebragt, en anderen iets goeds ziende voordoen, zullen wij pogen en allengskens in staat geraken, om het hun ook goed na te doen; even als indiervoege dilettanten of liefhebbers der zang- en toonkunst veel nut uit het hooren van groote zangers en virtuozen trekken kunnen. Hierbij wake men echter tegen die dwaze naäping van anderen, waarvan hier boven, bl. 109, gewag is gemaakt, en die men van eene oordeelkundige navolging en gepaste nabootsing wel onderscheiden moet. Met andere woorden: wij moeten den trant van goede Redenaren en Declamatoren overnemen, behoudens de eigenaardigheid van ons spraak-orgaan en van geheel onzen persoon, en onverminderd tevens de veranderingen, die tijd, plaats en omstandigheden in onze Declamatie, vergeleken met de hunne, noodzakelijk maken. Zoo heeft men wel gevraagd, of een kanselredenaar van bekwame tooneelkunstenaren iets overnemen mogt. Buiten kijf, zoowel als de staats- en balieredenaren DEMOSTHENES en CICERO van ANDRONICUS, SATYRUS, ROSCIUS, ESOPUS en andere Grieksche en Romeinsche tooneelspelers geleerd en overgenomen hebben(*), en dus in alles - en dat is niet weinig - wat de kansel met het tooneel gemeen heeft, b.v. een niet gering deel der stembuigin-

(*) Vergelijk daar over VOSSIUS *de Rhetoricae natura ac constitutione*, cap. XXI, een der uitmuntende geschriften van dien Nederlandschen letterheld van vroeger tijd, bij de duizeling wekkende hoogte van wiens geleerdheid men, als bij den reuzenbouw der piramieden, stom van verbazing opziet, en dien men met de woorden van den zelf zoo grooten FRANCISCUS JUNIUS wel eene *βιβλιοθήκη ἔμψυχος καὶ περιπατοῦν μουσεῖον* noemen mag. Welke mannen (en dat zonder staatsexamens en al die nieuwerwetsche fraaiheden) heeft toch ons Vaderland voorheen niet opgeleverd!

gen en ook verschillende gebaren. De prediker schuwe slechts het navolgen van die woeste, onstuimige kreten, die hevige bewegingen des ligchaams, die zwierige houdingen, welke alleen op het tooneel te huis behooren, en die men daarom theatraal noemt. Kortom, hij vermijde zulk eene of te pronkende of te pantomimische of te driftige en gemeenzame wijze van spreken, die noch met de waarheid, noch met de gemoedelijkheid, noch met den ernst, noch met de eenvoudigheid en achtbaarheid der kanselwelsprekendheid overeenstemt, en die aan den priester of predikant den schijn zou kunnen geven, alsof hij het woord voerde niet om te stichten, maar om te vermaken, met allerlei uiterlijke vertooning te pronken en daartoe eene soort van rol op den predikstoel te spelen. Vergelijk het aangemerkte hier boven, bl. 204. - Omgekeerd kan ook een tooneelkunstenaar van een' groot kansel of staatsredenaar veel leeren.

i) Ten slotte is en blijft het eene eeuwige waarheid, dat het *pectus est*, *quod disertum facit* (het gemoed maakt welbespraakt) niet alleen op de zoogenaamde *innerlijke*, maar ook op de *uiterlijke* Welsprekendheid of Declamatie toepasselijk is, en dat alle voorschriften en voorbeelden ijdel zijn zullen, zoo zij niet in de snaren der ziel zelve des Declamérenden, in zijn van nature fijn gevoel en smaak, een' aanklank vinden (men vergunne mij deze wat uitheemsche, doch juiste spreekwijze), en daardoor uit die ziel, uit dat gemoed als van zelve weer voort- en naklinken kunnen. De kunst kan de natuur wel volmaken, maar nooit de natuur, waar zij geheel ontbreekt, scheppen, terwijl het tevens het toppunt van alle kunst is, dat zij geene kunst schijne(*). Intusschen zal de natuur, ook in de Mondelijke Voordragt, steeds de hoofdleermeesteres en in het bezit van een aantal van die stille inboezemingen, influisteringen en wenken blijven, die zich wel gevoelen, maar niet aan anderen beschrijven en mededeelen laten. Hoe ouder men wordt, hoe meer men zich hiervan overtuigen zal. Men herinnere zich hetgeen in § 6 en in de algemeene inleidende bepalingen hier boven gezegd is.

(*) *Nam si qua est in his ars dicentium*, *ea prima est*, *ne ars esse videatur*, zegt QUINCTILIANUS, lib. I, c. XI, no. 3. - Men vergelijke ook het aangestipte over Waarheid en Natuurlijkheid, hier boven bl. 110.

Van daar dan ook, dat men bij het voordragen van treffende en roerende plaatsen steeds zelf altijd geroerd moet zijn, *of ten minste aanvankelijk geweest zijn*, zoo men anderen roeren en treffen wil. Ook hier geldt het honderdmalen aangehaalde zeggen van HORATIUS:

- - - - - - - - Si vis me flere, dolendum est
Primum ipsi tibi. -
(Verlangt ge, dat ik ween, wees zelf dan eerst geroerd!)

Aanhangsel
over de Declamatie van Borger's lied: ‘aan den Rijn in de lente van 1820’

Wij hadden er half en half over gedacht, om achter dit werkje nog eenige stukken in proza en poëzij te voegen en daarbij aan te toonen, hoe zij naar de in dit boek opgegeven regelen gereciteerd of bij monde voorgedragen moeten worden. Bij nader inzien echter laten wij dit achterwege, daar zulks dit geschrift tot eene te groote lijvigheid zou doen uitdijen, en wij ook liever in vervolg van tijd, zoo de Hemel ons nog leven en gezondheid schenkt, van zoo iets een op zich zelf staand boekdeeltje maken wilden. Ter proeve hier dus slechts een enkel kort dichtstukje, om te doen zien, op wat wijze wij zulk eene Declamatorische bloemlezing (mag ik ze zoo eens heeten?) wilden inrigten. Wij nemen BORGER's even dichterlijk en oorspronkelijk als diep roerend, beknopt en door keur, schoon tevens hooge eenvoudigheid van uitdrukking onovertroffen *Treurlied aan den Rijn.* Dat de beroemde, helaas, te vroeg aan het vaderland, de kerk en de wetenschappen ontrukte Geleerde, Redenaar en Dichter dit dichtstukje ten jare 1820, bij het overlijden zijner tweede echtgenoote, maakte, is elk een bekend. Zij stierf kort na het dochtertje, van hetwelk zij bevallen was, en BORGER liet beider stoffelijk overblijfsel (nadat het lijkje van het kind weer was opgedolven) in ééne en dezelfde doodkist ter aarde besteden. Te *Katwijk* bij *Leijden*, in de buurt van welk dorp de Rijn, dáár onder den naam van ouden Rijn bekend, zich in zee verliest en de Dichter een klein buitenverblijf of optrekje had, werden ze begraven, en deze omstandigheid gaf aanleiding, dat BORGER zijne treffende versregelen tot die rivier gerigt heeft. Zij luiden als volgt:

Couplet 1.

Zoo rust dan eindlijk 't ruwe Noorden
Van hageljagt en stormgeloei,
En rolt de Rijn weer langs zijn boorden,
Ontslagen van de winterboei.
Zijn wat'ren drenken de oude zoomen,
En 't landvolk, *spelende aan zijn vloed*,
Brengt Vader Rijn den lentegroet,
Als Grootvorst van Europa's stroomen,

Die, van der Alpen top gedaald,
De stranden kust, of scheurt de dijken:
De wereld splitst in Koningrijken,
En 't Vorstlijk rijksgebied bepaalt.

2.

Ook ik heb onbewolkte dagen
Aan dezen oever doorgebragt,
En warm heeft mij het hart geslagen,
Bij 't levenslot mij toegedacht. -
Een morgen gronds, een kleine woning,
Verheerlijkt door de liefde en trouw,
Was mij en mijner brave vrouw
De lusthof van den rijksten koning,
Als wij in 't kunsteloos priëel,
Of onder 't ruim der sterredaken,
Van God en 't eeuwig leven spraken,
En dankten voor 't bescheiden deel.

3.

En nu - ik kan mijn haren tellen,
Maar wie telt mijner tranen tal?
Eer keert de Rijn weer tot zijn wellen,
Eer ik den slag vergeten zal,
Dien slag, die mij, ten tweeden male,
De kroon deed vallen van het hoofd. -
'k Heb steeds, mijn God! aan u geloofd,
En zal, zoo lang ik adem hale,
Mij sterken in uw vadertrouw,
Die nimmer plaagt uit lust tot plagen,
Maar toch, het valt mij zwaar te dragen
Dien zwaren last van dubblen rouw.

4.

Te Katwijk, waar de zoute golven,
O Rijn! u wachten in haar schoot,
Daar ligt, in 't schrale zand bedolven,
Mijn kostbaar offer aan den dood.
'k Wil tranen met uw wat'ren mengen;
Belast u met dien zilten vloed!
De droeve zanger heeft geen moed
Die tranen op het graf te plengen
Der gade, nooit genoeg beschreid.
Gij, oude Rijn! wees gij mijn bode,
En voer ter rustplaats mijner doode
De tolken mijner mensch'lijkheid.

5.
Groet ook het kind, welks lijkje de aarde
Reeds had ontvangen in haar schoot,
Eer zij, die mij dat lijkje baarde,
Voor 't levenslicht haar oogen sloot.
Ik heb mijn dochtertje opgegraven,
Toen 't pleit der moeder was beslist,
En leî het in de groote kist,
En aan de borst, die 't wicht moest laven,
Dat nimmer laafnis noodig had.
Ik dacht: één huis behoort aan beiden;
Wat God vereent, zal ik niet scheiden,
En sloot in de urn den dubblen schat.

6.
Noem' hij deze aarde een hof van Eden,
Wie altijd mogt op rozen gaan,
Ik wensch geen stap terug te treden
Op de afgelegde levensbaan.
Ik reken ieder' dag gewonnen,
Met moeite en tranen doorgesloofd.
God dank, mij draaiden boven 't hoofd
Reeds meer dan vijfendertig zonnen!
De tijd rolt, als dees bergstroom, voort. -
Druk zacht mijn dooden, lijkgesteente,
En dek ook eerlang mijn gebeente,
Bij 't overschot, dat mij behoort!

Laat ons thans, volgens het gezegde hier boven, bl. 152, eerst zien, in welk een' trant dit dichtstukje over het algemeen gereciteerd moet worden, en ten tweede dit dan meer in bijzonderheden regel voor regel aantoonen. ‘Wat is de grondtoon (vraagden wij, bl. 152) in BORGER's *Treurlied aan den Rijn?*’ en het antwoord was: ‘Het diep roerende, maar het eenvoudig, zacht en kalm roerende of wat wij in onze taal het aandoenlijke heeten.’ Wij voegden er voorts bij: ‘Noch eene te statige, noch eene te hartstogtelijke Declamatie komt over het algemeen in dit dichtstukje te pas. Men verknoeit het door beiden.’ - Ja, herhalen wij hier: aandoenlijkheid en eenvoudigheid moeten de Mondelijke Voordragt van deze versregelen kenmerken, moeten de zoogenaamde *dominante* in den toon hunner Declamatie zijn. Geen luidruchtig oratorisch gegalm, geen hoogdravend pathos, geene theatrale houding en kunstige treurspelers-gebaren, geene gillende hartstogtelijke uitboezemingen moeten er bij gehoord of gezien worden. Dit alles zou met de gedachten en woorden van het stukje evenzeer strijden. Het zou zijn een praal- en pronkziek rouwgewaad aan iemand aantrekken, die in zijne stille, diepe droefheid warsch is van zulk eene pracht en nie-

mand het oog op dien ronwtooi begeert te doen vestigen. Kortom, het geheele vers moet meer *voorgelezen* dan *gedeclameerd* worden, weshalve de Voordragt schier even goed zittend als staande zou kunnen plaats hebben.

Intusschen neemt het hier gezegde niet weg, dat deze algemeene hoofdtoon van aandoenlijkheid en eenvoudigheid eenigzins verschillend gewijzigd moet worden in de drie hoofddoelen, waarin het stukje zich splitsen laat, vooreerst namelijk in de inleiding, die den inhoud van het eerste en tweede couplet uitmaakt, ten tweede in de beschrijving en het verhaal van het zwaar verlies, dat de Dichter geleden en wat hij hierbij gedaan heeft, (welk eene en andere in couplet drie, vier en vijf vermeld wordt) en ten derde in de gevolgtrekking en den wensch, waarmêe hij zijne versregelen eindigt, en die in het laatste of zesde couplet vervat zijn. Van deze drie deelen vereischt de inleiding, hoezeer ook haar reeds eene zwakke tint van weedom kleuren moet, toch vergelijkender wijze nog iets meer onverschilligs en kalm verhalends van toon, hier en daar zelfs nog gemengd met een flaauw doorbrekend gevoel van vreugde bij de herinnering van verleden geluk. De toon van diepe, schoon stille en zachte droefheid moet dan echter in de tweede afdeeling overal met verschillende buigingen en modulatiën doorklinken, terwijl eindelijk in het slot-couplet of in de derde afdeeling aanvankelijk eene soort van bitter-weemoedigen wrevel heerschen moet, die zich door eenige versnelling en iets korter-afgestootens, (iets *staccato's*, om het zoo te noemen) in de Mondelijke Voordragt kenmerke, maar zich evenwel vervolgens oplosse in den op zachten, slependen toon, (of *legando*, gelijk, meen ik, de toonkunstenaars zeggen) uit te spreken wensch of liever verzuchting, dat de grafzerk 's Dichters geliefde dooden ligt drukken en ook eerlang hem zelven dekken moge.

Dit over de Declamatie van BORGER's treurlied in het algemeen, en over die der hoofdafdeelingen van hetzelve. Men gevoelt, dat die Mondelijke Voordragt meerendeels bij een muzijkaal *adagio pietoso*, in den beginne slechts door iets, dat meer naar een *andantino* zweemt, afgewisseld, vergeleken kan worden. Loopen wij nu echter regel voor regel of liever zin voor zin het treffend dichtstukje door, en trachten wij de fijnere wisselingen en schakéringen van toon meer in bijzonderheden op te geven.

Eerste couplet.

Zoo rust dan eindlijk 't ruwe Noorden
Van hageljagt en stormgeloei,

Reciteer dit bedaard, kalm en eenvoudig, maar evenwel reeds met een' zeer flaauwen *aanklank* (men vergunne mij 't woord) van weemoed, ten minste zonder iets van die levendige opgeruimdheid, waarmeê men anders dien aanhef, waarin van het vrolijk terugkeeren der lente gewag wordt gemaakt, lezen zoude. Men drukke wat op *eindelijk*, doe de barsche *r* in *ruw* en *Noorden* (volgens 't aangestipte op bl. 164) eenigzins hooren, en geve ook iets forschers van toon aan de

woorden *hageljagt* en *stormgeloei.* Dit eene en andere echter vooral niet te sterk en te declamatorisch, dat met den eenvoudigen hoofdtoon van het geheel en met het gezegde over inleidingen, bl. 209, lijnregt strijden zoude. - Gebaarmaking is onnoodig, of het mogt even een opheffen der regterhand zijn.

En stroomt de Rijn weer langs zijn boorden,
Ontslagen van de winterboei.

Deze regels moeten met de twee vorige als in ééne vloeijing en in nagenoeg denzelfden toon worden verbonden. Het woord *stroomt* kan wat gesleept uitgesproken en daarbij eene kleine beweging met de vlakke, horizontaal gehouden regter- of linkerhand gemaakt worden.

Zijn watren drenken de oude zoomen,

Dood eenvoudig en zonder gest. Even eenvoudig, schoon iets flaauw-opgeruimder van toon (eenigzins meer *allegramente*) dienen de met dien regel te verbinden drie volgende te klinken:

En 't landvolk, *spelend aan zijn vloed*,
Brengt vader Rijn den lentegroet,
Als Grootvorst van Europa's stroomen,

waarbij men een paar van die kleine onverschillige bewegingen, nu met de regter-, dan met de linkerhand, bezigen kan, waarvan, bl. 136, no. 3, hier boven melding is gemaakt. *Grootvorst van Europa's stroomen* kan met een weinig meer deftigheid worden gelezen. - Vooral voorts na *stroomen* niet te lang te rusten, maar dien regel schier als in éénen voortgang te knoopen aan de vier volgende, luidende:

Die, *van der Alpen top gedaald*,
De landen kust, *of scheurt de dijken*,
De wereld splitst in koningrijken,
En 't vorstlijk rijksgebied bepaalt(*).

Deze vier laatste regels voor het overige lijden om het grootsche of *grandioso* van den inhoud iets meer statigs van toon, alles echter door den grondtoon van weemoed en eenvoud van heel het stukje getemperd. Bij *der Alpen top* kan men dien aanwijzenden gest met in de hoogte voor-

(*) Zeer dichterlijk duidt BORGER hiermede aan, dat de Rijn de grensscheiding tusschen verschillende Rijken en Staten uitmaakt, scheidende b.v. bij *Straatsburg* en elders Frankrijk van Duitschland, bepalende in den *Rheingau* en andere streken, ter regterzijde het gebied van den Vorst van Nassau, ter linkerzijde dat van Hessen-Darmstadt, Rijn-Pruissen enz. enz. - Ofschoon voor het overige de Wolga, de Donau en misschien meer andere vloeden van ons werelddeel veel breeder en stouter dan de Rijn zijn, kan men den laatsten toch als de meest bekende en door alles, wat van onheugelijke tijden herwaarts op hare oevers is voorgevallen, meest beroemde en klassieke rivier van dat werelddeel, te regt den Grootvorst van Europa's stroomen noemen. - Jammer intusschen, dat hij zoo armzalig bij ons eindigt!

uitgestoken hand maken, waarvan op bl. 144, bij de aanhaling van een' dichtregel uit HELMERS, gesproken is. De tegenstelling van het vreedzame kussen der landen en gewelddadig scheuren der dijken kan door wat zachter en harder geluid (*piu piano* en *piu forte*) even aangeduid, en bij *scheurt* het gebaar van in stukken rijten, bl. 139, no. 14, vermeld, eenigermate gemaakt worden. Ook bij *splitst* laat zich, zoo men verkiest, eene kleine nabootsende beweging aanbrengen. Dit eene en andere is echter vrij onverschillig. - Aan het slot van dit couplet is eene tamelijk lange pauze noodig, om tot den overgang van het algemeene tot het bijzondere of individuéle of tot hetgeen den Dichter zelven aangaat voor te bereiden.

Tweede couplet.

Ook ik heb onbewolkte dagen
Aan zijnen oever doorgebragt,

De toon van dit couplet blijve nagenoeg dezelfde als die van het eerste, schoon, zoo mogelijk, nog eenvoudiger en (mag ik het eens zoo noemen?) met eene door de nevelen van somberheid spelende matte zonnetinteling van blijgeestigheid bij het herdenken aan vroeger geluk. - Op het woord *ik* moet bijzonder de accent worden gelegd. Men kan er de regterhand even bij op het hart plaatsen. Voorts kan ook het voorvoegsel *on-* in *onbewolkte* een weinig geaccentuéerd worden. Vrij naauw verbinde men voorts weer met deze regels de twee volgende:

En warm heeft mij het hart geslagen
Bij 't levenslot, *mij toegedacht*,

waarbij men het woord *warm* met nadruk uitspreke, doch niet verkeerd met sommigen aan *mij* eenigen toon geve. Vergelijk hier boven bl. 141. De hand kan men gedurende dien regel op het hart leggen.

De dan komende acht regels:

Een morgen gronds, *een kleine woning*,
Verheerlijkt door de liefde en trouw,
Was mij en mijner brave vrouw
De lusthof van den rijksten koning,
Als wij in 't kunsteloos priëel,
Of onder 't ruim der sterredaken,
Van God en 't eeuwig leven spraken,
En dankten voor 't bescheiden deel.

maken éénen volzin uit en vereischen dus, volgens het gezegde op bl. 239, ééne vloeijing en eene zekere gelijkheid van toon. Men ruste dus niet van belang achter *koning*, alsof de zin daar uit ware. Dit zou tegen 's Dichters meening zijn. Hij wil toch zeggen, dat in het bijzonder juist dan zijn klein buitenverblijf hem een koninklijk lustpaleis had toegeschenen, als hij er zich met zijne gade over den Almagtige en een beter leven onderhouden had. Meest alles voor het overige moet hier in de Declamatie de grootste eenvoudigheid ademen en zich schier niet boven den

toon van een gewoon gesprek verheffen. Slechts de woorden: *als wij onder het ruim der starredaken van God en het eeuwige leven spraken*, gedoogen, bij meerdere gemoedelijkheid, ook eenige meerdere deftigheid, (een weinig meer van hetgeen men in de muzijk *maestoso* noemt), bloot echter in verhouding tot het overige. *Lusthof* en *rijksten koning* hebben wat accent noodig. Gevoel van weedom en achting vibrére of trille in het uitspreken van *brave vrouw.* - Wat gebaren betreft, onbeduidende bewegingen met de handen kunnen hier en daar deze acht regels vergezellen. Zoo kan men bij het woord *God* den wijsvinger of *index* der regterhand iets opheffen, en bij *eeuwig leven* in de toekomst daarmeê wijzen. Verder valt over dit couplet niets op te merken dan dat het door eene veel langere verpoozing dan die achter het eerste gevolgd moet worden. Nu begint toch een geheel andere gang der gedachten, waartoe men den hoorder door die rust, en door eene nog somberder houding en voorkomen aan te nemen, stemmen moet. Vergelijk hier boven, bl. 79, het gezegde over de pauzen van gevoel enz.

Derde couplet.

Zie hier de tweede afdeeling van het dichtstuk. Thans, bij 't contrast van het tegenwoordige met het verledene, moet in de Declamatie de weemoed geheel doorbreken, alles echter ver gehouden van hartstogtelijk en luidklinkend gejammer. Het moet een *adagio* blijven.

En nu.... ik kan mijn haren tellen,
Maar wie telt mijner tranen tal?

'Welk een toon (zeiden wij bl. 83 hier boven) van innige droefheid moet in dat vragende, lang uit te halen, half schreijend uit te spreken *nu* gelegd, door welk een somber zwijgen, een eerst iets opgeheven, maar dan moedeloos neergebogen hoofd en ter aarde geslagen blikken moet het gevolgd worden!' - De rest des regels *ik kan mijn haren tellen* moet dan met drukking op *haren* wat sneller en levendiger (*un poco più vivace*) worden uitgesproken, maar de tweede regel: *wie telt mijner tranen tal* op het slot weer laag en slepend luiden, waarbij men de *a* in *tranen* wat rekke, in den trant eenigermate als daarvan hier boven, bl. 162, gehandeld is. De vier volgende verzen:

Eer keert de Rijn weer tot zijn wellen,
Eer ik den slag vergeten zal;
Dien slag, *die mij ten tweedenmale*
De kroon deed vallen van het hoofd.

die in éénen gang met slechts luttel pauzéring moeten doorgedeclameerd worden, vereischen, wat de derdehalf eerste betreft, anderwerf een' iets versnelden en verlevendigden toon, terwijl integendeel het laatste gedeelte van den derden en de vierde regel of de woorden *de kroon deed vallen van het hoofd* zeer getrokken, dof en dompig en met eene meer en meer dalende en vertragende stem (*ritardando* of *rallen-*

tando) klinken moeten. Men moet tevens het hoofd bij dien laatsten regel langzaam op de borst laten zinken, armen en handen neer doen hangen en dan eene lange pauze maken. - Hierna verandere men van toon en ga in dien des eerbieds en der onderwerping over, als men, de handen eenigzins vouwende en den blik hemelwaarts slaande, in ééne vloeijing op eene weemoedig-plegtige wijze en met lage stem, al biddend de woorden reciteert:

'*k Heb steeds*, *mijn God! aan U geloofd*,
En zal, *zoo lang ik ademhale*,
Mij sterken in uw vadertrouw,
Die nimmer plaagt uit lust tot plagen.

woorden, wier Mondelijke Voordragt bij diepe smart innigen ootmoed moet ademen, en waarin men *geloofd*, *zoo lang* en *sterken*, gelijk mede *vadertrouw*, wat accentuéren moet en tevens het: 'nimmer plagen uit lust tot plagen' wat gekenmerkt of gemarqueerd uit moet spreken. Dan volge weer eene pauze en hierop met eene hoog klimmende, half weenende stem, eene stem, waarin tranen hoorbaar zijn - *des larmes dans la voix* noemen het de Franschen - de woorden:

Maar toch (pauze) *het valt mij zwaar te dragen*
Dien zwaren last van dubblen rouw.

Zwaar te dragen en *zwaren last* vereischen hierbij vooral nadruk. Zoo ook het woord *dubblen*, waarmede de Dichter op het verlies van zijne eerste en tweede gade en tevens op dat van zijn kind zinspeelt. - Bij *maar toch* vergelijke men meer of min het zeggen hier boven aan den voet van bl. 83.

Vierde couplet.

Na de uitbarsting van diepe smart, waarmede het vorige couplet eindigt, en die, gelijk wij zeiden, door een' verhoogden, half schreijenden toon van stem worde uitgedrukt, ruste men voor een oogenblik met een somber zwijgen, en hierop ga de Voordragt op gedaalden toon weer tot den meer bedaarden, schoon altijd innig weemoedigen verhaaltrant over. De Dichter verhaalt toch nu, hoe hij met de lijken van vrouw en kind gehandeld, waar hij ze begraven heeft. Het eenvoudige moet hier weer bijzonder betracht worden.

Te Katwijk, waar de zilte golven,
O Rijn! u wachten in haar schoot,
Daar ligt in 't schrale zand bedolven
Mijn kostbaar offer aan den Dood.

Bij deze regels, waarin de Rijn als een levend wezen wordt aangesproken, herinnere men zich wat, bl. 137 hier boven, over soortgelijke persoonsverbeeldingen gezegd is. De personificatie intusschen is hier zeer kalm en volstrekt niet in den toon der verrukking. Men kan bij het woord *Rijn* zich voor een oogenblik op zijde draaijen, om

te doen gevoelen, dat men een afwezend voorwerp aanspreekt. Vergelijk bl. 137. Bij *Katwijk* kan men met den vinger voor zich uit of op zijde wijzen. Voor het overige heeft geen woord hier bijzonder veel nadruk noodig, of het moest *kostbaar offer* zijn. - De volgende regel:

'*k Wil tranen met uw watren mengen*,

sta meer of min op zich zelven, gelijk zoo ook:

Belast u met dien zilten vloed!

die weer de hoogste eenvoudigheid van Voordragt eischt De drie daarop volgende:

De droeve zanger heeft geen moed
Die tranen op het graf te plengen
Der Gade, *nooit genoeg beschreid.*

één geheel uitmakende, behoeven dat zelfde eenvoudige, schoon in de woorden *nooit genoeg beschreid* de stem hierbij eene smeltende teederheid aannemen en daartoe wat hooger rijzen moet. Men klemme eenigzins de uitdrukking *op het graf*, en vergelijke bij het overspringen of enjambéren des zins uit dien regel in den volgenden, hetgeen over Oversprongen of Doorloopen, bl. 228, aangestipt is. In de drie laatste regels van dit couplet:

Gij, *oude Rijn*, *wees gij mijn bode*,
En voer ter rustplaats mijner doode
De tolken mijner menschlijkheid!

klinke na eene pauze de toon weer wat lager en bedaarder dan die, waarmede het voorafgaande *beschreid* eindigde. De handen kunnen er, zoo men wil, eenigzins smeekend bij gevouwen worden. Op het tweede *gij* in *wees gij mijn bode* legge men eenigen nadruk.

Vijfde couplet.

De toon des weedoms verhooge zich aanvankelijk weer, en dat half weenende, dat als in tranen wegsraeltende, dat *lamentoso e lacrymoso*, waarvan zoo straks melding gemaakt werd, kenmerke bij vernieuwing de Mondelijke Voordragt, als de Dichter den Rijn ook bidt een' groet aan zijn kind over te brengen:

Groet ook mijn kind, *welks lijkje de aarde*
Reeds had bedolven in haar schoot,
Eer zij, *die mij dat lijfje baarde*,
Voor 't levenslicht haar oogen sloot!

Hoe eenvoudig, maar diep roerend moet dit worden uitgesproken! Bijzondere drukking voor het overige op het eene of andere woord, behalve op *kind* en iets op *zij*, wordt hier niet vereischt, en een paar

kleine bewegingen met de regterhand kunnen als gebaar volstaan. In een' nog eenvoudiger verhalenden toon moet dan het volgende luiden:

Ik heb mijn dochtertje opgegraven,
Toen 't pleit der moeder was beslist(*);
Ik lei het in de groote kist
En aan de borst, *die 't wicht moest laven*,
Dat nimmer laafnis noodig had.

Zou bij deze onopgesmukte bewoordingen een hoogdravende, hoog declamatorische Voordragt niet een ware wanklank zijn? En toch hoe veel diep gevoel moet hier in de Declamatie heerschen, vooral in die der twee laatste regels, waarin ons dat wichtje geschilderd wordt, gelegd aan de moederlijke borst, waaruit het nooit voedsel had behoeven te putten. Laat zich hier te veel weemoed en eene te smeltende zachtheid in de buigingen der wat klimmende stem en in de meerdere of mindere accentuéring van sommige woorden brengen? Na eene verpoozing volge dan weer op wat lager toon en met eene zekere aandoenlijke naïefheid:

Ik dacht: één huis behoort aan beiden;
Wat God vereent, *wil ik niet scheiden*,
En sloot in de urn den dubblen schat.

in welke regels men inzonderheid op de woorden *één huis* drukke, en voorts de tegenstelling tusschen *God* en *ik*, *vereenen* en *scheiden* sterk doe uitkomen. Bij het woord *God* kan men even naar boven wijzen, en bij *ik* de hand op de borst leggen.

Zesde of laatste couplet.

De Voordragt neme nu in deze laatste afdeeling van het dichtstukje aanvankelijk eene wat andere kleur aan. Met een' zekeren flaauwen, iets naar bittere ironie zweemenden wrevel namelijk, spreke men op eene eenigzins snelle en kort afgestooten wijze (of als het ware *sciolto* of *staccato*) de woorden uit:

Noem' hij deze aarde een hof van Eden,
Die altijd mogt op rozen gaan,

want de zin, gemeenzaam uitgedrukt, is: anderen, die nooit wederwaardigheden ondervonden hebben, hebben mooi praten van geluk en vreugde in dit leven, ik, waarachtig, weet het anders enz. Voelt men niet, dat hier een zekere toon van bitterheid heerscht? Sterk drukke men op *hij*, en geve tevens wat ironieke klem aan *hof van Eden.* Ook het woord *rozen* heeft eenigen accent noodig. Als dan hierop de tegenstelling komt:

(*) Dat is, toen de kamp tusschen dood en leven voor de moeder uitgemaakt en ook zij, even als het wat vroeger gestorven en reeds begraven kind, overleden was. - Schilderachtig eenvoudig is voorts *groote kist.*

Ik wensch geen stap terug te treden
Op de afgelegde levensbaan;

accentuére men niet minder *ik.* Ook *stap* moet sterk beklemd worden want de zin is: geen enklen stap; - terwijl men voorts bij *afgelegde levensbaan* eene kleine beweging met den rugwaarts gebogen duim der regterhand maken kan om het verleden aan te duiden. Zie bl. 187. In denzelfden wat versnelden, kort afgebeten trant en met vernieuwde drukking op *ik* en eene dergelijke toonpersing op *ieder dag* recitére men dan ook den regel:

Ik reken ieder dag gewonnen,

doch rekke en slepe meer den volgenden:

Met moeite en tranen doorgesloofd.

om dat denkbeeld van zwoegen en slaven voor het oor eenigzins als af te schilderen. Vergelijk het aangestipte op bl. 162.

Met een' flaauwen galm van vreugde en met half opgeheven handen en oogen klinke daarop de uitroep:

Goddank! mij rolden boven 't hoofd
Reeds meer dan vijfendertig zonnen!

waarmeê de dichter te kennen wil geven, dat hij reeds vijfendertig jaren oud en dus zoo veel digter al bij het graf is. Wat statiger (of een weinig *più maestoso* zouden de toonkunstenaars zeggen) moet voorts het op zich zelf staande, schilderachtig en eenigzins spreuksgewijs en epiphonematisch uitgedrukte zeggen luiden:

De tijd rolt, *als dees bergstroom*, *voort*(*).

waarin de gevolgtrekking ligt opgesloten: ook mijn levenstijd zal dus wel spoedig - den Hemel zij dank! - voorbijgesneld zijn. Eene beweging met de horizontaal gehouden vlakke regter- of linkerhand kan zich aan dien regel paren, en voorts moeten door eene vrij lange rust deze woorden achtervolgd worden, alsof men nog over die waarheid van het ras voorbij snellen der jaren nadacht. Vergelijk hier § 34. - Dan, weer op geheel veranderden, kalm weemoedigen, ten laatste als half gefluisterden en wegstervenden toon (of, om het met een' Italiaanschen zangterm uit te drukken, *smorzando*) spreke men de op zich zelf staande slotregels van heel het dichtstukje uit:

Druk zacht mijn dooden, *lijkgesteente!*
En dek ook eerlang mijn gebeente
Bij 't overschot, *dat mij behoort!*

Men vestige hierbij den blik ter aarde, als zag men de grafzerk daar voor zich, legge, met de half gebogene houding eens smeekenden,

(*) Toespeling op den oorsprong van den Rijn, hoog in de Alpen van Zwitserland.

de laag gezakte handen over elkander of wel vouwe ze eenigzins, en vergete niet om wat accent aan *mijn* in *mijn gebeente* en aan *mij* in de woorden *dat mij behoort*(*) te geven.

Ziedaar, in welk een' trant men, mijns bedunkens, dit treffend dichtstukje van BORGER voordragen moet. Veel moet echter *voorgedaan* en kan niet *voorbeschreven* worden, en hetgeen wij op het slot van dit ons geschrift, bl. 265, aangemerkt hebben: dat namelijk in alles, wat tot de Declamatie betrekking heeft, het zeggen geldt: *pectus est*, *quod disertum facit*, is vooral ook hier van de grootste toepassing.

(*) De zin toch is: stoffelijk overblijfsel, waarbij ik alleen het regt en de aanspraak heb, om begraven te worden.